

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ**

Докторска дисертација

**ФОРМАЛНИТЕ ИНСТИТУЦИИ И
ЕКОНОМСКИОТ РАСТ – ЕКОНОМСКА
АНАЛИЗА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА**

СО АНГЛИСКИ НАСЛОВ

**FORMAL INSTITUTIONS AND ECONOMIC DEVELOPMENT –
ECONOMIC ANALYSIS OF PROPERTY RIGHTS**

**Кандидат
м-р Катерина Шапкова**

**Ментор
академик Таки Фити**

Скопје, 2015

АПСТРАКТ

Заштитата на сопственичките права, правната сигурност и владеењето на правото се суштински поврзани со непреченото функционирање на пазарните економии. Постојењето на стабилно и предвидливо институционално окружување кое ги респектира правата на сопствениците и влијае стимулативно врз исполнувањето на договорите, е неопходно за економскиот раст. Ваквите институционални аранжмани се смета дека имаат специфични и предвидливи ефекти на однесувањето на економските субјекти, позитивно влијаат врз ефикасноста на алокацијата на ресурсите, како и на создавањето на нови иновации и технолошкиот подем. Предметот на истражување на овој труд е поврзаноста меѓу заштитата на сопственичките права и економскиот просперитет. Трудот се фокусира на примерокот составен од земјите кои припаѓаат на европскиот континент. Дополнително, трудот го испитува и квалитетот на заштитата на правата во транзиционите економии од Југоисточна Европа во однос на европскиот стандард. Заклучоците до кои се доаѓа при истражувачкиот процес, ја потврдуваат тезата дека заштитата на сопственичките права обезбедува квалитетно институционално окружување и претставува детерминанта на економскиот раст.

Клучни зборови: Сопственички права; институции; нова институционална економија; економски раст

ABSTRACT

Protection of property rights and rule of law are essential for market economies. Stable and predictable institutional environment where ownership rights are respected and contracts are enforced stimulates the economic growth. These institutional arrangements have specific and predictable effects on the resource allocation, innovation stimulus and technological progress. In this dissertation, we examine the relationship between protection of property rights and economic prosperity. The sample used in the research is consisted of the countries from the European continent. Moreover, we study the protection of property rights in the transitional economies in South-Eastern Europe compared to the European standard. The results of the research confirm the thesis that protection of property rights enhances institutional environment and kindles the economic growth.

Key words: Property rights; Institutions; New Institutional Economy; Economic growth.

СОДРЖИНА

АПСТРАКТ.....	i
ABSTRACT.....	ii
СПИСОК НА СЛИКИ.....	vi
СПИСОК НА ТАБЕЛИ.....	vii

ПОГЛАВЈЕ I

ВОВЕД.....	1
1.1. Предмет, цел и задачи на истражувањето	2
1.2. Методологија за изработка на докторската дисертација.....	3
1.3. Структура на трудот	5
Дел I: ФОРМАЛНИ ИНСТИТУЦИИ И СОПСТВЕНИЧКИ ПРАВА	9

ПОГЛАВЈЕ II

НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА – ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП	10
2.1. ГЕНЕЗА НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА.....	11
2.1.1. Прединституционализам: Младата германска историска школа Густав фон Шмолер	12
2.1.2. Изворен институционализам: Појава и развој на институционалната школа	14
2.1.3. Неоинституционализам	20
2.1.4. Новата институционална економија	26
2.2. НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА И ОСТАНАТИТЕ ЕКОНОМСКИ ДОКТРИНИ.....	42
2.3. ИНСТИТУЦИИТЕ ВО ФОКУСОТ НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА	45
2.3.1. Дефинирање на институциите	45
2.3.2. Видови институции.....	51
2.3.3. Институции и организации	53
2.3.4. Формални институции и неформални институции.....	54
2.3.5. Економски и политички институции	58
2.4. ОСНОВНИ ПОСТУЛАТИ НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА	60
2.4.1. Трансакциони трошоци	61
2.4.2. Сопственички права.....	65
2.4.3. Принципал – агент теорија.....	69
2.4.4. Колективна акција.....	71
2.4.5. Несовршени информации.....	74
2.5. НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК: ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВОЈ НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА	76

ПОГЛАВЈЕ III

ИНСТИТУЦИОНАЛНА ТЕОРИЈА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА	80
3.1. СОЗДАВАЊЕ НА ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ТЕОРИЈА НА СОПСТВЕНОСТА.....	83
3.2. ФИЛОЗОФСКО-ПРАВНИ РАЗМИСЛИ ЗА СОПСТВЕНОСТА И СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА	86
3.3. КОУЗОВА ТЕОРЕМА	99

3.4.	ЕВОЛУЦИЈА НА КОУЗОВАТА ТЕОРЕМА: ДЕМСЕЦ, АЛЧИАН, ПОЗНЕР	108
3.5.	ДЕФИНИРАЊЕ НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА	113
3.6.	СВОЈСТВА НА ПРАВАТА НА СОПСТВЕНОСТ	119
3.7.	СОЗДАВАЊЕ НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА	122
3.8.	ОСНОВНИ МОДЕЛИ НА СОПСТВЕНИЧКИ ПРАВА	123
3.8.1.	Слободен пристап	125
3.8.2.	Приватна сопственост	127
3.8.3.	Заедничка сопственост	128
3.8.4.	Државна сопственост	131

Дел II: ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА 133

ПОГЛАВЈЕ IV

СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ:	134
ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА	134
4.1. ТЕОРИИ ЗА РАЗЛИКАТА ВО ЕКОНОМСКИТЕ ПЕРФОРМАНСИ МЕЃУ ЗЕМЈИТЕ	138
4.1.1. Неокласичниот модел на Солоу	138
4.1.2. Аугментиран неокласичен модел	139
4.1.3. Институционални модели	140
4.1.4. Географски модели	141
4.2. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА КАКО ДЕТЕРМИНАНТА НА ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ	142
4.3. ГЕОГРАФИЈА, СОПСТВЕНИЧКИ ПРАВА И ЕКОНОМСКИ РАСТЕЖ	150
4.4. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА КАКО ЕНДОГЕНА ВАРИЈАБЛА	154
4.5. ФОРМАЛНИТЕ ИНСТИТУЦИИ И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ	156
4.6. СЛОБОДА И ПРОСПЕРИТЕТ	158
4.7. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И РАСПРЕДЕЛБАТА: НЕЕДНАКВОСТ ВО РАСПРЕДЕЛБАТА НА ДОХОДОТ И СИРОМАШТИЈА	160
4.8. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ ВО ОДДЕЛНИ ЗЕМЈИ	162

ПОГЛАВЈЕ V

МЕРЕЊЕ НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И НИВНАТА ЗАШТИТА	164
5.1. ПУБЛИКУВАНИ МЕРКИ ЗА ПОЧИТУВАЊЕТО И ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА	166
5.1.1. Индексот на економска слобода во светот: Сопственички права	166
5.1.2. Полити IV: Ограничување на извршните власти	171
5.1.3. Светски индикатори за управувањето: Владеење на правото	173
5.1.4. Меѓународен водич за ризик на земјите: Ризик од експропријација	175
5.1.5. Индексот за економска слобода: Сопственички права	177
5.1.6. Меѓународен индекс на сопственички права	179
5.2. СУБЈЕКТИВНИ ИНДИКАТОРИ ЗА ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА	181
5.3. ПРОБЛЕМИ ПРИ МЕРЕЊЕТО НА ПРАВАТА НА СОПСТВЕНОСТ	187
5.4. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА ЗА МЕРЕЊЕТО НА ПРАВАТА НА СОПСТВЕНОСТ	190

ПОГЛАВЈЕ VI

СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ:	193
ЕМПИРИСКА ПОТВРДА ОД ЕВРОПСКИТЕ ЕКОНОМИИ	193
6.1. ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ: ГРАФИЧКА ПРЕЗЕНТАЦИЈА	195
6.2. ИЗБОР НА ВАРИЈАБЛИ И ПОДАТОЦИ	199

6.3.	ПРОСТИ КЛАСИЧНИ ЛИНЕАРНИ РЕГРЕСИОНИ МОДЕЛИ.....	205
6.4.	СПЕЦИФИКАЦИЈА НА МОДЕЛОТ	208
6.5.	ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ ПРОСПЕРИТЕТ: ПРОШИРУВАЊЕ НА НЕОКЛАСИЧНИОТ МОДЕЛ	216
6.6.	АНАЛИЗА НА СЕНЗИТИВНОСТ	221
6.7.	ГЕОГРАФИЈА, ИНСТИТУЦИИ И ЕКОНОМСКИ ПРОСПЕРИТЕТ	223
6.8.	ЗАШТИТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ ВО ЈУГОИСТОЧНО ЕВРОПСКИТЕ ЕКОНОМИИ	226
 <i>ПОГЛАВЈЕ VII</i>		
	ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА	236
7.1.	Формалните институции и сопственичките права.....	236
7.2.	Економска анализа на сопственичките права.....	239
7.3.	Препораки за идни истражувања.....	245
 <i>КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА</i>		
		247
 <i>ПРИЛОЗИ</i>		
	ПРИЛОГ 1: Методологија за пресметување на EFWPR индексот	274
	ПРИЛОГ 2: Критериуми за добиените вредности на компонентата сопственички права во рамки на Индексот за економска слобода на Херитиџ фондацијата (IEFPR)	278

СПИСОК НА СЛИКИ

<i>Слика 1:</i> Структура на докторската дисертација	6
<i>Слика 2:</i> Едноставна договорна шема	40
<i>Слика 3:</i> Економија на институциите.....	48
<i>Слика 4:</i> Механизам на моделирање на институциите.....	59
<i>Слика 5:</i> Клучни концепти на новата институционална економија.....	60
<i>Слика 6:</i> Број на публикации со „Нова институционална економија“ во насловот, апстрактот или клучните зборови (според Econlit).....	77
<i>Слика 7:</i> Број на публикации со клучните концепти на нова институционална економија во насловот, апстрактот или клучни зборови (според Econlit)	78
<i>Слика 8:</i> Цитати на Коуз, Норт или Вилијамсон, 1975 – 2009 (само во академски журналы	79
<i>Слика 9:</i> Објавени трудови во „Web of Science“ кои го содржат изразот „сопственички права“ во насловот на трудот	138
<i>Слика 10:</i> Просечни годишни вредности на XCONST (период: 2000–2013)	173
<i>Слика 11:</i> Дијаграми на растурање: БДП наспроти EFWPR (2012 година)	196
<i>Слика 12:</i> Дијаграми на растурање: БДП наспроти WGIROL (2012 година).....	198
<i>Слика 13:</i> Дијаграми на растурање: БДП наспроти IEFPR (2012 година).....	199
<i>Слика 14:</i> EFWPR во транзиционите економии (период 2003–2012)	227
<i>Слика 15:</i> WGIROL100 во транзиционите економии (период 2003–2012).....	228
<i>Слика 16:</i> Дијаграм на индивидуални вредности на EFWPR2C: EU25 наспроти SEE земји	232
<i>Слика 17:</i> Дијаграм на индивидуални вредности на WGIROL100: EU25 наспроти SEE земји.....	233
<i>Слика 18:</i> Дијаграм на индивидуални вредности на IPRIPPR: EU25 наспроти SEE земји	233

СПИСОК НА ТАБЕЛИ

<i>Табела 1:</i> Идентификација на трите фази во економското размислување на Норт	36
<i>Табела 2:</i> Преглед на публикувани трудови во Web of Science кои ги содржат зборовите „сопственички права“ во насловот на текстот	136
<i>Табела 3:</i> Приказ на дел од литературата од областа на институционалната теорија на растежот	160
<i>Табела 4:</i> Приказ на EFW индексот и рангот на определени земји (период: 2012)	168
<i>Табела 5:</i> Сумарни статистики за EFWPR индексот (2000–2012 година)	169
<i>Табела 6:</i> Сумарни статистики за XCONST индексот (2000–2013 година)	172
<i>Табела 7:</i> Сумарни статистики за WGIROL индексот (1996–2013 година)	175
<i>Табела 8:</i> Сумарни статистики за IEFPR индексот (1996–2013 година)	178
<i>Табела 9:</i> Сумарни статистики за IPRI индексот (2008–2013 година)	180
<i>Табела 10:</i> Преглед на користени мерки за заштита на сопственички права во поновата економска литература	192
<i>Табела 11:</i> Листа на варијабли	202
<i>Табела 12:</i> Сумарни статистики за варијаблите од интерес	204
<i>Табела 13:</i> Прости класични регресиони модели за БДП по глава на жител и неговата природна логаритамска трансформација (период 2000–2012).	206
<i>Табела 14:</i> Прости класични регресиони модели за БДП по глава на жител и неговата природна логаритамска трансформација (период 2008–2013).	207
<i>Табела 15:</i> Повеќекратни регресиони модели без институционална варијабла (LOG(RGDP))	213
<i>Табела 16:</i> Повеќекратни регресиони модели без институционална варијабла (LOG(RGDPE))	215
<i>Табела 17:</i> Повеќекратни регресиони модели со институционална варијабла (LOG(RGDP))	218
<i>Табела 18:</i> Повеќекратни регресиони модели со институционална варијабла (LOG(RGDP))	219
<i>Табела 19:</i> Повеќекратни регресиони модели со институционална варијабла (LOG(RGDP))	220
<i>Табела 20:</i> Анализа на сензитивност (EFWPR2c)	221
<i>Табела 21:</i> Анализа на сензитивност (WGIROL100)	222
<i>Табела 22:</i> Повеќекратни регресиони модели со институционална и географска варијабла	225
<i>Табела 23:</i> Дескриптивни статистики за селектираните транзициони економии	229
<i>Табела 24:</i> Статистики од регресионите модели за транзиционите економии	230
<i>Табела 25:</i> Резултати од t-тестот на средната вредност на два примерока	234

ПОГЛАВЈЕ I

ВОВЕД

Заштитата на сопственичките права, правната сигурност и владеењето на правото се суштински поврзани со непреченото функционирање на пазарните економии. Потребата од заштита на сопственоста и исполнувањето на договорите како базичен предуслов за економската размена и производството е воведна лекција по економија на многу универзитети во светот. Мнозинството економисти и економски аналитичари без сомнеж го потврдуваат значењето на овие институции. Генерално, постои согласност дека постоењето на стабилно и предвидливо институционално окружување кое ги респектира правата на сопствениците и влијае стимулативно врз исполнувањето на договорите е неопходно за економскиот растеж. Ваквите институционални аранжмани се смета дека имаат специфични и предвидливи ефекти на однесувањето на економските субјекти, позитивно влијаат врз ефикасноста на алокацијата на ресурсите, како и на создавањето на нови иновации и технолошкиот подем.

Проблемот се наоѓа во тоа што доста долг период економската наука претпоставуваше дека правната сигурност, заштитата на сопственоста и исполнувањето на договорите се гарантирани. Новата институционална економија покажа дека е наивно да се верува во ова тврдење, дека институционалното окружување се разликува од случај до случај и дека е неопходен дополнителен напор со цел да се испита ефектот врз размената и економските феномени. Проблемот се актуализираше со воведувањето на трансакционите трошоци како економска категорија и промената на односот кон фирмата, како носител на производната функција. Оттогаш наваму, стана јасно дека сопственичките права не мора секогаш да бидат заштитени, дека можно е да постојат и други облици на уредување на сопственичките односи и дека трансакционите трошоци ќе имаат свое влијание при различните комбинации на права. Ова во крајна линија го

отвори прашањето дали навистина моделите на сопственички права се неутрални од аспект на нивното влијание врз реализацијата на производство, односно дали одредени структури на правата можат да фаворизираат позитивни решенија и да стимулираат економски растеж и просперитет, а некои да бидат причина за економско и финансиско фијаско на земјите од светот.

Истражувањето кое е направено во рамки на оваа дисертација, се движи во насока да ги детектира основните проблеми кои се поврзани со заштитата на сопственичките права, да го испита нивниот придонес во објаснувањето на варијабилитетот на економскиот просперитет меѓу земјите во светот, користејќи ги формалните институции како објаснувачка променлива.

1.1. Предмет, цел и задачи на истражувањето

Предмет на истражување во докторската дисертација со наслов „Формалните институции и економскиот раст – економска анализа на сопственичките права“ е испитување на влијанието на формалните институции врз економските перформанси на земјите, пред сè, објаснување на разликите во нивоата на доход. Предметот на истражување на дисертацијата е од доменот на институционалната теорија, односно новата институционална економија. Оваа економска дисциплина се занимава со прашањата поврзани со истражување на институциите, нивното потекло и природа, како и нивното значење за развојот на економските феномени. Правата на сопственост во оваа дисертација имаат третман на базична формална институција која е тесно поврзана со економскиот просперитет.

Основната цел на овој труд е да го објасни и анализира влијанието на сопственичките права и нивната заштита врз развојот и размената во националните економии. Сопственичките права претставуваат една од поважните институционални детерминанти на економскиот развој. Институционалното окружување, кое опфаќа добро дефинирани и заштитени сопственички права влијае врз олеснувањето на размената и создавањето предуслови за зголемување на производството. Затоа, во овој труд ќе биде посветено внимание на самото дефинирање на овој тип на институционален стимул или пречка. Дополнителна цел ќе биде и обидот за квантифицирано искажување и мерење на ефектите од

различните сетови на права, со цел да се определат ефектите врз економскиот развој и конкурентноста. Посебно внимание ќе биде посветено на случајот на европските економии, односно транзиционите економии од Југоисточна Европа.

Основните *истражувачки задачи* на докторска дисертација се следните:

- Да се сублимираат новите теоретски концепти за новиот институционален пристап, неговото настанување, еволуција, како и да се прикажат основните постулати на оваа економска доктрина;
- Да се сублимира значењето на формалните и неформалните институции за економскиот развој и да се потенцира значењето на институционалното окружување за развојот на економиите;
- Да се даде синтетички приказ на економијата на сопственичките права, како еден од основните столбови на новата институционална школа, истовремено прикажувајќи ги основните теоретски концепти при дефинирањето на поимот, видовите сопственост и елементите на сопственоста;
- Да се сублимираат и јасно да се прикажат поновите и актуелни методолошки решенија за мерење ефектите од различните комбинации на сопственички права во националните економии и да се презентираат заклучоците од добиените податоци низ призмата на конкурентноста на земјите;
- Да се истражи и измери заштитата на сопственичките права во европските земји и да се анализира нивното влијание како институционален стимул или пречка за развојот;
- Да се утврди состојбата во транзиционите економии од Југоисточна Европа од аспект на заштитата на правата како детерминанта на економскиот растеж.

1.2. Методологија за изработка на докторската дисертација

При изработката на дисертацијата беа искористени неколку општи и посебни научни методи карактеристични за истражувањата од областа на институционалната економија. Изборот на методите кои беа употребени беше

детерминиран од истражувачкиот проблем со секое одделно подрачје од дисертацијата.

Во првиот дел од докторската дисертација, кој ги опфаќа *Поглавје II* и *Поглавје III*, беа искористени општи научни методи, кои имаат квалитативна природа. Така, во овој дел од дисертацијата беа искористени методот на индукција, методот на дедукција, историско-логичкиот метод и компаративниот метод. Индуктивниот и историско-логичкиот метод најдоа комбинирана употреба при анализата на процесот на формализација на новата институционална економија и економијата на сопственички права, како посебни научни дисциплини. Дедуктивниот метод беше употребен со цел да се извлечат, разделат главните карактеристики на двете посочени дисциплини. Компаративниот метод беше употребен во неколку наврати. Најпрво, овој метод најде примена при определувањето на местото на новата институционална економија во однос на другите научни дисциплини од економска природа. Потоа, при анализата на бројот на публикувани трудови во овие области користевме временска компарација. И конечно, кон крајот на третото поглавје беше направена споредба меѓу алтернативните модели на уредување на сопственичките права.

Вториот дел од докторската дисертација (*Поглавја IV, V и VI*) е од емпириска природа. Во овие поглавја беа употребени истовремено и квалитативните методи прикажани погоре во текстот, но и конкретни квантитативни економетриско-статистички техники кои се стандардни за економските истражувања. Во овој дел беа испитувани разликите во нивоата на БДП по глава на жител во различните европски држави во периодот 2000–2012 година. Притоа, беа изработени повеќе повеќекратни линеарни регресиони модели со цел да се објаснат причините за економскиот просперитет. Овде истражувањето вклучуваше изработка на панел регресии врз основа на небалансиран примерок. Во истражувањето беа вклучени 42 земји, во период од 13 години. Во овој дел беше изработена и анализа на сензитивност, со цел да се испита дали постои задоцнето влијание кај институционалните варијабли како објаснувачки варијабли во моделот. Последната техника која беше употребена во шестото поглавје е техника за анализа на средната вредност на две популации (едностран t -тест за анализа на средна вредност на два независни примерока). Оваа техника беше употребена да се спореди средната вредност на заштитата на

сопственичките права во Југоисточна Европа, поконкретно кај транзиционите економии од овој регион, наспроти европскиот просек.

При истражувањето, оценувањето на моделите и презентација на заклучоците беа искористени неколку статистички софтвер пакети: Microsoft Excel 2007, EViews 8.0 и Minitab 16.

За изработката на листата на користена литература и цитирањето беше употребен форматот понуден од Американската асоцијација на психолози (*англ.* American Psychological Association), односно APA стилот (6-то издание).

1.3. Структура на трудот

Дисертацијата е организирана во два дела. Првиот дел е насловен: „Формални институции и сопственички права“. Овој дел претставува теоретски пресек на новата институционална економија и економијата на сопственички права. Фокусот е ставен врз анализа на формалните институции со посебен акцент на сопственичките права и определување на нивното значење за економската наука. Во првиот дел се вклучени две поглавја, второто и третото поглавје од дисертацијата.

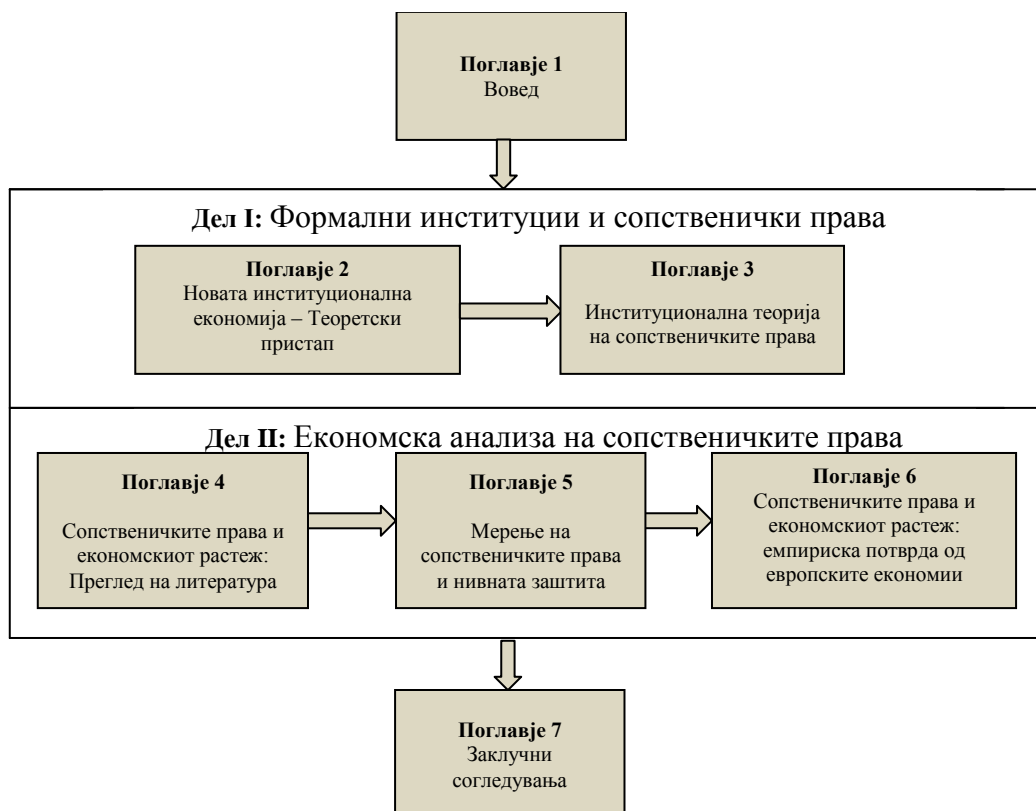
Поглавјето II е насловено „Новата институционална економија – Теоретски пристап“. Во овој дел е прикажана новата институционална економија, нејзиното создавање и еволуција како посебна економска дисциплина. Овде е претставен краток осврт на местото на новата институционална економија во однос на останатите економски школи и доктрини од современа перспектива. Значаен дел е посветен на дефинирањето на институциите, како носечки елемент на новата институционална економија. Посебно внимание е посветено на формалните институции, нивните својства и карактеристики, како и спецификите во однос на неформалните институции. Во последниот дел од ова поглавје се дадени основните постулати на новата институционална економија, односно различните развојни струи и специјализираниот интерес во рамките на оваа матрица.

Називот на *Поглавје III* е „Институционална теорија на сопственичките права“. Пристапот во овој дел е сличен на претходниот, па така, ова поглавје претставува заокружена целина на економијата на сопственички права, како една од главните струи на модерниот институционализам. *Поглавје III* нуди детален

приказ на процесот на етаблирање на оваа научна дисциплина. Овде се претставени и дилемите кои се јавуваат низ историјата, а се поврзани со дефинирање на правото на сопственост и неговата заштита. Понатаму, понудена е една нова класификација на дефинициите на сопственичките права, и истите се групирани во две категории економски и правни дефиниции, со оглед на тоа што анализата на правото на сопственост не е повеќе прашање од исклучиво легалистичка природа. Во продолжение е даден приказ и на основните својства на сопственичките права, како и валоризација на својствата и карактеристиките од аспект на потребата за исполнување на економските функции. На крајот од поглавјето се презентирани алтернативните модели за организација на правата на сопственост (слободен пристап, приватна сопственост, заедничка сопственост и државна сопственост).

Второто и третото поглавје претставуваат заокружен приказ за достигнувањата на економската наука во областа на економијата на сопственички права и анализата на формалните институции на економскиот растеж. На сликата во продолжение е дадена визуелна презентација на структурата на дисертацијата.

Слика 1: Структура на докторската дисертација

Вториот дел од дисертацијата со наслов „Економска анализа на сопственичките права“ има истражувачки карактер. Целта на овој дел е емпириски да се испита значењето на сопственичките права, односно заштитата на правата како потенцијална детерминанта на економскиот раст. Структурата на овој дел се состои од три дела и овде се вклучени четвртото, петтото и шестото поглавје од дисертацијата.

Поглавјето IV носи наслов „Сопственичките права и економскиот растеж: Преглед на литература“. Во овој дел е даден пресек на најновата литература во областа која ги анализира институционалните фактори за објаснување на економскиот просперитет. На почетокот се претставени три конкурентни идеи за објаснување на причините за постоење разлики во економската развиеност меѓу земјите во светот, неокласичниот модел, институционалниот модел и географскиот модел. Во понатамошниот текст од овој дел, фокусот е ставен на институционалната теорија на растежот. За таа цел, претставени се најновите истражувања и модели кои се користат во економската наука за институционално објаснување на економскиот просперитет.

Во петтиот дел насловен „Мерење на сопственичките права и нивната заштита“ (*Поглавје V*) се претставени алтернативните мерила кои се користат во економската анализа и истражувања за изразување на квалитетот на институционалните аранжмани. Овде се презентирани неколку индекси кои се познати за економската јавност како стандардни мерила за евалуација на институционалниот капацитет. Најчесто овие мерила се изработени и објавени од страна на реномирани меѓународни истражувачки агенции, организации, компании или невладини организации. Но, во овој дел ќе бидат дополнително прикажани и останатите мерила за заштитата на сопственоста кои ги изработуваат индивидуални економски аналитичари со цел да ја унапредат методолошката основа за изразување на овие исклучително комплексни феномени.

Шестото поглавје (*Поглавје VI*) има емпириски карактер. Врз основа на заклучоците изведени за користената литературата во областа и различните модели во економската наука, е направен обид да се квантифицираат ефектите од заштитата на сопственичките права врз економскиот просперитет. Истражувањето е изработено на примерок кој ги вклучува европските држави. Во овој дел е изработен еkleктичен модел, кој поаѓа од неокласичното јадро (моделот на Менкју) и преку користење на адитивен пристап, се испитува дали е оправдано да

се вклучи дополнителна варијабла во моделот која би го означувала квалитетот на заштитата на правата. Дополнително, во овој дел е направена анализа на заштитата на сопственичките права во транзиционите економии од Југоисточна Европа, во која група припаѓа и Република Македонија, во однос на останатите европски држави.

Конечно, заклучоците од дисертацијата и предлозите за идни истражувања се презентирани во последното поглавје со *Поглавје VII*.

*Дел I: ФОРМАЛНИ ИНСТИТУЦИИ И СОПСТВЕНИЧКИ
ПРАВА*

ПОГЛАВЈЕ II

НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА – ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП

Новата институционална економија е економска доктрина која во аналитичкиот фокус ги става институциите како релевантни фактори за економската теорија. На тој начин, оваа школа претставува своевидна критика на неокласичната економска мисла, која се апстрахира од влијанието на институционалните аранжмани врз економските микро и макро феномени. Новата институционална економија се занимава со прашањата за определувањето на институциите, нивната еволуција и природа, како и ефектот кој тие го имаат врз човековото однесување во економски одреден контекст. Широко поставениот предмет на изучување доведува до развој на различни институционални теории кои анализираат специфични аспекти на институционалното влијание. Така, дел од институционалните школи се занимаваат со прашањето за настанувањето и природата на институциите, дел се однесуваат на анализата на формалните институции, дел во фокусот ја ставаат културата и останатите неформални норми и бариери (јазик, религија и сл.), а, истовремено, сериозен прогрес се јавува и кај истражувањата на трансакциските трошоци и соодветната модификација на човековото однесување.

Целта на овој дел од дисертацијата е да ги претстави различните струи кои се развиваат под институционалниот чадор во различните временски периоди. Истовремено, поглавјето претставува обид да се создаде композитна генеолошка анализа преку изработка на своевидно „фамилијарно дрво“ на економските теории кои се занимаваат со институционални прашања. Фокусот во овој дел е ставен на најзначајните претставници на институционалната економија и

носечките размислувања и идеи кои одбележуваат различни развојни фази во институционалната теорија.

Првиот дел од ова поглавје има за цел да ја претстави генезата на новата институционална економија. Овде е даден приказ на историскиот развој на новата институционална економија, нејзината појава и еволуција. Вториот носечки дел од поглавјето ги објаснува институциите, нивните специфики и својства. Тука ќе бидат презентирани алтернативните дефиниции и концепти кои економската теорија ги познава, а кои нудат објаснување и подетално разбирање на овој поим. Понатаму, ќе се обидеме да презентираме неколку алтернативни диференцијации на институционалната структура, имајќи ја предвид структурата на истражувачки хипотези на оваа дисертација. Кон крајот на ова поглавје ќе се задржиме на основните постулати и фундаменти на новата институционална економија како трета и последна фаза на развојот на институционалната школа. Во продолжение ќе бидат отворени прашањата за струењата во рамките на оваа научна дисциплина, со посебен акцент на трансакциските трошоци, сопственичките права, договорната теорија, теоријата за колективна акција и несовершените информации.

2.1. ГЕНЕЗА НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА

Разбирањето на различните современи струи на економска мисла подразбира познавање на историско-економските околности поврзани со нивното настанување и развој. Сепак, дури и најголемите идеи го носат товарот на минатото. Затоа, на самиот почеток на докторската дисертација цениме дека е неопходно да се претстави генезата на новата институционална економија, со цел подобро да се разбере предметот на истражување од денешна перспектива.

Во овој дел од дисертацијата се користени два научни методи: историско-логичкиот и компаративниот метод. Примената на историско-логичкиот метод обезбедува значајни заклучоци околу создавањето и развојот на новата институционална економија. Хронолошката анализа вклучува истражување на главните моменти поврзани со настанувањето на оваа школа. Компаративниот метод е искористен во временски контекст, со цел да се утврдат главните сличности и разлики меѓу одделните фази на институционализмот.

На почетокот на главата ќе биде даден краток увид во младата германска школа и творештвото на Густав фон Шмолер како предвесници на институционализмот. Потоа, ќе биде анализиран американскиот институционализам, кој се создава кон крајот на XIX и почетокот на XX век. Посебно внимание во овој дел е посветено на Торстен Веблен, кој уште се смета за основоположник на институционализмот, Валтон Хамилтон, Џон Комонс и Весли Мичел. Третиот дел е посветен на преодот од оригинерен институционализам во неоинституционализам каде ќе бидат презентирани главните специфики и дилеми на неоинституционалистите: Галбрајт, Мирдал и Ајрес. Појавувањето на последната и најнова развојна фаза на институционализмот, новата институционална економија е предмет на истражување на последната секција од овој дел. Карактеристиките на оваа школа ќе бидат подетално истражувани и понатаму во оваа докторска дисертација. Сосема на крај, ќе биде претставено резиме со карактеристиките, сличностите и разликите меѓу различните фази на институционализмот како економска доктрина.

2.1.1. Прединституционализам: Младата германска историска школа Густав фон Шмолер

*„Државата со нејзините институции е најважниот фактор
кој ја детерминира економската активност“.*

Густав фон Шмолер

Густав фон Шмолер (ориг. *Gustav von Schmoller*) оригинерно не припаѓа на институционализмот како академско и политичко движење. Шмолер е германски економист кој во развојот на економската мисла е познат како еден од најистакнатите претставници на младата германската историска школа. Шмолер ќе остане запаметен и по неговата жестока дебата со Карл Менгер околу методите кои се користат во економската наука. (ориг. *Methodenstreit*, прев. Расправа за методите).

Иако главната преокупација на Густав фон Шмолер се методите кои се користат во економската анализа, придонесот за водењето на национални политики и социјални реформи, како и критиката на либерализмот, тој има

оставено свој белег и во формирањето и развојот на институционализмот. Повеќе автори (Nardinelli & Meiners, 1988; Meyer, 1988; Richter, 1996; Plumpe, 1999; Chavance, 2009) сметаат дека во творештвото на Густав Фон Шмолер може да се забележат елементи од подоцнежниот американски институционализам и новата институционална економија. Поради овие причини, сметаме дека одредени аспекти од научниот интерес на Шмолер можат да бидат третираны како предисторија на изворниот институционализам и затоа заслужуваат да бидат презентирани во оваа докторска дисертација.

Најпрво, според Рихтер (Richter, 1996), можат да се забележат неколку сличности помеѓу работата на Шмолер и онаа на Даглас Норт, еден од најистакнатите претставници на новата институционална економија во последните три децении. Според него, поврзувањето се наоѓа во следните пунктови: (1) критика на класичната ортодоксна теорија; (2) критика на хипотезата за *економски човек* (*ориг. homo oeconomicus*); (3) критика на социоекономскиот Дарвинизам; (4) критика на контрастот помеѓу индивидуализмот и општествените односи.

Највредното наследство за институционалната мисла Шмолер го има оставено преку неговото дело „*Принципи на општата економика*“ (*ориг. Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*). Првата книга од овој колосален проект, кој содржи четири тома објавувани во периодот од 1900 до 1904 година, меѓу другото го третира и прашањето на институциите, нивното поимање и значење за економијата.

Според Шмолер, под *институции*, од политичка, правна или економска природа, подразбираме аранжмани во определена точка од животот на заедницата, кои ги остваруваат поставените цели, кои имаат сопствена појава и развој и кои создаваат рамка или образец за делување на наредните генерации во период од стотици или илјадници години (Schmoller, 1900, p. 156). На друго место во истото дело, Шмолер ги дефинира институциите како „комбинација од навики и правила од моралот, обичаите и правото, кои имаат заеднички центар или цел, кои се меѓусебно конзистентни и кои сочинуваат систем“ (Schmoller, 1900, p.150). Пример за институции претставуваат сопственоста, ропството, бракот, пазарот, парите и индустриската слобода.

Шмолер, исто така, прави разлика меѓу поимот институции и организации. За разлика од институциите, „организациите или конституираните органи (*ориг.*

Organbildung) ги подразбираме личните аспекти на институцијата: бракот е институција, семејството е органот (организацијата – К.Ш). Општествените органи се постојани форми преземени од множествата луѓе или добра за постигнување на дадените цели: семејствата, здруженијата, корпорациите, братствата, заедниците, фирмите, државата, во основа, ова се органите од суштинско значење за општествениот живот“ (Schmoller, 1900, p. 150). Дистинкцијата помеѓу институции и организации е карактеристична и за творештвото на институционалистите кои припаѓаат на третата фаза од развојот на школата – новата институционална економија (North, 1990, 1995; Rejovich, 1990).

Дополнителен аргумент во прилог на тврдењето дека Густав фон Шмолер заслужува да биде третиран како предвесник на институционалната школа е тоа што тој успева ги дефинира и да направи паралела помеѓу различните видови институции. Тој ги користи термините „формални ограничувања“ и „неформални ограничувања“. Според него, формалните ограничувања на општествениот живот се претставени преку уставните правила, законите и индивидуалните договори, додека обичаите и традицијата, кои произлегуваат од интелектуалното – морално наследство, се пример за неформални ограничувања.

2.1.2. Изворен институционализам: Појава и развој на институционалната школа

Институционализмот како економска школа се појавува во САД, кон крајот на XIX и во почетокот на XX век. За него може да се каже дека е типична американска школа. На неговото настанување влијаеле германската историска школа, делумно марксизмот, критиката на класичната и неокласичната економија и др. (Стојков, 2008, стр. 247)

„Старите“ институционалисти веруваат во зависноста од насоката (пример, значењето на историскиот контекст), автономијата на институциите, еволуционата економија и холистичкиот пристап во економијата, односно прифаќањето на културните и политичките фактори кај мотивацијата, интеракцијата и организацијата (Hira A. & Hira R., 2000, p. 268). Во основата на ова учење стојат институциите. Притоа, со овој поим се опфаќаат различни општествени феномени, како што се законските норми, приватната сопственост,

обичаите, традициите, нормите, правото, конкуренцијата и др. Карактеристично за предметот на истражување е тоа што поимот е широко поставен и дозволува да биде интерпретиран на различни начини. Во секој случај, оваа школа објаснува дека институциите, односно промените кои настануваат во нив, се главните носители на општествено-економскиот развој. Поради тоа, целта на економската наука е да ја објасни еволуцијата на институциите и институционалните промени и нивната улога во општеството, од минатото до денес и да ги посочи идните насоки на нивна трансформација, како и влијанието кое што тие ќе го имаат на општествено-економскиот развој. Институционалистите се залагаат за едно пошироко разгледување на економските појави, кое пак покрај економските аспекти, ќе вклучува и одредени социолошки, антрополошки, психолошки и други аспекти на економските појави. Објаснувањето кое притоа го користат е дека економскиот систем не е изолиран систем, туку е потсистем на големиот општествен систем и има интеракциски односи со останатите негови потсистеми. Институционалистите се убедени дека слабостите на капиталистичкиот начин на производство можат да се отстранат со ситни реформи на економскиот и политичкиот систем, односно со усовршување на институциите (Стојков, 2008, стр. 247).

Изворниот институционализам се развива во повеќе насоки, но како најважни би ги издвоиле: социјално-психолошки институционализам, социјалноправен институционализам и емпириски (конјуктурно-статистички) институционализам.

2.1.2.1. Торстен Веблен и неговиот социјално-психолошки институционализам

Основоположник на институционализмот и главен претставник на социјално-психолошкиот институционализам е Торстен Веблен (1857–1929). Веблен е американски економист и социолог, еден од основачите на институционалната економија, односно економската анализа на еволуцијата на институциите. Несомнено, највлијателното дело кое го има објавено е неговата „Теорија на безделничката класа: Економска студија на еволуцијата на институциите“ (1899 г.), но не помалку важни за разбирање на неговите идеи и толкувања на економско-општествените феномени се и следните трудови:

„Теорија на деловното претпријатие“ (1904 г.), „Инстинкт за начинот на работата“ (1914 г.), „Империјалистичка Германија и индустриската револуција“ (1915 г.), „Високото образование во Америка“ (1918 г.), „Улогата на науката во современата цивилизација и други есеи“ (1919 г.), „Личниот интерес и обичниот човек“ (1919 г.), „Инженерите и системот на цени“ (1921 г.) и др.

Веблен е застапник на идејата дека економиите и општествата се развиваат по еволутивен пат. Според него, Дарвиновата еволутивна теорија, освен на живиот свет во природата, е применлива и на развојот на општествата и на економиите. Затоа, дотогашните економски теории ги третира како недарвинистички и нееволутивни, што според него е нивниот најсериозен недостаток. Веблен има интердисциплинарен пристап при анализата на општествените и економските феномени. Попрецизно, неговата работа се наоѓа на границата помеѓу економијата и социологијата. Ќе остане запаметен и како жесток критичар на утилитаризмот како генерален принцип на маргиналната доктрина.

Според Веблен, општеството и економијата претставуваат еволутивни групации на институции; еволутивната економска наука која Веблен се обидува да ја конструира во центарот ги има институциите, кои *се преовладувачките навики во мислата и акциите во општествените заедници* (Chavance, 2009, p.11). Така, Веблен ги дефинира институциите како „установени принципи врз кои се темелат човековите однесувања и човековата активност воопшто“ (Стојков, 2008, стр. 250). Институциите потекнуваат од идеите, обичаите и навиките на луѓето. Со цел да се разбере човековото однесување во определен контекст, потребно е да се разберат инстинктите кои го детерминираат тоа однесување. Затоа, во средиштето на анализата на институциите, Веблен ги става човековите инстинкти. Како најзначајни инстинкти ги наведува следниве: родителскиот инстинкт (грижата за продолжување на човечкиот род), инстинктот за мајсторство (стремеж на човекот за создавање материјални вредности и зголемување на материјално богатство), обичното љубопитство (поставување прашања и давање одговори), стремежот за самопотврдување, егоизмот (чување и подобрување на својата благосостојба) и др. (Стојков 2008, стр. 250) Средишна институција претставува приватната сопственост, а фактори кои што предизвикуваат измена на институциите се: порастот на населението, развојот на науката и сл.

Втората специфика на Вебленовото творештво инспирирана од Дарвиновата теорија, покрај идејата за еволутивен развој на институциите, е примената на концептот на природна селекција. Имено, Вебленовите размисли се движат во насоката дека неуспешните институционални аранжмани ќе исчезнат, додека адаптивните институции ќе опстојат.

Еволуцијата на општествената структура е процес на природна селекција на институциите. Институциите не само што се резултат на селективен и адаптивен процес кој ги обликува преовладувачките или доминантните типови на духовни ставови или склоности; тие во исто време претставуваат посебни методи на животот и на човековите односи; и затоа се ефикасни фактори за селекција (Veblen 1899/1966, p.125).

2.1.2.2. Валтон Хамилтон и неговата институционална економија

Вебленовото интелектуално наследство е инспирација за Валтон Хамилтон (1881–1958), американски економист и професор по право на Универзитетот Јеил, кој е еден од главните академски промотори на институционалната економија во периодот помеѓу двете светски војни.

Хамилтон акцентот го става на процесите во општествата, а не на рамнотежата. За него, институциите претставуваат „кластер од општествени употреби“ кои го определуваат „начинот на размислување и делување, ... , кој е вграден во навиките на групата или обичаите на луѓето“ (W. Hamilton, 1932, p.84). Како примери за институции, Хамилтон ги издвојува конкуренцијата, сопственоста, ценовниот систем и сл. Инспириран од Веблен, во преден план ги става инстинктите и импулсите како детерминанти на човековото однесување, додека рационалистичкиот индивидуализам и утилитаризмот ги оценува како карикатурни.

Хамилтон во неговите дела констатира силна институционална инертност. Според него, институциите имаат релативно долг животен век, и најчесто ги надживуваат проблемите кои биле повод за нивното појавување и постоење. Исто така, слично на Веблен, смета дека институциите еволуираат и дека ги менуваат улогите во зависност од промените во културата и контекстот (W. Hamilton, 1932).

2.1.2.3. Џон Комонс и социјално-правниот институционализам

Џон Комонс (1862–1945) е американски економист, еден од основоположниците на институционалната економија. Комонс му дава ново обележје на американскиот институционализам и го развива во социјално-правна димензија. Неговото најзначајно дело од оваа проблематика е „Институционална економика: Нејзиното место во политичката економија“ објавено во 1934 година, но не помалку важни се и: „Дистрибуција на богатството“ (1893г.), „Пропорционално застапување“ (1896г.), „Синдикализам и проблеми на работната сила“ (1905г.), „Раси и имигранти во Америка“ (1907г.), „Индустриска влада“ (1921г.), „Правните основи на капитализмот“ (1924г.), „Економија на колективна акција“ (1950г.) и др.

Комонс е автор на теоријата на зделките. Слично на Веблен, и тој е критички настроен кон класичната економска мисла, но неговата критика се движи во насока на лоцирање на слабостите на оваа школа и унапредување на рамката. Според него, главните слабости на класичната економија се: (1) преголем фокус на претпоставката за изобилие и хармонизација на интересите, не посветувајќи внимание на универзалниот проблем на реткоста, и (2) тенденцијата психолошки да се набљудуваат односите меѓу луѓето и стварите, а да се игнорира значењето на институциите кои влијаат на односите човек – сопственост (Chavance, 2009). Институциите ги набљудува како колективна акција која ги контролира, ослободува и проширува индивидуалните акции (Commons, 1934). Комонс предложува замена на класичната трилогија (размена, производство, дистрибуција) со институционална трилогија (спогодбени, менаџерски и рационарачки трансакции).

Во центарот на неговата анализа се трансакциите. Всушност, благодарение на неговиот почетен придонес, денес економиката на трансакционите трошоци, како една од варијантите на новата институционална економија (НИЕ), доживува голем подем (Узунов и Шапкива, 2012, стр. 158).

„... Но, најмалата единица на институционалните економисти е единицата активност – трансакцијата меѓу учесниците. Трансакциите интервенираат помеѓу трудот на класичните економисти и задоволството на хедонистичките економисти,

едноставно, бидејќи општеството е тоа кое го контролира пристапот до природните сили и трансакциите не претставуваат „размена на добра“, туку отуѓување и стекнување на сопственичките права и слободи меѓу индивидуите создадени од општеството, кои затоа мора да бидат предмет на преговарање меѓу засегнатите страни пред трудот да произведе, потрошувачите да потрошат, или добрата да бидат физички разменети... “ (Commons, 1934, 644).

2.1.2.4. *Весли Мичел и конјуктурно-статистичкиот институционализам*

Весли Мичел (1874–1948), американски економист, следбеник на институционалната економска традиција е автор кој дал огромен придонес во квантификацијата на предметот на истражување на институционалната економија, но и за изградба на методолошка апаратура за истражување на феномените од интерес. Мичел има богата академска и професионална кариера. Во својот работен век има предавано на престижните универзитети Колумбија, Беркли и Чикаго, основач и долгогодишен директор на Националното биро за економски истражувања, и поранешен претседател на Американската економска асоцијација. Како директор на Американското национално биро за економски истражувања организирал прибирање на огромен статистички материјал за основните економски процеси во САД (Стојков, 2008, стр. 255).

Мичел бил жесток поборник за користењето на научниот метод во економијата. Според него, фактите се издигнати на ниво на религија. Пристапот на Мичел во економијата е рационален. Неговата техника го приморувала да ги отфрли нерационалните елементи. Собирање на податоци, изведување на трендови и определување на девијации – тоа е неговиот начин на размислување и делување (Ginzberg, 1997).

Прашањето за причините и карактеристиките на деловните циклуси е главната точка на истражувачката агенда на Весли Мичел.

2.1.3. Неоинституционализам

Почетокот на Втората светска војна истовремено означува крај на првата фаза на институционалната теорија. Новонастанатите економски и општествени проблеми, односи и феномени, бараат соодветна иновација на економската теорија која се обидува истите да ги проучи и објасни. Втората фаза од развојот на институционалната школа се нарекува неоинституционализам. Неоинституционализмот се задржува на светската академска мапа од четириесеттите до доцните осумдесетти години на XX век. Најголеми контрибутори во развојот на неоинституционалната мисла се Џон Кенет Галбрајт, Гунар Мирдал, Кларенс Ајрес, но забележителен белег имаат оставено и Алан Грачи, Роберт Ејрес, Гордон Вендел и други автори.

Слично како и првите институционалисти, така и припадниците на неоинституционалната школа фокусот го насочуваат кон критика на актуелната економска мисла, пред сè, неокласичната економија. Според институционалистите од оваа втора генерација, слабоста на модерната, односно популарната економија во тоа време, ја наоѓаат во нивната основна претпоставка за универзалноста на профитната мотивација како детерминанта на човековото однесување и одлучување. Овие економисти, сметаат дека мотивите на луѓето се историски детерминирани и доста комплексни, така што би било погрешно да се унифицираат врз основа на вакво сериозно ограничување.

Како што говори и самиот назив на оваа школа, во центарот на вниманието и овде, повторно се *институциите*. Според најголемиот дел на претставници на оваа школа, институциите можеме да ги објасниме како *законски, административни и обичајни спогодби за установеното взаемно дејствување меѓу луѓето* (Rejovich, 1990, p.2). Институциите се менлива категорија, и од нивите промени зависи однесувањето на субјектите во општеството, како и општествено-економскиот развој. Институционалните промени се групирани во две поголеми групи: ендогени и егзогени промени. Ендогените промени се постепени промени во институционалната конјуктура. Тоа се промени во „правилата на играта“. Егзогените промени, пак, се краткорочни измени, кои означуваат адаптирање на постојното окружување на изменетите правила на игра (институциите).

Неоинституционализмот, слично како и оригинерниот институционализам, се карактеризира со мултидисциплинарен пристап при анализата на прашањата од интерес. Економската логика и инструментариум, неоинституционалистите многу често ги комбинираат со знаењата и можностите кои ги нудат другите сродни науки: социологијата, антропологијата, политичките науки, организациските науки и сл. Предметот на анализа, исто така се проширува, и дополнува со пошироките проблематики од областа на правото, применетата индустриска организација, јавната политика и други специјалности.

Како глави столбови врз основа на кои се гради и развива неоинституционалната школа по Втората светска војна се теориите за ограничената улога на државата, значењето на трансакционите трошоци и ценовните стимули и ограничувања во пазарните стопанства, како и анализа на дејствувањето на големите корпорации. Неоинституционалистите се залагаат за ограничена улога на државата, и тоа го оправдуваат со фактот што оние кои одлучуваат во владите, не се сопственици на ресурсите што ги контролираат и не го поднесуваат ризикот (Стојков, 2008, стр. 312).

Генерално, интересите на втората генерација институционалисти се движат во следните рамки: (1) проширување на опфатот на економијата преку нагласување на отворениот карактер во системот на производство и потрошувачка; (2) интерес за еволутивните патеки по кои индустриските економии се движат; (3) свесност за растечката потреба за водење која може да биде задоволена само преку некоја форма на планирање; (4) третман на економијата како нормативна наука со позитивно формулирани општествени цели (Tsuru, 1993, p. 73).

Новите области на научен интерес вклучуваат анализа на работењето и одлучувањето во модерните корпорации, како се реализираат трансакциите и производството. Според нив, современата корпорација која е продукт на акционерството, овозможува масовно производство и остварување на високи профити (Стојков, 2008, стр. 312).

Неоинституционализмот ја проширува неокласичната економија со инкорпорирање на сопственичките права и договорните односи при анализата, со чија помош го објаснува однесувањето на економските субјекти. Оваа струја ќе стане многу значајна за развојот на третата генерација институционализам – новата институционална економија.

2.1.3.1. Џон Кенет Галбрајт

Џон Кенет Галбрајт е американски економист, еден од најистакнатите претставници на институционализмот во своето време. Галбрајт бил професор на Универзитетот Харвард, но предавал и на Принстон, Универзитетот во Торонто и Калифорнија. Неговото наследство е енормно, автор е на десетици книги и стотина трудови од областа на политичката економија. Освен во академскиот свет, Галбрајт има оставено свој белег и во политиката, работејќи како дипломат, советник на неколкумина американски претседатели и бил активно вклучен во работата на Демократската пратија во САД. Добитник е на наградите „Медал на слободата“ (1946 г.) и „Претседателски медал на слободата“ (2000 г.) за неговата јавна служба и придонесот за науката. Неговите најпознати книги се: „Американскиот капитализам“ (1952 г.), „Големiot крах, 1929“ (1954 г.), „Изобилно општество“ (1958 г.), „Нова индустриска држава“ (1967 г.), „Економијата и јавните цели“ (1973 г.), „Природата на масовната сиромаштија“ (1979 г.), „Анатомија на моќта“ (1983 г.), „Економија на невината измама“ (2004 г.) и др.

Галбрајт е еден од најжестоките критичари на неокласичната и нео-Кејнзијанската мисла во XX век. Според него (Galbraith, 1973), вообичаено е за овие школи да ја исклучуваат моќта, односно политичките содржини во своите претпоставки. Така, фирмата е подредена на инструкциите на пазарот, односно индивидуите и домаќинствата, а државата на инструкциите на граѓаните. Исклучувањето на политичката моќ доведува до два вградени економски проблеми на овие школи, на микроекономско ниво тоа е проблемот со пазарните несовершености, додека пак на макроекономско ниво е проблемот со инфлацијата и невработеноста. Според него, неокласичната доктрина не дава одговор на клучното прашање во периодот во кој тој живее и твори (втората половина на XX век), а тоа е прашањето за високо нерамномерниот развој меѓу индустриите со големо пазарно учество, наспроти оние со скромно учество.

„Во реалниот свет, производителите и индустриите одат дотаму што ги поставуваат цените, ја определуваат побарувачката, користејќи ги како средства монополите, олигополите, дизајнот на производот и диференцијацијата на производите, рекламирањето и други начини на неценовна

конкуренција. Овие форми се признаени дури и од страна на ортодоксната економска концепција“ (Galbraith, 2004, p. 10).

Галбрајт има неколку полиња на научен интерес. Голем дел од неговото творештво го елаборира прашањето за економската и политичката поставеност на силите во американскиот капитализам. Како главни институции, односно организации, кои ги дефинираат односите на силите, се корпорациите, синдикатите и државата, а нивната интеракција го дефинира општествено-економскиот систем на земјата. Жестоко го критикува пазарниот систем во САД, сметајќи дека треба да се трансформира од систем на приватно производство во систем на јавни инвестиции. Неговите предлози за реформи се под големо влијание на Кејнзовите препораки за стимулирање на економскиот растеж и се состојат од елиминација на сиромаштијата, интензивирање на јавните инвестиции и јавувањето и поддршката на „новата класа“, во која ги вклучува наставниците, професорите, хирурзите и електроинженерите. За вкупната побарувачка во САД ќе пишува дека не е органска и дека е вештачки создадена и манипулирана од одделни индустрии. Ваквото толкување на потребите на потрошувачите, недвосмислено е под влијание на Марковата поделба на вистински и лажни потреби, како и на Кејнзовото разграничување на апсолутни и на релативни потреби. Од друга страна, пак, толкувањето на потрошувачката како неорганска е продолжување на Вебленовата идеја за уочлива, забележлива потрошувачка¹ (англ. *conspicuous consumption*).

Како што напиша Артур Шлесингер Јр., „Тоа што е важно од гледиште на политичката економија, е вештината со која Галбрајт го донесе институционализмот во јавните политики. Политичкиот лидер може да се задлабочи во Веблен, Патен, Комонс и други значајни институционалисти без да се просветли во врска со специфични политички одлуки, кои се однесуваат на буџетот, каматните стапки, конвертибилноста на валутите, царините итн. Галбрајт, [од друга страна], беше посебно

¹ Како соодветни изрази кои имаат разговорна употреба, а кои ја доловуваат суштината на Вебленовата „*conspicuous consumption*“ би ги издвоиле и придавките: „чаламциска“, односно „фалбациска“ потрошувачка. Преводот на делото „*Conspicuous consumption*“ во издание на издавачката куќа Гурѓа од Скопје е насловен „Статусна потрошувачка“ (Веблен, 2015), но сметаме дека овој израз не претставува соодветен превод на посочената категорија, бидејќи укажува на статусната стратификација во општествата, а не на содржината и целта на потрошувачката на определен слој на население.

квалификуван да ги обедини институционализмот со анализата на динамичката рамнотежа, со други зборови, да ги венча Веблен и Кејнз. Резултатот беше институционален модел кој можеше да носи јавни избори“ (Tsuru, 1993, p. 78).

Но, иако бил доста популарен меѓу пошироката јавност, поради впечатливиот стил на пишување и специфичниот авторски израз, идеите на Галбрајт не биле добредојдени од страна на целата економска научна јавност. Најжестоките критичари на Галбрајтовите идеи се Милтон Фридман и Фридрих Хаек. Хаек го побива аргументот за наметнатите потреби на луѓето понуден од Галбрајт, објаснувајќи дека сведувањето на потребите само на базични потреби (храна, домување и секс) го негира историското и културното наследство создадено низ вековите (музика, литература, ликовна уметност). Фридман го критикува поради настојувањето со неговите предлози за политики да го негира изборот на потрошувачите и слободното дејствување на пазарите повикувајќи се на својата „супериорност и патерналистички авторитет“ (M. Friedman, 1977, p.62).

2.1.3.2. Гунар Мирдал

Гунар Мирдал е шведски економист, социолог и политичар, добитник на Нобеловата награда за економија во 1974 година, заедно со Фридрих Хаек, за „нивната пионерска работа на теоријата за парите и економските флукуации и за пенетрирачката анализа на меѓузависноста помеѓу економските, општествените и институционалните феномени“. Автор е на голем број публикации, од кои можат да се издвојат: „Монетарна рамнотежа“ (1939 г.), „Американската дилема: црнечкиот проблем и современата демократија“ (1944 г.), „Азиската драма: истражување за сиромаштијата на нациите“ (1968 г.), „Објективноста во општествените истражувања“ (1969 г.), „Против текот“ (1973 г.) и др. Научно поле на интерес му се институционалната економија и макроекономијата, посебно прашањата за економскиот растеж и неговите детерминанти, сиромаштијата и политиките за редуцирање на пауперизмот, расната дискриминација и дистрибуцијата на доходот, регионалните нееднакости, формирањето на цените и монетарната политика, државите на благосостојба, студии за населението и др.

Мирдал е еден од основачите на Стокхолмската школа на економска мисла. Кон оваа доктрина пристапуваат и Бертин Олин, Густав Касел, Ерик Линдал и др. Овие економисти, пред сè, се занимаваат со прашањата поврзани со златниот стандард и се критички настроени кон предлозите на австриската школа. Монетарната и макроекономската теорија на Мирдал е слична на онаа на Кејнз, но поради јазичните бариери, Мирдал до 1936 година објавува на шведски јазик, не успева да добие масовен број следбеници како Кејнз. Затоа, Барбер (Barber, 2008) во неговата биографија на Гунар Мирдал, пишува дека револуцијата во економската мисла во триесеттите години на XX век може да се смета подеднакво „Мирдалова“ колку и „Кејнзова“.

Мирдал за себеси изјавува дека е институционалист, притоа користејќи широка дефиниција за институционализмот како доктрина. Според него, фундаменталната мисла која ги поврзува институционалните економисти е тоа што и покрај нивниот интерес за специфични прашања, сепак го земаат предвид целокупниот општествен систем, вклучувајќи ги сите фактори кои имаат влијание на економските појави (Myrdal, 1978). Како ендогени фактори ги смета економската, општествената и економската стратификација, односно сите институции и ставови, а индуцираните мерки и инструментите на јавните политики ги третира како егзогени фактори. Според Мирдал, во општеството постои кружна каузалност и меѓусебна поврзаност и зависност меѓу егзогените и ендогените фактори.

Мирдал е критичар на неокласичната економска мисла, критикувајќи ги претпоставките на кои се повикува како лимитирани. Следбениците на овој табор ги нарекува „обични економисти“ (Myrdal, 1978, p. 3). Околу методолошкиот пристап на институционалистите, смета дека треба секогаш кога е возможно да се користат квантитативни методи, наместо квалитативни, бидејќи така може да се дојде до вистинско знаење. Автор е и на брзо прифатените и широко експлоатирани називи, *ex ante* и *ex post* во економската литература, однесувајќи се на временската димензија во анализата.

2.1.3.3. Кларенс Ајрес

Кларенс Ајрес е третиот претставник на неоинституционализмот подетално дискутиран во оваа докторска дисертација. Ајрес е по потекло од САД,

и е водечки претставник на тексашката институционална школа, како и на американскиот неоинституционализам во периодот после Втората светска војна. Неговото образование е во доменот на економските науки и филозофијата. Докторира на тема „Природата на поврзаноста помеѓу етиката и економијата“. Валтер Хамилтон бил учител на Ајрес и се смета дека има голем придонес во неговото воведување во институционалните идеи. Најпознатите книги на Ајрес се: „Наука: Лажниот спасител“ (1927г.), „Проблемот на економскиот поредок“ (1938г.), „Теорија за економски развој“ (1944г.), „Божественото право на капиталот“ (1946г.) и др.

Сепак, најголемо влијание во формирањето на Ајрсовиот институционализам имаат Торстен Веблен и Џон Дјуи. Но, од нивните идеи, Ајрес одбира да не прифати две круцијални поенти, прифаќањето на Дарвиновата теорија во општествените релации и претпочитање на бихевиоризмот пред психологијата базирана на инстинкти и навики (Hodgson, 2004, p. 347). Според него, инстинктите и навиките за антитеза на интелигенцијата. Борбата меѓу технологијата и церемонијалните структури ја презема од Веблен, а подоцна ѝ дава сопствен белег.

2.1.4. Новата институционална економија

„До пред 20 или 30 години, економистите декларирани како институционалисти мораа да бидат подготвени да се соочат со сарказам, денес институционализмот е прилично модерен“.
Chavance, 2009

Конечно, третата и најнапредна фаза во развојот на институционализмот е претставена преку создавањето и унапредувањето на новата институционална економија. Оваа школа се појави во осумдесеттите години на XX век, а нејзината популарност секојдневно е во подем. Називот „нова институционална економија“ е прв пат употребен од Оливер Вилијамсон, со цел да го диференцира предметот на истражување од „старата“ институционална економија и да укаже на потребата за развој на теорија на институциите. Главната забелешка упатена кон изворните институционалисти (Мичел, Комонс, Веблен, Хамилтон и др.) е тоа што, и покрај

нивниот огромен придонес во актуализирањето на прашањето за значењето на институциите, не понудија кохерентна економска теорија која би ги објаснувала економските законитости и феномени.

Интензивниот научен интерес за истражување во оваа област се должи на иновативниот карактер кој го има школата, широката апликативност на методологијата која ја користи, како и одговорите кои ги дава на прашањата од „сивата зона“ т.е. прашањата кои останаа неодговорени од страна на колосалните економски научни проекти на минатиот век, Кејнзијанизмот и класичната школа, со сите нивни поддисциплини и следбенички учења. Првиот обид за етаблирање на институционализмот, во оваа форма, на економската научната сцена беше создавањето на научното списание *Журнал за право и економија* (англ. *Journal of Law and Economics*) на Универзитетот во Чикаго во 1957 година. Денес, бројот на научни проекти и асоцијации во оваа сфера е значително зголемен. Како најистакнати би ги издвоиле: *Енциклопедијата за право и економија* (англ. *Encyclopedia of Law and Economics*), *Европската школа за нова институционална економија* (англ. *European School of Institutional Economics*), *Меѓународната асоцијација за нова институционална економија* (англ. *International Society of New Institutional Economics*), *Институтот Роналд Коуз* (англ. *Ronald Coase Institute*). Најпрестижни журнало кои ја третираат оваа проблематика денес се *Журналот за институционална и теоретска економија* (англ. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*) и *Журналот за институционална економија* (англ. *Journal of Institutional Economics*).

Подемот на оваа научна дисциплина може да биде потврден и преку препознавањето на работата на водечките автори во оваа област од страна на Шведската централна банка и доделувањето на неколку Нобелови награди за посебен придонес во развојот на економската наука. Така, Гунар Мирдал и Фридрих фон Хаек се лауреатите од 1974 година за „нивната пионерска работа на теоријата за парите и економските флукуации и за пенетрирачката анализа на меѓузависноста помеѓу економските, општествените и институционалните феномени“, Роналд Коуз е добитник на наградата во 1991 година за „неговото откривање и појаснување на значењето на трансакционите трошоци и сопственичките права за институционалната структура и функционирањето на економијата“, Даглас Норт и Роберт Фогел (1993 г.) за „возобновување на истражувањата во економската историја преку примена на економска теорија и

квантитативни методи со цел да се објаснат економските и институционалните промени“, а Оливер Вилијамсон и Елинор Остром (2009 г.) за „анализата на економското управување, посебно на заедничките добра и границите на фирмата“. Доколку екстензивно се пристапи кон дефинирањето на институционалната економија, тогаш листата на лауреати од оваа област би се проширила со имињата на Кенет Ароу (1972 г.) за „придонесот за теоријата на општа рамнотежа и теоријата на благосостојба“ и Херберт Сајмон (1978 г.) за „неговото пионерско истражување на процесите на донесување одлуки во рамките на економските организации“.

Најголемо влијание во кристализирањето на идеите и пристапот во оваа економска сфера има објавувањето на неколку монументални трудови и книги. На почетокот, како зародиш на најновата институционална фаза, можат да се сметаат двата најзначајни труда на Роналд Коуз, „Природата на фирмата“ (1937 г.) и „Проблемот на општествениот трошок“ (1960 г.), „Институционалната промена и американскиот економски растеж“ (1973 г.) од Норт и Дејвис и „Подемот на западниот свет“ (1975 г.) од Норт и Томас, како и „Пазари и хиерархии“ (1975 г.) од Оливер Вилијамсон.

Новата институционална економија е интердисциплинарна наука која комбинира знаења и истражувачки методи од областа на економијата, правото, организациските теории, политичките науки, социологијата, антропологијата и др. Новата институционална економија ја нагласува важноста на институциите на капитализмот, како што се владеењето на правото, општествените и економските норми, сопственичките и договорните права и трансакционите трошоци при определувањето на економскиот просперитет на општествата (Patibandla, 2006, p.2). Во центарот на оваа доктрина, повторно се наоѓаат институциите со нивното влијание врз размената и економскиот развој.

„Спротивно и на главната економска традиција, која тврдеше дека институциите влијаат незначајно на економските перформанси, и на старата институционална економија, која беше спротивставена на ортодоксната мисла, ѝ предложуваше социолошки пристап кон економската организација, Новата институционална економија (1) тврди дека институциите влијаат и се подложни на анализа (Matthews, 1986, p. 903); (2) се разликува, но не е спротивставена на ортодоксната мисла, и (3) е

интердисциплинарна комбинација од право, економија и организација во која економијата е прва меѓу еднаквите“ (Williamson, 1996, p.3).

Новата институционална економија останува верна на насоките кои ги поставија изворните институционалисти, посебно Весли Мичел, инсистирајќи на интензивна квантитативна истражувачка агенда и емпириска поддршка на испитуваните идеи за ефектот на институциите на размената и производството. Впрочем, на некој начин, новата институционална економија, повеќе претставува движење отколку *научно* (К.Ш.) поле, движење кое се карактеризира со нагласокот на правилата и нормите, со испитување на микроаналитиката на фирмата и пазарните организации и последиците за јавните политики, преку динамични, а не статични објаснувања за економската еволуција и преку отвореност за интердисциплинарни пристапи кон анализа на случаи и други помалку математички методологии (Ménard & Shirley, 2012, p. 3).

„Идејата дека теориите прогресивно се развиваат сугерира можност за природна прогресија – од неформални, преку предформални, преку полуформални, и конечно до целосно формални начини на анализа, каде последниот вид вообичаено е од математички карактер“ (Williamson, 2008, p.11).

Понатаму, карактеристично за новата институционална економија е и тоа што има релативно хетероген и дисперзиран фокус и предмет на истражување. Новите институционалисти го испитуваат институционалното влијание и динамика во голем број општествено-економски сфери. Така новите институционалисти го анализираат влијанието на трансакционите трошоци врз економските односи и размената, фирмата и пазарите како алтернативни форми на организација на економските трансакции, бирократијата, државното уредување, институциите низ економската историја, индустриската организација, владината регулација, институционалните аранжмани на финансиските пазари, институционалната еволуција итн. Според Вилијамсон (O.E. Williamson, 2000), главната причина за експлозивниот развој на новата институционална економија не се должи на развој на вкупната понудена теорија. Основната предност на новата институционална економија е тоа што создава богатство од микроаналитички концепти кои служат да ја објаснат економската реалност.

Заради тоа, кумулативната додадена вредност на школата е огромна и дисциплината не смее повеќе да биде игнорирана во економската наука.

Новата институционална економија се сретнува под разни називи: нова економија или синтеза на институционализам и економска историја, трансакциони трошоци, економска теорија на правата на сопственост, контрактуализам и сл. (Стојков, 2008, стр. 324).

2.1.4.1. *Втемелување на новата институционална економија: Роналд Коуз*

Новата институционална економија настанува врз основа на работата на Роналд Коуз, посебно на неговата анализа на трансакционите трошоци. Коуз има непроценливо значење за развојот на новата институционална економија, а економската научна јавност го смета за основоположник на теоријата на трансакциони трошоци и економијата на сопственички права. Верификацијата на значењето на Коузовата работа и идеи е заокружена со доделувањето на Нобеловата награда за економија во 1991 година за неговиот придонес во економската наука во дефинирањето и објаснувањето на трансакционите трошоци и сопственичките права, како и за институционалната структура и функционирањето на економиите.

Фундаменталниот придонес на Коуз [1937,1960] покажува дека моделот (неокласичниот модел – К.Ш.) го заборава фактот дека размената создава трошоци, и затоа има потреба за институции кои ќе ги држат овие трошоци под контрола (Caselli & Curatolo, 1998, p. 143). Според Коуз (Coase,1998), институциите директно влијаат на трошоците за размена во земјите преку функционирањето на правниот систем, политичкиот систем, социјалниот систем, образованието, културата. Зачетоците на новата институционална економија се поврзуваат со пионерскиот придонес на Роналд Коуз, кој истакнува дека трансакционите трошоци имаат круцијална важност за размената, и во вакви околности институциите стануваат значајна детерминанта на човековото однесување, а информациите посебно значајни.

Иако е автор на огромен број книги и трудови, сепак неговите два најзначајни труда се „Природата на фирмата“ (1937 г.) и „Проблемот на општествениот трошок“ (1960 г.). Во „Природата на фирмата“, Коуз го воведува дотогаш непознатиот концепт на трансакциони трошоци и ја пласира идејата за

постоењето и функционирањето на фирмите како алтернатива на ценовниот механизам. Според него, најсериозниот недостаток на неокласичниот модел е тоа што ја третира фирмата како носител на производство, без притоа да навлезе во значењето на фирмата за обемот на размената. „Фирмата“ е производствена функција или комбинација на производни можности, средство за трансформирање на инпутите во аутпут (Klein, 2010, p. 3). Фирмите претставуваат „црни кутии“ (англ. *black boxes*) во неокласичната литература.

„Подетално, неокласичната теорија не одговара на прашањето што е фирмата. Посебно, бидејќи големината (или ширината) на секоја фирма се смета за дадена, теоријата (неокласичната теорија- К.Ш.) не објаснува што се случува ако две фирми одлучат да се спојат (Дали останува валидна претпоставката за профитна максимизација?) или ако една фирма се подели во две помали фирми. Кажано поинаку, оваа теорија не ни кажува ништо за структурата на фирмите“ (Hart, 1995, p. 155).

Најголемата иновација на Коуз е тоа што покажува скепса кон ваквото резонирање и објаснува дека фирмата и пазарот се алтернативи за обезбедување и добра, односно услуги. Правилата кои што важат на пазарот и преку кои се уредуваат економските односи, Коуз ги нарекува „ценовен механизам“. Разлика меѓу ценовниот механизам и фирмата, е тоа што ценовниот механизам ги утврдува и диригира трансакциите на пазарите, во зависност од цените на различните стоки и услуги. Во фирмата, пак, сигналната и алокативната функција на релативните цени е заменета со свесни одлуки на претприемачот на фирмата, кој го определува обемот и видот на трансакции кои ќе се извршуваат во рамките на фирмата (Шапкова, 2011, стр. 61). Фирмата е координирана, организациона форма во која се извршуваат трансакции, исто како и на пазарот (ценовниот механизам).

Според Коуз, основниот резон за појавување на фирмата како форма на организација на производството е егзистенцијата на трансакциони трошоци врзани со користењето на пазарниот механизам (Фити, 2008, стр. 37). Како потенцијални извори на трансакциони трошоци доколку трансакциите се реализираат преку ценовниот механизам, т.е. на пазарот, се наведени: направените трошоци за откривање на релативните цени, трошоците поврзани со преговарањето, трошоци за склучување договори, трошоци поврзани со

времетраењето на договорите, ризикот за неисполнување на обврските, дополнителни трошоци настанати од владината интервенција и др. Доколку пак, активностите се организирани во рамките на фирмата, тогаш како потенцијални извори на трансакциони трошоци би биле: (1) со порастот на фирмата се зголемуваат трошоците за организирање на трансакциите во рамките на истата, бидејќи може да се јават опаѓачки приноси на претприемачката функција; (2) со зголемување на обемот на трансакциите во рамките на фирмата, претприемачот може да не успее да ја одбере онаа комбинација на факторите на производство која има најголема вредност; и (3) може да се зголеми продажната цена на еден или повеќе фактори на производство, бидејќи постојат „други предности“ на малите фирми пред големите (Coase, 1937, p. 43).

Роналд Коуз објасни дека границите на организацијата не зависат само од производната технологија, туку и од трансакционите трошоци (Klein, 2010, p. 4). Заклучокот од овој многу значаен труд е следниот:

„Границата на големината на фирмата е поставена таму каде трошоците за организација на некоја трансакција ќе станат еднакви на трошоците за реализација на истата на пазарот“ (Coase, 1988, p.7).

Коуз користи два носечки аргументи при одбраната на неговите тврдења. Прво, тој смета дека, постои поврзаност помеѓу трошоците за организирање на дополнителни трансакции во рамките на фирмата со големината на фирмата. Второ, фирмата е резултат на постоењето на трансакционите трошоци, кои пак се резултат на несовершеностите на пазарот кои се должат на неизвесноста и несигурноста за иднината (Шапкова, 2011).

„Без концептот на трансакционите трошоци, кој не е присутен во денешната економска теорија, сметам дека е невозможно да се разбере работењето на економскиот систем, да се анализираат многу проблеми на корисен начин или да се има основа за определување на политиката“ (Coase, 1988, p.6).

„Проблемот на општествениот трошок“ (1960) е посветен на анализата на сопственичките права, трансакционите трошоци и проблемот на екстерналиите. Овој труд е и зародиш на Коузовата идеја, односно теорема за ефикасна алокација на ресурсите во услови на постоење алтернативни сетови на сопственички права и висина на трансакциони трошоци.

„...Роналд Коуз јасно истакнува дека само при отсуство на трансакциони трошоци неокласичната парадигма може да резултира со посочениот алокативен успех; со позитивни трансакциони трошоци, алокациите на ресурсите зависат од структурата на сопственичките права“ (North, 1990, p. 28).

Коузовата теорема т.е. теорема, директно се поврзани со анализата на сопственичките права, што е тема на оваа докторска дисертација, и затоа ќе го добијат заслуженото внимание во наредното поглавје од дисертацијата. Нивното значење е особено важно, со посебен нагласок на разбирањето на долгорочните економски последици: (1) јасно дефинираните приватни сопственички права се неопходен услов за решавање на конфликтните интереси помеѓу индивидуите преку пазарна размена, и (2) ефикасната алокација на ресурси е независна од иницијалната распределба на сопственичките права сè додека трансакционите трошоци се незначајни (Rejovich, 2008, p. 15).

2.1.4.2. Даглас Норт

Даглас Норт е исклучително значаен претставник на „новата институционална економија“ (НИЕ), заради тоа што неговата работа како економски историчар еволуирала од релативно радикална неокласична позиција, ставајќи акцент на квантитативните методи на мерење на историјата (клиометрика) и на резонирањето базирано на ефикасност и максимизирачката рационалност на индивидуите, до откривањето на значењето на институциите и постепено оддалечување од, па дури и критицизам, ограничувањата на неокласичната традиција (Chavance, 2009, p. 48).

Теоријата на Норт е институционална теорија. Авторот, најголем дел од своето творештво го има посветено на определувањето на поимот институции, нивното функционирање и соодветното влијание врз размената и развојот. Својата институционална теорија, Норт ја набљудува како синтеза од теоријата за човековото однесување и теоријата за трошоците на трансакциите, притоа апострофирајќи дека доколку се прошири анализата со вклучување на теоријата на производството, се добива методолошка рамка и за анализа на влијанието на институциите врз економските перформанси (North, 1990).

Бихевиористичките претпоставки врз основа на кои се темели институционалната теорија на Норт, претставуваат критика на класичните претпоставки за однесувањето на луѓето, пред сè претпоставките на теоријата на потрошувачкиот избор и теоријата за маргинална корисност. Според Норт, потребно е економската теорија да ги предизвика претпоставките за објективно оценување на алтернативите, калкулативноста во мотивите на луѓето, како и субјективноста и транзитивноста на преференциите (Machina, 1987).

Критиката на Даглас Норт на класичните претпоставки се движи во две линии: (i) мотивацијата на луѓето и (ii) толкувањето на окружувањето (North, 1990, p.20-26). Според Норт, од есенцијално значење за предвидување на резултатите од различните економски алтернативи и создавање извесност при одлучувањето е институционалното окружување. Проблематично кај неокласичарите е тоа што претпоставуваат дека „размената се одвива без некаква спецификација на институционалното окружување. Потрошувачите се без хуманост, фирмите без организација, дури и размената е без пазар (Coase, 1988, p.3)“.

Според Норт, човековото секојдневие најчесто го означуваат ситуации во кои економските субјекти не се раководат според критериумот за рационалност, изразен низ профитно максимизирачкото однесување или максимизирање на корисноста. Алтруизмот или ограничувањата кои самите луѓе ги наметнуваат, се чест случај. Тој смета дека може да се развијат детални модели кои би го објаснувале комплексното човеково однесување во рамките на моделот на очекувана индивидуална корисност, преку вградување на некои сегменти на altruизмот (North, 1990, p. 21).

Понатаму, критикувајќи ја калкулативноста на луѓето при донесувањето економски избори, во контекст на секојдневните, рутински активности, Норт смета дека институциите, посебно неформалните ограничувања, изразени преку влијанието на културата, обичаите и нормите, ќе имаат огромно влијание при дефинирањето и обликувањето на економските избори.

Имајќи ги предвид бихевиористичките ограничувања на човековото однесување, комбинирани со ограничената рационалност и институционалните ограничувања, Даглас Норт се согласува со констатацијата дека основа на анализа на економската наука треба да биде трансакцијата, а не цената. Затоа неговата теорија на размената ја нарекува трансакциона теорија. Процесот на размена

претставува пренос на добро или услуга од еден на друг субјект во конкретно дефинирани услови. Со процесот на размена, фактички се врши трансфер на добрата или услугите. Субјектите кои учествуваат во размената, чувствуваат определена корисност од ангажирањето во овој процес. Меѓутоа, многу често корисноста не може да се објасни низ монетарни вредности, бидејќи производите се одликуваат со различни физички својства (атрибути), а услугите со различни перформанси поврзани со лицата или начинот на кој што се пружаат истите, а кои можат значајно да влијаат врз нивото на корисност. Во тој случај, вредноста на размената за страните е вредноста на различните атрибути кои се вградени во доброто или услугата. За да се измерат физичките атрибути на производите, и да се дефинираат и определат правата кои се пренесуваат преку размената, потребни се ресурси. Даглас Норт поаѓа од анализата на вкупните трошоци на производство, кои ги расчленува на две главни компоненти. Првата компонента на вкупните трошоци на производство ги опфаќа оние трошоци кои се преземени со цел да се трансформираат физичките атрибути на ресурсите. Втората компонента на трошоците на производство се трошоците кои настануваат при процесот на размената (трансакциони трошоци). Во оваа група Норт ги сместува дефинирањето, заштитата и спроведувањето на сопственичките права (North, 1990, p.28).

Институциите се во фокусот на истражувачката агенда на Норт. Притоа, тој дава една широка дефиниција на институциите, поимајќи ги како правила на играта, ограничувања кои влијаат и го обликуваат човековото однесување. Институциите се ограничувања создадени од луѓето кои ја структурираат човековата интеракција (North, 1994, p. 361). Карактеристично за Норт е тоа што нуди поделба на институциите во две поголеми групи: (1) неформални институции и (2) формални институции. Неформалните институции имаат потекло од културниот модел, и се претставени преку непишани правила и норми, конвенции за обликување на човековото однесување. Во оваа група, Норт ги сместува традицијата и обичаите. Формалните ограничувања, односно институции, се претставени преку уставите, законите, административните акти, договорите и сл.

За разлика од претходните облици на институционализам, Норт ја нагласува разликата помеѓу институции и организации. Ако институциите ги

претставуваат правилата на играта, тогаш организациите се играчите. Организациите се состојат од група на индивидуи поврзани во заеднички проект за да остварат определени цели. Организациите ги дели во четири групи: политички, економски, општествени и образовни (North, 1990, p.4-5). Според него, неопходно е да постои интеракција помеѓу институциите и организациите во заедниците.

Понатаму, Норт во својата трансакциона теорија поставува и методолошки основи за определување на трансакционите трошоци (North & Wallis, 1982, 1986, 1988). Оваа серија на истражувања се фокусира на мерење на учеството на трансакциониот сектор во американската економија, како и на ревизија на општоприфатените мерки за економска активност преку интегрирање на информација за висината на трошоците поврзани со размената.

Норт се смета за основоположник и на новата економска историја (клиометрика). Фокусот на неговото творештво во различни фази од неговиот академски интерес се идентификувани во следната табела.

Табела 1: Идентификација на трите фази во економското размислување на Норт

	Инпут	Аутпут
Норт I (1950ти – 1971)	Претежно нов економски историчар.	Применета неокласична економија на историски теми.
Норт II (1971–1981)	Комбинација од новата економска историја и историската економија.	Проширување на неокласичниот модел со инструментите на НИЕ.
Норт III (1981 - денес)	Претежно историски економист.	Прилагодување на неокласичниот модел преку вклучување на теми кои претходно биле игнорирани од овие области. Одреден еkleктицизам при употребата на бихевиористичките сознанија.

Извор: Brownlow, 2010, p. 308.

За институционалното наследство на Даглас Норт може да се каже дека претставува богата мултидисциплинарна збирка која инспирира голем број истражувачки проекти во оваа сфера. Ова е причина поради која неговата „револуционерна“ истражувачка програма не поттикнува само емпириски истражувања и политики во развојната економија, туку беше прифатена од истражувачите и практикувачите од областите на историјата, антропологијата, политичките науки, правото, социологијата, когнитивните науки и деловната организација (Kim, 2014).

2.1.4.3. Оливер Вилијамсон

Оливер Е. Вилијамсон е автор на називот нова институционална економија, кој прв пат го промовира во негова книга „Пазари и хиерархии“ (1975г.), со цел да ја поврзе традицијата со стариот, изворен институционализам, но и да ја прикаже во исто време критиката кон припадниците на старата традиција. Вилијамсон е добитник на Нобеловата награда за економија во 2009 година за „неговата анализа на економското управување, посебно границите на фирмата“. Неговата варијанта на институционалната економија е позната под името економија на трансакционите трошоци, односно анализа на механизмите на управување.

Во неколку наврати Вилијамсон укажува на мултидисциплинарниот и универзалниот пристап на економијата на трансакционите трошоци. Како дополнување на интердисциплинарниот состав од право, економија и организација, би ја опишал економијата на трансакционите трошоци како: (1) неумоливо компаративна (организационите форми секогаш се испитуваат споредено со можните алтернативни форми); (2) микроаналитична (акцијата лежи во деталите); (3) дискретно структурна (алтернативните форми значително се разликуваат, па така е невозможно да се копираат пазарите во хиерархии и обратно), и (4) преокупирана со економизирање, пред сè со организацијата, отколку со технологијата (Williamson, 1996, p.25).

Авторскиот белег на Вилијамсон е прагматизмот како методолошки принцип. Според него, институционалната теорија треба да биде едноставна и да се фокусира кон суштината на нештата, да се води во правилна насока, што според него означува пренесување на економските концепти во прецизни

математички изрази и веродостојна, да служи за објаснување на човечките актери на вистинит начин (Williamson, 2008).

Вилијамсоновата верзија на новата институционална економија во центарот на интерес ги става институциите за управување. Иако Коуз тврдеше дека хиерархиските институции можат да бидат поефикасни отколку пазарот, и поради тоа алтернативните начини за координирање на производството значајно придонесоа за економската теорија на организација, сепак сè до 1970-тите не се појави кохерентна теорија, кога Вилијамсон почна да го операционализира концептот на трансакциони трошоци и да определува различни трансакции на различни владини структури (Weber, 2000, p. 14). Како алтернативни структури на управување Вилијамсон ги анализира пазарите, хибридните, хиерархиите и бироата.

Основната структура на економијата на трансакционите трошоци се состои од четири главни дела: (1) бихевиористичките претпоставки за ограничена рационалност, опортунизам, неутралноста на ризик и минимизацијата на трансакционите трошоци; (2) главните атрибути на трансакциите за специфичноста на средствата, неизвесноста и фреквенцијата; (3) разновидност на трансакциони трошоци; и (4) различни начини на управување. Вилијамсон идентификува три групи на параметри или димензии: бихевиористички претпоставки, трансакциони димензии и механизми на управување, кои ја објаснуваат неговата договорна рамка (Carter & Hodgson, 2006, p. 462).

Вилијамсон го критикува ортодоксниот пристап, оценувајќи го како нецелосен, бидејќи се апстрахира од природата на фирмата (Williamson, 1996). Неговата економија на трансакционите трошоци ја става *трансакцијата* во центарот на економското производство и активностите на размената (Iacobuță 2009). Трансакцијата е единица на анализа, преку која функционира економијата на трансакционите трошоци (Williamson, 2008, p. 8). Вилијамсон оди чекор напред при анализата на трансакциите, испитувајќи ги нивните специфики и факторите кои ги детерминираат. Според него, постојат три главни специфики според кои трансакциите се разликуваат меѓу себе и кои влијаат на одлуките на економските агенти во процесот на размената: (1) *Фреквенција* со која се јавуваат трансакциите; (2) Видот и степенот на *неизвесност* кој е поврзан со трансакцијата; и (3) *Специфичноста на средствата* (Williamson, 1996, 1998).

„Главната цел на Коуз беше да објасни зошто економската активност е организирана внатре во фирмите. Тој немаше цел да предвиди точно кои трансакции ќе бидат организирани во рамките на фирмата. Главниот придонес на Вилијамсон (1975, 1985) беше да ја направи теоријата попредвидлива преку микроаналитички доближувајќи ја фирмата како структура за управување и преку идентификување на определени карактеристики на трансакциите, посебно специфичноста на средствата, кои играат важна улога во компаративното институционално окружување“ (Madhok, 2002, p.535).

Решението кое го предложуваат неоинституционалистите за проблемот на специфичноста на средствата, кој генерира опортунистичко однесување и високи трансакциони трошоци е организирањето на активностите во рамките на фирмата преку форми на вертикална интеграција, со што би се намалиле трансакционите трошоци (Iacobuță, 2009, p.374).

2.1.4.4. Структури на управување – Економијата на трансакциони трошоци според Вилијамсон

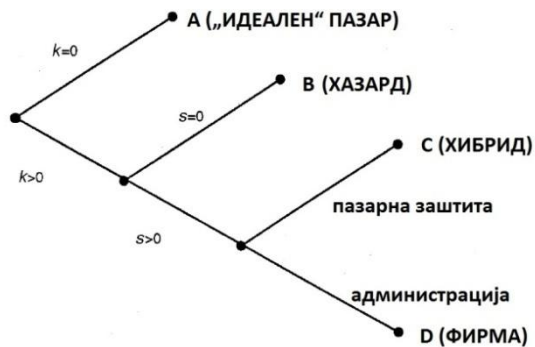
Самите карактеристики и спецификите на трансакциите, како и ограниченоста на рационалноста и опортунистичките мотиви кај луѓето, неопходно бараат постоење на соодветно институционално окружување во кое тие би постоеле и функционираше. Вилијамсон го наоѓа „решението“ во управувањето (*англ. governance*) преку т.н. управувачки структури (*англ. – governance structures*). „Јас сметам дека управувањето е обединувачки концепт, во кој управувањето се смета како средство кое создава ред, и така ги ублажува конфликтите и ги остварува заедничките цели“ (Williamson, 2008, p. 8).

Вилијамсон нуди детално разграничување меѓу пазарите и организациите. Пазарите се институции кои постојат да ја фасилитираат размената, односно да ги намалат трошоците за извршување на трансакциите (Coase, 1988, p.7). притоа, карактеристично за пазарите е постоењето на неперсонална релација меѓу купувачот и продавачот. Двете страни се во потрага по сопствениот личен интерес, независно една од друга, двете ги специфицираат своите цели и се вклучуваат во активности да ги остварат тие цели (Lazonick, 1991, p. 59). Како клучни разлики меѓу пазарите и организациите, Вилијамсон ги наведува: (1)

Интензитет на мотивацијата: високо моќните поттици на пазарите ги рушат слабите поттици на фирмите. Кога производството е внатрешно организирано, индивидуалниот избор и мотивациите се управувани од хиерархиска организациона структура во која поттиците во фирмата ја губат силата споредено со моќните поттици кои доаѓаат од пазарот (Patibandla 2006, p.8); (2) *Административна контрола:* фирмите се поддржани со пошироко поле на административни правила и процедури; (3) *Адаптација:* пазарите уживаат во предноста на автономната адаптација како одговор на промените на релативните цени, но во случаите кога е потребна кооперативна адаптација, фирмите се во поповолна позиција; (4) *Договорно право:* договорното право на пазарите е легалистично и почива врз судскиот поредок, додека фирмите имаат свој приватен ред со кој го супституираат судското решавање на споровите (Williamson, 1991, 1996, 1998).

Во понатамошниот развој на неговата мисла, Вилијамсон вклучува две дополнителни структури: *хибридите* и *бироата*. На следната слика е претставена едноставна договорна шема која ги покажува алтернативните структури на управување.

Слика 2: Едноставна договорна шема

Извор: Williamson, 1998, p. 38

Суштината на Вилијамсоновата варијанта на економијата на трансакционите трошоци е дека при конкретни атрибути на трансакциите (фреквенцијата, неизвесноста и специфичноста на средствата) и алтернативни структури на управување (фирма, пазар, хибрид или хазард), субјектите ќе се ориентираат кон економизирачки резултат за нивото на трансакциони трошоци. На сликата погоре претпоставуваме дека постојат два начина преку кои може да

биде понудено некое добро или услуга. Првиот начин е преку користење на генерални технологии, а вториот користење на специфични технологии (специфичност на средствата). Ако со k ја означиме трансакционата специфичност на средствата, тогаш трансакциите кои користат генерално применливи технологии, имаат $k = 0$. Ако технологијата е специфична, во тој случај $k > 0$. Заштита на идните инвестиции за трансакциите е означена со s . Трансакциите кои не предвидуваат заштита, се карактеризираат со $s = 0$, додека оние кои вклучуваат заштита, имаат $s > 0$.

Со алтернативата А на претходната слика се претставува совршената трансакција во економијата и правото. Овде станува збор за генерални технологии ($k=0$), кои ја уживаат заштитата преку конкуренција. Затоа А го претставува „идеалниот пазар“, кој е истиот оној пазар елабориран во неокласичната мисла под нивните претпоставки. Опцијата В го претставува *договорниот ризик*, каде се користи специфична технологија ($k > 0$), но нема заштита ($s = 0$). С и D се алтернативи кои бараат дополнителна заштита, односно $s > 0$. Обликот на заштитата во С е од договорен карактер и затоа гранката С го означува хибридниот (меѓу идеален пазар и интерна организација). Гранката D е Коузовата фирма, каде заштитата се обезбедува преку воспоставување и почитување на интерните правила на организацијата.

Во подоцнежното творештво, Вилијамсон ја доработува оваа едноставна шема и ги додава регулацијата и јавните бироа како две нови гранки (Williamson, 1999, p.336 -337). Со тоа, тој ја проширува палетата на механизми на управување со две нови „државни“ алтернативи. Иако често критикуван за овој потег, посебно од либералните економски теоретичари, Вилијамсон не ја отфрла потребата од бирократија. Економијата на трансакционите трошоци ги гледа јавните агенции како кандидати за модули на управување кои се соодветни во некои ситуации, а не одговараат во други ситуации (Williamson, 1999, p. 307). Едноставно, тој на неа гледа како на нужно зло и крајно решение во случај кога се исцрпени сите останати алтернативи.

Меѓу кратковидното и далековидното договарање, економијата на трансакционите трошоци претпоставува дека економските актери имаат капацитет да гледаат напред, да ги препознаваат потенцијалните ризици и да ги вклучуваат истите како фактор на организациониот дизајн (Williamson, 1999, p. 311).

2.2. НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА И ОСТАНАТИТЕ ЕКОНОМСКИ ДОКТРИНИ

Карактеристично за најновата развојна фаза на институционализмот е критичниот однос кон доминантните економски струи, пред сè, неокласичната доктрина. Главната критика на институционалистите е насочена кон појдовните претпоставки на неокласичниот модел. Имено, новите институционалисти сметаат дека појдовните основни на неокласичната школа сами по себе не се погрешни, но истите претставуваат доста ограничено толкување и претерано симплифицирање на економската реалност. Притоа, како главни претпоставки на неокласичната школа се издвојуваат следните: (1) *Совршени информации* – субјектите се перфектно информирани за производството, продажбата, пазарните можности, расположливата технологија, преференциите, трошоците на производство, цената на конкурентите и сл; (2) *Голем број субјекти на страната на понудата и побарувачката* – агентите имаат незначително пазарно учество и затоа се однесуваат како ценоприфаќачи; (3) *Хомогени производи* – нема разлика во својствата на добрата кои се пласираат на пазарот и не постои можност за диференцијација; (4) *Отсуство на бариери за влез и излез од дејноста* – нема ограничувања ниту дополнителни трошоци поврзани со влезот и излезот од дејноста; (5) *Не постојат екстерналии* – трошоците и користите се целосно интернализирани од страна на субјектот кој создава; (6) *Максимизација на профитот* – профитот е основна движечка сила во системот која ги детерминира одлуките на субјектите; и (7) *Комплетен сет на пазари* – пазарите се совршени, се чистат моментално и не постојат производи кои не се разменуваат на пазар. Но, најновата фаза од развојот на институционализмот, за разлика од изворниот и од неоинституционализмот, се враќа кон класичните корени. Тоа во никој случај не ја прави новата институционална економија варијанта на неокласичната доктрина. Новите институционалисти прифаќаат дел од неокласичниот апарат, истовремено нагласувајќи ја неговата имперфектност, утврдувајќи потреба истиот да се подобри.

Заштитен белег на новата институционална теорија е проширување на неокласичната мисла преку инкорпорирање на институциите, притоа обидувајќи се да изградат целисходна теорија на институциите. Притоа, оваа школа го задржува неокласичниот фундаментален проблем во економската наука,

универзалниот проблем на реткоста и како и претпоставката за постоење на конкуренција, додека пак се напушта претпоставката за целосна информираност.

„Теоријата (неокласичната теорија – К.Ш.) е базирана на фундаменталната претпоставка за реткоста и конкуренцијата; нејзините хармонизирани импликации потекнуваат од претпоставките за гладок процес на размена во кој сопственичките права се совршено и бесплатно (без трошоци – К.Ш.) специфицирани и, исто така, е бесплатно да се добијат информации. Иако претпоставката за реткоста и конкуренцијата беше силна и ги понуди клучните темели на неокласичната теорија, останатите претпоставки ни одблиску не преживеаја“ (North, 1990, p.11).

Институционалната критика на неокласичната школа се одвива по неколку линии. Прво, новите институционалисти сметаат дека неокласичната школа се темели на претпоставката на непостоечки трансакциони трошоци, која не кореспондира на економската реалност. Во оваа група на трошоци институционалистите ги подведуваат трошоците кои настануваат при размената, како на пример трошоци за заштита на правата и исполнување на договорите. Овие трошоци речиси секогаш се позитивни. Втората спорна неокласична претпоставка е претпоставката за постоење на совршени информации. Институционализмот нагласува дека информираноста не е перфектна поради тоа што пристапот до информации не е бесплатен, како и поради појавата на проблемот на асиметричните информации. Како дополнителен проблем на неокласичната мисла се посочува и апстрахирањето од ризикот, односно непредвидливоста на однесувањето на агентите, влијанието на очекувањата, динамиката на пазарот и релевантните непазарни активности (на пример, политички, социјални, безбедносни, еколошки фактори) кои влијаат на трансакционите трошоци. Еден од посериозните напади упатени на неокласична сметка е претпоставката за рационалност на економските субјекти. Во овој дел носечката аргументација во корист на тезата за лимитираност на рационалноста ја нуди Сајмон, според кого три главни фактори ја лимитираат рационалноста на носителите на одлуки: нивните лимитирани знаења и интелектуален капацитет; нивните мотиви, цели и сопствени вредности; нивните парцијални знаења за секоја ситуација којашто треба да се управува (Roux et Soulié, 1991, p.135; цитирано според Фити, 2008, стр. 47).

„Прво, би препорачал да престанеме да дебатираме дали теоријата за суштинска рационалност и претпоставките за максимизација на корисноста нудат доволна основа за објаснување и предвидување на економското однесување. Доказите значајно ни потврдуваат дека не е така“ (Simon, 1986, p. 223).

Последната критика на неокласичната школа се однесува на третманот на фирмата и нејзината структурата. Согласно новата институционална економија, неокласичарите ја сметаат фирмата за црна кутија (*англ.* black-box model) (Klein, 2010, p.3-4), бидејќи не објаснуваат како е организирано производството во рамките на самата фирма, како се решаваат конфликтите на интереси помеѓу различните засегнати субјекти (сопствениците, менаџерите, работниците и потрошувачите и др.), односно во крајна инстанца како се донесуваат одлуки за максимизација на профитот (Hart, 1995, p.155).

„Значи, наспроти основниот постулат на класичната микроекономија дека индивидуите се рационални, оваа теорија тврди дека индивидуите се карактеризираат со ограничена рационалност и, наспроти тврдењето на класичната микроекономија дека единствено пазарот ги води индивидуите кон најрационални решенија, оваа теорија тврди дека покрај пазарот, постојат и други форми на „договорна организација“ - хиерархијата (внатрешната организација на фирма), како и хибридни форми, односно нешто помеѓу пазарот и хиерархијата“ (Фити, 2008, стр. 38-39).

Главна карактеристика на новиот институционализам е тоа што се фокусира на студирање на институциите во контекст на интеракцијата меѓу индивидуите со дадени цели и потреби претставени преку различни функции на преференции. Новиот институционализам се развива како микроекономски индивидуален проект (North, 1981; Coase, 1937, 1960; Williamson, 1975, 1985). Но, поновите истражувања во рамки на оваа струја почнуваат да ја аплицираат институционалната рамка и на класични макроекономски прашања, како на пример прашањето за економскиот растеж. Норт (North, 1994) смета дека неокласичната теорија е несоодветна за да го објасни економскиот развој на земјите поради две причини. Прво, неокласичната апаратура се фокусира на статична, наместо динамична анализа. Второ, фокусот на неокласичарите е ставен

на пазарните операции, т.е. како функционираат пазарите, а не на нивното настанување и развој.

Во оваа прилика, се надоврзуваме и на поставеноста на новата институционална економија во однос на новата класична макроекономија. Основни претпоставки на новата класична економија се: постоење на рационален личен интерес, важење на претпоставката за потполната конкуренција и флексибилноста на платите и цените и моменталното урамнотежување и претпоставката за рационални очекувања. Критиката на новите институционалисти е насочена кон оспорување на моќта на пазарите за брзо, моментално урамнотежување; оспорување на хипотезата за рационални очекувања; оспорувањето на монетарните фактори при објаснувањето на економскиот циклус (Треновски, 2009, стр.34).

Но, приближувањето на новата институционална економија кон неокласичната школа не е прифатено со воодушевување од сите економисти и останати општествени научници. Некои гледаат регрес во ваквиот развој на школата, сметајќи дека на тој начин модерниот институционализам се оддалечува од своите изворни корени.

„Во таа смисла, НИЕ не претставува вистинско продолжување на институционализмот, туку пост-неокласично објаснување на дискрепанцата меѓу априори оптималниот свет и нашиот вистински несовршен свет, како институциите да не се од есенцијално значење за општествениот поредок. Затоа, откривањето на институциите - преку НИЕ - има ад хок и прилично невообичаен карактер од институционална гледна точка“ (Maucourant, 2012, p. 195).

2.3. ИНСТИТУЦИИТЕ ВО ФОКУСОТ НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА

2.3.1. Дефинирање на институциите

Дефинирањето на институциите е едно од прашањата кои се во јадрото на оваа новата институционална економија. Причината за тоа е хетерогеноста на пристапот кој се користи од страна на различни економисти и општествени научници кои придонесуваат за развојот на дисциплината. Најширокото

објаснување на институциите е дека тие претставуваат определени правила, од формална или неформална природа, со кои се влијае и уредува човековото однесување и интеракција.

„Широката дефиниција на институциите истовремено е и предност и клетва. Предност е бидејќи овозможува да се започне со теоретски и емпириски истражувања на улогата на институциите без да се заглави во таксономија. Клетва е, бидејќи доколку не ја поврземе со подобро разбирање на улогата на институциите, сме научиле многу малку“
(Acemoglu & Robinson, 2010, p.3).

Една од најраните дефиниции за институциите е онаа понудена од Шмолер. Според него, институциите се посебен ред за општествениот живот кој служи специфични цели и кој има капацитет и понатаму да се развива. Како примери за институции ги наведува сопственоста, ропството, бракот, пазарниот систем, слободата за размена и други (Richter, 1996, p. 576). Изворните институционалисти и неоинституционалистите, на многу сличен начин им пристапуваат на институциите при нивното поимање и дефинирање.

Од перспектива на новата институционална економија, една од најексплоатираниите дефиниции за институциите во литературата е онаа понудена од страна на Норт. Според него, институциите се правилата на игра во едно општество, или поформално кажано, се ограничувања создадени од луѓето кои ја обликуваат човековата интеракција (North, 1990, p.3). Оваа дефиниција е значајна од повеќе аспекти. Прво, имплицитно, Норт нагласува дека институциите се „создадени од луѓето“. Оваа констатација е особено вредна, бидејќи сугерира дека луѓето имаат моќ да ги креираат и менуваат институциите, а со тоа и однесувањето. Понатаму, институциите ги претставуваат „правилата на игра“, тие се определени „ограничувања“, „рамка“ во која делуваат субјектите. И на крај, Норт со оваа дефиниција истакнува дека институциите влијаат врз однесувањето на луѓето, преку системот на мотиви и поттици. Голем број економисти се приврзаници на ваквото дефинирање на институциите, потенцирајќи ги нивните можности да го обликуваат човековото однесување преку системот на поттици (North, 1991; Acemoglu & Robinson, 2012; Lall et al., 2005). Новите институционалисти не ја отфрлаат идејата за еволутивен развој на институциите карактеристична за Шмолер и Веблен, напротив сметаат дека институциите

инкрементално се развиваат, што во комбинација со еволутивниот развој на структурата на поттиците во економијата, доведува до различни економски исходи. Во оваа насока е и дефиницијата понудена од Вајгел, која акцентот го става на двата основни елементи на институциите: прецизирање на правилата на игра и повикување на санкции.

„Институциите претставуваат системи на правила, кои служат како водичи за човековата активност. Ова подразбира взаемна согласност, волја да се усогласат и да се воспостават санкции за нивно прекршување и да се преземат санкции врз себе во случај на непочитување“ (Weigel, 2008, p. 10).

Понатаму, дел од дефинициите на поимот институции ги поврзуваат истите со определени организациони ентитети, процедури и регулаторни рамки. Една од најзастапените дефиниции на институциите е онаа којашто инсистира на нивната поврзаност со степенот на заштита на сопственичките права, степенот на владеење на правото и степенот на распространетост на корупцијата (Фити, 2004, стр.88). Институциите можат да се дефинираат и како *правни, административни и обичајни аранжмани за усовршување на повторуваните човекови интеракции* (Rejovich 2008, p. 10). Институционалните ограничувања вклучуваат и тоа што им е забрането на индивидуите да го прават, како и, некогаш, под кои услови на некои индивидуи им е дозволено да преземаат некои активности (North, 1990, p.4).

Генерално, под институции се опфатени: 1) правната рамка која обезбедува формални правила и ограничувања во рамки на кои функционираат поединците и економските агенти, но и која дефинира и обезбедува поттици за реализација на взаемни односи помеѓу овие агенти; 2) доброволните и кооперативни аранжмани помеѓу приватните агенти кои влијаат на природата и организацијата на размената помеѓу нив; 3) културните вредности и уверувања кои влијаат на економското однесување итн (World Bank, 2002, p. 4).

Еден од поинтересните обиди да се дефинираат и позиционираат институциите во системот на општествени феномени и процеси, е оној на Вилијамсон (Williamson, 2000). Карактеристично за неговата *општествена анализа*, како што тој ја нарекува, е тоа што ги анализира институциите на четири нивоа. Дефинирањето на нивоата е определено од фреквенцијата на промените

кои настануваат во конкретната институционална група, како и од целите кои институциите ги имаат кога го обликуваат човековото однесување. Вилијамсоновата анализа е претставена на Слика 3.

Слика 3: Економија на институциите

Ниво	Фреквенција (години)	Цел
N1	10 ² до 10 ³	Често некалкулативни; спонтани
N2	10 до 10 ²	Создавање на добро институционално окружување. Економизирање од прв ред.
N3	1 до 10	Создавање на добри структури на управување. Економизирање од втор ред.
N4	Секојдневно	Создавање на добри маргинални услови. Економизирање од трет ред.

N1:	Социологија
N2:	Економија на сопственичките права/Позитивна политичка теорија
N3:	Економија на трансакциони трошоци
N4:	Неокласична теорија/Теорија на агенцијата

Извор: Williamson, (2000), p. 597.

Првото ниво на општествена анализа е нивото на „втемелување“, односно инсталирање на институциите. Ова ниво го означува создавањето на нормите, обичаите, традициите, религијата. Институциите кои се преставени овде уште се

нарекуваат и неформални институции. Институционалистите вообичаено го сметаат ова ниво за дадено, бидејќи институциите манифестираат инертност и се менуваат многу бавно (векови или милениуми). Метафорично, тие (се однесува на неформалните ограничувања – К.Ш.) можат да бидат сметани како вграден вегетативен нервен систем, кој силно влијае на тоа што е свесно прифатено и официјално програмирано (Madžar, 2009, p.2).

„Од каде потекнуваат неформалните ограничувања? Тие потекнуваат од информациите кои се пренесуваат во општеството и се дел од наследството кое го нарекуваме култура“ (North, 1990, p.37).

Второто ниво на анализа се однесува на институционалното окружување. Само во стабилно институционално окружување индивидуите можат да посветат време на прилагодување на правилата, да ги идентификуваат можностите за размена кои ги креираат тие правила и да ги изберат оние кои ги преферираат (Rejovich & Colombatto, 2008, p. 10). На ова ниво освен што важат неформалните ограничувања од претходното ниво, како што се традициите, нормите, табуата, верувањата, се развиваат и формални ограничувања. Создавањето на институционалното окружување означува создавање на уставни закони, статутни сопственички права и сл. Затоа на ова ниво постои економизирање од прв ред – креирање на формални правила на игра.

Третото ниво на анализа ги претставуваат институциите за управување/владеење. Иако сопственоста останува важна, мора да се земе предвид и совршено функционирачкиот правен систем за дефинирање на договорните закони и спроведување на договорите (Williamson, 2000, p.599). Со други зборови, мора да имаме систем на закони и судови кои ќе направат дури и „совршените“ пазари да функционираат (Rodrik, 2007, p.155). Главната функција на структурите на управување е да создаваат ред во општествата, меѓутоа, многу често нивните активности влијаат врз размената поради фактот што создаваат дополнителни трошоци на размена и конфликти. Економската политика се состои од избирање на тие правни правила, процедури и административни структури кои ќе ја максимизираат вредноста на производството (Coase, 1988, p.28). Затоа, институционалните економисти кои ја анализираат трансакционата економија, ги набљудуваат овие институционални аранжмани.

„Економскиот живот вклучува две нивоа на општествена активност: развој и одржување на институциите, односно правилата на игра; и размена во рамките на преовладувачкото институционално окружување, или самата игра. При релативно константни институции на првото ниво на општествена анализа, облиците на новата институционална економија се насочени кон истражување на наредните две нивоа (второ и трето)“ (Rejovich & Colombatto, 2008, p. 3).

Последното ниво е најниското ниво на анализа. Промените овде се случуваат секојдневно. Категориите кои се обработуваат на ова ниво се невработеноста и алокацијата на ресурсите. Се користи оптималната апаратура, често и маргиналната анализа, и фирмата, поради овие причини вообичаено се објаснува како производствена функција (Williamson, 2000, p.599).

Вилијамсон смета дека различните општествени науки третираат различни институционални аспекти во зависност од нивото на анализа. Така, испитувањето на првото ниво е во доменот на социологијата, формалните ограничувања се предмет на анализа на економијата на сопственичките права, економијата на трансакционите трошоци ги изучува институциите прикажани на третото ниво, оние задолжени за добро управување, додека неокласичната економија ги испитува секојдневните феномени (последното ниво од општествената анализа).

Од оваа анализа произлегуваат два релевантни заклучоци од аспект на овој труд. Прво, може да заклучиме дека Вилијамсон ја препознава економијата на сопственичките права како засебна научна дисциплина со специфичен предмет на истражување – институционалното окружување, односно формалните ограничувања, претставени преку второто ниво на неговата анализа. Второ, надоврзувајќи се на дискусијата од претходниот дел, цениме дека Вилијамсон упатува критика кон неокласичната економија, во делот на занемарувањето на поширокиот институционален контекст и ограничување на интересот на само мал дел од шареноликоста на институционалните аранжмани. Неговиот заклучок е во согласност со критиката на останатите институционалисти кон неокласичната школа, а тоа ограниченоста на појдовните претпоставки на неокласичниот модел, за кои беше дискутирано претходно.

2.3.2. Видови институции

Разграничувањето на различните видови институции е наредно прашање кои буди сериозен научен интерес во оваа проблематика. Постоенето на различни дефиниции кои ги објаснуваат институциите е причина да постојат и бројни класификации на институциите, согласно различни критериуми. Притоа, класификациите може да ги оцениме како субјективни, па дури и арбитрарни, бидејќи истите се изработени врз основа на различни критериуми и создадени за различни потреби, кои зависат од сферата и целта на истражувањето.

Доколку, ја следиме логиката на Акемоглу и Робинсон (Acemoglu & Robinson, 2003; 2006; 2008; 2012), тогаш критериумот за поделба на институциите е дали истите ги стимулираат економските активности или се ограничувачка околност за развојот на земјите. Овие економисти разликуваат инклузивни и екстрактивни институции. Инклузивните институции се оние кои дозволуваат и поддржуваат партиципација на широките маси во економски активности и водат до најдобро користење на нивните вештини и способности почитувајќи ја слободата на избор. Според нив, инклузивните економски институции имаат четири својства: (1) ја штитат приватната сопственост; (2) обезбедуваат непристрасен правен систем; (3) обезбедуваат јавни услуги кои овозможуваат поле во кое луѓето ќе можат да тргуваат и да се договараат; (4) гарантираат слобода за влез и излез на бизнисите и слободен избор на кариерата и работните места на индивидуите. Акемоглу и Робинсон расправаат дека инклузивните економски институции се оние кои ја поттикнуваат економската активност, растот на продуктивноста и економскиот просперитет. Во средиштето ги ставаат институциите кои обезбедуваат заштита на приватната сопственост, која сметаат дека позитивно влијае на поттикот на субјектите да инвестираат и да ја зголемуваат продуктивноста. Инклузивните институции обезбедуваат економски просперитет преку три канали: создавање и функционирање на слободни пазари, унапредување на технологијата и образованието. Од друга страна, екстрактивните економски институции ја угнетуваат слободата на избор, не создаваат инклузивни пазари и влијаат како сопирачка на економскиот просперитет.

Постојат и други класификации кои ги организираат институциите како „пријателски“ насочени кон пазарите, слично на инклузивните институции, и институции кои создаваат потешкотии за слободно дејствување на ценовниот

механизам. Во оваа смисла, во продолжение е претставена класификацијата понудена од Родрик (Rodrik, 2007) на институциите кои се важни за функционирањето на пазарните економии.

- *Сопственички права* – Очигледно е дека претприемачите немаат мотив да акумулираат или иновираат, освен ако немаат соодветна *контрола* над приносот на средствата кои се така произведени или подобрани (Rodrik 2007, p.156). Овие институции се директно поврзани со заштитата на сопственичките права и извршувањето на договорите. Доколку овие институции затајат, тогаш тоа се одразува со непостоење или пак постоење на лош пазарен систем. Во оваа група Родрик го сместува судскиот систем.
- *Регулаторни институции* – Овие институции влијаат на склоноста на некои економски субјекти да покажуваат измамнички или антиконкурентски однесувања, создавањето и постоењето на високите трансакциони трошоци, проблемот со општествените трошоци, моралниот ризик и неповолната селекција, асиметричните или нецелосните информации и сл. Затоа, во секоја успешна пазарна економија постојат регулаторни институции кои ги поставуваат „правилата на играта“ на некои пазари за финални стоки и услуги, пазарите за работна сила и финансиските пазари. Реформите во политиките претставуваат промени на одредени елементи на институционалното окружување, кои, пак, влијаат на механизмите за управување на микро ниво предизвикувајќи повратни ефекти на институционално окружување (Patibandla, 2006, p.3). Во оваа група ги сместува различните регулаторни агенции во областа на телекомуникациите, транспортот, финансиските услуги и сл.
- *Институции за макроекономска стабилност* – Овие институции се грижат за одржување на макроекономската стабилност, односно висока ценовна стабилност, елиминирање на цикличните движења и способност на системот за справување со економски кризи. Во оваа група на институции спаѓаат централната банка, режимот на девизен курс, буџетот и фискалните правила (Фити, 2004).
- *Институции за социјално осигурување* – Стандардни институции во оваа група се фискалната политика, владините трансфери, системот на пензиско осигурување, системот на здравствено осигурување и сл. Меѓутоа, не

постои унифициран пристап при изградбата и функционирањето на инфраструктурата. Така, на пример, „Источноазискиот модел, претставен добро преку Јапонија, е модел каде социјалното осигурување се нуди преку комбинација на практики во претпријатијата (како на пример, доживотно вработување и социјални бенефиции понудени од претпријатието), сектори за заштита и регулација (англ. *mom-and-pop stores*) и постепен пристап кон либерализацијата и отворањето кон надворешниот свет” (Rodrik, 2007, p.160). Она што го прави владата е да избере помеѓу различните социјални институции кои ги изведуваат функциите на економскиот систем (Coase, 1988, p.19).

- *Институции за справување со конфликти* – Општествениот конфликт е штетен бидејќи ги пренасочува ресурсите од економски продуктивните активности и бидејќи ги обесхрабрува таквите активности преку неизвесноста која ја создава (Rodrik, 2007, p.161).

Изградбата на квалитетни институции, всушност, подразбира: 1) надополнување на постојните институционални аранжмани и ефективно и ефикасно искористување на сите расположливи ресурси; 2) напуштање на нефункционалните и иновирање за дизајнирање на подобри, поквалитетни институции; 3) поврзување во функција на обезбедување постојан проток на информации, комуникација и координација, и 4) постојано промовирање на конкуренција помеѓу различни актери, потсистеми, нивоа во рамки на националната економија како систем, но и помеѓу неа и нејзиното пошироко окружување (Ристовска, 2008, стр. 5)

Според Норт, главната улога на институциите во едно општество е да ја намалат несигурноста преку воспоставување на стабилна (но, не неопходно ефикасна) структура на човековите интеракции (North 1990, p.6).

2.3.3. *Институции и организации*

Наредниот дел се однесува на дистинкцијата меѓу институции и организации. Најопшто кажано, институциите претставуваат правила на игра, односно ограничувања создадени од страна на луѓето кои ја сочинуваат човековата интеракција. Овие ограничувања можат да бидат од формален

карактер (устав, статут, закони и регулатива) и од неформален карактер (конвенции, норми на однесување, сопствени правила на однесување).

За разлика од институциите, организациите се учесници во играта која што е поставена страна на институциите. Тие претставуваат група на поединци кои што ги поврзува некоја заедничка цел. Организациите можат да бидат *политички тела* (политички партии, влади, сенат и сл.), *економски тела* (претпријатија, семејни фарми, кооперативи, синдикати и сл.), *социјални тела* (цркви, клубови, атлетски здруженија) и *образовни тела* (школи, факултети, центри за неформално образование и сл.) (North, 1990, p.5).

Помеѓу институциите и организациите постои повратна врска. Имено, институциите преку наметнатите правила влијаат врз процесот на создавање и развојот на одделни организации. Во исто време, пак, организациите преку намерата за остварување на поставените цели влијаат врз развојот на институциите. Во овој контекст, Норт (North, 1995), дава пет предлози за институционална промена: (1) Континуираната интеракција помеѓу институциите и организациите е неопходна за институционална промена; (2) Конкуренцијата ги принудува организациите да инвестираат во вештини и знаење, кои ќе обезбедат постепена промена на перцепциите за можностите и изборите и ќе доведат до постепена институционална промена; (3) Институционалната рамка ги диктира потребните вештини и знаења од кои се очекува да се оствари најголема корист; (4) Перцепциите се изведени од менталните конструкции на играчите; и (5) економиите од обем, комплементарноста и мрежните екстерналии на институционалната матрица ја прават институционалната промена прекумерно инкрементална и ограничена.

2.3.4. Формални институции и неформални институции

Една од позастапените класификации на институциите е онаа која разликува формални од неформални институции. Заедничко за формалните и неформалните институции е тоа што се доследни на главното својство на институциите, а тоа е да влијаат на човековото однесување и да ја обликуваат човековата интеракција. Разликата е во тоа што формалните институции се компонента на јавниот поредок, што не е случај кај неформалните институции.

Вообичаен пример за формални институции се уставите, законите, статутите, регулативите, правилниците и сл. Карактеристично за сите нив е тоа што вообичаено се дадени во пишана форма. Според Пејовиќ (Pejovich, 2008), формалните правила го креираат и дефинираат политичкиот систем, економскиот систем и системот на заштита во земјите. Формалните институции поврзани со креирањето и функционирањето на политичкиот систем се институциите кои го обезбедуваат уставното уредување, влијаат на моќта за донесување одлуки и ги дефинираат и штитат индивидуалните права. Институциите кои ги дефинираат и штитат сопственичките права, слободата на договарањето и обезбедуваат слободен влез во дејноста, се релевантни формални правила поврзани со креирањето и функционирањето на економскиот систем. Системот на заштита ги вклучува органите на правосудството, полицијата и војската.

Формалните институции се организирани на три нивоа. Првото ниво ги претставува *фундаменталните правила*, кои што произлегуваат од основните човекови, односно природни права. Второто ниво е *правниот систем* на државата кој содржи закони за сопственост и договори, како и правила за структурата на државата и процесот на донесување на политички одлуки. Фундаменталните правила во комбинација со правниот систем го креираат *институционалното окружување*. Институционалното окружување се однесува на ограничувањата „во позадина“, „правилата на играта“ кои го насочуваат човековото однесување (Davis and North, 1971; North, 1990; Klein, 2010). Институционалното окружување не мора неопходно да има формален карактер, па така на ова ниво се сретнуваат формални правила на игра (устави, закони, сопственички права) или правила од неформален карактер (општествени конвенции, норми, верувања). Специјализирањето на насоките на однесување и конкретизирањето на општите правила од институционалното окружување е претставено преку *институционални аранжмани*. Институционалните аранжмани претставуваат индивидуално креирани правила за координирање на активностите на субјектите. Пример за институционални аранжмани се: фирмите, договорите, јавните установи, непрофитните организации и други договорни аранжмани кои служат за посредување на конкретни економски односи. Сите нивоа на формални институции се меѓусебно поврзани.

Хиерархиската структура на формалните институции може да се поврзе со Вилијамсоновата анализа на институциите и предметот на истражување на

институционалната економија. Така, институционализирањето на фундаменталните правила е поврзано со првото ниво на анализа во Вилијамсоновата шема, каде се втемелуваат основните вредности и начела на однесување. Институционалната околина е прикажана на првото и второто ниво во економијата на институциите, бидејќи се однесува на креирањето на конкретни формални правила на играта и обезбедување нивно почитување. Конечно, институционалните аранжмани, кажано со Вилијамсонов речник, се претставени преку третото ниво. Оливер Вилијамсон го користи терминот „структури на управување“ реферирајќи на Нортовите институционални аранжмани.

Втора карактеристика на формалните институции е постоењето потреба од надворешно спроведување. Според Родрик (Rodrick, 2007), законите мора да бидат поддржани со можност за користење на санкции, што значи постоење на законодавство и полициска сила. Можноста да се користат санкции потекнува од авторитетот на законодавецот, кој може да произлегува од религијата, семејните врски, пристапот до моќ, легитимитетот даден од гласачите и сл.

Втората група на институции, согласно применетата класификација, ги отсликува и опфаќа неформалните ограничувања. Неформалните ограничувања се составен дел од културата, се пренесуваат од генерација на генерација преку процесот на учење и имитација на знаењата, вредностите, однесувањето. Културата може да се дефинира како „пренесување од една генерација на наредната преку учење и имитација на знаењето, вредностите и другите фактори кои влијаат на однесувањето“ (North, 1990, p.37). Неформалните правила, значи, се традиции, обичаи, морални вредност, религиозни верувања и сите други норми на однесување кои спонтано се развиле, го преживеале тестот на времето и служат да ги поврзуваат генерациите (Pejovich, 2008, p. 11). Овие ограничувања се состојат од конвенции, норми на однесување и сопствени правила на однесување. Овие ограничувања не реагираат брзо на промените во формалните правила и поради таа причина истите формални правила воспоставени во различни општества, нема да дадат идентични резултати. Неформалните правила, исто така се нарекуваат култура, стари обичаи, преносители на историјата и рака на минатото (Pejovich, 2008, p. 11). Истражувањето на неформалните институции во економски, но и поширок, општествено-политички контекст сериозно се интензивираше во последните две децении (Grief, 2006; Rothstain, 2009; Williamson C., 2009, и др.).

Остром и Хес (Ostrom & Hess, 2007) прават дистинкција помеѓу формални и неформални институции, иако поимот го дефинираат доста широко, како правила кои се разбрани и прифатени од различните заедници. Според нив, посебно важни се неформалните институции бидејќи тие одредуваат што е дозволено, а што не, индивидуите да прават во ситуациите кои се „вредни за истражување од страна на научниците“ (р. 42).

Да резимираме, институциите ги претставуваат правилата на играта во општеството. Тие ги дефинираат општествените ограничувања кои ги обликуваат интеракциите меѓу луѓето. Преку овие ограничувања тие создаваат правила за секојдневниот живот кои што во голема мера ги намалуваат ризикот и неизвесноста.

Класифицирањето на институциите како формални и неформални институции е поврзана со изворот на ограничувањата. Така, формалните институции се политички ограничувања на однесувањето на владата спроведени од правните институции, додека пак неформалните институции се приватни ограничувања кои потекнуваат од нормите, културата и обичаите (Williamson, C., 2009; Williamson & Kerekes, 2011). Вака дефинирани, формалните институции се претставени од уставните ограничувања, статутарните правила и други политички ограничувања. Според овој пристап, неформалните ограничувања се спонтано создадени и постојат во доменот на приватниот избор, додека формалните правила се создадени и спроведувани од владите.

Формалните и неформалните институции не можат да се набљудуваат изолирано, бидејќи постои висока комплементарност помеѓу нив. Клаудија Вилијамсон, (Williamson, C., 2009) ја истражува поврзаноста помеѓу формалните и неформалните институции и доаѓа до заклучокот дека развиените неформални институции се силна детерминанта на развојот, формалните ограничувања се корисни доколку вградуваат некое веќе установено неформално ограничување и инсистирањето на формализирање на нормите и вредностите некогаш може да му наштети на економскиот растеж. Ова е значајна порака за креаторите на политиките, со оглед на тоа што еден институционален сет може, но не мора, да промовира развој во една земја, што го прави предвидувањето на успехот многу тешко, а изборот на „добри“ институции особено комплексен.

2.3.5. Економски и политички институции

Институциите ја формираат структурата на поттици во општеството, а како последица на тоа, политичките и економските институции се основни детерминанти на економските перформанси (North 1994, p. 359). Ваквата поделба на институциите произлегува од нивната природа, како и од природата на субјектот кој е координиран со конкретното правило. Поделбата на економски, наспроти политички институции е релевантна за значителен број автори од институционализмот (North, 1990, 1993, 1994, Acemoglu, 2009, Acemoglu & Robinson, 2003, 2008, 2012; Laa et al., 2005),

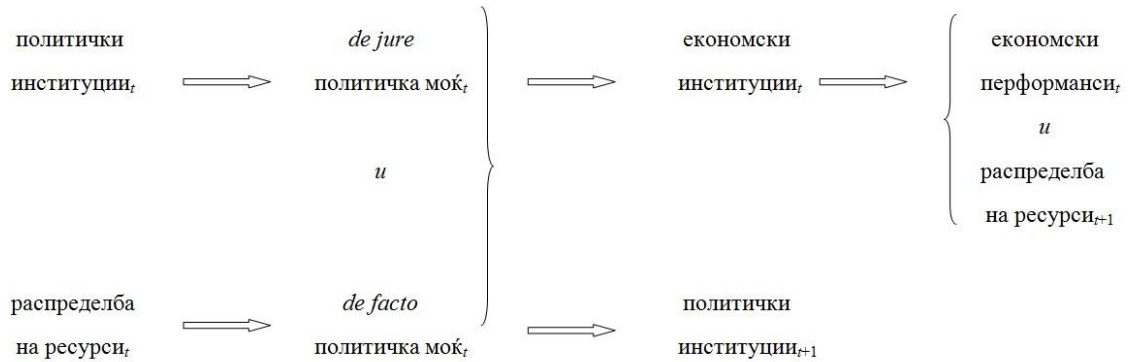
Економските институции ги вклучуваат правилата и прописите кои што ги координираат економските интеракции. Економските институции се оние кои директно влијаат врз мотивите на луѓето и непосредно на економскиот растеж. Овие институции, ја обликуваат координацијата на активностите во производството, размената и дистрибуцијата, односно при алокацијата на ресурсите. Економските институции, пред сè, ги вклучуваат сопственичките и договорните односи.

Економските институции се блиску поврзани со политичките институции. Политичкиот поредок и ефективната држава се исход на човековите акции (Greif, 2006). Политичките институции го обликуваат човековото однесување преку системот на поттици, но овој пат во политичката сфера. Тоа се институции кои го обликуваат политичкиот процес, и кои како резултат имаат создавање на формални правила и правен систем. Примери за политички институции се видот на владеење (авторитарно, наспроти демократско), и степенот на ограничување на политичките елити и политичарите. Политичките институции се значајни, бидејќи ја определуваат политичката моќ и односите на сили во општествата.

Во таа насока, Акемоглу и Робинсон (Acemoglu & Robinson, 2010) во оваа поделба на институциите, кои тие ја нарекуваат институционални карактеристики, ја додаваат и политичката моќ. Според нив таа е ендогена и може да има два облика: *de jure* и *de facto*. *De jure* политичката моќ потекнува од политичките институции во земјата. *De facto* политичката моќ потекнува од способноста на групата да ги решава колективните проблеми и видот на економски ресурси кои им се потребни (што влијае на капацитетот за користење сила против други групи) (p.7). Политичките институции ги обликуваат поттиците

и мотивите на политичарите и распределбата на политичката моќ, што пак влијае врз создавањето на економски институции и распределбата на ресурсите во општествата. Тие пак од друга страна, влијаат врз релативната моќ на определени групи да влијаат во општеството, што пак ги обликува политичките институции. Моделирањето на институциите се одвива по следната шема:

Слика 4: Механизам на моделирање на институциите

Извор: Acemoglu & Robinson, 2008, p. 7

Поделбата на екстрактивни, наспроти инклузивни институции, е апликативна и на ова ниво на анализа на институциите. Инклузивните економски институции се поврзани со заштитата на сопственичките права и слободата на избор, размена и договарање, додека екстрактивните ги имаат спротивните карактеристики, негирање на приватната сопственост и отсуство на слобода во економските релации. Екстрактивните политички институции се карактеризираат со постоење на сконцентрирана и неограничена политичка моќ, најчесто поврзана со апсолутистички форми на владеење. Инклузивните институции се плуралистички институции, кои ја диспензираат моќта и наметнуваат ограничувања на политичарите. Поврзаноста меѓу инклузивните економски и политички институции, како и екстрактивните политички и економски институции е актуелен предмет на истражување во економската литература (Przeworski & Limongi, 1993; Hirschman, 1994; Barro, 1996a; Dawson, 1998; Xu & Li, 2007; Lawson & Clark 2010; Aixalá & Fabro, 2009; Wu & Davis, 1999; de Haan & Sturm, 2003; Lundström, 2005; Pitlik & Wirth, 2003; Giavazzi & Tabellini, 2005, и др.). Во Извештајот на Меѓународниот монетарен фонд посветен на градење добри институции (2005), се истакнува дека добрите економски институции се поврзани со добри политички институции, односно економските институции кои го негуваат и поттикнуваат растежот, неопходно се поврзани со правна сигурност,

исклучување на можноста од страна на определени групи да ја злоупотребуваат политичката моќ, како и постоење на систем на проверка и контрола, со цел да се избегне однесување насочено кон трагање по рента.

2.4. ОСНОВНИ ПОСТУЛАТИ НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА

Најновата фаза од развојот на институционализмот, новата институционална економија претставува уникатен обид да се надмине проблемот со кој произлегува од индиферентниот и неутрален однос кон прашањето за рационалноста на човековото однесување. Трите главни столба на новата институционална економија се: трансакциските трошоци, сопственичките права и договорите. Менард и Ширли (Ménard & Shirley, 2012) велат дека овие три концепти го сочинуваат „златниот триаголник“ на оваа економска школа.

Слика 5: Клучни концепти на новата институционална економија

Извор: Ménard & Shirley, 2012, p. 49.

Како основни елементи врз кои што се основа оваа теорија, би можеле да ги наведеме следниве:

- Трансакциони трошоци;
- Сопственички права (Alchian, 1965; Demsetz, 1967; Furubotn and Pejovich, 1972, 1974; Barzel, 1989);
- Спроведување на договорите – Договорно право (Llewellyn, 1931);
- Колективната акција;

- Несовршени информации;
- Принципал - агент теоријата.

2.4.1. Трансакциони трошоци

Значаен дел од истражувањата во доменот на новата институционална економија се поврзани со трансакционите трошоци. Основната идеја од која се водат институционалистите е тоа дека, поради постоењето на неперфектни информации и ограничена рационалност, процесот на размена создава дополнителни трошоци, кои се познати под името трансакциони трошоци. Економската литература познава различни дефиниции и толкувања на овој поим: Така, Фуруботн и Рихтер ги дефинираат трансакционите трошоци како трошоци кои што се потребни за креирање, одржување, употреба, промена на институциите и организациите (Furubotn & Richter, 2005, p.48). Понатаму, Ероу ги дефинира трансакционите трошоци како трошоци за раководење со економскиот систем. Исто така под овој поим може да се подразбере и трошоци за воспоставување, одржување или менување на основната институционална рамка на системот. Егертсон ги поврзува трансакционите трошоци со сопственичките права, односно според него, трансакционите трошоци настануваат кога индивидуите се обидуваат да воспостават нови права на сопственост, или да ги заштитат своите средства од одземање или кражба, односно да ги заштитат нивните ресурси од опортунистичкото однесување кое настанува во односите на размена (Eggertsson, 2005, p.27). Една друга дефиниција, под поимот трансакциони трошоци подразбира трошоци кои се однесуваат на утврдување, заштита и спроведување на сопственичките права, односно трошоци кои што настануваат во врска со утврдувањето, користењето, одржувањето и менувањето на: (1) Законите (правилата кои се утврдуваат со законите); (2) Договорите (правилата кои се утврдуваат со договорите) и (3) Непишаните правила (правилата кои се утврдуваат со традицијата, културата, религијата) (Даут, 2007, стр. 8).

Трансакционите трошоци имаат многу големо значење на ниво на национална економија. Едно од најраните истражувања во оваа област е она на Валис и Норт (Wallis & North, 1986). Овие автори го испитуваат учеството на трансакцискиот сектор во бруто националниот производ (БНП) во американската економија во периодот од 1870 до 1970 година. Притоа, забележуваат дека постои

сериозен пораст на трансакциониот сектор во американската економија. Така, во 1870 година трансакциониот сектор изнесувал 26,09 проценти вредноста на БНП, споредено со 54,71 процент во 1970 година. Ваквиот огромен пораст го објаснуваат со порастот на трошоците за специфицирање и спроведување на договорите, порастот на големината на фирмите како последица од технолошките промени и транспортните трошоци, како и намалувањето на трошоците на политичкиот систем за реструктурирање на сопственичките права.

Во една друга студија, Фуруботн и Рихтер проценуваат дека овие трошоци можат да достигнат и до 50 до 60 проценти од нето националниот производ на економијата (Furubotn & Richter, 2005). Оваа проценка повторно го предочува значењето на трансакционите трошоци за размената во националните економии. Затоа, се повторува заклучокот дека би било страшно погрешно истите да бидат испуштени од анализата, како што тоа го прави неокласичната доктрина.

Без разлика како се дефинирани трансакционите трошоци, истите можеме да ги сретнеме во две категории: фиксни и варијабилни. Фиксните трансакциони трошоци претпоставуваат специфични инвестиции кои се прават при воспоставувањето на институционалните аранжмани, додека пак варијабилните трошоци зависат од бројот и големината на трансакциите (Furubotn and Richter, 2005, p.51).

Наредното прашање поврзано со оваа категорија е нивната категоризација во зависност од видот на трансакциите при кои настануваат трошоците. Така, трансакционите трошоци можат да се организираат во следните групи:

- Пазарни трансакциони трошоци;
- Управувачки трансакциони трошоци;
- Политички трансакциони трошоци.

Сите три категории се јавуваат во фиксна и во варијабилна варијанта, во зависност од тоа дали трошоците реагираат на вредноста која се разменува, како и фреквенцијата на размената.

2.4.1.1. Пазарни трансакциони трошоци

Пазарните трансакциони трошоци се јавуваат при процесот на информирање и преговарање. При настанувањето на некоја трансакција на пазарот, засегнатите страни во трансакцијата се соочуваат со дополнителни

трошоци со цел да добијат повеќе информации за останатиот субјект, со цел да ја утврдат неговата платежна моќ, да добијат информации за редовноста во плаќањата, да ги измерат можностите за плаќањата и сл. Од друга страна, дополнителни трошоци се јавуваат и при процесот на преговарање кој ѝ претходи на самата размена. Така, заинтересираните субјекти имаат дополнителен трошок поврзан со утврдувањето на цената, количеството кое се разменува, условите на плаќање и сл.

Во рамките на групата на пазарни трансакциони трошоци, може да се разликуваат и неколку поткатегории. Така, Фуруботн и Рихтер (Furubotn and Richter, 2005, p. 52-53), ги посочуваат следните видови на пазарни трансакциони трошоци:

- *Трошоци на собирање на информации* – во оваа група влегуваат трошоците поврзани со активности кои ѝ претходат на трансакцијата, а кои се однесуваат на трошоци за реклами, посета на потенцијални купувачи, организирање или посета на берзи, саеми, трошоци за комуницирање со потенцијалните партнери, трошоци за тестирање и контрола на квалитетот, трошоци за информирање за цената на конкурентите, трошоци за проверка и оценување на доставената документација и сл.
- *Трошоци на преговарање и донесување одлуки* – оваа група претставуваат трошоци кои се поврзани со процесот на преговарање на условите на договорот, дополнителни трошоци за подготвување и составување на договорот, трошоци за советодавни услуги и др.
- *Трошоци за надгледување и спроведување* – овие трошоци се трошоци кои произлегуваат од спроведувањето на договорите, како на пример трошоци за мониторинг и спроведување на договорените рокови на исплата, мерење на квалитетот и количината на производот и сл.

2.4.1.2. *Управувачки трансакциони трошоци*

Управувачките трансакциони трошоци ги опфаќаат трошоците кои се јавуваат при спроведувањето на работните договори кои што постојат помеѓу фирмата и нејзините вработени. Трошоците поврзани со информирањето на

работодавачот и работникот, односно потенцијалниот вработен, како и преговорите со кои се утврдува висината на платата, како и останатите услови на договорот, имаат третман на пазарни трансакциони трошоци. Разликата меѓу нив и управувачките трошоци е тоа што, управувачките трошоци се трошоци кои настануваат откако се склучени договорите за вработување. Практично, управувачките трансакциони трошоци се трошоци кои се поврзани со спроведувањето на договорите. Оваа категорија на трансакциони трошоци ги опфаќа следните групи:

- Трошоци поврзани со воспоставувањето, одржувањето или промената на одреден организационен модел (трошоци за персонален менаџмент, инвестиции за информатичка технологија, одбрана од преземање, јавни односи и лобирање);
- Трошоци за водење на организацијата (се делат на две подгрупи: информациони трошоци и трошоци поврзани за физичкиот трансфер на добра и услуги) (Furubotn & Richter, 2005, p.54).

2.4.1.3. Политички трансакциони трошоци

Политичките трансакциони трошоци се поврзани со воспоставувањето на институции кои се неопходни за непречено функционирање на пазарните економии. Организирањето и функционирањето на мрежата на организации кои ќе го претставуваат системот на организација на власта, како и обезбедувањето јавни добра, односно услуги не е бесплатно и создава дополнителни трошоци. Во оваа категорија спаѓаат:

- *Трошоците за воспоставување, одржување и менување на постојните формални и неформални политички организации на системот (трошоци за утврдување на правната рамка, административната структура, војската, образовниот систем, законодавството, трошоци поврзани со работата на политичките партии и групите на притисок и др.)*

- *Трошоци за водење на државното уредување* (тековни трошоци за легислативата, одбраната, администрацијата на правдата, транспортот и образованието) (Furubotn & Richter, 2005, 55–57).

2.4.2. Сопственички права

2.4.2.1. Дефинирање на сопственичките права

Добро дефинираните сопственички права се еден од основните постулати на новата институционална економија, без разлика на тоа за кој теоретичар станува збор. Во овој дел ќе биде прикажан само краток пресек на економската мисла во овој домен, со оглед на тоа што ова прашање ќе биде дополнително детално дискутирано во наредното поглавје од дисертацијата.

„Армен Алчиан дискутираше дека желбата за поголемо задоволство е средство за преживување, кое ни овозможило да ја преживееме конкуренцијата од другите форми на живот. Уставот на САД ја објаснува желбата за повисоко задоволство како потрага по среќа. Неокласичните економисти ја конвертираат во максимизирачката парадигма. Повеќето економисти го користат класичниот термин „личен интерес“. Во оваа насока, следењето на личниот интерес добива статус на легитимна цел за сите индивидуи, доволно важна да ја оправда законската заштита (Pejovich, 2008, p. 3).

Ефикасниот систем на сопственичките права и ефикасното спроведување на договорите влијаат врз однесувањето на економските субјекти, преку намалување на трансакционите трошоци при преземањето на активности од страна на субјектите. На овој начин делува механизмот кој обезбедува пораст на економската ефикасност. Од аспект на теоријата на трансакционите трошоци, Џонс издвојува пет главни карактеристики кои се однесуваат на сопственичките права: (1) сопственичките права ќе варираат во зависност од тоа дали се стекнати кај лицето или кај позицијата која ја држи лицето; (2) должината на договорот има огромно влијание покрај начинот на кој се стекнати правата; (3) степенот на прецизност на дефинирањето на правата влијае врз очекувањата и извесноста на агентите; (4) опфатноста на правата има импликации на трансакционите шеми во организациите; и (5) конфигурацијата на правата (дали се однесуваат на целата

организација или само на поединец) исто така има влијание врз однесувањето (Jones, 1983, p. 457-458).

Доколку не се гарантира правото на поседување, користење и трансфер на ресурсите, тогаш производителите се среќаваат со ризик да ги изгубат своите средства. Овој ризик е посебно значаен кај земјите во развој, бидејќи небезбедните сопственички права претставуваат една од најспецифичните карактеристики на системите на овие земји. Подобрите сопственички и договорни права во пост комунистичките земји не само што ќе ѝ помогнат на економијата, туку ова значи дека средствата ќе бидат држени од страна на индивидуални и фирми кои имаат сигурен и прецизно дефиниран интерес да ги заштитат, а на тој начин ќе се намали корупцијата и криминалот (Baldassarri, Paganetto & Phelps 1998, p. 46).

Генерално, сопственичките права претставуваат социјални институции кои ја регулираат употребата на ресурсите преку создавање и стапување на сила на правата и обврските (Eggertsson, 2005, p.27). Во продолжение е претставена една популарна категоризација на сопственичките права на апсолутни, наспроти релативни права.

2.4.2.2. *Апсолутни сопственички права*

Апсолутните сопственички права нудат дискреција на сопственикот при користењето на стварните (реалните) средства (англ. tangible assets). Меѓутоа и во оваа категорија на сопственички права, разликуваме неколку видови на различни права:

- *Сопственост* – Поимањето на сопственоста на апсолутен начин, значи дека сопственикот може неограничено да го користи објектот кој го поседува, сè додека неговите акции не се во конфликт со законите или со правата на трети лица. Вака дефинираното право е негативно право. Главни елементи на правата на сопственост се: правото на физичка употреба на стварите, правото на плодови од употребата и правото на располагање.
- *Фрагментација на сопственоста* – Секој од претходно наведените елементи на сопственоста може да се оддели од сопственикот и да се трансферира на други лица. Така, на пример, правото на употреба може

да се трансферира на друго лице во случај кога сопственикот изнајмува некое добро. Објект на трансфер може да биде и правото на плодоуживање, како и располагањето.

- *Сопственост на нематеријални средства или интелектуални сопственички права* – Овде спаѓаат авторските права, заштитните жигови, трговските марки, деловните тајни, патентите и др. Заштитата на овие права е од круцијално значење на понатамошната продукција на иницијативи за создавање на иновации. Во економската наука постои поделен став по однос на прашањето дали интелектуалната сопственост треба да се изедначи со стварните права.
- *Човекови права* – Човековите права не припаѓаат на категоријата сопственички права во правна смисла на зборот, меѓутоа институционалистите ги вбројуваат во оваа категорија, бидејќи нормите на однесување во општеството зависат од самите луѓе. Притоа, под овој термин подразбираат право секој човек да се поседува себеси и сам да донесува одлуки за својот живот (Furubotn & Richter, 1998, p.47, цитирано според Даут, 2007, стр.67-68).

2.4.2.3. *Релативни сопственички права*

Релативните сопственички права се поврзани со правно обврзувачки договорни обврски. Истите се состојат од побарување на одредена индивидуа кон една или повеќе други индивидуи, кое се однесува исклучиво на нив (Furubotn & Richter, 2005, p. 135). Релативните сопственички права произлегуваат од слободно склучени договори или од судски одлуки. Тие ги претставуваат договорните сопственички односи, како што се кредитно-доверителските односи или купопродажните односи, како и законски наметнатите обврски. Подетално, во оваа категорија спаѓаат:

- *Договорни обврски*

Овие обврски се од посебен интерес за институционалистите во случај кога постои расчекор помеѓу договореното и реализираното договорно време, како и во случај кога двете страни кои се вклучени во трансакцијата не ги извршуваат своите задачи веднаш и симултано. Како примери за вакви ситуации можеме да ги

наведеме: купување на кредит, договори за закуп, лизинг, долгорочните проекти, кориснички договори, заеми, договорите за работа, менаџерските договори и др. Иманентен проблем, од институционална перспектива, кај овие решенија е проблемот со несовршените информации, што предизвикува неповолност во предвидувањето и влијае врз структурата на ризиците.

- *Правно наложени обврски (законски и судски обврски)*

Анализата на правно наложените обврски од неоинституционален аспект прави компарација помеѓу различните видови на ресурси и соодветните сопственички права. Според тоа разликуваме:

- Отворен пристап – Отворен пристап е ситуација во режим во кој не постојат сопственички права над одредени ресурси. Често овој систем се поврзува со специфични ресурси, како на пример, меѓународните води, воздухот, атмосферата и сл. Пристапот до овие ресурси е отворен, слободен и нерегулиран.
- Заедничка сопственост – Се однесува на колективно поседувани ресурси како што се иригационите системи, заедничките бунари, заедничките селски шуми, пасишта и др. Сопственичките права се стекнуваат во племињата, селата, клановите, корисничките комитети, кооперативите, општините или локалните влади. Пристапот до ресурсите се регулира преку членство во заедницата.
- Државна сопственост – Кај овој облик на сопственост, титуларот е државата. Овој вид на сопственост е тесно поврзан со функционирањето на планските економии во комунистичките земји во XX век. Овде, природните ресурси беа во државна сопственост, додека правата на одгледување беа трансферирани на индивидуите или колективите. Ваквиот систем делува демотивирачки и не обезбедува иницијативи за преземање на инвестиции. Процесите на транзиција и трансформација со кои се соочија овие земји, значително го намалија учеството на државната сопственост.
- Приватна сопственост – Сопственичките права припаѓаат на индивидуите. Во случај кога постојат добро дефинирани, комплетни, сигурни и трансферабилни сопственички права, сопствениците на средството уживаат во правото на поседување, трансфер, употреба,

промена и уништување на средството. Добро дефинираните сопственички права се предуслов за економски развој. Позитивните ефекти од приватната сопственост се детално анализирани во продолжение на дисертацијата.

2.4.3. Принципал – агент теорија

Нареден елемент во новата институционална економија претставува *принципал – агент теоријата*. Оваа теорија поаѓа од претпоставката дека постојат несовршени информации и поради тоа економските актери се во нееднаква положба. Така страните кои имаат повеќе информации, наречени *агенти*, ќе имаат силен поттик да извлечат дополнителна корист од неинформираната страна, *принципалите*. Принципал – агент теоријата го претставува конфликтот на интереси меѓу различни економски актери преку вклучувањето на асиметричните информации или набљудувани проблеми (Hart 1995, p. 155). Принципал – агент теоријата се развива како директна примена на истражувањата за несиметричност на информациите (Akerlof, 1970).

Принципал – агент теоријата наоѓа своја примена во корпоративното управување. Во оваа област, особено интересен е проблемот на агенцијата (Кандиќјан и Гроздановски, 2010). Проблемите поврзани со донесувањето одлуки и достапноста на информациите, во голема мера ги засегаат корпорациите како форми на организација на претпријатијата во кои постои поделеност меѓу сопственоста и управувањето. Во овој контекст, акционерите имаат проблеми околу контролата на менаџерите поради асиметричноста на информациите, додека менаџерите, како агенти, ги користат информациите асиметрично со цел да ги остварат сопствените индивидуални интереси, а не интересите на компанијата и принципалите т.е. акционерите. Решавањето на овој проблем, со оглед на неговата комплексност е доста специфично, па така теоријата и практиката познаваат различни начини за мотивација на менаџерите да ги остваруваат целите на компанијата, како на пример: компензирање (наградување) на менаџерите, директна интервенција од страна на акционерите, закана од отпуштање, закана од преземања и сл. Конкуренцијата на производните пазари, конкуренцијата на внатрешните пазари на менаџери и конкуренцијата на пазарот

на корпоративна контрола, поставуваат ограничувања околу менаџерските дискреции (Даут, 2007, стр. 74).

Принципал – агент теорија има своја примена и во јавната сфера. Овде како пример може да се посочи конфликтот меѓу бирократите (агенти) и корисниците на јавните услуги (принципали). Суштината на овој проблем се наоѓа во однесувањето на бирократите кои настојуваат да ги максимизираат своите придобивки на трошок на многубројните неорганизирани агенти. Корупцијата е само една од можните последици на ваквото економско рационарачко однесување. Решенијата на овој проблем се најразлични, но речиси задолжително вклучуваат појасни работни иницијативи и поефективни механизми за следење и контрола на резултатите од работата, како и зголемување на транспарентноста и мерливоста на резултатите.

Во последниве неколку години, како одговор на горенаведените проблеми, се создадени повеќе различни договорно-теоретски концепти:

- *Посредничко-договорната теорија* (англ. agency-contract theory) се фокусира на анализа на проблемот на асиметричните информации при кои ги поседуваат договорните страни при склучувањето, односно спроведувањето на договорите.
- *Самоспроведувачки договор* (англ. self-enforcing agreement), кој уште е познат под називот имплицитна договорна теорија. Оваа теорија го испитува спроведувањето на договорите, со посебен осврт на оние договори кои се специфични да се спроведат, односно постојат тешкотии кои се појавуваат во случајот кога договорите се неспроведливи или не можат да бидат совршено спроведени.
- *Релациони договори* (англ. relational contracts) претставуваат група која се состои од непотполни договорни теории, и кои се насочени кон истражување на постдоговорниот опортунизам кој резултира од разликите од трансакционо-специфичните инвестиции кои се преземаат од страна на странките, како и тешкотиите со кои се соочуваат судовите и други трети страни во верификувањето на извршувањето на договорните обврски.

2.4.4. Колективна акција

Една нова струја во економската наука, која се поврзува со новата институционална економија, е теоријата на колективна акција. Оваа доктрина го преместува фокусот на истражување од механизмите на индивидуално донесување на одлуки кон колективното одлучување. Настанувањето на оваа дисциплина е во тесна врска со проблемот на слободен јавач (*англ. free rider problem*). Суштината на овој проблем се наоѓа во тоа што во случајот кај јавните добра, определени членови на заедницата кои имаат аспирации да ги користат истите, се обидуваат да го злоупотребат напорот на останатите членови на групата при обезбедувањето. Во крајна линија, овој проблем доведува до отсуство на мотивација за производство и дистрибуција на овие добра. Вака поставениот проблем покажува дека индивидуалната рационалност не неопходно обезбедува и колективна оптималност. Дел од економистите овој проблем го третираат како пазарен неуспех. Манифестацијата на пазарниот неуспех, во ваква смисла, може да земе два облика: недостиг на јавни добра кои би ја подобриле состојбата на членовите на заедницата, како и прашањето за екстерналиите (екстерните ефекти), што означуваат неоправдано пренесување на товарот/користа на економските субјекти кои не учествуваат во создавањето на истите.

Проблемот на екстерналиите е доста истражуван во економската литература (Coase, 1960; Stroup & Baden, 1973, Demsetz, 1996, McChesney, 2006). Вообичаено, екстерналиите се категоризираат во две поголеми групи: позитивни и негативни екстерналии. Позитивните екстерналии, уште наречени и екстерни користи, означуваат постоење на дополнителна корист поради однесувањето на останатите економски агенти. Често како пример за позитивна екстерналија се посочува вакцинирањето. Вакцинирањето, освен индивидуалната корист што ја нуди за лицето кое што ја прима вакцината (индивидуална заштита од конкретната болест), создава и дополнителна општествена корист, бидејќи преку вакцинирањето се обезбедува намалување на ризикот од епидемии во пошироката заедница. Но, во оваа ситуација, пазарниот механизам не им наметнува цена која треба да се плати за да се ужива во доброто на другите субјекти кои чувствуваат екстерна корист од вакцината, како и на самиот производител на доброто. Затоа, честа последица кај позитивните екстерналии е недоволното производство на ваквите добра кај кои се јавуваат ваквите позитивни ефекти. Но, економската

наука познава и примери за негативни екстерналии или т.н. екстерни трошоци. Како пример кој често се употребува за да се прикаже ваквата состојба е загадувањето на животната средина, кое што е предизвикано од работата на даден економски субјект. Во овој случај, останатите членови на заедницата мораат да преземат дополнителни трошоци со цел да ги намалат штетите кои се создадени при загадувањето.

Во теоријата постојат и други класификации на екстерналиите, освен на позитивни и негативни. Така, во зависност од тоа на која страна на производно-разменскиот процес се создаваат, разликуваме екстерналии во производството (производни екстерналии) и екстерналии во потрошувачката (потрошувачки екстерналии). Родрик (Rodrik, 2007), разликува информации и координациони екстерналии, во зависност од механизмот преку кој се трансферираат користите, односно штетите од индивидуата кон колективот. Оваа класификација е дадена во продолжение.

2.4.4.1. Информациони екстерналии

Диверзификацијата на производната структура бара „откривање“ на структурата на трошоците на економијата – тоа е, откритие со кое новите активности можат да бидат произведени со доволно ниски трошоци за да бидат профитабилни (Rodrik, 2007, p.105). Екстремно брзите промени на пазарот создаваат потреба за постојано прилагодување на новонастанатите услови и реагирање на компаниите преку креација на нови активности и производи. При овие процеси, клучно е местото на технологијата, преку развивањето на нови технолошки решенија, од една страна, но и прифаќање и применување на стандардните технологии кои веќе се употребени за слични активности. Овој процес на „локализирање“ на технолошките решенија, Хаусман и Родрик го нарекуваат процес на „себе-откривање“.

Информациониот проблем во овој случај се состои во тоа што трошоците поврзани со процесот на анализирање и определување на технологиите за производството од страна на претприемачите, претставуваат товар исклучиво за компанијата. Од друга страна, користа од трансферот на локалното знаење и новите технологии, има поширок карактер, односно дополнителна општествена вредност. „Ако претприемачот не успее во неговото вложување, тој самиот во

целост одговара за направените трошоци. Ако е успешен, мора да ја сподели вредноста од неговото откритие со другите производители кои го следат неговиот пример и влегуваат во новата активност“ (Rodrik, 2007, p.105). Во ваквиот случај, трошоците ги презема претприемачот, односно компанијата, додека користи ја чувствуваат повеќе субјекти. Претприемачите создаваат приватни трошоци, а општествени користи. Овој проблем може да биде посебно нагласен и да претставува сериозен демотивационен фактор за претприемачите, посебно во земјите со низок доход.

Според Голдсмит и Егерс, дел од информационите екстерналии се должат и на несовршеностите поврзани со споделување на знаењето. Како најистакнати бариери за споделување на знаењето ги издвојуваат следните: (i) неинформираност дека некој поседува знаење и може да соработува; (ii) неподготвеност за откривање и споделување на сопственото знаење; (iii) неспособност да се улови и складира знаењето на другите; (iv) неподготвеност за соработка, и (v) незаинтересираност за потребите за знаење на другите (2008: 106–109). Сите овие бариери ја отежнуваат размената и можат да доведат до алокативно неоптимален резултат.

2.4.4.2. Координациони екстерналии

Координационите екстерналии се јавуваат, пред сè кај оние компании кои издвојуваат големи инвестиции во дејноста и во поврзаното окружување, со цел да остварат профит. Неквалитетните институционални аранжмани, лошата институционална поврзаност и отсуството на пазарни институции влијае демотивирачки врз претпријатијата да инвестираат во дејноста. Во исто време, ризичниот пласман и високите фиксни трошоци на производството, влијаат неповолно врз развојот на локалното окружување.

„Да се навратиме, на пример, на случајот со орхидеите во Тајван. Индивидуалниот производител кој сака да инвестира во стакленик, мора да знае дали во близината има можност за приклучување кон електричната мрежа, дали функционира системот за наводнување, логистичките и транспортните мрежи да бидат во добра состојба, да бидат преземени карантин и други јавни здравствени мерки за да може ги заштити неговите растенија од пестицидите на соседот, и

местото да биде промовирано во странство како сигурен понудувач на високо квалитетни орхидеи. Сите овие услуги имаат високи фиксни трошоци, и е малку веројатно да бидат преземени од приватни ентитети, освен ако истите не се осигураат дека ќе има доволно стакленици кои ќе ги бараат нивните услуги. Ова е класичен координационен проблем“ (Rodrik, 2007, p.107).

Екстерналиите, без оглед на нивниот извор, природа или облик, може да заклучиме дека имаат влијание врз производството и размената во една економија. Постоенето на екстерналиите е блиску поврзано со алокацијата на ресурсите. Доколку поставиме *ceteris paribus* ограничување, може да очекуваме различно економско однесување на субјектите во ситуација кога отсутствуют, наспроти ситуација во која постојат екстерни ефекти. Поради тоа што не одговараат во целост за трошоците од негативните екстерни ефекти кои ги предизвикуваат, поединците ќе ги предизвикуваат во голема мерка; а од друга страна, бидејќи не се исклучени корисниците на позитивните екстерналии, тие (ентитетите кои ги предизвикуваат позитивните екстерналии – К.Ш.) нема да преземаат активности кои доведуваат до нив (Stiglitz, 2004, p. 80).

2.4.5. Несовршени информации

Конечно, последната економска струја која е блиску поврзана со предметот на истражување на новата институционална економија, е економијата на информации. Значаен дел од истражувачкиот интерес на оваа дисциплина е поврзан со несовршените информации. Оваа школа ја потенцира важноста на непостоечките, некомплетните и несиметричните информации, кои преку нивното влијание врз висината на трансакционите трошоци, имаат индиректно влијание врз алтернативните исходи од размената. Под поимот асиметрични информации подразбираме различна сума на информации достапни за двете страни во трансакцијата, од кои едната се нарекува принципал (страната без целосни информации), а другата агент (страната со целосни информации) (Acocella, 2005, p.33). Асиметричните информации укажуваат на состојба на пазарите кога продавачите и купувачите поседуваат различни информации за трансакциите, односно за добрата и услугите што се предмет на купување и продавање (Фити

2008, стр. 51). Постојењето на несовршени информации создава два познати проблеми во економската наука: проблемот на неповолна селекција и проблемот на морален ризик.

- *Неповолна селекција*

Проблемот на неповолна селекција се појавува во случајот кога една од страните (принципалот) нема увид во состојбата на агентот или пак некои важни карактеристики на агентот, односно доброто кое е предмет на размена. Карактеристиките на агентот или доброто вообичаено се земаат како егзогени, бидејќи постојат во моментот кога се донесува одлука да се изврши трансакцијата и принципалот нема можност да влијае на истите. Проблемот на неповолна селекција често се поврзува со работењето на осигурителните компании, кои поради отсуство на доволно релевантни информации, не се во можност да направат прецизна дистинкција меѓу ризичноста на различните клиенти, односно настани. Слично на ова, проблемот на асиметрични информации во доменот на здравствената заштита, се манифестира како неможност на пациентите (во својство на принципали) прецизно да ги оценат и разликуваат компетенциите на здравствените лица кои пружаат услуги (агенти). Дефинирањето на проблемот на асиметрични информации и неповолна селекција вообичаено се поврзува со истражувачката работа на Акерлоф (Akerlof, 1970).

- *Морален ризик*

Вториот доста истражуван проблем кој произлегува од несовршеноста на информациите е проблемот на морален ризик. За разлика од неповолната селекција која се јавува пред да настане трансакцијата, моралниот ризик се случува откако размената ќе биде делумно завршена. Моралниот ризик потекнува од неможноста на принципалот совршено да го набљудува агентот, при што агентот може да падне во искушение (морален ризик) да вложува помал напор, односно да не се однесува во согласност со целите и интересите на принципалот. Постојат бројни економски истражувања кои го анализираат овој проблем. Како примери за постоење на морален hazard би ги навеле: а) неуспехот на имателот на осигурителната полиса да преземе соодветни мерки за намалување на ризикот; б) отстапувања или погрешно толкување на должностите дефинирани со договор, од страна на работникот (менаџерот), и в) мотивите на позајмувачите да преземаат

поризични проекти како резултат на повисоката каматна стапка (Acocella, 2005, p.34).

2.5. НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК: ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВОЈ НА НОВАТА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕКОНОМИЈА

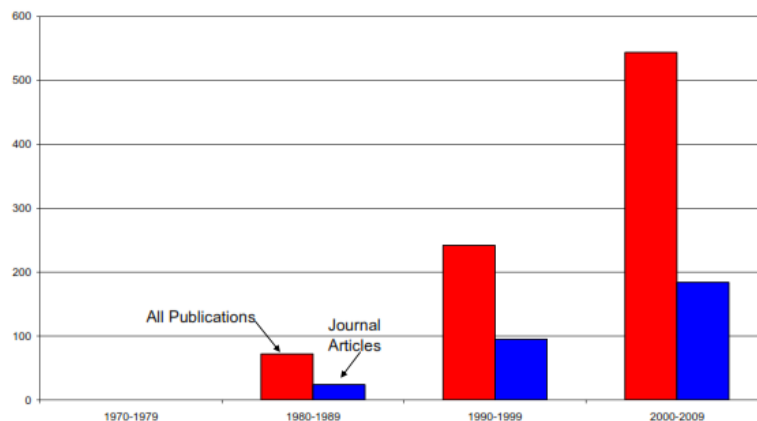
Да сублимираме, новата институционална економија претставува нова, сериозна научна дисциплина која е во постојан подем. Институционализмот кој се јави како маргинално движење кон крајот на XIX век, успеа да еволуира и да прерасне во една од најважните економски школи на денешницата. Без никаква скепса, може да заклучиме дека новата институционална економија претставува сериозен конкурент на доминантните економски теории кои се обидуваат да ги објаснат економските феномени.

Специфика на новата институционална економија е тоа што бележи постојан интерес за анализа на институционалните аранжмани од страна на научната јавност. Популарноста на оваа доктрина сметаме дека произлегува од две основи. Прво, сметаме дека институционализмот манифестираше исклучителна конзистентност од аспект на предметот на истражување. Имено, доколку се навратиме на најраните фази од развојот на ова учење и ги споредиме со модерната варијанта на школата, може да се забележи дека постојат разлики од аспект на аналитичкиот инструментариум кој се користи, но предметот на интерес и понатаму е непроменет. Институционалистите, почнувајќи од Веблен па наваму, се обидуваат да го објаснат човековото однесување во дадени институционални аранжмани, како и да ги истражат причините и динамиката на институционалните промени. Ваквата доследност привлекува значителна интелектуална маса која низ институционална призма ги испитува економските феномени. Од друга страна, посебен белег на новата институционална економија е и интердисциплинарноста во пристапот како нејзина заштитна карактеристика. Истражувањето на институциите не е интересно исклучиво за економистите, напротив, буди интерес кај широка категорија на научници од областа на општествените и хуманистичките науки. Така, еволуцијата и импактот на институционалните решенија се анализираат низ една поширока призма и освен економски, вклучуваат и бројни други аспекти, како на пример правни, политички, социолошки, антрополошки, историски, организациски, административни,

финансиски и сл. Ваквата комбинација позитивно се одразува врз популарноста на оваа нова економска дисциплина.

Оттука, слободно може да заклучиме дека новата институционална економија е реалност и уште долго ќе остане на картата на сериозни економски дисциплини. За крај, подемот на новата институционална економија ќе го прикажеме и преку евидентниот пораст на бројот на објавени трудови кои ја содржат фразата „нова институционална економија“ или барем еден од клучните концепти на НИЕ (договори, сопственички права или трансакциони трошоци) во насловот, апстрактот или клучните зборови, а достапни на базата „Еконлит“ (англ. Econlit). На Сликата 6 е претставен бројот на публикации кај кои се сретнува „нова институционална економија“ во насловот, апстрактот или во клучните зборови објавени во четирите последователни децении, почнувајќи од 1970 година натаму. Од сликата може да биде увидено дека во периодот од 1970 до 1979 година воопшто не се објавуваат трудови кои ја содржат посочената фраза. Ова не треба да нè изненади, бидејќи, како што претходно беше наведено, терминот „нова институционална економија“ (НИЕ) влегува во употреба дури во 1975 г. во Вилијамсоновата „Пазари и хиерархии“. Ако се погледнат наредните три децении, може да се заклучи дека постои перманентен пораст како на трудовите објавени во научни списанија (означени на дијаграмот со столбови во сина боја), така и на вкупниот број публикации (столбови во црвена боја) кои ја содржат оваа фраза во насловот, апстрактот или клучните зборови.

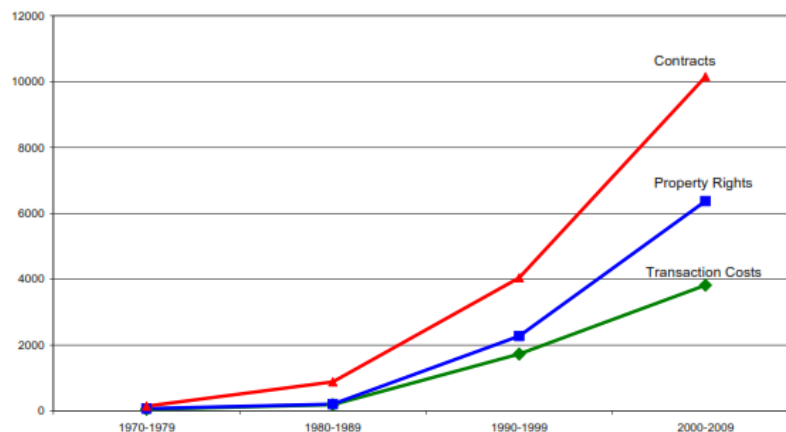
Слика 6: Број на публикации со „Нова институционална економија“ во насловот, апстрактот или клучните зборови (Според Econlit)

Извор: Ménard & Shirley, 2012, p. 54.

На наредната слика, Сликата 7, е претставен бројот на трудови кои обработуваат некој од клучните концепти на новата институционална економија, изразен преку вкупен број трудови кои ги содржат зборовите „договори“, „сопственички права“ или „транзакциони трошоци“ во насловот, апстрактот или клучни зборови, а кои се достапни на Еконлит. Сличен заклучок може да се донесе и во овој случај. Така на почетокот на седумдесеттите години од минатиот век практично и да не се објавуваат трудови кои ги обработуваат овие теми од новата институционална економија. Но, почнувајќи од осумдесеттите па наваму, интересот за испитување на овие феномени е сè понагласен, што може да се забележи од континуираниот пораст на бројот на објавени трудови согласно овој критериум. Најмаркантен е порастот кај трудовите кои го содржат зборот „договор“ во насловот, апстрактот или клучните зборови чиј што број во 2009 година надминува 10.000 објавени парчиња.

Слика 7: Број на публикации со клучните концепти на нова институционална економија во насловот, апстрактот или клучни зборови (Според Econlit)

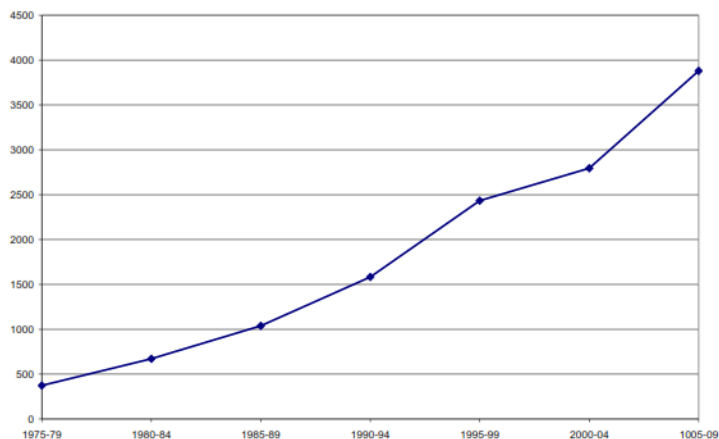

Извор: Ménard & Shirley, 2012, p. 55.

Третиот критериум кој е искористен за оценка на интересот за новата институционална економија во модерната економска наука, е бројот на трудови кои како референци ги употребуваат делата на Коуз, Норт или Вилијамсон како заштитни фигури на новото институционално учење. На наредниот графикон е прикажан порастот на трудови кои се објавени во академски списанија, а кои во листата на референции се повикуваат на најмалку еден од горенаведените автори.

Перманентниот пораст на трудовите кои го исполнуваат овој критериум лесно може да се забележи од Сликата 8.

Слика 8: Цитати на Коуз, Норт или Вилијамсон, 1975 – 2009 (само во академски журнари)

Извор: Ménard & Shirley, 2012, p. 56.

Дискусијата во овој дел може да ја затвориме со парафразирање на моќната порака на големиот Коуз (Coase, 1998) кој напиша дека промената на парадигмите и прифаќањето на новата институционална економија, нема да се случи како резултат на директен напад кон популарната економија, туку постепено, преку прифаќање на нејзиниот метод во определени гранки на економијата. Институционалниот метод особено со популаризираше во изминатите две децении преку привлекување на сè поголем број економисти кои ги испитуваат економските феномени низ поинаква призма, што во крајна линија, води кон неминовно враќање на економската наука кон нејзините основи, а тоа е студија на човековото однесување.

ПОГЛАВЈЕ III

ИНСТИТУЦИОНАЛНА ТЕОРИЈА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА

*„Денес, економската анализа на правото се смета за добро дефинирана парадигма на новата институционална економија“.
(Weigel, 2008, p. 14)*

Основна претпоставка, односно неопходен услов за непречено функционирање на пазарните економии е постоење на добро дефинирани сопственички права чие важење и заштита не создава дополнителни трошоци. Економската литература која го третира прашањето за економскиот растеж, вообичаено се фокусира на истражување на акумулацијата на капиталот, заштедите, вработеноста во свет во кој постојат совршени сопственички права. Вообичаено оваа литература го занемарува влијанието на различните институции кои имаат влијание на растежот. Новата институционална економија го напушта овој пристап и во истражувачкиот центар ги сместува институциите, пред сè сопственичките права како темелна институција на капиталистичките економски системи (North, 1990). Со тоа, таа сериозно ги предизвика долго повторуваните и неприлагодени претпоставки на кои се повикуваше значаен дел од економската јавност, посебно во обидот да ги објасни економските случувања и причините за растежот и постоењето на кризите во XX век.

Сопственичките права се најтесно поврзани со алокацијата на ресурсите во економиите. Претпоставката на која се повикуваат економистите во обидот да го објаснат значењето на сопственичките права во овој контекст е дека субјектите, во основа, ќе инсистираат за такви алокативни решенија кои ќе обезбедат максимизирање на корисноста, односно економско ефикасни решенија. Правата

на сопственост го претставуваат основниот механизам преку кој се постигнуваат ефикасни алокации, па затоа тие играат интегрална улога и при максимизирањето на интринтичната вредност на ресурсите и при фасилитирањето на нивната ефикасна распределба (Devlin, 2014, p. 151).

Новата институционална теорија, односно економијата на сопственичките права го анализира човековото однесување при дадени формални ограничувања, кои имаат правна природа. Како што претходно беше покажано, формалните институции можат да го обликуваат однесувањето преку модификување на системот на поттици и мотиви, односно преку креирање различни користи и трошоци од правилата на игра. Улогата на економијата на сопственичките права не е да дефинира *што претставува сопственоста и сопственичките права*, туку да обезбеди докази за значењето на сопственоста и заштитата на правата врз ефикасноста и распределбата. Институционалистите би рекле дека улогата на економистите е да објаснат како алтернативните сопственички права можат да бидат набљудувани како институции кои имаат влијание врз економските перформанси. Дополнително, значаен дел од оваа литература се занимава и со евалуација на алтернативите модели на сопственички права и останати правни норми, во насока на наоѓање решенија кои се посакувани и правни стандарди кои генерираат продуктивно однесување.

Местото на економијата на сопственички права во семејството на економски дисциплини, несомнено припаѓа во групата институционалната економија, односно новата институционална економија. Оваа дисциплина е блиску поврзана со уште една повеќедимензионална нова гранка во економските науки, со сличен предмет на истражување, *правото и економијата*. Иако, историски економијата на сопственичките права и правото и економијата се развиваат по слични развојни патеки, со оглед блискиот предмет на интерес, сепак постои прецизна дистинкција меѓу овие две дисциплини. Прво, правото и економијата како дисциплина се обидува да ги објасни правните аранжмани од различна природа во правната теорија, а кои имаат ефект на економските феномени. Така, правото и економијата може да се третираат како поширока област каде потесниот интерес е насочен кон истражување на алтернативните облици на сопственост, создавањето и спроведувањето на договорите, правото поврзано со создавањето на штетите и последиците од истите, економската ефикасност на кривичното право и др. Оваа дисциплина интензивно користи

методологија која е стандардна за правната наука. Од друга страна, економијата на сопственички права е дел од институционалната економија. Во центарот на нејзината анализа се наоѓа централната институција во различните општествено-економски системи, системот на сопственоста. Економијата на сопственичките права, со вокабуларот на економската наука, ендогенизирајќи ги трансакционите трошоци, се обидува да ја испита економската ефикасност и да ја оцени алокацијата на ресурсите низ оваа призма. Економијата на сопственички права претставува системска анализа на сопственичките права како формална институција од правна природа. Оваа дисциплина ја испитува поврзаноста меѓу конфигурацијата на сопственички права во општествата, економската вредност на поседуваните ресурси и ефикасноста при нивното користење. Но, иако постои јасна поделба во предметот, односно методите на научно истражување и спознавање меѓу овие две дисциплини, сепак сметаме дека е погрешно доколку се анализираат изолирано. Сепак, блискиот предмет на истражување и комбинацијата на посебните научни методи можат да претставуваат моќна алатка за истражување на сопственичките права и нивните ефекти на поттиците и мотивите на трансакторите. Затоа, до крајот на овој труд се обидуваме паралелно да пристапиме на истражувањето на сопственичките права, со образложение дека правото и економијата како научна дисциплина може да понуди дополнителен увид во истражувањето на природата и настанувањето на правните феномени, односно институти кои имаат значење за економскиот живот.

Во оваа насока, очекувано, во центарот на интересот на овој труд е поставено прашањето за значењето на сопственичките права. Поконкретно, во овој дел од дисертацијата, ќе бидат презентирани обидите за етаблирање на посебната научна дисциплина во деталната мрежа на економски дисциплини. Сметаме дека е особено важно да биде разгледано ова прашање, бидејќи нуди објаснување на корените на дисциплината и нуди перспектива за анализирање на методолошкиот потенцијал искористен во минатото. Понатаму, со оглед на комплексноста на предметот на истражување, сопственичките права, ќе биде направена кратка анализа на најразличните идеи и концепти создадени низ времето, кои го објаснуваат настанувањето и развојот на овој правен институт. Разбирањето на идеите е најтесно поврзано со модерното толкување на правото на сопственост, што претставува наредна логичка целина во овој дел од дисертацијата. Посебен дел заслужува анализата за суштинските својства и

карактеристики на правото на сопственост како основно право кое произлегува од стварното право, во насока да се објаснат економските последици, подетално разгледани во наредниот дел. Притоа, сакаме да напоменеме, дека во секој од анализираните делови е нагласена институционалната природа на прашањето. Кон крајот на поглавјето е поместена анализата на концептите кои се користат во двата најзначајни системи на правни традиции, континенталното право и англосаксонското право, од аспект на евалуација на ефектите од заштитата на сопственичките права.

3.1. СОЗДАВАЊЕ НА ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ТЕОРИЈА НА СОПСТВЕНОСТА

Создавањето на научните дисциплини и одвојувањето од економската оригинерна матрица е уникатен процес. Во овој дел од докторската дисертација ќе биде претставен обидот за изградба на формализирана институционална теорија на сопственички права. Иако прашањето за сопственоста, или поконкретно поседувањето како дел од сопственоста ги интригирало големите умови одамна, сепак формализирањето на оваа сфера во посебна научна дисциплина е долг и бавен процес. Една од главните причини за задоцнетитот интерес, односно моделирањето на анализата на сопственоста како институција во економската наука е тоа што традиционално истата се набљудувала како правен, или евентуално правно-политички феномен. Овој институт го окупира интелектуалниот простор на многу филозофи и теоретичари на правото, почнувајќи од најраните фази на историјата на научната мисла, па сè до модерни времиња. Дополнително, научниците од областа на економските науки, посебно пазарно ориентираните економисти, иако често пати свесни за значењето на правната заштита на сопственоста за економскиот растеж и размената, претпоставуваат свет во кој постои совршена заштита на правата, што може да се замени или дополнително објасни со претпоставката за трансакциони трошоци еднакви на нула. Поради овие причини, истражувањето на економското значење, односно можноста за институционалното влијание на овој концепт во формирањето на економски односи е неретко заборавено.

Првиот автор кој системски му пристапува на прашањето за сопственоста и правата е Ојген Бом фон Баверк, во неговото дело *„Права и односи од гледна*

точка на носителот на правата кај добрата“.² Иако ова дело е речиси незабележително наспроти неговиот колосален интерес за критикување на Марксовите идеи (1896) и создавањето на теоријата на каматата (1884, 1889, 1921), сепак ценам дека е правилно истото да се третира како прв сериозен обид да се постават темелите на економската анализа на сопственички права. Интересно е да се забележи дека економската анализа на сопственичките права е карактеристичен и чест предмет на научен интерес на економистите кои припаѓаат на австриската школа. Така, Емануел Херман³ (1897), ги поставува основите на сопственичката теорија гравитирајќи со идеите кон Коуз, Виктор Матаја (1888) нуди увид во теорија на правилата за одговорност, додека Карл Вурцел ја испитува социјалната динамика на правото и правна мисла, приоѓајќи ѝ на јуриспруденцијата како општествена наука (Weigel, 2008, p. 12).

Деталниот интерес за анализата на прашања кои ги тангираат и правото и економијата како посебни научни дисциплини, почнува да се јавува после еден долг период на мирување од аспект на институционалната теорија. Така, кон крајот на педесеттите години на XX век, односно цел век подоцна од напливот на австриски економисти кои твореа за сопственоста и поврзаните права, почнува да се јавува специјализиран интерес за прашања поврзани со економска анализа на сопственичките права. Втемелувањето на научната дисциплина ќе биде обележано со објавувањето на две круцијални публикации. Прво, Гвидо Калабреси, американски теоретичар на правото и виш судија, во 1961 година го објавува својот труд за дистрибуцијата на ризикот и правото на деликти (Calabresi, 1961). Уште поважно, во тој период, Роналд Коуз го објавува револуционерниот труд „Проблемот на општествениот трошок“ (1960 г.). Овој текст се смета за обележје на самиот почеток на оваа научна дисциплина. Во него Коуз ги анализира сопственичките права, нивната дистрибуција и нивното значење за економската ефикасност. Посебен акцент е ставен на трансакционите трошоци во алтернативните решенија, па затоа правецот кој Коуз го воведува,

² Англискиот наслов на ова дело е „*Entitlements and Relationships from the Viewpoint of the Tenent of Commodities*“. Во македонскиот превод на насловот на ова дело одлучивме да го користиме зборот „добра“, кој иако е доста поширок во опфатот од „*commodities*“, сепак сметаме дека е најсоодветен превод во овој контекст.

³ Емануел Херман, освен што е познат во економската јавност по неговиот придонес за економската наука и анализата на националните економии, ќе остане запаметен како изобретачот на поштенската карта, т.е. разгледница, како средство за комуникација.

уште се нарекува и економија на трансакционите трошоци. Значаен дел од неговиот придонес има нормативен карактер, посебно во делот дека (1) правото не е само орудие за редистрибуција, туку исто така претставува и продуктивна алатка, и (2) при дадени позитивни трансакциони трошоци, оптималниот „општествен инженеринг“ може да не биде на нивото на исходи, туку на правила (Pearson, 1997, p. 163).

Според Вилијамсон (Williamson, 2000), значајна предност на економската литература која се развива во шеесеттите години на минатиот век, е тоа што ги става во преден план сопственичките права, каде впрочем тие и припаѓаат. Во економската наука се создаде простор за понатамошни истражувања во ова поле. Економската анализа на сопственичките права, низ нова институционална призма, се поврзува со творештвото на Демсец и Алчиан. Харолд Демсец ја насочува анализата кон толкување на сопственичките права (Demsetz, 1967) во насока на изградба на целисходна теорија на сопственички права. Тој доаѓа до заклучокот дека воспоставувањето на приватната сопственост е функција на вредноста на ресурсите и трошоците за спроведување. Алчиан ја проширува Коузовата парадигма со понатамошно истражување на трансакционите трошоци при заштитата на сопственичките права и прашањето за економската ефикасност (Alchian & Demsetz, 1973). Кулминацијата на оваа интензивна творечка фаза од развојот на економијата на сопственичките права се достигнува во седумдесеттите години од XX век, отелотворена во научниот интерес и трудовите на Ричард Познер. Посебно би ја издвоиле неговата *Економска анализа на правото*, книга објавена во 1973 година (Posner, 1986), каде тој системски им приоѓа на правните феномени, користејќи ја економската методологија и повикувајќи се на значењето на системот на мотиви и поттици. Економската наука заслужено им го дава пиедесталот на Калабреси, Коуз, Демсец, Алчиан и Познер како основоположници на дисциплината право и економија, посебно во делот на економската анализа на сопственичките права како институционален аранжман.

Европската економска мисла во доцниот XX век, ги отвори портите за оваа млада и провокативна насока од економската наука, преку основањето на Европското здружение за право и економика во 1984 година во Лунд, Шведска. Американската гранка на ова здружение беше формирана во 1991 година во Урбана, Илиноис, под називот Американско здружение за право и економика. Формирањето на овие две друштва посебно ги интензивираше истражувањата во

областа и привлече мноштво млади научни работници да ги испитуваат прашањата од интерес. Во 1992 година беше објавена монографијата „Библиографија на право и економија“ уредена од Де Гист и Букарт. Не толку одамна, во 2000 година, беше објавена „Енциклопедијата за право и економика“, од истите уредници, која претставува монументална збирка за основите на научната дисциплина и прашањата кои се предмет на истражување. Мора да се напомене дека овие две колосални дела го забетонираа значењето на економијата на сопственичките права, ја позиционираа на мапата на дисциплини во научната област економски науки и создадоа простор за понатамошен научен интерес на овие прашања (Friedman, D.D. 2000; Polinsky et al., 2007; Veljanovski, 2007).

„Економијата е општествена наука. Ако ја примениме ограничено на приватната сопственост и бизнис администрацијата, ја прикриваме нејзината огромна апликативност на социологијата, политичката наука и јуриспруденцијата“ (Alchian, 2011, p. 83).

3.2. ФИЛОЗОФСКО-ПРАВНИ РАЗМИСЛИ ЗА СОПСТВЕНОСТА И СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА

Сопственичките права, нивното настанување, развој и импакт на поширокиот општествено-политички дискурс се прашања кои долго време будат интерес и поттик за интелектуална дискусија меѓу теоретичарите на правото и филозофите. Впрочем, овие дилеми и феномени се во аналитичкиот фокус на правната и филозофската мисла од најрани времиња, многу подолго од интересот на економската наука, односно институционалната теорија за нивна економска анализа. За овие теми во правната и филозофската литература постојат огромен број извори, идеи, писанија и толкувања. Заедничко за филозофско-правниот пристап е тоа што најчесто сопственоста, односно правата кои произлегуваат од неа се набљудувани во контекст, како инструменти и механизми преку кои се посакува остварување на некоја повисока вредност или цел. Така, сопственичките права често се поврзувале со корисноста, правдата, социјалната еволуција, самоизразувањето и др. Заедничко за различните правци во филозофијата, посебно филозофијата на правото, е тоа што не постои универзална дефиниција на сопственичките права и согласност околу нивното потекло.

Диверзифицираноста на идеите и дефинициите поврзани со овој концепт е лесно согледлива и во широкиот спектар на вредности кои се асоцирани со поимот.

Во овој дел од дисертацијата се поместени сублиматите од најзначајните филозофски правци кои имаат оставено белег на модерното толкување на сопственичките права. Сметаме дека ваквиот пристап е неопходен поради неколку причини. Прво, правата на сопственост се историски феномен, кој е поврзан со развојот на општествата. Со цел да се разберат денешните настани и состојби, веруваме дека е неопходно да се разберат и причините кои довеле до нив. Модерното толкување на сопственичките права во различните правни традиции е резултат на долг еволутивен процес на оваа институција. Понатаму, дел од идеите кои се презентирани низ историјата се сè уште актуелни и интегрирани како принципи и начела во законодавствата и правосудството. И конечно, ваквиот пристап е прифатен стандард при изработката на ваков вид на научни дела и кој е почитуван во консултираната литература од областа (Lawson-Remer, 2010; Sanogo, 2003; Leeann, 2000; Beaulier, 2003; Brandt, 2001; Velev, 2008; Leung, 2008; Proctor, 1997).

Во овој дел од трудот, беше одлучено да не се користи хронолошки пристап, односно различните идеи и дефиниции поврзани со правата на сопственост и нивната заштита не се претставени согласно временскиот редослед на нивната појава. Овде, идеите за сопственоста се структурно групирани и организирани, во зависност од вредноста која ја застапуваат и заштитуваат, или евентуално целта која треба да се обезбеди преку заштитата на правата. Затоа, во овој дел дискусијата се однесува на основите на правото на сопственост во граѓанската традиција во римското право, поврзаноста на сопственоста со социјалната правда, утилитаристичките побуди при дефинирањето на правата, природните права и др.

Вообичаено, се смета дека основите на правото на сопственост се лоцирани во римското право, поради неговото огромно значење за развојот на западните цивилизации и на приватното право денес. Двете најзначајни кодификации на ова право се *Lex Duodecim Tabularum* (Законот на дванаесетте табли) и *Corpus Iuris Civilis*. Законот на дванаесетте табли го претставувал своевремено средишниот дел на Уставот на Римската република. Овој извор ја претставува првата кодификација на римското право во доменот на јавното, приватното и процесното право. Во овој правен избор му се посветува големо

внимание на правото на сопственост и на владение. Три од вкупно дванаесетте таблички се посветени токму на определувањето на сопственичките права, додека на уште неколку места индиректно се однесуваат на заштита на сопственоста. Така, шестата табличка од овој документ се однесува на правните обврски кои се поврзани со правото на сопственост:

„Кога некој ќе договори правна обврска во однос на неговата сопственост, или ја продава истата преку вербална изјава или договор, ова ќе биде под сила и ефект на законот. Ако странката подоцна ја негира изјавата, а правните постапки се веќе започнати, тој, по пат на казна, ќе плати двојно од вредноста на предметниот имот“ (Lex Duodecim Tabularum, Табла 6, Закон 1).

Corpus Iuris Civilis е првиот сериозен обид за кодификација на сите аспекти на правото во римската држава после *Lex Duodecim Tabularum*. Овој кодекс се состои од четири дела: *Codex Constitutionum*, *Digesta*, *Institutiones* и *Novellae Constitutiones*. Во рамките на институтите во овој извор на правото, сопственоста како институција зазема значаен дел. Сопственоста во римското право се објаснува со институтот *dominium*. Овој институт означува власт, односно го претставува правото на владение на сопственикот врз стварта. Притоа, основната идеја која се забележува во оваа правна традиција е идејата дека сопственоста претставува потполна власт на стварите (лат. *proprietas est plena in re potestas*). Карактеристично за римското право на сопственост е тоа што сопственоста се третира како потполна власт над стварите, правото се сфаќа како апсолутно и неограничено право, третманот на сопственоста е исклучиво (експлицитно) право, се карактеризира со особината еластичност, и истовремено претставува единствено и неделиво право (Поленак Аќимовска, 1985, стр. 80-98). Правата кои ги стекнува сопственикот на стварта се право на користење, уживање во плодовите и располагање на стварта. Во римското право постојат два начини на стекнување на стварите, преку окупација или со традиција. Окупацијата е механизам кој важи во ситуација кога стварите немаат претходен сопственик, додека традицијата означува предавање на стварта.

Алтернативна теорија која го објаснува настанувањето и потребата од заштита на сопственичките права, е теоријата на дистрибутивна правда. Согласно оваа теорија, критериумот за оправданост на постоење на сопственоста е да се

обезбеди дистрибутивна правда. Оваа теорија вообичаено е поврзана со идеите на Аристотел, но истата е актуелна и денес и има свој модерен тек.

Концептот на правда е различен во различни општества, но секој вид на општество треба да понуди сопствено разбирање на дистрибутивната правда преку уставот и законите. Во оваа смисла и потребата од сопственички права може да биде третирана како обид на различните општествени уредувања да обезбедат задоволување на стандардот за дистрибутивна правда. Аристотел смета дека демократските уредувања се посоодветни да обезбедат еднаква дистрибуција на богатството, додека кај аристократијата дистрибуцијата на богатството на основа на различните класи. Во Аристотеловото поимање, праведно е аристократите да добиваат нееднаков дел од богатството бидејќи истото го користат за повредни краеве од другите (Cooter & Ulen, 2012, p. 110). Во оваа смисла, Аристотел ја поддржува идејата за постоење и заштита на сопственичките права аргументирајќи дека истите се во согласност со критериумот за праведност во општествата.

Теоријата за дистрибутивна правда на Аристотел може да биде толкувана во различен контекст кога станува збор за јавните политики. Согласно оваа теорија, оправдано е повремено да се извршува редистрибуција на сопственоста, со цел да се обезбеди редистрибутивна правда. Редистрибуцијата на сопственоста е периодична и се случува кога средствата не се рамномерно дистрибуирани меѓу членовите на општествата. Ваквото разбирање е во прилог на политиките кои вршат прераспределба на доходот од побогатите кон посиромашните граѓани. Но, од друга страна, Аристотел може да биде толкуван и во насока да ја оправдува аристократската дистрибуција за нееднаквост, каде средствата ќе бидат алоцирани кон припадниците на аристократската класа. Ова разбирање е спротивно од претходното, бидејќи припадниците на оваа класа истовремено се и лицата со највисок доход во општествата, па предлогот може да се толкува како предлог за периодична редистрибуција на средствата кон богатите членови на општеството. Од овие причини, дистрибуцијата на сопственоста и организирањето на сопственичките права, слично како и утилитаристичките стандарди, имаат произволен карактер кој зависи од различниот општествен и историски контекст. Овој заклучок истовремено ја претставува и најголемата слабост на оваа теорија, бидејќи остава простор за релативизам во дефинирањето на правата и плодна почва за различни критики на предложените политики.

Модерното толкување на оваа теорија дава предност на почитување на вредноста правда при *процесите* на дефинирање и заштита на правата, а не на резултатите и ефектите, како што е случај во Аристотеловата варијанта. Според ваквото толкување, дистрибуцијата на богатството е резултат на процесите на дистрибуција на сопственичките права. Најистакнат претставник на ова движење е американскиот економист и филозоф, Роберт Нозик. Според него, секоја дистрибуција на богатството е праведна доколку поаѓа од праведна иницијална распределба на ресурсите, а финалната дистрибуција е обезбедена преку принципите на доброволна и слободна размена. Во Нозиковата варијанта на теоријата на сопственоста, субјектите можат да се стекнат со имот преку иницијално стекнување (аквизиција) со сопственост или преку трансфер на претходно стекнат имот. Според Нозик, сите останати облици на стекнување на сопственост се неправедни. Принципот на праведност тој го толкува како принцип на праведност при иницијалното стекнување и принцип на почитување на начелото на праведност при трансферот на сопственоста. Ова начело тој го интерпретира и како начело на корекција на неправедноста. Ваквото размислување во практиката, Нозик го поврзува со слободните пазари. Според него, единствен праведен систем на дистрибуција на правдата е слободната пазарна економија, во која постои праведна иницијална поделба на сопственичките права, а нивната заштита се одвива на слободен неограничен пазар каде постои слобода на договарање и доброволна размена (Nozick, 1974, p. 149 – 231).

Со овие прашања се занимава и Џон Ролс. Во потрагата да одговори на прашањето што е правда, односно што е праведно, тој користи серија мисловни експерименти. Клучната претпоставка од која што поаѓа е дека при дефинирањето на правдата, луѓето се одделени од иднината под „превезот на игнорантноста“ (англ. Veil of ignorance), што значи дека субјектите не се во можност и немаат информации да предвидат дали во иднина ќе се наоѓаат во подобра или полоша состојба во однос на денешната. Во ваков контекст, Ролс се интересира за општествената правда, односно за начинот на кој општествата ги дистрибуираат основните права и обврски и ја определуваат поделбата на придобивките на општествената соработка. Неговото толкување на правдата е правда како правичност.

„Правната заштита на слободата на мисла и уверување, натпреварувачките пазари, приватната сопственост и моногамните семејства се примери за главните општествени институции“ (Rawls, 1991, p.7).

За разлика од Нозик, Ролс има поинакво толкување на индивидуалните сопственички права. Имено, Ролс не ја следи во целост Локовската традиција на природни права, уште помалку либертаријанизмот на Нозик, и индивидуалната (приватната сопственост) ја дефинира во контекст на моралните капацитети и себепочитта (Rawls, 2001, p. 114).

За прв современ автор во сферата на политичката филозофија и теорија кој дава објаснување за сопственичките права е Томас Хобс. Тој е првиот политички теоретичар кој ја набљудува политичката моќ како производ на економијата, или, поконкретно, дистрибуцијата на сопственоста меѓу државата и населението (Pipes, 1999, p. 32). Хобс, е политички филозоф и теоретичар на општествениот договор кој поаѓа од идејата за природна состојба. Хобс претпоставува дека природната состојба, која тој ја објаснува како состојба во која нема држава, нема суверен, е особено немилосрдна, сурова, луѓето живеат во страв и неизвесност, односно тоа е состојба во која секој е против секого. Затоа, тој го оправдува и објаснува општествениот договор за формирање на граѓански општества преку пренесување на правата на суверен, авторитет кој ќе воспостави мир меѓу луѓето. Хобс смета дека приватната сопственост не постои во природната состојба. Таа е креација на државата, на владетелот и затоа тој има ексклузивно право да ја оданочува или конфискува без согласност на субјектите.

Џон Лок е еден од најзначајните автори во доменот на либералната политичка теорија и теоријата на природни права. Неговите аргументи за правата на луѓето и улогата на владата се презентирани во неговите „*Две расправи за владата*“ (1689). Основната идеја во неговиот случај е дека правата на луѓето се дадени и создадени пред настанувањето на државата. Лок поаѓа од идејата за себе-поседување. Секој е сопственик на самиот себеси и својата личност. Ова право е неутуѓиво и индивидуите не можат да се откажат од него. Поаѓајќи од претпоставката дека индивидуите се самопоседуваат и нивните права се природни, Лок го изведува заклучокот дека сопственоста е природна и потекнува од правото на човекот да се поседува себеси и резултатите од својот труд. Според него, сопственоста настанува во моментот кога човекот ќе го спои сопствениот

труд со нештата што се дадени во природата, односно користејќи го изразот на Лок, нештата кои постојат во природната состојба. Според Лок, сопственичките права настануваат кога непоседуван објект ќе се комбинира со трудот (Nozick, 1974, p. 174).

„Така, кога тој (човекот – К.Ш.) зема нешто создадено и што постои во природната состојба, и го комбинира сопствениот труд со него, и така го соединува со нешто што е негово, на тој начин го прави негова сопственост.

Тој го отстранува предметот од вообичаената состојба каде природата го сместила, и преку неговиот труд предметот добива нешто што го исклучува вообичаеното право на другите луѓе: затоа што трудот е несомнено сопственост на човекот⁴, па така ниту еден друг човек има право на нешто кое е соединето со трудот – барем таму каде што има останато доволно и доволно добро останато за другите“ (Lock, 1689).

Локовата интерпретација на сопственичките права е значајна од два аспекти. Прво, според него заштитата на сопственичките права претставува основна задача на државата. Суштината за постоењето на државите, односно владите, е да ги штитат правата на индивидуите. Правото на сопственост, според Лок, е основно индивидуално природно право. Доколку државата ги прошири своите ингеренции и посегне по дополнителни овластувања, односно не ја почитува сопственоста на индивидуите, во тој случај народот има право да го ограничи нејзиното делување. Лок е застапник на идејата за претставнички влади, сметајќи дека на тој начин ќе се обезбеди контрола на моќта на владата и нејзино делување согласно нејзината цел, т.е. обезбедување заштита на правата. Второ, од Локовата дефиниција може да се заклучи дека сопственичките права се легитимни само доколку се изведени од продуктивна употреба на ресурсите.

⁴ Овде Лок го користи терминот „labourer“ (англиски јазик), што во македонскиот јазик стандардно се преведува како „работник“. Но, Лок под овој поим, во овој контекст, не го подразбира модерното толкување на поимот работник, како лице кое заработува доход по основ на факторот труд, туку го користи во присвојна смисла т.е. да го означи лицето, да стави акцент на субјектот кое е носител на трудот. Затоа, во овој превод беше одлучено да се користи поимот „човекот“, наместо работникот, како што директно би се превело, бидејќи разбирањето на Лок овде е далеку поекстензивно од вообичаеното толкување на зборот „работник“.

Непродуктивната употреба на ресурсите во комбинација со човековиот труд, во оваа смисла можат да бидат третирано како нелегитимни права.

Во оваа насока се размислувањата и филозофијата на Фредерик Бастија, француски класичен либерален автор. Бастија е малку познат за македонската научна јавност, па затоа сметаме дека треба да биде третиран во оваа дисертација, со оглед на тоа што голем дел од неговото творештво се однесува на анализата на одделни формални институции, посебно правото и државата, како и поради неговиот значаен придонес во афирмирањето на приватната сопственост како базична институција во слободните пазарни економии. Тој поаѓа од тезата дека правото е природно, дадено од Бог, и неговата цел е да се брани личноста, слободата и сопственоста. Сопственоста потекнува од неопходноста луѓето да ги задоволуваат нивните желби и потреби исклучиво преку непрекинат труд. Соодветната улога на правото е да оневозможи грабежот, заплenuвањето и користењето на производите од трудот на останатите и да ја заштити приватната сопственост. Бастија упатува сериозни критики кон т.н. организираниот „законски грабеж“. Од овој поим го подразбира организирано одземање на ресурсите во сопственост на едни субјекти и нивно пренасочување кон други преку користењето на законите (денес оваа политика е позната под називот политика на прераспределба на доход). Како облици на „законски грабеж“, тој ги наведува царините, субвенциите, прогресивното оданочување, гарантираните профити, минимални плати и сл. Според него, сите протекционистички мерки имаат заеднички својства, односно, не ја почитуваат волјата на сопствениците за отуѓување на нештата, не нудат компензација и не се доброволни (Bastiat, 2007). Доделувањето на пиесталот на сопственоста како институција во неговите идеи и размисли е евидентно од следниот цитат: „Сопственоста е неопходна последица на човековата природа“ (Bastiat, 1848).

Како одговор на утилитаристичките сфаќања на правото на сопственост, неговата суштина и цел, се јавува нова мисла која ќе го означи периодот на природните права, идеја на која се повикуваат класичните економисти и нивните следбеници. Главниот интерес на Адам Смит не е теоријата на сопственост и сопственичките права. Смит се интересира за објаснување на фундаментите на одржлив систем кој ќе генерира богатство на нациите. Смит е жесток критичар на меркантилизмот, третирајќи го како застарено гледиште на економскиот систем, односно односи, ја афирмира идејата за слободни пазари и размена, ја истражува

продуктивноста во ваквите системи, начелото на слободата, личниот интерес, човековата природа. Иако, експлицитно не ја анализира сопственоста, посебно приватната сопственост, Смит претпоставува дека истата е од суштинска важност за функционирањето на пазарните економии. Тој верува дека пазарната економија која тој ја опишува, може да функционира и да носи користи само кога се почитуваат правилата – кога сопственоста е безбедна и договорите се почитувани (Butler & IEA, 2007, p. 63-64).

Смит во неколку наврати во неговото монументално дело, „Богатството на народите“ (1981г.), пишува за сопственоста и нејзиното значење. На почетокот, тој сопственоста ја прикажува како неделив дел од човекот, а како нејзин извор го посочува трудот на човекот (Смитовата варијанта на трудовата теорија на вредноста).

„Сопственоста која секој човек ја има е неговиот труд, и тоа е изворната основа на сета останата сопственост, и затоа е најсвета и неприкосновена“ (Smith, 1981, p. 138).

Интересно е да се забележи дека атрибутите кои Смит ѝ ги доделува на сопственоста се „света“ и „неприкосновена“, што говори за важноста на оваа институција во Смитовиот светоглед. Дополнителна потврда за ова размислување е фактот што Адам Смит уште еднаш, на сличен начин, ја опишува сопственоста во ова дело. Во вториот дел од единаесеттото поглавје од првата книга, пишувајќи за можностите за искористување на рудниците за злато во Перу и регулативите кои го уредуваат ова прашање, Смит се изразува на следниот начин: „светото право на приватната сопственост“ (Smith, 1981, p. 188).

Адам Смит ја покажува сопственоста во најтесна врска со постоењето на граѓанско општествено уредување, односно владеење. Според него, целта на владите е да обезбедат заштита и неприкосновеност на правото на сопственост.

„Кавитацијата на вредната и екстензивна сопственост, затоа, неминовно бара воспоставување на граѓанска власт. Таму каде што нема сопственост, ... , граѓанската власт не е потребна“ (Smith, 1981, p. 710).

Еден од посериозните напади на идејата за природни права, вклучувајќи го овде и концептот на сопственички права беше упатен од страна на утилитаризмот. Оваа доктрина се раководи од начелото дека вредноста на доброто или услугата

зависи од задоволството, односно корисноста која се создава при неговото ангажирање. Целта на индивидуата, односно општеството е да ја максимизира вкупната корисност која настанува при користењето на различните ресурси. Притоа, во литературата од оваа сфера се понудени различни концепти за изразување на вкупната корисност, како на пример, задоволството, економската благосостојба, отсуството на страдање итн.

Џереми Бентам, филозоф и правник по потекло од Лондон, е сметан за еден од најмаркантните претставници на утилитаризмот. Бентам е автор на максимата која ќе стане заштитен знак на утилитаристичката школа: критериумот за добро во општествата е поставен како комбинација која обезбедува најголема среќа за најголем број луѓе (Bentham, 1776). Бентам е жесток критичар на теоријата на природни права, нарекувајќи ги истите „чиста бесмислица“. Во оваа насока е и неговото разбирање на сопственоста. Имено, целата на сопственоста и правата кои произлегуваат од неа е да се обезбеди максимизирање на вкупната корисност во општествата. Во овој случај, максималната корисност има третман на стандард согласно кој се евалуираат алтернативните сетови на сопственички права.

„Сопственоста не е ништо друго освен основа за очекувања, очекување за остварување предности од нештото кое го поседуваме, како последица на односот кој го имаме кон нештото“
(Bentham, 2005).

Ваквиот начин на определување на сопственичките права, во себе содржи простор за провизорно дефинирање на концептот. Истовремено, повикувањето на самото сопственичко право станува провизорно и непрецизно. Промената на сопственичките права, согласно овој пристап, би се случувала доколку една алокација на права стане супериорна во согласност со претходно поставениот стандард – најголемо добро за најголем број луѓе. Арбитрарноста во дефинирањето на сопственичките права и отсуството на прагматични решенија поврзани со заштитата на сопственоста го прави утилитаристичкиот модел особено подложен на критика и побивање од страна на економските теоретичари, интелектуалци од правната професија и филозофите. Модерната економска наука, во делот на дефинирањето на сопственичките права и потребата од нивна

заштита, во голема мера ги отфрла заклучоците на утилитаристите, посебно препораките на Бентам.

Друг критичар на идејата за природни права е Давид Хјум, шкотски филозоф и историчар од XVIII век. Според него, сопственоста не претставува природно право, туку истата е изведена категорија и е исход од конкретен договор поставен при определувањето на општеството.

„Што е човекова сопственост? Било што, што е законски за него, и само за него, да се користи. Но, кое правило го имаме за да ги определиме овие објекти? Овде ние мора да имаме избор од статутите, преседани, аналогии и стотици останати околности, од кои дел се константни и нефлексибилни, а некои се варијабилни и арбитрарни. Но, во крајната точка, каде сите тие завршуваат, е интересот и среќата на човековото општество“ (Hume, 1777, m35).

Што може да се заклучи од Хјумовата перспектива на сопственоста? Прво, Хјум не ја поврзува сопственоста со човековата природа, за разлика од Лок и Бастија. За него, сопственоста е предмет на договор, релативен концепт кој зависи од стандарди или правила, исто така се арбитрарни и се резултат на некој договорен процес. Оттука, сопственоста не е универзална, туку е врзана со определен општествен контекст. Второ, целта на дефинирањето на сопственоста е да се зголеми среќата на луѓето. Во неговите есеи (Hume, 1985) и расправата за принципите на моралот (Hume, 1777) често се повикува на стандардот корисност како мерило за испитување на оправданоста од поделбата на, во овој случај, правата. Затоа, Хјум во крајна линија, може да заклучиме дека нуди утилитаристички аргументи при определувањето на сопственоста. Поинаку кажано, сопственоста не постои сама по себе, таа е алатка во насока на остварување поголема среќа и корисност во општеството. Интересно е да се забележи дека пристапот на Хјум наликува на пристапот кој се користи во модерната институционална школа. Имено, оваа забелешка се однесува на класификацијата на неформалните наспроти формалните ограничувања, односно институции кои имаат уникатно влијание на човековото однесување. На пример, Хјум го третира граѓанското право како алтернатива на природен кодекс, и распределува различни услови за пропишување во согласност со различните корисности предложени од законодавецот (Hume, 1977, m.3.33).

Најгласниот напад на аргументите на теоретичарите на природните права дојде во XVIII и XIX век во континентална Европа. Ако седумнаесеттиот век беше период во кој настана идеолошка револуција во Англија во поглед на афирмација на приватната сопственост и глорификација на нејзината важност, во Франција, теоретичари како Русо гласно говореа и пишуваа против приватната сопственост третирајќи ја како извор на голем број дисфункционалности и проблеми на современиот свет, пред сè нерамномерноста во распределбата на доходот и сиромаштијата. Според него, секој човек има природно право на сè што му е потребно, но позитивниот акт со кој тој станува сопственик на едно нешто, го исклучува од сè останато (Rousseau, p.10). Од друга страна, Прудон, еден од основоположниците на анархистичкото движење, смета дека сопственоста е кражба. Карл Маркс и Фридрих Енгелс, основоположниците на „научниот социјализам“, како што тие го нарекуваа, при разгледувањето на сопственоста ги траат настрана етичките критериуми и се занимаваат со прашањето на, како што тие тврдеа, исклучиво научна, односно „безвредносна“ основа (Pipes, 1999, p. 50). Маркс смета дека односите на приватната сопственост на кои се темели капитализмот, ги отуѓуваат луѓето и се репресивни за најголем дел од човештвото. Неговиот предлог е напуштање, односно аболиција на приватната сопственост (Маркс, 1975).

Дваесеттиот век, со сите турбуленции, донесе до повторно афирмирање на тезата за негување и заштита на приватната сопственост и нејзино позиционирање како една од темелните институции на пазарниот систем. Лудвиг фон Мизес ја поистоветува приватната сопственост со пазарната економија. Според него, не постои пазарна економија без неприкосновена приватна сопственост на средствата на производство (von Mises, 2007). Отсуството на оваа институција неминовно би довела до исчезнување на пазарот за средства на производство и постоење на парични цени. Притоа, неговиот став е дека сопственоста е институција која еволуира со развојот на општествата, таа е дизајн на човекот, а не природен феномен како што сметаше Лок и има своја општествена функција (von Mises, 2007, p. 655-666, 683).

„Конзистентно применето, сопственичкото право, од една страна, ќе му даде право на сопственикот да ги побарува сите предности кои може да настанат од ангажирањето на доброто, но од друга страна,

ќе го товарат и со сите недостатоци кои резултираат од неговиот ангажман“ (von Mises, 2007, p. 655).

Мизес смета дека постои суштинска разлика меѓу правничкото и економското дефинирање на сопственоста. Како главен недостаток на правната дефиниција е тоа што во себе не ја содржи општествената компонента на оваа институција. Во оваа смисла, Мизес екстензивно пристапува кон анализа на дополнителните, екстерни ефекти кои произлегуваат од почитувањето, односно непочитувањето на правото на сопственост. Неговиот пристап кон сопственоста го нарекува каталитички пристап, односно уредување кое одговара на пазарниот ред, т.н. катаксија.

Во втората половина на XX век некои политички филозофи и економисти ги поврзуваат сопственичките права со слободата како ултимативна вредност во пазарните системи. Според ова гледиште, слободата, материјализирана преку слободните општества и пазарната економија, може да биде обезбедена исклучиво преку заштита на приватната сопственост. Ваквото размислување е блиску до класичната економска теорија. Иновацијата во овој период е тоа што пазарната економија е поставена како алтернативен економски систем наспроти централно планската економија. Така, на приватната сопственост и заштитата на правата се гледа како на заштита од диктаторските авторитети и моќта на владите карактеристични за планската економија. Во оваа група на економисти, најзабележителен ќе остане Хаек кој го идеализира пазарот како форма на општествен поредок кој еволуира и ги почитува правилата на природна селекција.

Хаек бил јасен во неговата оценка дека економистите „жално го напуштија“ прашањето од „најсоодветна перманентна рамка“ за компетитивната економија (O’Driscol & Hoskins, 2003, p.6). Во „Патот кон ропство“ ќе напише:

„Системот на приватната сопственост е најважната гаранција за слободата, не само за оние кои ја поседуваат сопственоста, но едвај помалку за оние кои ја немаат. Тоа е така бидејќи контролата на средствата за производство е поделена помеѓу многу луѓе кои се однесуваат независно, па така никој нема целосна моќ над нас, па ние како индивидуи може да одлучиме што ќе правиме со себеси. Ако сите средства за производство се лоцирани под една рака, без разлика дали тоа ќе биде номинално „општеството“ во целина или некој диктатор,

кој и да ја практикува оваа контрола, ќе има целосна моќ над нас“
(Најек, 1944, р. 103-4).

Хаек интензивно и посветено аргументира во прилог на афирмација на пазарниот капитализам и заштита на сопственичките права, како темелна институција во овој систем, повикувајќи се на тоа дека тоа е единствениот економски систем кој е способен да произведе доволно количество на добра и услуги за да ги задоволи потребите на човештвото. Потребата од постоење и потеклото на правото и правните правила Хаек ги поврзува со човековата природа. Според него човекот е „суштество кое следи правила“ (*англ. rule-following animal*), исто толку колку што „трага по целта, односно суштината“ (*англ. purpose-seeking*). Затоа, Хаек организацијата на правилата, посебно правниот систем и правила, ги наоѓа во првобитните евристични правила кои го насочуваат човековото однесување од најраните фази на развојот (Најек, 1973).

Богатата интелектуална расправа околу потеклото на сопственоста и потребата за заштита на сопственичките права, недвосмислено покажа дека оваа институција е од феноменално значење за развојот на општествата и економиите. Различните концепти кои се скицирани во различните филозофски идеи за сопственоста, откако ќе се апсолвираат од страна на „потписниците“ на општествениот договор или креаторите на политиките, се инструментализираат преку различни системи и облици на сопственички права. Околу ова прашање ќе биде дискутирано во продолжение на ова поглавје од докторската дисертација.

3.3. КОУЗОВА ТЕОРЕМА

Првата асоцијација за Коузовата теорема е сопственички права и ефикасна алокација на ресурсите. Притоа, под ефикасност најчесто се подразбира избор кој е во согласност со Парето критериумот за ефикасност. Ефикасен избор е изборот при кој истото (помало) количество инпути не може да биде искористено за производство на поголем (еднаков) аутпут. Еден од механизмите за обезбедување на ефикасен избор е правото, односно начинот на кој се уредени сопственичките права и механизмот преку кој се обезбедува заштита на сопственоста. Овде се поставува дилемата, дали различната алокација на правата создава различни економски резултати? Одговорите на ова прашање се дадени во Коузовата

теорема, прв пат објавена во трудот „Проблемот на општествениот трошок“ (Coase, 1960).

„Проблемот на општествениот трошок“ е труд со кој се означува почетокот на развојот на новата институционална економија, посебно во делот на анализата на сопственичките права. Овој дел од докторската дисертација е посветен на приказ на заклучоците од овој труд, кои во економската теорија се познати под називот Коузова теорема и презентирање на нивното значење за развојот на дисциплината економика и право, односно економската анализа на сопственичките права.

Коуз ја кристализира идејата за суштинското значење на трансакционите трошоци за размената и производството во економиите. Прв пат оваа идеја е претставена во „Проблемот на фирмата“ (1937). Генијалноста на неговиот пристап се согледува во презентирањето на една едноставна, но многу моќна идеја, која ја промени економската наука во насока на подобро разбирање на размената и производството. Според Коуз, трансакциските трошоци се важни. Во „Проблемот на фирмата“ ја презентира генералната рамка, како трансакционите трошоци влијаат на мотивот за вклучување во пазарни активности преку слободното функционирање на ценовниот механизам. Револуционерноста на Коузовата идеја во оваа смисла е претставена преку реконцептуализација на улогата на фирмата во економскиот живот, вклучувањето на трансакционите трошоци и анализата на алтернативните комбинации на сопственички права од аспект на ефикасната алокација на ресурсите во економијата. Карактеристично за неговиот пристап е тоа што тој ја анализира природата на фирмата, нејзината големина и структура како алтернатива за ценовниот механизам и истата ја набљудува како институционален аранжман и органски ентитет чија што природа е да ги минимизира трансакциските трошоци (Coase, 1937).

Во „Природата на општествениот трошок“ (Coase, 1960), Коуз ги посочува и објаснува различните исходи од размената, при постоење на трансакциони трошоци. Трите клучни термини во оваа статија се: *сопственички права*, *трансакциони трошоци* и *штетни ефекти (екстерналии)*. Практично, овој труд е од особена важност за економската теорија бидејќи Коуз тука ја елаборира неговата теорема. Овде тој расправа за значењето на сопственичките права и нивната заштита, можните последици непочитувањето на правата, како и алтернативните исходи од конфликтите поврзани со различните трансакциони

трошоци. Трудот е значаен поради неколку причини. Прво, го обработува проблемот на екстерналиите, односно штетните ефекти и ги испитува алтернативните решенија за нивна санација. Понатаму, Коуз го поставува проблемот со општествениот трошок како проблем од реципрочен карактер. Доколку се исклучи било која од засегнатите страни кои се вклучени во размената, проблемот исчезнува (Luesck & Micelli, 2007). И трето, трудот е моќна критика на дотогаш доминантниот неокласичен пристап на решавање на проблемите од оваа природа, претставен преку предлогот на Пигу за користење на даноците како корективен лек за санирање на проблематичните состојби.

Овде сметаме дека е вредно да се напомене што претставуваат трансакционите трошоци со цел подобро да го разбереме нивното влијание на исходот од трансакцијата. Во овој контекст го издвојуваме следниот фрагмент од Коуз за значењето на трансакционите трошоци за економската наука и анализа.

„Без концептот на трансакционите трошоци, кој не е присутен во денешната економска теорија, сметам дека е невозможно да се разбере работењето на економскиот систем, да се анализираат многу проблеми на корисен начин или да се има основа за определување на политиката“ (Coase 1988, p.6).

Комплексноста на овој поим е евидентна преку постоењето на различни дефиниции и објаснувања за истиот. Според Коуз (Coase, 1960), трансакционите трошоци се создаваат при реализацијата на различни пазарни трансакции, во оној момент кога заинтересираните субјекти се соочуваат со неминовни трошоци со цел да ги откријат потенцијалните трансактори, да ги дефинираат условите на размената, да учествуваат во преговарачките процеси, да ги состават договорите, да направат неопходна проверка дали се почитувани условите на договорот и др. Слично на Коуз, Пејовиќ и Коломбато (Pejovich & Collombatto, 2008) ги објаснуваат трансакционите трошоци како трошоци за ресурси кои се потребни да се игра играта, односно да се одвива размената. Во оваа категорија на трошоци тие ги вбројуваат трошоците за откривање на можности за размена, преговарање, мониторирање на исполнувањето на договорите и спроведување на условите за размена и за развивање, како и трошоците за одржување и заштита на правилата на игра (пример, правосудство, полиција, војска). Една поформална дефиниција дава Робинс, претставувајќи ги трансакционите трошоци како трошоци за

информирање, мониторирање и спроведување на договорите (Robins, 1987, p.69). Во оваа насока е и дефиницијата понудена од Џоунс, кој ги вклучува трошоците за преговарање, мониторирање и спроведување на размените меѓу економските субјекти, кои настојуваат да ги економизираат ваквите трошоци со цел да постигнат добивка (Jones, 1983). Според Демсец (Demsetz, 1967), трансакционите трошоци се должат на „природните“ тешкотии при размената или во голема мера поради правни причини.

„Во општествата во кои постојат закони, забраната на доброволни преговори ги прави трошоците на трансакцијата бесконечни“ (Demsetz, 1967, p. 348).

Економската школа на сопственичките права во групата на трансакциони трошоци ги вбројува следните трошоци: трошоците за надминување на бариерите за влез и излез од пазарот; трошоците поврзани со наоѓањето партнер(и) за една трансакција (т.н. истражувачки и информациони трошоци); трошоците поврзани со преговарањето и склучувањето договор(и) (т.н. договорни трошоци); трошоците поврзани со потребата од (евентуално) остварување на еден договор и договорните клаузули и ветувања (тоа се трошоците кои се појавуваат во случај на договорен спор, трошоците на судска или арбитражна постапка и сл.); трошоците за прибавување (евентуално потребни) дозволи и други административни документи за извршувањето на една трансакција; трошоците за контрола (инспекција); трошоците за спроведувањето на судските одлуки (трошоците на полицијата поврзани со тоа) итн. (Узунов, 2006b)

Една понова и помодерна дефиниција на трансакционите трошоци е понудена од Кутер и Улен, едни од најјеминентните автори во дисциплината право и економија (Cooter & Ulen, 2012). Според нив, трансакционите трошоци се состојат од три компоненти: трошоци поврзани со потрагата на информации, трошоци за преговарање⁵ и трошоци за извршување. Трошоците за потрага по информации се трошоци кои се преземаат со цел да се трансформираат информациите кои се приватно поседувани во јавно достапни информации. Под релевантни информации авторите ги сметаат информациите поврзани со откривањето на кооперативниот вишок и вредноста која се подготвени да ја

⁵ Терминот кој го користат авторите е „*bargaining costs*“, и со него ги означуваат трошоците кои се поврзани со процесот на утврдување на взаемно прифатливите услови за склучување на трансакцијата. Овие трошоци, авторот на дисертацијата ги нарекува трошоци за преговарање.

платат заинтересираните страни (*англ.* Threat value). Овој процес може да биде скап бидејќи најмалку една од страните вклучени во трансакцијата има поттик да ги чува информациите „за себе“, односно да ги третира како приватни. Најчесто, потребните информации се однесуваат за прашањата поврзани со финансиите, квалитетот, цената и ризикот. Овој проблем е детално претставен како проблем на асиметрични информации (Akerlof, 1970). Трошоците за преговарање, односно трошоците поврзани со процесот на договарање авторите ги поврзуваат со бројот на страни вклучени во процесот на преговарање и дисперзијата меѓу нив, неантиципирани идни обврски, непријателството, трошоци направени за откривање на деловната стратегија на партнерите и сл. Трошоците за извршување настануваат кога доаѓа време да се исполни договорот. Во оваа група тие ги сместуваат трошоците за следење на однесувањето на субјектите и санкционирањето на непочитувањето на договорите.

„...Роналд Коуз јасно истакнува дека само при отсуство на трансакциони трошоци неокласичната парадигма може да резултира со посочениот алокативен успех; со позитивни трансакциони трошоци, алокациите на ресурсите зависат од структурата на сопственичките права“ (North, 1990, p. 28).

Аналитичкиот фокус на Коуз во овој труд е поставен на решавање на проблемот на екстерните ефекти, или како што тој го нарекува општествениот трошок од перспектива на сопственичките права. Дотогаш, штетните екстерни ефекти традиционално биле толкувани како домени на пазарен неуспех и вообичаено претпоставувале интервенција од страна на државата во насока на елиминирање на овој проблем. Подетален увид на неговиот резон може да извлечеме од примерот кој Коуз го користи за да ги прикаже алтернативните исходи поврзани со ефикасното користење на ресурсите. Неговиот пример се однесува на хипотетички конфликт меѓу два соседни субјекти, од кои едниот е сопственик на стадо добиток, т.е. сточар, а другиот е земјоделецот кој одгледува жито. проблемот настанува во моментот кога стадото во сопственост на сточарот лесно може да премине на соседниот имот, имотот на земјоделецот и да ги уништи неговите земјоделски приноси (Coase, 1960). Така, оваа активност, односно однесување, носи дополнителна корист за сточарот, изразена во повисок профит, на сметка на дополнителна штета за земјоделецот изразена во изгубениот

принос. Доколку големината на стадото (причинителот за настанување на дополнителниот профит т.е. штета) го означиме со h , профитот на сточарот е функција од големината на стадото и би бил $\pi(h)$, а дополнителната штета која ја чувствува земјоделецот би била $d(h)$. Оптималното решение на овој проблем би било избор на големина на стадо при кое разликата од профитот на сточарот и штетата на земјоделецот би била најголема. Ако со h^* ја означиме оптималната големина на стадото, тогаш h^* би било решение на условот:

$$\pi(h)' = d(h)' \quad \dots (3.1)$$

Решението означено со h^* би било избрано во ситуација кога не би постоеле дополнителни трошоци кои би ја отежнувале размената, односно трансакциони трошоци еднакви на 0 (нула). Дополнително, ова решение би важело само во ситуацијата кога не би постоела никаква интервенција (во форма на правило за одговорност, данок или регулација) од страна на државата. Коуз смета дека кога преговарањето е релативно евтино, процесот на размената ќе донесе прилично ефикасна алокација на релевантното сопственичко право (пример, она кое ја максимизира вредноста на производството) без разлика на иницијалната алокација на тоа право (Rejovich, 2008, p. 15). Поконкретно, „кога не постојат трансакциони трошоци, иницијалната алокација на правата помеѓу страните нема влијание“ (Felder, 2001, p.54).

„Она што го покажав во „Проблемот на општествениот трошок“ беше дека, при отсуство на трансакциони трошоци, нема никаква важност каков е законот, бидејќи луѓето секогаш ќе можат да преговараат, да ги делат или комбинираат правата без никакви трошоци во оние ситуации што доведуваат до пораст на вредноста на производството“ (Coase, 1988, p.14).

Вака дефинирана, првата Коузова теорема е најпрепознатлива во широката јавност. Ограничувањето кое Коуз тука го претпоставува е отсуство на трансакциони трошоци, односно размената е бесплатна во смисла дека не постојат дополнителни трошоци кои се поврзани со процесот на размена, а да тие не потекнуваат од објектот на размена (доброто или услугата). Во тој случај, алокацијата на сопственичките права нема влијание врз исходот од трансакцијата. Кога трансакционите трошоци се нула, секоја произволна алокација може бесплатно да биде коригирана без никаков трошок од страна на страните кои се директно инволвирани (Felder, 2001, p.57). Причината за ваквиот исход се наоѓа

во поттикот на засегнатите страни да го ефектуираат супериорниот исход, односно распоред на сопственички права во случајот кога постои неефикасна алокација на ресурсите. При отсуство на трансакциони трошоци, преговарањето е бесплатно и затоа поттикот да се постигне најефикасниот исход е изразен. Единствен неопходен услов за ваквата алокација е постоење сигурни сопственички права. Значи, единствена правна обврска на владата во овој контекст би била да создаде и обезбеди правна важност на правата на сопственост. На овој начин, ресурсите секогаш би се канализирале кон субјектите кои нив најмногу ги вреднуваат (англ. *highest valuing owners*).

Во оваа насока, третманот на првата Коузова теорема треба да биде појдовна премиса во анализата во дискрепанцата меѓу општествената и индивидуалната благосостојба. Коуз не имплицира дека постои свет во кој трансакционите трошоци се нула. Првиот дел од неговата теорема, едноставно покажува како светот би функционираше во ситуација кога трошоците поврзани со трансакциите се еднакви на нула. Но, Коуз ниту на едно место не тврди дека оваа состојба е реалност. Напротив, од неговите аргументи може да се заклучи дека е свесен за постоењето на свет во кој трансакционите трошоци се секојдневие. Меѓутоа, во исто време иронично ја критикува економската мисла која го игнорира постоењето на трансакционите трошоци.

„Во економската теорија која претпоставува дека трансакционите трошоци се непостоечки, пазарите немаат никаква функција што би ја извршувале, и затоа се смета совршено разумно да се развие теорија на размена преку опширна анализа на индивидуите кои разменуваат ореви за јаболка на крајот на шумата или некој сличен нереален (чуден) пример“ (Coase, 1988, p.7-8).

Коуз понатаму го анализира и случајот кога постојат трансакциони трошоци, односно истите се поголеми од 0 (нула). Во оваа ситуација, првата Коузова теорема станува неапликативна. Ваквиот случај во кој претпоставката дека трансакционите трошоци се нула се напушта е формализиран и изразен преку втората Коузова теорема. Имено, доколку трансакционите трошоци се позитивни, во тој случај иницијалната алокација на сопственички права ќе има влијание врз исходот од размената. Како ќе бидат искористени правата зависи од тоа кој ги поседува и договорните аранжмани во кои е вклучен сопственикот (Coase, 1988, p.12). Во присуство на трансакциони трошоци, иницијалната

алокација на правата влијае врз финалната алокација на правата и исто така, може да влијае на целата општествена благосостојба (Felder, 2001, p.58).

Заклучокот од првите две теореми е дека фокусот на економската наука треба да се помести кон анализа на процесите на донесување економски одлуки во ситуација на постоење на позитивни трансакциони трошоци. Според Вилијамсон, (Williamson, 2008), економизирањето при постоење на трансакциони трошоци претставува основна движечка сила на анализата. Постоењето на трансакциони трошоци, посебно кога се високи, значи дека иницијалната распределба на правата има влијание врз начинот на кој ќе се алоцираат ресурсите. Меѓутоа, ненегативните трошоци создаваат дополнителен проблем, бидејќи во овој случај не постои повеќе неутрална распределба на правата. Ненеутралноста на дистрибуцијата на правата е опфатена во третиот дел од Коузовата теорема, која гласи:

„При присуство на трансакциони трошоци, некои дистрибуции на ограничените права можат да бидат супериорни пред било која друга која страните можат да ја остварат преку размена“ (Felder 2001, p.54).

Односно,

„...Ситуацијата е различна кога пазарните трансакции се скапи и е тешко да се промени распоредот на правата воспоставени со закон. Во овие случаи, судовите директно влијаат врз економската активност“ (Coase 1960, p.19).

Коузовата теорема го анализираше значењето на трансакционите трошоци при дефинирањето и заштитата на сопственички права, кое пак, од друга страна претставува претпоставка на ефикасна алокација на ресурсите и нивно насочување кон местото на нивна најкорисна употреба. Добро дефинираните и заштитени права на сопственост го олеснуваат трансферот на правата меѓу сопствениците и ги интензивираат пазарните трансакции. Предноста на претходното е тоа што, откако ќе се дефинираат сопственичките права, индивидуите се слободни да ги решаваат конфликтните интереси преку доброволни договори (Pejovich & Colombatto, 2008, p. 14). Добро дефинираните и почитувани права на сопственост значат поттик за приватни решенија на проблемот на општествениот трошок. Коузовата теорема низ оваа призма значи

дека системот на добро организирани и прецизирани права на сопственост ја намалува неизвесноста поврзана со пазарните трансакции. Малку поинаку кажано, теоремата може да се сумира на следниот начин: ако сопственичките права се јасно специфицирани, тогаш интернализацијата на екстерналиите е возможна без да има потреба да се ефектуираат правно релевантните штети (Weigel, 2008, p.53).

Но, дефинирањето и иницијалната поделба на правата на сопственост не е ни најмалку едноставен процес. Девлин (Devlin, 2014) ги понудува следните начини за релативизирање на проблемот: (1) Прецизирање на сопственичките права – општеството, треба да дизајнира систем во кој ќе може со леснотија и прецизност да се идентификува релативниот сопственик и да се одредат границите на правата на сопственост; (2) Минимизирање на потребата за *ex post* трансакции – при обликувањето на сопственичките права неопходно е владата да се стреми кон антиципирање на исходите од слободната размена при постоење на трансакциони трошоци еднакви на нула. Оваа препорака значи обид при иницијалната распределба на сопственичките права да се идентификува сопственикот со највисока вредност, со цел да се демотивира потребата за дополнително вклучување во трансакции по иницијалната слободна размена; и (3) Поделба на правата во соодветна сфера – Девлин објаснува дека распределбата на правата треба да поседува сфера на ексклузивитет во согласност со околностите. Според него, трите предложени нотирања обезбедуваат подобро дефинирање на сопственичките права и намалени трансакциони трошоци, преку редуцирање на информационите трошоци поврзани со процесот. Преку моделирање на сопственоста, односно предложената поделба на правата, може да се влијае на последователните договори, на начин во согласност со критериумите за економска ефикасност елаборирани претходно во Коузовата теорема.

Интересно е да се напомене дека во литературата може да ја сретнеме Коузовата теорема во две варијанти: нормативна и позитивна. Нормативна Коузова теорема вклучува вредносни судови, односно препораки во согласност со претходно презентирани заклучоци. Имено, нормативно изразена Коузовата теорема би претставувала сугестија, предлог до законодавците да го структурираат правото на начин кој ќе ги отстрани пречките за приватни аранжмани. Нормативната Коузова теорема може да биде изразена и како сугестија за структурирање на правото во насока да ги отстрани или барем да ги

намали трансакционите трошоци како главна отежнувачка околност за исполнување на приватните аранжмани. Нормативната Коузова теорема често се споредува со нормативната Хобсова теорема која гласи „Со цел да се минимизира штетата која може да настане, правото треба да ги алоцира правата на сопственост кон субјектите кои најмногу ги вреднуваат“. Оваа дискрепанца создава простор за економско-филозофска дебата околу значењето и функцијата на правото во ситуација кога трансакциските трошоци се повисоки од нула. Коузовата варијанта на теоремата може да се каже дека го нагласува *подмачкувањето, олеснувањето на размената*, додека Хобсовата варијанта примарно се грижи за алокација на правата кон местата каде би биле најефикасно употребени.

Што може да се извлече како заклучок од Коузовата теорема? Статичната појдовна варијанта на оваа теорема објаснува дека при непостоење на трансакциони трошоци, алокацијата на ресурсите ќе биде ефикасна без оглед на иницијалната распределба на сопственички права. Проблемот е, тоа што речиси секогаш трансакционите трошоци се повисоки од нула. Оттука, разбираме дека Коузовата теорема нуди објаснување и за ваквите ситуации. Имено, Коуз е нагласено прецизен во истакнувањето дека јасно дефинираните приватни сопственички права се неопходен услов за решавање на конфликтните интереси помеѓу индивидуите преку пазарна размена. Исто така, може да резимираме дека ефикасната алокација на ресурси е независна од иницијалната распределба на сопственичките права сè додека трансакционите трошоци се незначајни.

3.4. ЕВОЛУЦИЈА НА КОУЗОВАТА ТЕОРЕМА:

ДЕМСЕЦ, АЛЧИАН, ПОЗНЕР

Сопственичките права како формална институција имаат влијание врз размената и алокацијата на ресурсите посебно, како што беше презентирано во Коузовата теорема, во услови на постоење на позитивни трансакциони трошоци. Оваа идеја поттикна силен интелектуален стимул за продлабочување на истражувањата во оваа област и за објаснување на сопственичките права, нивната структура, развој, како и примена.

Харолд Демсец поттикнат од искрите кои ги запали Коуз со суштинската промена во пристапот на набљудување на елементарниот економски феномен,

трансакцијата, различната улога на фирмата, како и поврзаноста меѓу сопственичките права и трансакционите трошоци при анализата на ефикасната алокација на ресурсите, оди чекор понатаму во обидот за креирање на институционална теорија на сопственички права. Тој повторно во средиштето на неговиот интерес ја става трансакцијата, но овој пат набљудувајќи ја како размена на права, наместо размена на стоки или услуги. Демсец смета дека вредноста на нештата кои се разменуваат, зависи од вредноста на сопственичките права кои субјектите ги разменуваат при трансакцијата. Неговата критика на класичниот економски пристап се состои во погрешната интерпретација на правата на сопственост. Имено, економската наука погрешно ги интерпретира правата содржани во правото на сопственост како податок кој е даден, наместо да разбере дека токму валоризацијата на правата ја претставува силата која ги детерминира цените и количествата кои се разменуваат на пазарот.

Сметаме дека е од исклучителна важност да се напомене дека Демсец ги набљудува правата во определен општествен и историски контекст. Овој заклучок е извлечен од следниот цитат:

„Сопственикот на правата на сопственост ја поседува согласноста на сограѓаните, која му дозволува да се однесува на определени начини“
(Demsetz, 1967).

Сопственичките права се инструмент преку кој се манифестира системот на вредности во општествата, преку канализирање на поттиците и мотивите кои го детерминираат човековото однесување. Затоа, значењето на законите, обичаите и моралот во различните заедници ќе влијае врз обликувањето на правото на сопственост и дополнителните права кое тоа ги вклучува. Од овде, може да се заклучи дека иако Демсец не истакнува дека неговата теорија е институционална теорија, значењето кое тој им го дава на неформалните институции (вредностите и моралот) во насока на формирање на формализирани правила на игра (сопственичките права) *де факто* потврдува дека станува збор за оплеменување на новата институционална економија со дополнително појаснување на природата и значењето на институциите.

Демсец смета дека суштинската карактеристика на правото на сопственост е можноста да се определи правото да се добива корист или да се наштети себеси или на некој друг. Затоа, тој смета дека правото на сопственост е нераскинливо поврзано со појавата на екстерналии. Под *екстерналии*, тој ги подразбира

екстерните користи, екстерните трошоци, материјалните, како и нематеријалните екстерналии (Demsetz, 1967, p.348). За решение на проблемот на екстерналиите ја смета нивната интернализација, односно организација на процеси кои ќе овозможат овие дополнителни ефекти да се префрлат и да бидат на товар на страните кои учествуваат во нивното создавање или се поврзани со размената. Во оваа насока, примарна функција на правата на сопственост е обликување на поттиците кај субјектите кои ќе овозможат подобра интернализација на екстерналиите. Клучното право преку кое се обезбедува интернализацијата, а потекнува од правото на сопственост, е правото да се продава, односно разменува средството. Доколку ова право е гарантирано, преку постоењето и заштитата на сопственичките права, тогаш екстерниот ефект, без разлика дали е корист или трошок, ќе може да се интернализира преку цената која се формира при размената, а која е предмет на преговори и ќе зависи од правата кои се разменуваат во случајот.

Демсец го разгледува и случајот кога не постојат трансакциони трошоци. Во оваа ситуација, размената на сопственичките права ќе резултира со ефикасен аутпут, независен од доделената сопственост. Овој заклучок е во согласност со Коузовата теорема во случајот на отсуство на трансакциони трошоци.

Понатаму, Демсец дава свој осврт и на настанувањето на сопственичките права. Според него, нивното настанување и еволуција е последица на создавањето на нови или промена на постоечките екстерни ефекти. Овој став е во согласност со неговата интерпретација за алокативната функција на правата на сопственост при интернализација на екстерналиите.

„Сопственичките права се развиваат за да ги интернализираат екстерналиите кога користите од интернализацијата стануваат повисоки од трошоците за интернализацијата“ (Demsetz, 1967, p. 350).

Заклучокот го донесува врз основа на историската анализа на создавањето и развојот на правата на сопственост, посебно приватната сопственост на случајот на сопственичките права врз земјата помеѓу американските Индијанци. Настанувањето на овие права е последица на појавата на трговијата со крзна, кои биле добивани преку лов. Дефинирањето на правото на сопственост на земјата и дополнителната кошничка на права која произлегува од ова основно сопственичко право е резултат за зголемениот интерес за тргување, односно

можностите кои ги нуди правото на сопственост за користење и размена на плодовите.

Втората фаза во воспоставувањето на формализирана економска теорија на сопственички права е претставена со интеграцијата на идеите на Армен Алчиан. Алчиан, во сличен стил на Демсец, се надоврзува на идејата дека трансакциите на пазарот означуваат трансфер на права. Трансферот на стоки и услуги, како што традиционално се објаснуваат пазарните трансакции, претставуваат манифестација на размената, но нејзината суштина се наоѓа во тоа што настанува размена на правата за користење и продажба на ресурсите.

Сличните идеи на овие два автора се пренесени во парадигмата на сопственички права, која тие заеднички ќе ја елаборираат (Alchian & Demsetz, 1973). Согласно оваа парадигма, обезбедувањето на правата е од круцијална важност за капитализмот како систем на уредување на економските односи. Постојењето на пазарниот механизам и приватната сопственост означува постоење на институционализирани решенија за спречување и справување со конфликтите во општеството, како и механизми за алоцирање на ретките ресурси. Нивната парадигма се состои од три дела. Најпрво, тие ја дефинираат структурата на правата, потоа ги анализираат општествените последици и на крај ги разгледуваат можностите за развој на сопственичката структура. Структурата на правата е определена од две прашања, опусот на правата и изборот на сопственикот. Според овие автори, постоењето на правата е поврзано со правото на употреба на ресурсите, и заради тоа постои диверзифицирана структура на правото на сопственост кое потекнува од користењето во различни просторни и историски епохи. Блиску поврзано со ова е и прашањето поврзано со носителот на правото. Во оваа смисла, Алчиан и Демсец прават дистинкција меѓу приватната и државната, или како што тие ја нарекуваат, јавната сопственост. Според нив, јавната сопственост, слично како отворениот пристап, има вградена слабост поради отсуството на механизам со кој се исклучуваат лицата кои не се сопственици од користењето на доброто, како и неспособноста да се разменува по пазарни цени, па затоа овој облик на сопственички модел екстензивно го поврзуваат со неефикасно користење на ресурсите (1967).

Понатаму, дел од научниот интерес на Алчиан е посветен на истражување на легалната структура на корпорациите, повторно во насока на објаснување на разликите меѓу компании кои се јавно поседувани, наспроти приватните, како и

случајот на дисперзирана и дифузирана сопственост (Alchian, 1987, 2011; & Demsetz, 1973).

Придонесот на Армен Алчиан за економската теорија за сопственичките права е колосален. Неговото долгогодишно истражувачко искуство обезбедува целосен преглед на настанувањето и еволуцијата на правото на сопственост, структурата на правата, како и увид во алтернативните модели со кои се уредуваат правата. Затоа, тој добива заслужено признание за еден од втемелувачите на оваа научна дисциплина.

Сепак, целосната формализација на економската теорија на сопственички права се заокружува со вклучување на идеите на Познер (1986). Познер воведува неколку иновации во оваа сфера. Прво, тој разликува статички од динамички пристап во економската анализа на сопственичките права, нагласувајќи ја специфичноста на оваа материја, од легален аспект, каде доминира динамичката анализа. Познер нагласува дека статичкото толкување на сопственоста е релативно ново и го поврзува со интерпретацијата на општествениот трошок понудена од Најт (Knight, 1924). Понатаму, Познер нуди свое видување за дефинирањето на правата на сопственост. Според него, правното толкување на правото на сопственост многу поограничено од економското толкување. Правата од легална, формална смисла претставуваат подмножество од економските права на сопственост (види: расправа за случајот на емитирање радио фреквенции како сопственичко право кај Познер (Posner, 1986, p.29-41)).

Познер правото на сопственост како институција го поврзува со механизмите кои ги уредуваат поттиците на луѓето да го користат ресурсите. Сиџето на неговата теорија е претставено во цитатот што следи:

„Дискусијата имплицира дека ако секој вреден (што значи редок и посакуван) ресурс е поседуван од некого (универзалност), сопственоста значи неквалификувана моќ да се исклучат сите други од користењето на ресурсот (ексклузивност), како и да се користи од сопственикот [К.Ш], а сопственичките права се слободно трансферабилни, или како што велат правниците, преносливи (трансферибилност), вредноста ќе биде максимална“ (Posner, 1986, p. 32).

Како главни карактеристики на правата на сопственост се универзалноста, ексклузивноста и преносливоста, кои овозможуваат сигнали преку механизмот за поттици и мотиви, ресурсите да се насочуваат кон местата каде се

најпродуктивни, односно кон сопствениците кои најмногу ги ценат. Сепак, Познер не ги прескокнува и трансакциските трошоци, означувајќи ги како трошоци за ефектуирање на трансферот на правата и кои често се прохибитивни. Затоа, економската теорија на правото треба да ги земе предвид ограничувањата на универзалноста и ексклузивноста на правото на сопственост, во случајот на трансфер на права. Од економски аспект, овие трошоци доведуваат до ситуација номиналниот сопственик често да нема ексклузивна моќ над сопственоста. Овој проблем во граѓанското континентално право е преточен во дистинкцијата меѓу владението и правото на сопственост.

Познер прави огромен пробив и во примената на економската теорија во анализа на интелектуалната сопственост, отворениот пристап, напуштената сопственост, правото на приватност, правото и литературата и др. (Posner 1980; 1986; 1990; 1995; 2009).

Од сè претходно кажано, може да се заклучи дека економијата на сопственички права заслужено го доби местото како засебна дисциплина во рамките на економската наука, која испитува конкретна реалност низ институционална призма. Оваа гранка интензивно се развиваше од седумдесеттите години на минатиот век до денес, постојано трагајќи по нови феномени од правна природа кои го детерминираат однесувањето на субјектите при размената и користењето на ресурсите.

3.5. ДЕФИНИРАЊЕ НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА

Дефинициите за правата на сопственост одлучивме да ги организираме во две групи. Во првата група ќе бидат претставени дефинициите кои правата на сопственост ги дефинираат во економска конотација, односно на некој начин ги ставаат во контекст на основните економски цели или во однос на фундаменталните економски проблеми. Од друга страна, со оглед на природата на материјата која ја обработуваме, втората група на дефиниции ќе ги вклучува легалистичките дефиниции. Оваа група, пред сè, ќе зависи од правната традиција, односно потеклото на правниот систем во земјата.

Дискусијата за економските дефиниции на сопственичките права ја отвораме со идеите на Пејовиќ, кој веќе неколку пати беше споменат претходно.

Пејовиќ дава сопствено толкување на сопственоста и сопственичките права. Неговата дефиниција ја третираме како економска дефиниција, бидејќи ги поврзува правата со фундаменталниот економски проблем, реткоста. Имено, Пејовиќ вели дека сопственичките права се релации меѓу луѓето кои произлегуваат од постоењето на ретките добра и кои влијаат на нивната употреба (Rejovich, 1990, p. 27). Ваквата дефиниција, тој смета дека е конзистентна во однос на алтернативните филозофски идеи за сопственоста и правата кои потекнуваат од неа, посебно нагласувајќи ја усогласеноста со идеите на граѓанското (римско) право, англо-саксонското право, новата институционална економија, па дури и Марксовите писанија. Во една друга прилика, Пејовиќ заедно со Фуруботн ќе ги дефинираат правата на сопственост како „санкционирани релации на однесување меѓу луѓето кои произлегуваат од постоењето на добра и ја обликуваат нивната употреба“ (Furubotn & Rejovich, 1974).

Свое видување на поимањето на сопственичките права имаат и Демсец и Алчиан. Демсец дава доста широка дефиниција на правото на сопственост.

„Сопственикот на правото на сопственост ја поседува согласноста на останатите луѓе која му дозволува да се однесува на одреден начин. Сопственикот очекува од заедницата да превенира останатите луѓе да се вмешуваат во неговите акции, под претпоставка дека овие акции не се забранети во спецификацијата на неговите права“ (Demsetz, 1967).

Алчиан, од друга страна, нуди многу едноставна и кратка дефиниција на сопственичките права. Според него, правата на сопственост се права на индивидуите да ги користат ресурсите (Alchian, 1965), односно права кои се конструирани и спроведени во општествата со кои се селектираат можни употреби на економските добра, т.е. ресурсите (1987). Притоа, тој го нагласува индивидуалниот карактер на правата. Во оваа смисла, Алчиан смета дека правото на сопственост е право, не бидејќи некој го гарантира, создава или пренесува (овде, пред сè мисли на државата), туку бидејќи е вредност која ја негуваат сите индивидуи (или најголемиот дел од нив). Според него, системот на сопственички права претставува метод на доделување „авторитет“ на одредени индивидуи за некои добра да избираат употреби од незабранетата класа на можни употреби на доброто.

Акемоглу и Џонсон (Acemoglu & Johnson, 2003) прават разлика меѓу институционално исполнување на договорите и заштитата на сопственичките права. Под исполнување на договорите тие ги подразбираат „правилата и регулациите кои го надгледуваат договарањето меѓу обичните граѓани“, додека сопственичките права се „правила и регулации кои ги штитат граѓаните од владата и елитите“. Во нивното дефинирање на поимите постои суштинска разлика меѓу природата на институциите. Така, институционалната заштита на договорите може да се третира како институција од правна природа, додека воспоставувањето и заштитата на сопственичките права е политичка институција.

Доста широка дефиниција, повеќе економска отколку правна, нудат и Кифер и Кнак (Keefeg & Knack, 1997). Според нив, сопственичките права претставуваат „права на средства на фирмата или индивидуата, на текови на приходи генерирани од средствата, и сите останати договорни обврски кои се однесуваат на фирмата или индивидуата“ (p. 591).

Во категоријата на економски дефиниции би ја сместиле и оваа на Бесли и Гатак (Besley & Ghatak, 2009). Според овие автори, сопственичките права се однесуваат на правото на сопственикот да го користи доброто или средството за потрошувачка и/или создавање на доход. Повторно, акцентот и во ваквото поимање на правата е ставен на остварување на некоја економска функција, во случајот потрошувачка или генерирање доход. Како дополнителни права кои потекнуваат од правото на сопственост, овие автори ги наведуваат можноста да се трансферира правото на друга странка, во форма на продажба, подарок или наследство. Ваквата дефиниција повеќе наликува на граѓанско правната римска традиција. Бесли и Гатак, ги поврзуваат сопственичките права и со договорите. Според нив, сопственичкото право вообичаено се пренесува при договарањето со други страни, преку изнајмување, заложување или ставање под хипотека на доброто или услугата или преку изразување согласност останатите страни да го користат правото во облигациони односи.

Скот ги поврзува сопственичките права со определени моќи кои произлегуваат од нив. Така, според него, правата на сопственост носат моќ да се користи и управува имотот, моќ да се трансферира или отуѓува, како и моќ да се оствари доход или рента од употребата (Scott, 2008). Ваквото разбирање на сопственичките права, исто така, не отстапува значајно од римската традиција.

Втората група на дефиниции на сопственичките права се дефиниции кои ја изразуваат легалистичката природа на овој поим. Дефинициите во рамките на оваа група ќе зависат од природата на правниот систем, односно правната традиција. Овде станува збор за двата големи системи на организирање на правото и одлуките, европскиот модел на граѓанско право, уште познат како континентално право, и англосаксонскиот модел (англ. *common law*). Оваа поделба во голема мера кореспондира и со географската дистинкција и просторната локација на земјите во кои се искористени овие модели, односно разликата меѓу т.н. европско право (со исклучок на ВБританија и Ирска) и американско прецедентно право. Литературата познава и други правни традиции кои во целост не се вклопуваат во горенаведените две, но нив ги третира како исклучоци, или „егзотични“ правни традиции. Ова се однесува на специфичните карактеристики на јапонската правна традиција, правниот систем во Квебек, Канада, карактеристиките на системот во Луизијана, САД и сл.

Континенталното право се карактеризира со кодифицирани правила кои ги надгледуваат односите меѓу субјектите (правни и физички). Регулациите во овој правен систем содржат информации за тоа што е правно (легално, дозволено), а што не е. Исто така, се предвидуваат активностите во кои е дозволено да се вклучат субјектите и кои се последиците доколку истите не се почитуваат. Судовите се обврзани да ги почитуваат Уставот, законите и останатите правни акти. Судањето најчесто се сведува на испитување на актуелните околности со кодифицираните акти.

Англо-саксонското право се темели на процедурални правила кои ги водат судовите да судат врз основа на споредба на доказите со претходните пресуди, значи врз основа на преседани, но притоа нагласувајќи ја потребата за почитување на начелата на природна правда и праведност. Во овој систем правото го создаваат судиите во случајот кога не постои претходен преседан.

Прашањето што неминовно се наметнува е дали оваа поделба на континентално наспроти англо-саксонско право е релевантна од гледна точка на правото и економијата како научна дисциплина, односно новата институционална економија. Бројни автори кои испитуваат теми поврзани со право и економија, тестираат различни аспекти на гореспоменатите правни системи со цел да ги објаснат евентуалните разлики, односно сличности (Lassau, 2014). Голем дел од економската литература посветува внимание на тоа кој од овие системи е

посоодветен за културата на пазарните економии и капиталистичкото уредување. Понатаму, особена доза на внимание се посветува и на различните економски перформанси на земјите во однос на нивниот систем на правно уредување.

Сопственичките права во англо-саксонскиот правен систем се дефинираат како „кошничка од права“ (англ. Bundle of rights) со која се означени можните употреби на ресурсите. „Кошничката“ се состои од привилегиите и рестрикциите кои се поврзани со конкретна сопственост, или во смисла на основните моќи кои се дадени со конкретните привилегии, или како право на начин со кој се гарантира нешто (Scott, 2008, p. 5). Вообичаено со овој поим се означува што може да биде предмет на сопственост, како да се користи, развива, подобрува, трансформира, троши, уништува, продава, донира, заложува, трансферира, изнајмува и др. Правничкиот концепт на сопственоста е утврдување на кошничката на права над ресурсот кој сопственикот слободно ги применува и притоа може да ги исклучи останатите од вклучување. Клучното кај овој концепт е тоа што создава зона на приватност во која сопственикот може да ја примени сопствената волја над стварите без притоа да треба да одговара пред другите. Ваквото резонирање може да биде сумирано како слобода на сопственикот над стварите. Основни својства на правата кои влегуваат во кошничката на права е тоа што тие се менливи, не се лични (се однесуваат на ствари, а не на луѓе) и ексклузивни, што значи дека се забранува мешање во практикувањето на правото на сопственикот. Проблемот кај ваквиот пристап е тоа што е многу тешко да се определи која од евентуалните употреби на ресурсот заслужува да биде третирана како право кое произлегува од сопственоста. Затоа,

„правото има тенденција да гледа подалеку во филозофијата за помош кога се определува кои права се вклучуваат во кошничката од сопственички права“ (Cooter & Ulan, 2012, p. 74).

Од друга страна, континенталното право правата на сопственост согласно англо-саксонската традиција ги прикажува преку стварното право. Поимот стварно право во правната литература и теорија има повеќезначно толкување. Имено, под овој поим може да се подразбира стварно право како објективно право, стварно право како субјективно право и стварно право како научна дисциплина. Стварното право како научна дисциплина е теоретско правна гранка која се занимава со изучување на објективното право и евалуација на адекватноста на алтернативните правни аранжмани и решенија. Со оглед на тоа

што ваквото толкување на стварното право има исклучиво легалистичка природа и не ја доловува институционалната примена на овој дел од граѓанското право, сметаме дека посоодветно би било да се третира во научни дела од областа на правото. Подеталниот интерес за предметот на истражување на овој труд се наоѓа во дефинирањето на објективното, односно субјективното стварно право.

Под објективно стварно право се подразбира систем на норми со кои се уредуваат одредени имотноправни односи кои имаат стварноправен карактер (Живковска, 2005, стр. 3). Ваквото дефинирање на стварното право фокусот го става на уредување на *припаѓањето* на стварите. Алтернативните дефиниции на овој поим се однесуваат на определување на нормите со кои се уредува *присвојувањето* на стварите (Живковска, 2005; Rašović, 2005; Станковиќ и Орлић, 1996; Kovačević Kuštrimović & Lazić, 2004). Според Рашовиќ, присвојувањето и припаѓањето го сочинуваат економскиот аспект на правото на сопственост, додека правниот аспект е претставен преку признавањето и заштитата на сопственоста преку правниот поредок. Објективното право, генерално, е поврзано со позитивното право кое претставува конкретен систем на норми кој е актуелен во даден временски период во конкретен правен поредок. Во објективната сферата на стварното право, во делот на позитивното право, како класични извори теоријата ги познава различните институционални правни – норми со кои се уредуваат имотно-правните односи во најширока смисла. Така, како извори на позитивното стварно право вообичаено се третираат уставите, генералните и посебните закони, подзаконските прописи и други извори со кои се уредуваат формите на сопственост и правниот режим на одредени ствари. Економијата на сопственичките права како дел од новата институционална економија е повеќе заинтересирана за субјективното, отколку објективното стварно право. Централно место во субјективното стварно право му припаѓа на правото на сопственост. Неговата тежина и значење доведуваат до тоа истото да се нарекува основно стварно право. Меѓутоа, погрешно е да се поистовети стварното право со правото на сопственост, со оглед на тоа што постојат и други дополнителни стварни права, поврзани со користењето на стварите, како на пример правото на службеност, залог, право на реален товар и др. Сепак, правото на сопственост доминира и многу често правните теоретичари кога дискутираат за стварно правната материја, практично дискутираат за суштината на оваа проблематика – правото на сопственост.

Во оваа дискусија, сосема на кратко, сакаме да го отвориме и прашањето за интелектуалната сопственост. Во оваа категорија влегуваат патентите, трговските тајни, авторското право и трговските марки. Согласно правната дефиниција на стварното право, односно сопственичките права, овие правни институции не се опфатени во континенталниот правен режим. Причината за тоа е ограниченото толкување на поимот ствар и неговото поврзување со материјални добра. Исто така, и во литературата посветена на англо-саксонската правна традиција, правата на интелектуална сопственост не се поклопуваат во целост со дефиницијата за сопственички права. Доколку се навратиме на еволуцијата на идејата за сопственост и сопственички права од филозофско-правна перспектива, како дополнителен аргумент кој би можел да се искористи во прилог на тезата дека интелектуалната сопственост не треба да биде третирана како останатите облици на сопственост е тоа што не се вклопува во концептот на природни права, предложен од различни авторитети во областа, пред сè класичните филозофи и економисти (Лок, Бастија, Смит). Затоа, интелектуалната сопственост треба да биде третирана како посебна категорија и истата заслужува посебно внимание од економската наука со цел подобро нејзино разбирање и објаснување на нејзиното значење за економската реалност.

3.6. СВОЈСТВА НА ПРАВАТА НА СОПСТВЕНОСТ

„Придонесите од сопственоста се цивилизациски придонеси“.

(Ashford, 2007, p.74)

Стварните права се со закон одредени и заштитени права на сопствениците непосредно да вршат правна власт над поединечно определените ствари со можност да ја спротивстават на трети лица (дејство *erga omnes*) (Rašović, 2005, p.1). За стварните права се карактеристични следните својства: (1) *Непосредност* – носителот на правата непосредно врши правна власт без да се посредува или да се бара одобрение од страна на трети лица; (2) *Апсолутност* – носителот на правата има правна заштита во однос на трети лица на кои се однесуваат неговите дејства (*erga omnes*). Правната власт на титуларот делува кон сите субјекти кои не се носители на правата подеднакво. Често оваа карактеристика се подразбира во

негативна смисла, како должност на сите лица кои не се носители на стварните права да се воздржуваат од дејствија кои ги попречуваат овластувањата на носителите; (3) *Типичност* – видовите на стварни права и нивната содржина се одредени со императивни прописи (лат. *numerus clausus*). Учесниците во правниот промет не можат да воспоставуваат нови видови стварни права надвор од предвидените со закон и не можат да го менуваат нивниот режим (Rašović, 2005, p. 3); (4) *Припадност* – овој принцип покажува дека стварното право припаѓа некому; (5) *Специјалност* – неопходно е постоењето на објект на правото и правото да биде индивидуално определено, односно да е конкретизиран титуларот; (6) *Трајност* – стварните права траат сè додека постои стварта; (7) *Јавност* – јавно манифестирање на стварите на одреден субјект и др.

Правото на приватна сопственост се карактеризира со следните особености: (1) *Реалност (стварноправност)* – правото на сопственост е право во апсолутна смисла, што значи дека за него се својствени непосредноста, апсолутноста, припадноста и материјалноста на објектите како својства; (2) *Сеопфатност* – носителот на сопственоста може да прави сè со истата, освен она што е забрането; (3) *Рекадентност* – правото автоматски се проширува на својата содржина по престанокот на некоја забрана која го ограничувала; (4) *Ексклузивност* – сопственикот има можност да ги исклучи сите останати лица од живањето во стварта, што може да биде толкувано како постоење ексклузивна можност за независност на имателите на имотот, односно поголема слобода. Оваа карактеристика може да биде интерпретирана на два начини: слобода од физичка интерференција на имотот (пр. Непочитување на правото од страна на соседите) или слобода од владина регулација. Според Велјановски (Veljanovski, 2007), ова својство на сопственичките права е најзначајно, па затоа често се третира како синоним за сопственоста. Според него, ексклузивните сопственички права се и ефикасни права. (5) *Трајност* – правото постои сè додека постои стварта на која се однесува. Оваа карактеристика не е задолжително присутна кај останатите стварни права, како на пример закупот или лиценците, каде правото е временски детерминирано и постои конечен временски период; (6) *Независност* – ова право не подразбира задолжително постоење на други стварни права (Rašović, 2005; Scott, 2008). Во литературата може да се сретнат и дополнителни својства кои го опишуваат правото на сопственост, како на пример: флексибилност (степенот до кој правата и обврските кое правото му ги доделува на сопственикот, можат да

бидат прилагодени без да биде нарушено правото), квалитет на правото (степенот до кој правото е сигурно наспроти барањата на останатите за поседување), трансферибилност (сопственикот има право да го трансферира средството на други лица по взаимно прифатливи услови), деливост (правата да се делат, рedefинираат и да се создаваат нови права во согласност со променетите економски и пазарни околности), можност за апропријација (сопственикот како барател на резидуалниот доход има интерес да обезбеди максимална вредност на ресурсите), уставна гаранција и др. (Pejovich, 1990; Veljanovski 2007) Посочените својства на правото на сопственост, од економски аспект се особено значајни, со оглед на тоа што имаат влијание на економското однесување и системот на поттици и мотиви кои ги детерминираат економските одлуки. Така, еклузивноста како својство значи врска помеѓу алтернативните употреби на стварта и евентуалните придобивки или штети кои потекнуваат од тие алтернативи, што создава поттик за сопственикот на стварта да ја бара алтернативата која му носи највисока вредност. Токму ова прашање беше централно во Коузовата анализа (1960). Трансферибилноста, од друга страна, имплицира можност ресурсите да се насочуваат кон најпродуктивните сопственици. Така, Велјановски (Veljanovski, 2007) трансферибилноста ја набљудува како една од најважните карактеристики на сопственичките права, обезбедувајќи можност за отуѓување на правото во согласност во волјата на сопственикот, што создава можност за размена и тргување и насочување на средствата кон местата каде имаат највисоко ценета употреба. Ченг (Cheung, 1970) смета дека трансферибилноста на правото на сопственост, заедно со конкуренцијата за стекнување на право на сопственост, ги извршуваат двете најважни функции потребни при договарањето. На овој начин се обезбедува конгломерација на знаењето од потенцијалните сопственици и намалување на трансакциските трошоци поврзани со размената. Признавањето на трансферибилноста како круцијално својство за размената на правата, а со тоа и размената на добрата и услугите е карактеристично и за идеите на Демсец и Алчиан (Demsetz, 1967; Alchian, 1965; 1987; 1993). Уставната гаранција на правото на сопственост значи разделување на економското богатство од политичката моќ. Ова прашање, исто така, предизвика сериозен истражувачки стимул и научен интерес во економската јавност (Acemoglu, 2009; & Johnson, 2003; & Robinson, 2006; 2012).

3.7. СОЗДАВАЊЕ НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА

Граѓанско правната мисла има посветено многу труд и енергија на анализа на правото на сопственост. Едно од најинтригантните прашања поврзани со ова субјективно стварно право е прашањето на настанувањето, односно создавањето на правото. Со оглед на комплексноста на самото право, очекувано е да се претпостави дека не постои единствен начин на создавање на правото. Имено, начините на создавање на правото на сопственост се различни и пред сè поврзани со еволуцијата на правните традиции и шареноликоста на правните режими. Правната теорија познава неколку стандардни механизми на создавање на правото на сопственост.

Непосредно стекнување е ситуацијата кога правото на сопственост се стекнува за објекти кои претходно не биле во ничија сопственост (лат. *res nullius*). Овој начин на стекнување одговара на Локовиот прв сопственик кај природната состојба. Посредно стекнување е стекнување на право на сопственост на ствар која има сопственик. Непосредното стекнување уште се нарекува апсолутно, додека посредното се нарекува релативно стекнување.

Поделбата на непосредно и посредно стекнување на правото на сопственост е тесно поврзана и со поделбата на деривативно и оригинерно стекнување на сопственоста. Дериватното стекнување е стекнување кое се темели на волјата на претходниот сопственик. Како пример за дериватно стекнување се стекнувањата кај едностранни правни работи (пр. тестамент) или врз основа на договор (пр. договор за купопродажба, подарок). Оригинерното стекнување на правото на сопственост настанува кога има стекнување кое е независно од сопственичкото право на претходниот сопственик. До вакво стекнување доаѓа тогаш кога станува збор за *res nullius*, кога претходниот сопственик се одрекол од правата, но и во оние ситуации кога постои претходен сопственик, но неговото право е повлечено пред правото на сопственикот кој се стекнува по оригинерен пат.

Граѓанските правни традиции познаваат и други начини на стекнување на сопственоста. Така, правната практика познава ситуации кога дериватното сопственичко право може да се стекне на основа на одлука на државен орган т.е. судска одлука и одлука на друг државен орган на начин предвиден со законот, стекнување право на сопственост врз основа на правни работи, повеќекратно

договорно отуѓување, наследување, долгорочен закуп и др. Алтернативни начини за стекнување на оригинално сопственичко право се создавање нови ствари, спојување, градење на туѓо земјиште, одвојување на плодовите, стекнување сопственост од несопственик и др. Заедничко за граѓанските правни системи е тоа што уредувањето на оваа проблематика е предмет на дополнително законско дефинирање и оформување во согласност со правните стандарди.

Постоењето на сопственичките права е суштински поврзано со постоењето на организиран систем кој ќе се грижи за нивно непречено создавање, развој, спроведување и заштита. Постоењето на ваков систем вклучува трета страна во равенката која ќе се грижи за посакуваните цели поврзани со правата на сопственост. Во зависност од правната традиција, најчесто тоа е судот или државата. Според Најт (Knight, 1924), обврска на државата е да ги дефинира и штити сопственичките права, да ги обезбедува договорите и да превенира недоговорни (задолжителни) трансакции, притоа водејќи грижа за обезбедување услови за конкуренција и заштита од фузионирање и монополско однесување на субјектите. Генерализирано, континенталното право ја претпочита државата, додека англосаксонското право го преферира судот како механизам преку кој се обезбедува гаранција на правата. Но, без разлика дали станува збор за континентална или англо-саксонска правна традиција, правниот систем мора да исполнува определени стандарди со цел да обезбеди непречена заштита на правото на сопственост. Велјановски (Veljanovski, 2007) смета дека квалитетниот правен систем мора да ги дефинира и да ги прецизира правно спроводливите сопственички права, да обезбеди правила за трансфер на правата помеѓу корисниците и за различни употреби, да обезбеди процедура за создавање и признавање на нови сопственички права како одговор на економските услови, да ги решава конфликтите кои настануваат за правата или несоодветната употреба на сопственоста и да обезбеди стабилност и извесност со цел да бидат заштитени очекувањата и приносите.

3.8. ОСНОВНИ МОДЕЛИ НА СОПСТВЕНИЧКИ ПРАВА

Во овој дел од дисертацијата е претставен краток увид во различните модели, односно режими на сопственичките права и нивната поврзаност со

алокацијата и употребата на ресурсите. Иако прашањето за значењето на добро дефинираните сопственички права во контекст на економска ефикасност и стимул за производство и размена, прв пат беше анализирано од страна на филозофите од ерата на просветителството, сепак тие не успеаја да понудат формализирана теорија на сопственички права, посебно во делот на алтернативните режими со кои се уредува сопственоста. Лок, Хјум, Смит и останатите автори длабински му пристапија на прашањето за настанувањето на правата, нивната поврзаност со природата, нивното значење за правдата и праведноста, како и вредноста од аспект на обезбедување продуктивно економско окружување. Сепак, првиот формализиран обид за етаблирање на теорија која ќе ги објаснува алтернативните сопственички модели е забележана во трудот на еден од основоположниците на чикашката економска школа, Франк Најт од 1924 година, каде тој дискутира за заблудите и грешките во интерпретирањето на општествениот трошок, односно претставува своевидна критика на ставовите на Пигу и Грахам (Knight, 1924). Делот за анализа на алтернативните модели на сопственички права е прикажан на примерот на два автопати, односно тој ја анализира поврзаноста меѓу сообраќајот на патиштата, моделите на цени и уредувањето на правото на сопственост. Гордон (Gordon, 1954) оди чекор понапред и го анализира моделот на ресурси во заедничка сопственост на конкретен случај во рибарство (рибници). Тој нуди детална анализа од економски, правен, историски и антрополошки карактер при што ги споредува моделите на приватна и заедничка сопственост. Ченг (Cheung, 1970) го додава и елементот на договарање во анализата. Според него, кога приватните сопственички права се карактеристични, односно ги уредуваат сите ресурси, согласно условот за максимизирање на корисноста, договорите се дизајнирани на тој начин да го максимизираат богатството на страните кои се вклучени во договорот.

Правната теорија признава неколку различни модели на сопственички права: слободен пристап⁶, право на приватна сопственост, право на заедничка

⁶ Се мисли на состојбата кога не постојат сопственички права, а пристапот до ресурсите е слободен. Ова е римскиот институт кој беше претходно објаснет, *res nullius*. Во консултираната македонска правна литература не успеавме да пронајдеме соодветен термин со кој се објаснува овој модел на отсуство на сопственички права, затоа беше одлучено да се употреби директниот превод од англиски јазик (англ. *open access*) кој сметам дека солидно ја објаснува содржината на поимот, имплицитно истакнувајќи дека тоа се ствари погодни за објекти на сопственост, меѓутоа кои немаат сè уште прв сопственик.

сопственост, право на државна сопственост и различни комбинирани, односно мешани модели на права на сопственост.

Обидот на Луюк и Мичели (Lueck & Miceli, 2007) за формализирање на заклучоците за различните модели на сопственички права е особено значаен за етаблирањето на оваа теорија. Нивниот придонес е посебно важен во делот на воспоставување на математички прецизна и заокружена формална анализа. Тие се повикуваат на основен модел каде фиксна ствар (пр. земјиште) се комбинира со варијабилан инпут, означен со x , со цел да се создаде некаков производ y , при што $Y = f(x)$. Ознаките кои се користат се стандардните ознаки во неокласичната анализа. Ако цената, односно наемнината, која треба да се плати со цел да се набави инпутот се означи со w , тогаш профитот R ќе биде изразен како разликата меѓу приходите и трошоците од производството, односно: $R = f(x) - wx$. Количеството на инпут при кое доходот (рентата) е максимален е $x^*(w)$, а вредноста на фиксниот фактор (земјата) при која се остварува истото ќе биде: $V^* = \int_0^{\infty} R^*(x^*, t)e^{-rt}dt$, каде r е дисконтна стапка.

3.8.1. Слободен пристап

„Најлошиот исход се појавува кога сопственичките права вистински се напуштени“.
(Alchian, 1993, p.69)

Поаѓајќи од вака поставениот модел, претпоставуваме дека постојат n субјекти кои имаат пристап до земјишната парцела и дека аутпутот од земјата е $Y = f(\sum_{i=1}^n x_i)$, каде x_i е напорот вложен од i -тата индивидуа, $f'(\cdot) > 0$ и $f''(\cdot) < 0$. Опортунитетниот трошок на вложениот напор е пазарната наемнина, w_i . Целта на секоја индивидуа е да ја максимизира рентата која ја остварува, ограничена од пристапот кој го обезбедил, аутпутот кој го остварува ќе зависи пропорционално од вложениот труд на делот од земјата кој го има (поседува) субјектот. Односно,

$$\max R_i = f^i(x_i) - w_i x_i \quad \forall x_i, \quad \dots(3.2)$$

при ограничување

$$f^i = \left[\frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} \right] f(\sum_{i=1}^n x_i). \quad \dots(3.3)$$

Понатаму, Луюк и Мичели (2007), повикувајќи се на Најт, Гордон и Ченг, истакнуваат дека станува збор за хомогени производи, односно $w_i = w_j, \forall i \neq j$.

Во тој случај Нешовата рамнотежа е $x = x^{oa}(n, w_1, \dots, w_n)$, која мора да го задоволи неопходниот услов од прв ред

$$\left(n - \frac{1}{n}\right) \left(f \left(\sum_{i=1}^n x_i \right) / \sum_{i=1}^n x_i \right) = \left(\frac{1}{n}\right) f' \left(\sum_{i=1}^n x_i \right) = w_i, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad \dots (3.4)$$

Што во случај кога $n \rightarrow \infty$ се трансформира во

$$\left(f \left(\sum_{i=1}^n x_i \right) / \sum_{i=1}^n x_i \right) = w \quad \dots (3.5)$$

Ова значи дека кога во случајот на слободен пристап, рамнотежното ниво на напор се формира таму каде просечниот производ се изедначува со наемнината. Секако, овој заклучок има влијание и на рентите, кои исчезнуваат, односно

$$\sum_{i=1}^n R_i = \sum_{i=1}^n [f^i(x^{oa}) - wx^{oa}] = 0 \quad \dots(3.6).$$

Сегашната вредност на средството исто е еднаква на нула, $V^{oa} = \int_0^{\infty} R(x^{oa}, t)e^{-rt} dt = 0$.

Заклучокот е дека во ваквиот модел, отсуството на сопственички права, при претпоставка дека постојат хомогени корисници доведува до целосно исчезнување на рентата и вредноста на средството. Овој феномен во економската литература е познат од името *дисипација (исчезнување, распрскување) на рентите (англ. rent dissipation)*. Доколку станува збор за хетерогени корисници, рентата нема целосно да исчезне, што може да се толкува како мотив за лицата кои ја остваруваат да го задржат моделот на слободен пристап (Lueck & Micelli, 2007, p. 191-2). Во екстремниот случај на слободен пристап, каде не постојат никакви бариери за влез, индивидуите се привлечени од ресурсите сè додека нивните маргинални трошоци за влез и производство се помали или еднакви од просечните приноси кои индивидуите ги имаат од користењето на вредните ресурси. Според Либкап (Libecap, 1989) постојат неколку причини поради која во оваа ситуација доаѓа до намалување на вредноста на ресурсите (V) и просечните доходи (R). Според него, отсуството на сопственички права доведува до ситуација кога индивидуите не ги земаат предвид вкупните општествени трошоци поврзани со нивната активност. Вредноста на ресурсите се намалува бидејќи реалокацијата

и размената кон сопствениците кои најмногу ги ценат истите (англ. *highest valuing owner*) е поскапа и помалку ефикасна при отсуство на сопственички права. Односно, како што пишува Гордон, ресурсите со ваков сопственички режим се слободни добра за индивидуата, а ретки добра за општеството (Gordon, 1954, p. 135).

Проблемот со користењето на ресурсите и создавањето рента во услови на постоење на слободен пристап, т.е. отсуство на било каков режим на сопственички права е анализиран во голем број научни трудови и проекти. Впрочем, отсуството на сопственички права и обезбедувањето слободен, односно, неограничен пристап до ресурсите го отвора проблемот кој во економската литература вообичаено се сретнува под името „трагедија на заедничките добра“ (англ. *tragedy of the commons*). Нефикасното користење на заедничките ресурси во случајот на слободен пристап прв го популаризира Хардин (Hardin, 1968), за да подоцна стане препознатлив знак во научниот и истражувачкиот опус на голем број модерни економисти, од кои би ја издвоила првата жена добитник на Нобелова наука за достигнувања во економијата, Елинор Остром (Ostrom, 2005; & Hess, 2007; & Gardner & Walker, 1994).

3.8.2. Приватна сопственост

Постоењето на приватна сопственост и приватни титулари на правото се смета за надминување на проблемот со заедничките добра, нивната употреба и вредност евидентни кај слободниот пристап, кога не постојат сопственици (Knight, 1924). Предностите на добро дефинираните и заштитени сопственички права беа детално анализирани во Коузовата теорема. Според неа, во услови кога не постојат трансакциони трошоци, односно тие се еднакви на нула, постоењето на прецизирани сопственички права доведува до ефикасна алокација на ресурсите, која притоа не зависеше од иницијалниот распоред на правата, сè додека тие се дефинирани (не станува збор за слободен пристап). Вака презентираната варијанта на Коузовата теорема значи дека постојат придобивки за економската ефикасност од аспект на алокацијата на ресурсите споредено со ситуацијата на слободен пристап. Очекувано, при постоење на модел на приватни сопственички права, тоа би значело дека количеството на ангажиран инпут во комбинација со ресурсот би било помало од количеството на ангажирани инпути

кога постои слободен пристап, односно вредноста на фиксниот фактор (земјата, во примерот) ќе биде поголема. За разлика од случајот на слободен пристап до ресурсите, каде вредноста на истите изнесуваше нула за хомогените корисници на инпутите, или многу блиска до нула, доколку постојат хетерогени корисници, во случајот на приватната сопственост вредноста на факторот ќе биде позитивна ($V^{pp} > V^{oa} = 0$)⁷. Симплифицирано, предноста на приватната сопственост пред слободниот пристап, согласно Коузовата теорема, е тоа што ресурсите ќе се искористуваат повнимателно при постоење на повисока вредност. Во оваа ситуација се исполнува условот за прво најдобро решение при употребата на средството (Lueck & Micelli, 2007).

Литературата која низ микроекономска призма ги анализира сопственичките права и нивната поврзаност со алокацијата на ресурси е поделена во две групи. Првата група на емпириско базирани трудови се однесува на истражување на приватните сопственички права како алтернатива на слободниот пристап. Во оваа група би ги сместила веќе наведените Најт (Knight, 1924), Гордон (Gordon, 1954) и Ченг (Cheung, 1970). Во рамките на оваа група има сериозен обид да се испита моделот на приватната сопственост наспроти слободниот пристап во доменот на природните ресурси (Agnello & Donnelley, 1975; Bottomley, 1963, Castle, 1978). Втората група на истражувачки проекти во рамките на овој модел на сопственички права ги опфаќа трудовите кои се обидуваат да ја објаснат поврзаноста меѓу сопственичките права, инвестициите и ризикот (Bohn & Deacon, 2000; Anderson & Lueck, 1992; Miceli et al., 2002).

3.8.3. Заедничка сопственост

Третиот модел на сопственост кој го познава правната теорија и практика е заедничката (англ. Common) сопственост. Заедничката сопственост претставува правен режим кој означува заеднички поседуван сет, односно комбинација од права. Овој облик на сопственост се наоѓа помеѓу слободниот пристап и приватната сопственост и често во литературата се третира како интермедијарен случај. Во основа, под заедничка сопственост се подразбира ексклузивна

⁷ V^{pp} е вредноста на средството кога постои приватна сопственост, V^{oa} при постоење на слободен пристап.

сопственост од страна на некоја група (Eggertsson, 1992; Lueck, 1994). За разлика од приватната сопственост, во овој случај не е индивидуата, туку одредена група која настапува заедно со цел да обезбеди корист од ексклузивното право да го поседува средството. Постојат различни начини на создавање на овој облик на сопственост: приватно договарање (на пример со здружување на нафтени резервоари) или како резултат на некој обичај (заеднички шуми и пасишта) (Lueck & Miceli, 2007).

Заедничката сопственост е неминовно поврзана со процес на договарање при кој се создава ефективна група која има ексклузивно право на даден ресурс. Притоа, се претпоставува дека целта на групата е да ја максимизира корисноста при даден непроменет број на членови на групата и при постоење на заеднички напор да се исклучат од користење лицата кои не припаѓаат на групата. Трошоците за исклучување на лицата кои не се членови, се претставени со $p(n)$, при $p(n)' < 0$, а $p(n)'' > 0$.

При определување на оптималниот број членови на групата, се поаѓа од правилото дека членовите на групата сопственоста ја третираат како слободен пристап, додека се обидуваат да ги исклучат лицата кои не се членови, односно ексклузивно уживајќи во ресурсот (Ostrom, 1990). Затоа, оваа форма се нарекува интермедијарна форма, лицата кои не припаѓаат на групата, ја третираат заедничката сопственост како туѓа приватна сопственост, додека оние кои се внатре, имаат слободен пристап. Токму доживувањето на ресурсот како слободен за користење во еднакви делови на сите членови на групата, доведува до поттик за негова претерана употреба, проблем што е иманентен кај овој сопственички режим. Проблемот произлегува од тоа што секој член на заедницата очекува еднаков дел од ресурсот, но не постои можност да се измери индивидуалниот напор кој субјектот го вложува. Напорот варира од субјект до субјект, па така секој член на групата го одбира сопствената големина на вложениот напор (x_i) со цел да обезбеди даден дел од вкупниот аутпут од ангажираниот ресурс натпреварувајќи се со останатите членови на групата. Вкупниот аутпут претставува функција од збирот од индивидуалните напори: $Y = f(\sum x_i)$. Оптималната големина на групата ќе биде онаа кај која богатството на групата кое е предмет на ограничувањето од заедничкиот напор е максимална, при вклучени трошоци кои служат за исклучување на субјектите кои се аутсајдери. Во оваа ситуација на големината на групата ќе претставува *trade off* помеѓу

поголемата експлоатација на ресурсот предизвикана од додавањето на нови членови во групата и зголемувањето на трошоците за исклучување на аутсајдерите при намалување на бројот на членовите на групата. Проблемот е прикажан како:

$$\max R = f(\sum_{i=1}^n x_i^c(n)) - \sum_{i=1}^n (\omega_i x_i^c(n)) - p(n) \quad \dots(3.7)$$

каде со x_i^c е претставен индивидуалниот напор при кој се максимизира профитот во услови на постоење на слободен пристап (формула 3.2). Оптималната големина на групата, означена со n_c , влијае на вкупниот вложен напор и затоа мора да го задоволи потребниот услов од прв ред:

$$\frac{\partial R}{\partial n} = \sum_{i=1}^n [(f'(\sum_{i=1}^n x_i) - \omega_i)] \frac{dx_i^c}{dn} - p'(n) = 0 \quad \dots(3.8).$$

Решението на проблемот за определување на оптималната големина на групата која има пристап до ресурсот при постоење на заедничка сопственост, согласно маргиналниот пристап, ќе се наоѓа во точката каде дополнителниот член на групата ќе ги намалува трошоците за заштита на групата од надворешни членови во еднаков обем колку што дополнително ќе се намали агрегатната рента од прекумерното користење на ресурсот. Нето сегашната вредност на ресурсот ќе ја означиме со V^c и истата може да се претстави како:

$$V^c = \int_0^{\infty} R(x^c, t) e^{-rt} dt > 0 \quad \dots (3.9).$$

При постоење на заедничка сопственост, вредноста на ресурсот ќе биде помала од вредноста која би ја имал ресурсот доколку сопственичкиот режим е претставен со приватната сопственост, односно поголем од вредноста на ресурсот при слободен пристап, односно

$$V^* > V^c > V^{oa} = 0 \quad \dots (3.10).$$

Од оваа дискусија може да се извлече заклучок дека заедничката сопственост е помалку посакувано решение на уредување на правата и одговорностите при користењето на ресурсите во споредба со приватната сопственост, но е подобро решение споредено со слободниот пристап. Финалната оценка на ефикасноста на користењето на ресурсот при постоење на заедничка

сопственост ќе зависи од големината на трошоците за уредување на групата и спречување на влез на нови членови, како и од прекумерната употреба на ресурсот.

Прашањето за ефикасноста на користењето на ресурсите под претпоставка дека постои заедничка сопственост како сопственички режим иницираше сериозен научен интерес (Bailey, 1992; McKay and Acheson, 1987; Ostrom, 1990; Dahlman, 1980; Eggertsson, 1992; Stevenson, 1991 и др.).

3.8.4. Државна сопственост

Последниот, но не помалку значаен, облик на сопственост е државната сопственост. Кај овој сопственички режим, носител на правата е државата, односно владата. Притоа овде се вклучени различните нивоа на власт, во зависност од системот на организација на извршните власти во различните земји во светот.

Специфичноста на овој сопственички режим е неговата нестандартност. Имено, државната сопственост можеме да ја сметаме како своевиден хибрид од трите претходно дискутирани облици на сопственички права: отворен пристап, приватна сопственост и заедничка сопственост. Конкретната комбинација од наведените режими, како и правата и обврските кои произлегуваат од решението, зависат од случај до случај. Ваквата констатација ја усложнува постапката на објективно оценување на ефектите на овој облик на сопственост врз ефикасноста на алокацијата и користењето на ресурсите.

Меѓутоа, постои една заедничка карактеристика за сите облици на државна сопственост, што истовремено претставува и нејзина *differencia specifica*. Имено, практиката покажува дека речиси задолжителна појава кај државната сопственост е сериозното ограничување на трансферибилноста на правата. Според Алчиан (Alchian, 1965), разликата меѓу приватната и јавната сопственост е тоа што јавната сопственост мора да биде носена од сите членови на јавноста и затоа никој не може да се исклучи, из земе од неа, сè додека припаѓа на одредена јавност. Јавната сопственост ја поистоветува со државната сопственост (Alchian & Demsetz, 1972). Сопственоста во овој случај не е акт на избор, не е доброволен чин. Кај приватната сопственост се почитува слободата на избор и волјата на

сопственикот. Како друга разлика меѓу приватниот и јавниот модел на сопственички права е тоа што кај јавната сопственост е невозможно да се утврди поединечниот удел на секој од сопствениците во заедничкиот имот.

Анализата на државната сопственост бара детално познавање на средствата кои се во сопственост на даден државен агент, со оглед на специфичната комбинација на права кои произлегуваат од овој облик, но и интензивно познавање на теоријата на бирократијата, со цел да се објасни процесот на донесување одлуки во рамки на специфични организации.

Дополнително, теоријата на јавен избор и колективното донесување одлуки може да има широка примена при анализата на државната сопственост. Имено, сериозен дел од законите, односно правната рамка со која се уредува прашањето за државната сопственост е изложена на влијание од страна на различни интересни групи, како на пример бирократите, политичарите, лобисти и сл. Ваквиот притисок може да влијае врз обликување на целите на агенциите и комбинацијата на сет на сопственички права кој ќе се формира. Интересот за анализа на ефектите од постоење на државна сопственост се зголемува перманентно (Stroup & Baden, 1973; Hyde, 1981; Nelson, 1995; Hazlett, 1990, 1998).

На крај од овој дел може да заклучиме дека економската теорија веќе има изградено солидни модели кои потврдуваат дека режимите на сопственички права, и нивната заштита детерминираат различни економски исходи од аспект на користењето на ресурсите и размената. Како што беше прикажано во овој дел, економската теорија е на линијата дека приватната сопственост обезбедува најефикасна алокација на ресурсите и максимална корист на субјектите кои се носители на правата. Кога правата не се почитуваат, фирмите се осудени да прават помалку ефикасни прилагодувања на промената на технологијата или политиките на владата. Стабилните и заштитени приватни сопственички права влијаат на претприемачите да прифаќаат технологии кои го максимизираат долгорочниот профит. Затоа, остатокот од дисертацијата е посветен на емпириско истражување на ефектите од заштитата на сопственичките права и можностите за повреда на истите врз економскиот просперитет и благосостојба на различните земји во светот.

***Дел II: ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ
ПРАВА***

ПОГЛАВЈЕ IV

СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ: ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА

„Разликата меѓу просперитетот и сиромаштијата е сопственоста“.
O’ Driscoll & Hoskins, 2003

Во економската литература постојат повеќе студии и анализи кои ги испитуваат клучните детерминанти на економскиот растеж. Една група на теории како клучни детерминанти ги посочува и испитува физичкиот и човечкиот капитал и технолошките подобрувања. Оваа гранка на развојната економија своите корени ги влече од неокласичниот економски модел (Solow, 1956) кој го нагласува значењето на акумулацијата на физички капитал. Понатаму, оваа теорија се развива и еволуира преку ендогената теорија на економскиот растеж (Romer, 1986; Grossman & Helpman, 1991) која како главни мотори на растот ги посочува инвестициите во човечкиот капитал и технолошкиот развој, до аугментираниот неокласичен модел (Mankiw, Romer & Weil, 1992) кој дава примат на акумулацијата на физичкиот и човечкиот капитал.

Од друга страна, во последните неколку децении, сведоци сме на процесот на создавање нови и иновативни теории кои нудат алтернативни решенија на прашањето посветено на објаснување на причините за и последиците од економскиот просперитет во земјите. Како дел од овој процес, во последните неколку децении, се кристализираше една силна идеја дека економскиот раст и развој зависат од георгафските, односно климатските прилики. Оваа теорија во

најширока смисла ја нарекуваме географска теорија на економскиот раст, и истата го поставува приматот на географските фактори, односно прилики како главна детерминанта на продуктивноста и економските резултати во земјите. Иако ваквите размислувања датираат одамна, сепак модерната варијанта на оваа теорија е поврзана со името на Џефри Сакс (Sachs, 2003).

Новата институционална економија се обидува да понуди различно решение од претходните со цел да ги објасни изворите и причините за богатството на различните земји. Имено, во центарот на анализата на оваа доктрина се наоѓаат институциите. Нагласокот на институциите како важна детерминанта која го објаснува економскиот просперитет не е новина. Имено, уште Адам Смит го признава нивното значење за економската надградба (Smith, 1981). Поновите истражувања во оваа сфера испитуваат различни институционални аранжмани како потенцијални објаснувања на прашањето за разликите во економските перформанси. Причината за ваквиот пристап се наоѓа во широката поставеност на дефиницијата за институциите и нејзината широка опфатност. Така, дел од институционалната теорија на развојот се однесува на значењето на правата на сопственост како фундаментална институција, дел ги испитува факторите кои влијаат врз економската слобода непосредно и посредно врз растежот, кај дел од литературата фокусот е ставен на анализата на политичките институции, начинот на владеење, учеството на владата во регулацијата на општествено-економските феномени и сл. Во групата на институционалната теорија на економскиот растеж би ги сместиле и истражувањата кои ја испитуваат поврзаноста меѓу културата, јазикот, религијата со економскиот растеж, имајќи ја предвид општо прифатената поделба на институциите на формални и неформални. Затоа, институционалната теорија можеби ја има и најкомплицираната задача при објаснувањето на изворите на растежот, со оглед на хетерогеноста на институционалните аранжмани кои влијаат врз продуктивното човеково однесување.

Заштитата на сопственичките права е неминовно поврзана со ефикасната алокација на ресурсите, бидејќи истата претставува сигнал за субјектите да ги насочуваат ресурсите кон местото на најпродуктивна употреба, без притоа да стравуваат од можноста за одземање на сопственоста или плодовите од истата. Добро дефинираните и заштитени сопственички права нудат можност на економските агенти да ги интернализираат користите и штетите од нивните

активности. Интернализацијата влијае на тој начин што при пресметката на профитот не се пренесуваат трошоците на индиректните субјекти. Во спротивно, може да дојде до контрапродуктивна употреба на ресурсите доколку не се добро заштитени и дефинирани правата. Понатаму, можна последица од отсуството на заштитени сопственички права е порастот на трансакционите трошоци. Повисоките трошоци можат да доведат до превенирање на продуктивни трансакции. Исто така, очекуваме да постои и позитивна поврзаност меѓу сопственичките права и инвестициите од слична причина, односно сигналната функција на правната сигурност за инвеститорите. Во крајна линија, прашањето кое нè интригира, е поврзаноста меѓу сопственичките права како формална институција и економскиот растеж.

Целта на овој дел од дисертацијата е да го објасни значењето на сопственичките права како детерминанта на економскиот растеж. Растечкиот интерес за оваа проблематика е евидентен. Со цел да го прикажеме истиот, беше одлучено да се изработи едно едноставно истражување за бројот објавени трудови во оваа сфера. Истражувањето беше изведено на тој начин што беше истражуван бројот на трудови кои се објавени во базата „Мрежа на наука“ (*англ.* Web of Science), во областа – економија, а кои ја содржат фразата „сопственички права“ во насловот на трудот. Резултатите од истражувањето се дадени во табелата што следува.

Табела 2: Преглед на публикувани трудови во „Мрежа на наука“ (Web of Science) кои ги содржат зборовите „сопственички права“ во насловот на текстот

Година	Трудови	% (од вк. 1265)	Година	Трудови	% (од вк. 1265)
2014	48	3.794	1990	24	1.897
2013	61	4.822	1989	20	1.581
2012	55	4.348	1988	17	1.344
2011	56	4.427	1987	16	1.265
2010	54	4.269	1986	10	0.791
2009	55	4.348	1985	11	0.870
2008	66	5.217	1984	14	1.107
2007	51	4.032	1983	14	1.107
2006	52	4.111	1982	14	1.107
2005	58	4.585	1981	27	2.134
2004	55	4.348	1980	14	1.107
2003	26	2.055	1979	7	0.553
2002	35	2.767	1978	7	0.553
2001	28	2.213	1977	10	0.791

2000	36	2.846	1976	11	0.870
1999	35	2.767	1975	14	1.107
1998	29	2.292	1974	2	0.158
1997	30	2.372	1973	4	0.316
1996	20	1.581	1972	8	0.632
1995	38	3.004	1971	5	0.395
1994	24	1.897	1970	4	0.316
1993	29	2.292	1969	4	0.316
1992	33	2.609	1967	2	0.158
1991	23	1.818	1959	2	0.158
Вкупно објавени трудови: 1265					

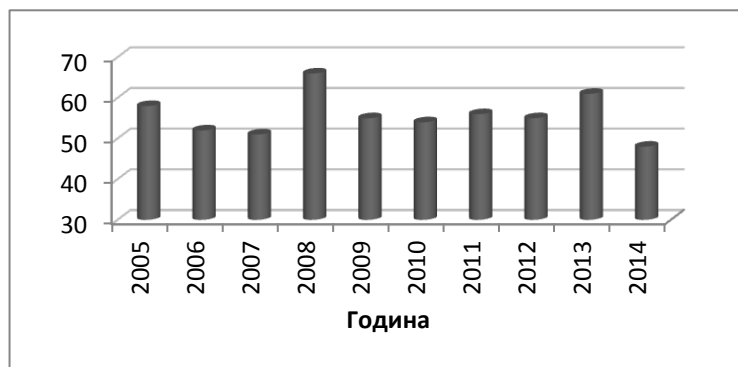
Извор: Web of Science, калкулациите се на авторот.

Направеното истражување покажа дека во списанијата кои се евидентирани во посочената мрежа, се публикувани вкупно 1265 труда кои го содржат поимот „сопственички права“ во насловот. Од приложените податоци, лесно може да се увиди дека бројот на трудови, согласно презентираниот критериум значително е повисок во последните петнаесет години, споредено со периодот пред тоа. Рекордот за најмногу публикувани трудови во оваа област е поставен во 2008 година, кога се објавени вкупно 66 труда. Одовде, може да се заклучи дека економистите сè повеќе се заинтересирани за истражување на оваа материја, што не беше случај во минатото.

Тука важно е да се напомене дека презентираниите податоци се дадени во вкупна варијанта, па така во дадениот приказ се вклучени и трудовите кои пред зборовите „сопственички права“ го содржат зборот „интелектуални“, односно ги изразуваат правата од интелектуална сопственост. Затоа, овој преглед е агрегатен и со него се претставува целокупниот научен придонес за сопственичките права од економски аспект, без разлика дали трудот вклучува микро, односно макро економска анализа, дали ги анализира правата од интелектуална сопственост и дали содржи емпириска поткрепа преку вклучување на економетриски модел. Дополнително, сакаме да нагласиме дека достапната алатка за пребарување на трудовите објавени во списанија во оваа мрежа, не дозволува да се направи истражување врз основа на критериумот *клучни зборови*, па затоа податоците за бројот на трудови кои ја содржат фразата „сопственички права“ како клучен збор отсутува. Но, не сметаме дека тоа е особен хендикеп, со оглед на тоа што очекуваме дека не постои значајна разлика во овој број од претходно

презентираните податоци кои го содржат поимот во насловот. На наредната слика е даден визуелен приказ на презентираниите податоци за периодот од 2005 до 2014 година.

Слика 9: Објавени трудови во „Web of Science“ кои го содржат изразот „сопственички права“ во насловот на трудот

Извор: Web of Science, калкулациите се на авторот.

4.1. ТЕОРИИ ЗА РАЗЛИКАТА ВО ЕКОНОМСКИТЕ ПЕРФОРМАНСИ МЕЃУ ЗЕМЈИТЕ

4.1.1. Неокласичниот модел на Солоу

Во изминатиот период економската наука создаде богата литература која нуди објаснување за разликите во нивоата на доход и растежот во различните земји во светот. Литературата која се занимава со овие прашања, може да биде организирана во неколку категории. Секако, првата теорија која го отвора прашањето за растежот е неокласичната теорија на растежот создадена од Солоу (Solow, 1956). Овој пристап поаѓа од производствената функција, за која се претпоставува дека е линеарна и хомогена функција, претставена со аутпутот (Y) како функција од капиталот (K) и трудот (L), односно:

$$Y = f(K, L) \quad \dots (4.1).$$

Согласно овој пристап, аутпутот се зголемува кога се зголемува количеството на инпути (K и L) и кога технолошките подобрувања влијаат ресурсите поефикасно да се искористуваат, па така со еднакво количество на ресурси се обезбедува повисок аутпут. Неокласичната производна функција може да биде претставена и во *per capita* облик:

$$\frac{Y}{L} = f\left(\frac{K}{L}, 1\right) = f(r, 1) \quad \dots (4.2)$$

каде r е капиталот по единица работник. Притоа се претпоставува дека граничната продуктивност на K/L е позитивна, но опаѓачка, односно $f'(r) > 0$, додека $f''(r) < 0$.

Дополнителни претпоставки кои се интегрирани во овој модел, се следните: (1) заштедите се константна фракција од доходот; (2) стапката на пораст на работна сила е егзогена; (3) производот е во форма на сложена стока; (4) дејствува законот на константни приноси; (5) постојат два фактори на производство (K и L); (6) создадениот производ е во нето облик; (7) акумулацијата на капиталот се извршува во форма на сложена стока; (8) преовладува флексибилен систем на доходи, плати и каматни стапки; (9) моделот е технички неутрален; (10) постои перманентно воздржлива полна вработеност; (11) расположливиот капитален сток е целосно искористен; (12) постои супституција меѓу трудот и капиталот (Петрески, 2002, стр. 319-322).

4.1.2. Аугментиран неокласичен модел

Поновите варијанти на оваа теорија го вклучуваат и факторот човечки капитал. Така, Менкју, Ромер и Веил (Mankiw et al., 1992) нудат нивна перспектива на моделот на Солоу, преку додавање на компонента со која се означува акумулацијата на човечки капитал. Ваквиот модел е наречен аугментиран неокласичен модел на економски растеж. Овој пристап поаѓа од Коб-Дагласовата производна функција:

$$Y(t) = K(t)^\alpha H(t)^\beta (A(t)L(t))^{1-\alpha-\beta} \quad \dots(4.3)$$

Каде $H(t)$ е акумулираниот човечки капитал, $K(t)$ е акумулираниот физички капитал, $A(t)$ ја претставува технологијата. Дополнително се претпоставува дека човечкиот капитал депрецира со иста стапка како физичкиот капитал (δ). Дел од аутпутот ($Y(t)$) секоја година се заштедува ($sY(t)$). Притоа во s влегуваат вкупните заштеди вложени и во физички и во човечки капитал ($s = s_H + s_k$).

Основните динамички равенки на овој модел се:

$$\begin{aligned}
 k' &= s_K k^\alpha h^\beta - (n + g + \delta)k \\
 h' &= s_H k^\alpha h^\beta - (n + g + \delta)h
 \end{aligned}
 \dots (4.4)$$

Каде со k и h , соодветно се прикажани капиталниот сток изразен како физички или човечки капитал по единица труд, n и g се егзогени стапки на пораст на бројот на работници и технологијата, а со k' и h' се прикажани првите изводи на k и h . Балансираната патека на развојот (*англ.* steady – state) е определена од условот: $k'=h'=0$, односно ако замениме во равенките (3.5)

$$\begin{aligned}
 s_K k^\alpha h^\beta &= (n + g + \delta)k \\
 s_H k^\alpha h^\beta &= (n + g + \delta)h
 \end{aligned}
 \dots (4.5)$$

Решенијата на овие равенки ги прикажуваме како k^* и h^* и истите се добиваат како:

$$\begin{aligned}
 k^* &= \left(\frac{s_K^{1-\beta} s_H^\beta}{n + g + \delta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta}} \\
 h^* &= \left(\frac{s_K^\alpha s_H^{1-\alpha}}{n + g + \delta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta}}
 \end{aligned}
 \dots (4.6)$$

Во услови на балансирана состојба, стапката на економски растеж ќе изнесува:

$$y^* = (k^*)^\alpha (h^*)^\beta \dots (4.7)$$

4.1.3. Институционални модели

Вториот пристап ги објаснува разликите во доходот и растежот како функција од институционалните аранжмани. Овој пристап поаѓа од идејата дека количеството на ангажирани ресурси и нивната продуктивност зависи од конкретни институционални аранжмани. Во рамките на институционалната група на теории постои обемна дискусија околу изборот на релевантните институции

кои креираат просперитет. Сепак, постои консензус за неколку клучни институционални пакети, во кои предност добиваат заштитата на правата на сопственост и слободата на договарањето како институции од круцијална важност за развојот. Заклучоците до кои се доаѓа во истражувањата од оваа област, вообичаено се инкорпорираат како предлози за развојно-стимулативни политики од страна на владите. Речиси задолжителна препорака од аспект на водењето на политиките е имплементацијата на механизми за заштита на сопственичките права и обезбедувањето слободна размена, но и создавање кредибилна обврска за нивна гаранција и во иднина.

Друга сличност меѓу посебните институционални истражувачки проекти е тоа што често овие потфати поаѓаат од неокласичната економска теорија на растот. Имено, голем број од трудовите кои ќе бидат дискутирани во продолжение, поаѓаат од идејата дека неокласичниот модел кој ја вклучува акумулацијата на физички и човечки капитал е солидна основа за истражување. Институционалистите сметаат дека дефектот на овие модели е тоа што ја испуштаат варијаблата која го изразува квалитетот на институциите. Затоа, голем дел од истражувањата се темелат на еkleктични модели кои се изработени на основа на неокласичното јадро комбинирано со институционална егзогена варијабла. Ваквиот пристап доведе до констатацијата која беше посочена во првото поглавје на докторската дисертација, а се однесува на местото на новата институционална економија во структурата на економски поддисциплини. Третата фаза од развојот на институционалната школа сепак е поблиска до класичната економска матрица, а истражувањата во оваа област имаат за цел да го подобрат неокласичното толкување на изворите и детерминантите на економскиот просперитет во различните земји низ институционалната призма.

4.1.4. Географски модели

Постои и трета група на објаснувања, која ги посочува географските разлики и локацијата како детерминанти на растежот и доходот. Иако, оваа идеја е актуелна подолг временски период, сепак во последните години како најистакнат претставник на географската теорија се смета Џефри Сакс (Sachs, 2003). Тој објаснува дека географијата и локацијата се главните детерминанти на разликите меѓу земјите во однос на нивоата на доход и стапките на економски

растеж. Сакс издвојува три клучни географски фактори: тропската клима, пристапот до океанско пристаниште и близината до главните светски трговски центри (Ротердам, Њујорк и Токио). Факторот тропска клима е негативно поврзан со растежот, бидејќи истиот го поврзува со зголемена можност за појава на болести (на пример, маларија) и има негативно влијание врз нивото на енергија и продуктивноста на трудот. Пристапот до океански пристаништа значително ги намалува трансакционите трошоци и така ја стимулира размената и развојот. Земјите кои се поблиску до големите светски трговски центри, исто така се очекува да имаат зголемена размена, што влијае стимулативно врз поделбата на трудот, специјализацијата и продуктивноста.

Наведените алтернативни групи на теории за разликите во доходот и растежот не значи дека се неконзистентни и се исклучуваат едни со други. Дел од нив, дури и може да се комбинираат и да се зајакнуваат меѓусебно. На пример, доколку се покаже дека институционалните фактори и географската положба имаат влијание врз формирањето на капиталот и на продуктивноста на останатите инпути, тогаш овие фактори одат во прилог на зајакнување на заклучоците изведени со користење на пристапот на производната функција. Разликите помеѓу овие различни пристапи се повеќе видливи кога станува збор за политиките кои ги препорачуваат со цел стимулирање на просперитетот. Така, неокласичната теорија е насочена кон наоѓање предлози за подобрување на акумулацијата на физички и човечки капитал и унапредување на технологијата, институционалните теории се фокусираат на економските, правните и политичките институции, додека географските теории на растежот се ориентирани кон наоѓање решенија за тропските болести и како технологијата може да биде искористена во таа насока.

4.2. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА КАКО ДЕТЕРМИНАНТА НА ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ

Предмет на специјализиран интерес на оваа докторска дисертација е објаснување на влијанието на институциите врз економскиот живот. Затоа, во овој дел сметаме дека е неопходно да биде прикажана институционалната теорија на растежот која во фокусот ги става институциите. Дополнително, посебен акцент ќе биде ставен на литературата која ги третира сопственичките права и нивната заштита како институции од круцијална важност за просперитетот и развојот.

Почетоците на овие истражувања се наоѓаат во истражувачката работа на пионерите на новата институционална економија (North, 1990; North & Thomas, 1973; Rosenberg & Birdzell, 1986; Olson, 1982; Weingast, 1997). Заедничко за нив е употребата на економско-историски методи за анализа на влијанието на институциите за развојот на западната цивилизација. Предметот на интерес се сопственичките права, односно механизмите преку кои добро дефинираните и заштитени сопственички права ја подобруваат ефикасноста на пазарите, што дополнително, го промовира ефикасниот економски развој. Исто така, голем дел од оваа литература го анализира прашањето за начинот на владеење, односно управување со земјите, во насока на правење паралела меѓу економските перформанси на земјите за кои било карактеристично авторитарно владеење, наспроти постоењето на ограничена влада и минимална држава. Така, на пример, Норт (North, 1981) ја испитува структурата на економските системи, дава преглед на економската теорија на државата и различните форми на економска организација, како и ги прикажува динамичките сили дадени преку технологијата. Во центарот на неговото истражување се наоѓаат сопственичките права, односно аранжманите преку индивидуите и групите го решавале проблемот на реткоста, почнувајќи од неолитот до денес. Розенберг и Бирдзел (Rosenberg & Birdzell, 1986), пак, објаснуваат како економиите од Западна Европа, САД и Канада се доказ дека политичкиот плурализам и флексибилноста на институциите на западната цивилизација се фактори кои го објаснуваат огромното богатство на овие земји. Поврзаноста меѓу сопственичките права и економскиот растеж во Западна Африка е истражувана од Бентли и Оберхофер (Bentley & Oberhofer, 1981).

Еден од најсериозните обиди систематски да се пристапи кон користењето на заклучоците од институционалната школа и третирањето на институционалната рамка како детерминанта на растот е оној на Скали (Scully, 1988). Тој поаѓа од неокласичниот модел на растежот и производствената функција како основа на неговиот истражувачки проект. Во неговото истражување, користи податоци од два извори: спецификите на земјите од аспект на економските перформанси ги зема од Самерс и Хестон (Summers & Heston, 1984), додека податоците за институционалниот капацитет, мерени низ варијаблите за политички и граѓански слободи се од Гастил (Gastil, 1987). Врз основа на овие податоци, Скали ја изведува стапката на растеж на реалниот БДП

како ендогена варијабла во неговиот модел. Освен растежот, тој ја испитува и поврзаноста меѓу економската ефикасност и институционалното окружување. Неговата студија вклучува 115 земји за периодот од 1960 до 1980 година. Скали доаѓа до сознание дека изборот на институционален модел има длабоко влијание врз растежот на економиите и економската ефикасност. Политички отворените општества, односно земјите во кои се почитуваат принципите на владеење на правото, заштитата на приватната сопственост и пазарната алокација на ресурсите растат со просечна стапка од 2,73 проценти, додека земјите каде отсуствува почитувањето на овие начела се развиваат приближно три пати побавно, односно со просечна стапка од 0,91 проценти.

Објавувањето на трудот на Скали предизвика револуција во научниот интерес за прашањата поврзани со институционалната теорија на растежот. На почетокот на деведесеттите години од минатиот век се создаде простор за едно посериозно и подетално анализирање на институционалните фактори во однос на нивното значење за економскиот растеж. Еден од трудовите што следеше во овој период е оној на Торстенсен (Torstenssen, 1994), кој ги анализира ефектите од структурата на сопственичките права на економскиот растеж, со посебен акцент на државната сопственост и на случаите кога постои арбитрарно одземање на сопственоста. Носечката идеја во трудот е дека сопственичките права влијаат врз економскиот растеж, а влијанието е канализирано преку два директни ефекта. Првиот канал се одвива преку позитивните ефекти од добро дефинираните и заштитени права врз зголемената ефикасност при употребата на човечкиот капитал, преку влијанието врз индивидуите да ги изнајмуваат своите знаења и вештини за продуктивни цели, односно стимулирањето на иновациите и дестимулирање на активностите за барањето рента (*англ. rent-seeking*). Вториот канал на влијание е преку ефикасноста на инвестициите. Постојењето на сигурни права на сопственост е неопходен услов за да биде обезбеден висок приватен принос на капиталот, што значи поттик за појава и стимулирање на приватните институции. Како дополнителни егзогени варијабли ги користат порастот на населението, инвестициите, запишувањето во средно образование, логаритамска трансформација од БДП по глава на жител. Во различните базични регресиони модели кои тој ги креира, доаѓа до заклучок кој се забележува во сите варијанти: сопственичките права се значајни на ниво од 95% за стапката на економски растеж, а предзнакот на коефициентот е негативен. Овој резултат е во согласност

со очекувањата дека зголеменото учество на државната сопственост на сметка на приватната, како и ризикот од арбитрарно отуѓување на приватната сопственост влијаат дестимулативно врз стапката на економски растеж. Торстенсен изработува и сценарио анализа која ги потврдува претходните заклучоци.

Кифер и Кнак (Keefer & Knack, 1997) ја испитуваат хипотезата дека земјите кои имаат подобри, односно поквалитетни институции, можат побрзо да им се доближат на водечките земји. Како ендогени варијабли во нивните регресиони модели ги користат стапката на растеж на реалниот БДП и просечната стапка на пораст на доходот по глава на жител. Нивното истражување се однесува на периодот 1960–1989 година. Авторите поаѓаат од неокласичниот модел за економски растеж и истиот го прошируваат преку додавање на институционална варијабла. Кифер и Кнак користат три различни мерки за институционалниот капацитет: мерка за заштитата на сопственичките и договорните права, мерка за институционалниот квалитет и за бирократскиот квалитет. Авторите доаѓаат до заклучок кој е очекуван од аспект на истражувачкиот предизвик на овој труд, а тоа е дека институциите се „моќна детерминанта на способноста на земјите да имаат корист од ефектот на приближување, односно конвергирање [К.Ш]“ (р.601). Нивните тестови ја потврдуваат позитивната поврзаност помеѓу сопственичките права и економскиот растеж, како и сопственичките права и акумулацијата на физички капитал. Поврзано со ова, е и уште една студија објавена од Кнак (Knack, 1996) во која тој се обидува да ја тестира хипотезата за конвергенција на стапките на растеж повикувајќи се на институционалната теорија. Ова истражувачко прашање е предмет на интерес на Клаг, Кнак, Кифер и Олсон (Clague et. al., 1999) кои ги објаснуваат поединечно инвестициите и стапката на економски растеж, како независни варијабли во одделни модели. Како регресори во моделот со економски растеж ја користат логаритамската трансформација на БДП по глава на жител, просечниот број на години школување, просечната депрецијација на валутата и договорно-интензивните пари. Инвестициите, пак, ги објаснуваат преку употреба на логаритамска трансформација на БДП по глава на жител, просечен број на години школување, просечна валутна депрецијација, општото ниво на цени и договорно-интензивните пари. Во двата случаи договорно-интензивните пари е варијаблата со која ја означуваат заштитата на сопственоста

и исполнувањето на договорите⁸. Авторите во двата случаи доаѓаат до истиот заклучок: заштитата на сопственичките права и исполнувањето на договорите, изразени преку договорно-интензивните пари, претставуваат сигнификантна детерминанта на економскиот растеж и инвестициите. Притоа поврзаноста е позитивна, подобрата заштита (повисока вредност на варијаблата договорно-интензивни пари) придонесува да се зголемат и инвестициите и стапката на растеж.

Интересен е обидот на Истон и Вокер (Easton & Walker, 1997) да ја испитаат тезата дали економскиот развој е секогаш поврзан со приватната сопственост и чистење на пазарите, како што сугерира значаен дел од економската литература. Тие поаѓаат од теоретска конструкција, наречена „пазарен социјализам“, што според нив претставува „свет каде јавната сопственост е раширена, но на пазарите им е дозволено да се чистат“ (р. 329). Нивните анализи докажуваат дека постои позитивна корелација меѓу јавната сопственост и државната интервенција. Отсуството на приватната сопственост, значи неможност за чистење на пазарите, што од друга страна води кон неефикасна алокација на ресурсите. Тие покажуваат дека додавањето на економска слобода како егзогена варијабла во моделот (во логаритамска форма) дозволува го подобрува моделот во кој како зависна варијабла го тестираат БДП по глава на жител.

Хајтгер (Heitger, 2004) наоѓа два проблеми во литературата која ја испитува поврзаноста меѓу економскиот растеж и сопственичките права. Првото отворено прашање е каузалноста. Имено, прашањето кое се поставува е дали сопственичките права се детерминанта на економскиот успех на земјите, или земјите кои се развиени последователно ги развиваат и сопственичко-правните системи. Второто актуелно прашање е проблемот на симултаноста, односно дали постои повратна врска меѓу сопственичките права и економски растеж? И на крај, тој го отвора прашањето за акумулацијата на факторите, односно дали сопственичките права, освен на физичкиот капитал имаат влијание и на останатите детерминанти на економскиот растеж – човечкиот капитал и порастот на населението. Хајтгер поаѓа од аугментираниот неокласичен модел на растеж, додавајќи ги сопственичките права како егзогена варијабла, додека како ендогена

⁸ Дискусијата за методологијата за пресметка на субјективната варијабла „договорно – интензивни пари“ е поместена во четвртото поглавје од докторската дисертација.

варијабла ја користи реалниот бруто домашен производ по глава на жител од работно способното население согласно старосните ограничувања. Хајтгер заклучува дека постои силна поврзаност меѓу сопственичките права и економскиот растеж, изразен преку позитивен коефициент пред сопственичките права, значаен на ниво од 99%. Дополнително, тој ја потврдува и хипотезата за симултано влијание, на изразена преку повратно влијание на развојот врз дополнителната заштита на сопственичките права. Исто така, тој докажува дека постои влијание на правата врз акумулацијата на факторите (физичкиот капитал, човечкиот капитал и растот на популацијата), што е во согласност со очекувањата.

Гвартни, Холкомб и Лосон (Gwartney, Holcombe & Lawson, 2004) ја истражуваат поврзаноста меѓу големината на владата, изразена преку јавната потрошувачка, сопственичките права и економскиот растеж. Како дополнителни објаснувачки варијабли ги користат стандардната девијација на стапката на инфлација, промената на годините на образование и инвестициите. Авторите доаѓаат до заклучок дека сопственичките права, изразени и во иницијална и во форма на промена, се значајни економскиот растеж на ниво на значајност од 99%. Коефициентите и во двете варијанти се позитивни. Позитивната корелација меѓу правата на сопственост и економскиот растеж, според овие автори, е во согласност со очекувањата, притоа истакнувајќи го значењето на правната структура во различните земји во светот за заштитата на правата, исполнувањето на договорите и решавањето на конфликтите меѓу странките.

Во овој дел, не може, а да не се претстави и работата на Акемоглу и Џонсон (Acemoglu & Johnson, 2003) за одделните институции, со посебен осврт на институцијата сопственички права во однос на договорните институции. За разлика од претходно елаборираните модели, кои во поголема или помала мера се повикуваа на неокласичниот модел на економски растеж во проширена варијанта, ова истражување претставува обид да се прикаже економскиот исход во различните земји, како функција од стапката на инвестиции, правниот формализам и сопственичките права. Авторите користат различни мерки за приказ на економскиот просперитет: БДП по глава на жител, односот инвестиции /БДП, кредитот за приватниот сектор (како % од БДП) и капитализацијата на пазарот за хартии од вредност. Правниот формализам ги означува трошоците за исполнување на договорите. Заштитата на сопственичките права е прикажана преку ризикот од експропријација и преку ограничувањата на извршната власт.

Авторите доаѓаат до заклучокот дека постојат цврсти докази дека сопственичките права имаат главно влијание на долгорочниот економски растеж, инвестициите и финансискиот развој, додека договорните институции влијаат на формата на финансиска интермедијација и обликот на регулативата, но тие имаат ограничено влијание на растот, инвестициите и вкупниот кредит во економијата. Овие сознанија Акемоглу и Џонсон ги интерпретираат како доволен доказ да се изведе заклучокот дека институциите имаат третман на детерминанти од прв ред на економските и финансиските показатели, но нагласуваат дека е потребна дополнителна емпирска работа во насока на целосно објаснување на значењето на институциите за економскиот живот во поширока смисла.

Долар и Креј (Dollar & Kraay, 2003) имаат амалгамски пристап при испитувањето на значењето на институциите и економскиот растеж, преку нивното поврзување со трговијата. Имено, тие се повикуваат на обемната литература која ги третира институциите како детерминанта на растежот и литературата која предвид го зема значењето на размената. Нивата идеја е дека овие модели не неопходно се спротивставени и дека економскиот растеж може да се објасни преку паралелното влијание и на институционалните фактори, како и на размената. Поаѓајќи од ова истражувачко прашање, тие изработуваат серија на статички и динамички регресиони модели за да ја објаснат стапката на економски растеж низ времето. Како зависна променлива овие автори го користат природниот логаритам од БДП по глава на жител изразен во константни цени, институционалниот капацитет го изразуваат преку индексот за владеење на правото (Kaufmann et al., 2002), големината на пазарот како логаритам од популацијата, а мерка за размената ја употребуваат логаритмираната вредност од односот размена / БДП. Заклучокот до кој доаѓаат е дека постои силна и стабилна поврзаност меѓу економскиот растеж, размената и институциите, додека на кратките хоризонти стапките на економски растеж се карактеризираат со исклучителна ниска перманентност, учеството на трговијата и мерките за институционалниот капацитет значително варираат.

Повеќедимензионалниот пристап во анализата на сопственичките права остава простор, освен емпирска т.е. квантитативна анализа на придонесот на правата за економскиот просперитет, да се пристапи и поинаку на ова прашање, преку користење на квалитативен пристап во најширока смисла. Дел од литературата која не се повикува на некоја од формализираните теории на

економскиот растеж прави обид да го покаже значењето на приватната сопственост за економиите од економско историска перспектива. Дел од економската литература ги анализира сопственичките права како историска појава и го испитува нивното значење во различни временски епохи (Richardson & Bogart, 2008; Pipes, 1999; Bethel, 1999). Впрочем, ова е патеката која што ја трасираше Норт, при неговата анализа со која се означи почетокот на новата институционална економија. Во оваа смисла, значаен е придонесот на О’Дрискол и Хоскинс (O’Driscoll & Hoskins, 2003) за демистифицирање на улогата на сопственичките права како детерминанта на економскиот развој. Овој проект е значаен поради неколку причини. Прво, авторите анализирајќи ја обемната економска литература од областа на класичната економска школа, доаѓаат до заклучок дека сопственичките права се земаат „здро за готово“, односно речиси сите припадници на оваа школа, со исклучок на Маркс го признаваат значењето на сопственичките права, но истите ги претпоставуваат ако дадени и заштитени и не влегуваат во подетална анализа за нивното значење за развојот. Понатаму, овие автори сметаат дека економската наука потфрла во 20-тиот век, бидејќи целосно ги занемаруваат сопственичките права и отсуствува анализа на нивното влијание врз економскиот живот. Авторите прават и анализа на алтернативните стратегии и политики за помош на најсиромашните земји. Според нив, заклучоците од економијата на сопственички права се во прилог на тезата дека воспоставувањето на институционални аранжмани кои ги штитат правата на сопственоста, овозможуваат исполнување на договорите и генерално, обезбедуваат владеење на правото се поефикасна политика во борбата против сиромаштијата и економската стагнација споредено со политиката на билатерална и мултилатерална еднонасочна помош за овие земји.

Економско-историскиот пристап на развојот на сопственичките права е задржан и кај Де Лонг и Шлајфер (De Long & Schleifer, 1993). Овие автори ја испитуваат поврзаноста меѓу големината на средновековните европски градови, како апроксимација за степенот на развиеност, односно од модерна перспектива, економски растеж и начинот на владеење во градовите пред Индустриската револуција. Согласно нивната методологија, тие утврдуваат два вида на политички режими: апсолутистички режими кои ги поврзуваат со системи во кои отсуствува приватната сопственост, субјектите немаат права, туку имаат привилегии кои се важечки сè додека владетелот така посакува. Од друга страна,

неапсолутистичките системи ги третираат како слободни режими во кои се почитуваат правата на индивидуите, вклучувајќи го правото на сопственост. Временските серии кои ги користат во нивната анализа, се однесуваат на периодот 1500–1800 година, во еден случај, односно 1050–1800 година во вториот модел, во согласност со изворите на кои се повикуваат при калкулациите. Заклучокот од овој интересен историско-економски труд е во согласност со модерната литература: апсолутистичките режими кај кои отсуствува правната сигурност и заштитата на сопственоста историски се поврзани со низок економски растеж. Слободните системи, од друга страна, обезбедуваат просперитет на граѓаните од различните европски градови дури 800 години пред почетокот на Индустриската револуција. Сепак, постојат неколку отежнувачки околности за изведување на целосна аналогија дека состојбите во оваа сфера од денешна перспектива се идентични како оние од минатото. Прво, начинот на кој се измерени и претставени сопственичките права денес драстично се разликува од методолошкиот пристап употребен во овој текст. Второ, доста е дискутабилно дали може воопшто да се говори за приватна сопственост во класична смисла во овој период. Сепак, аргументацијата која е употребена во прилог на тезата дека постои поврзаност меѓу сопственичките права и просперитетот на земјите во средновековна Европа ја оценуваме како издржана и убедлива.

4.3. ГЕОГРАФИЈА, СОПСТВЕНИЧКИ ПРАВА И ЕКОНОМСКИ РАСТЕЖ

Една од поновите и брзо растечки економски школи од областа на економскиот растеж е доктрината која почива врз географските фактори и наследство како основни детерминанти на просперитетот во земјите во светот. Овој пристап почнува да се развива во втората половина на дваесеттиот век, притоа со тенденција да добива сè поголем број следбеници (Diamond, 1997; Bloom & Sachs, 1998; Gallup et al., 1998; Frankel & Romer, 1999). Во фокусот на оваа економска школа се наоѓаат климатските влијанија, топографијата, локацијата, и други географски карактеристики кои директно влијаат врз распространетоста на болестите, продуктивноста на трудот и економскиот успех.

Иако економската наука полека, но сигурно ги прифаќа заклучоците литературата која ја посочува нагласената корелација меѓу економскиот растеж и

географските фактори, сепак постои простор за дополнително истражување на каналите преку кои се трансферира влијанието на географијата врз економската успешност на земјите. Во оваа насока, сметаме дека постои простор географската теорија на растежот да се комбинира со новата институционална теорија, во еден заеднички пристап, кој би ги испитувал можностите за влијание на географските фактори преку различни институционални решенија и канали.

Овој дел од докторската дисертација има за цел да ги покаже конвергентните ставови меѓу пристапот на географските теории и институционалните позиции во однос на детерминантите на економскиот растеж.

Енгермал и Соколов (Engerman & Socoloff, 1997, 2002) поаѓаат од рудните и житните богатства со цел да ги објаснат економските нееднаквости. Нивната компарација се однесува на земјите од Јужна Америка, каде распоредот на рудните богатства довел до создавање елитистички институции и монополи, за кои е карактеристично заштита на една ограничена група, наспроти ограничување на можностите на масите и земјите од Северна Америка, кај кои постои помалку нееднаква дистрибуција на доходот, што, од друга страна доведува до развој на поегалитарни институции. Егалитаризмот, пред сè, е претставен како еднаквост пред законот и здрави сопственички права, што во крајна линија ја поттикнува индустријализацијата во деветнаесеттиот и дваесеттиот век.

Акемоглу, Џонсон и Робинсон во неколку наврати ги испитуваат географските фактори, наспроти институционалното толкување на детерминантите на растежот (Acemoglu et al. 2001, 2002). Тие поаѓаат од колонијалното минато како основа за објаснување на сопственичките права. Овие автори разликуваат различни колонизациски стратегии. Дел од Европјаните имаат развиено стратегии на „доселенички колонии“ кои имале за цел да ги заштитат сопственичките права, да ги олеснат приватните договори и да ја оневозможат државата да ја експроприра приватната сопственост и да интервенира во приватните аранжмани. Од друга страна, дел од колонизаторските стратегии се „екстрактивни“ и се состојат од екстракција во секоја форма (злато, сребро, робови) од колониите. Ваквите колонизаторски стратегии не се темелат на постулатот за неприкосновена приватна сопственост и заштита на приватната иницијатива, туку се развиваат институции кои ги збогатуваат и штитат елитите. Понатаму, Акемоглу, Џонсон и Робинсон објаснуваат дека изборот на соодветната колонизаторска стратегија зависи од два фактори: стапките на

морталитет на европските мигранти, како и густината на локалното население. Екстрактивните стратегии се карактеристични за областите каде има висока стапка на смртност, што оневозможува формирање на организирани колонии. Исто така, густо населените области со домородно население привлекуваат екстрактивни стратегии, бидејќи овозможуваат лесен пристап до работна сила која може да работи во рудниците и плантажите. Конечно, овие автори аргументираат дека сопственичките права кои биле воспоставени од страна на Европјаните во доселеничките колонии се институции кои продолжиле да траат и по крајот на колонизацискиот период. Кај екстрактивните колонии, постколонијалните владетели имаат тенденција да ги задржат истите алатки кои се користат да се збогатуваат елитите. Постколонијалните системи во овој случај не успеваат да развијат систем на заштита на сопственички права и слобода на договарање и ги задржуваат екстрактивните институции. Заклучокот на овие автори е дека правниот систем, односно системот за заштита на сопственоста и исполнувањето на договорите е наследство од колонијалниот период.

При обидот да ја испита ефективноста на странската помош, пред сè од западноевропските земји и Северна Америка, Истерли (Easterley, 2001, 2006) доаѓа до вредни заклучоци за заштитата на сопственичките права институционалниот развој во колониите во минатото. Според него, клучните фактори кои го обликувале процесот на миграција од европските држави кон новиот сет се природните богатства (минерали и жито) и стапката на морталитет во колониите. Слично на Акемоглу, Џонсон и Робинсон, и Истерли заклучува дека проблемите на поранешните колонии од денешна перспектива влечат корени во институционалните аранжмани воспоставени за време на долгогодишната експлоатација од страна на колонизаторите. Затоа, не е случајно одбран насловот на неговата книга – „Товарот на белиот човек“, алудирајќи на штетните институционални решенија во минатото и потребата од одговорност на западните цивилизации денес во однос на ова прашање.

Дел од литературата во оваа сфера се однесува на оценка на квалитетот на владеењето, објаснувајќи го истиот со институционални и географски фактори (La Porta et al., 1999). На пример, Ла Порта и останатите ја испитуваат поврзаноста меѓу владините перформанси, изразени преку владината интервенција, ефикасноста на јавниот сектор, обезбедувањето на јавни добра, големината на владата и политичката слобода, како функција од економските, политичките и

културните институции. Авторите доаѓаат до заклучок дека земјите кои се сиромашни, се наоѓаат поблиску до екваторот, етнолингвистички хетерогени, користат француски или социјалистички правни традиции и имаат поголемо процентуално учество на население кои се од католичка или муслиманска верска припадност се карактеризираат со послаби перформанси на владеење. Според нив, постојат докази за системско влијание на историските околности на владините перформанси.

Левин (Levine, 2005) прави обид да ги оцени двата спротивставени погледи за објаснување на разликите во доходните нивоа во земјите, институционалниот пристап, изразен преку правните традиции наспроти географскиот пристап. На пошироко ниво, Левин објаснува дека постојат одредени докази кои потврдуваат дека правните системи кои ја почитуваат судската пракса, имаат подобри сопственички права и подобри финансиски системи. Авторот објаснува дека постои и силна поврзаност меѓу правните и политичките институции кои влијаат на сопственичките права. Во однос на прашањето за влијанието на географските детерминанти, сметаме дека е потребно да се направат дополнителни емпириски истражувања за нивното влијание врз институциите и просперитетот.

Овие прашања се блиску поврзани и со истражувачкиот предмет и методолошкиот пристап кој го користи Ауер (Auer, 2013) при испитувањето на парцијалните ефекти на географските фактори и институциите врз доходот. Авторот го оценува овој случај како посебно интересен, бидејќи смета дека влијанието на факторите е преку два канали: директен ефект врз економскиот развој, но и можност за влијание на географските прилики преку формирањето и изборот на колонизаторските политики и институции, што непосредно се ефектуира врз просперитетот. Вториот канал на влијание врз развојот е ограничен само на подмножество на земји кои имаат колонизаторско минато. Во случајот на стапките на морталитет на доселениците/колониците, Ауер пресметува дека 28% од корелацијата меѓу болестите и доходот е директна последица на окружувањето врз растот, додека останатите 72% се должат на индиректното влијание на стапката на смртност на колонизаторските политики. Во случајот на потеклото на правниот систем, смета дека е потценето значењето на колонизацијата и правното потекло на воспоставениот правен систем за 63%, објаснувајќи дека Британија колонизирала земји кои се оддалечени од Европа и затоа имале доста ограничен пристап до меѓународните пазари.

Од селектираната релевантна литература во оваа област може да се забележи дека економската наука не мора неопходно да ги третира географскиот пристап и институционалниот пристап како две меѓусебно исклучиви теории кои го објаснуваат економскиот растеж. Напротив, најновите истражувања покажуваат дека истите можат да се комбинираат во една целисходна теорија која ги поврзува географските фактори и институциите како меѓусебно поврзани појави кои заеднички го обликуваат моделот на економски растеж и финансиските перформанси на земјите. Ваквото толкување сметаме дека го подобрува пристапот на географската доктрина со тоа што го надминува неговиот фаталистички карактер на предвреме осудени на успех или неуспех земји во зависност со благонаклонетоста на природата. Во исто време, ваквото резонирање го подобрува и институционалниот пристап со тоа што ги доближува изборите на заедниците околу институциите и заеднички прифатливите решенија во контекст на конкретно природно окружување и определени климатски и географски прилики и неприлики. Затоа не сметаме дека влијанието на географските фактори не треба *a priori* да биде отфрлено при истражувањата кои имаат за цел да го испитаат влијанието на институциите. Напротив, ваквиот пристап ќе обезбеди подобро разбирање на институционалните решенија и нивниот импакт врз економските перформанси.

4.4. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА КАКО ЕНДОГЕНА ВАРИЈАБЛА

Еден од главните суштински конфликти во модерната литература од доменот на институционалната економија и економскиот растеж е прашањето за насоката на каузалноста меѓу економскиот растеж и институциите. Како што беше претходно покажано, доминантен став во институционалната теорија на растежот е дека институциите, а во оваа смисла и сопственичките права, имаат влијание врз економскиот растеж во насока подобрите институции да влијаат позитивно на економскиот просперитет.

Спротивставеното гледиште на оваа теза поаѓа од претпоставката дека добрите институции се последица на економскиот растеж, а не причина за истиот. Согласно ова размислување, земјите кои имаат веќе акумулирано одредено ниво

на човечки и физички капитал се оние земји кои имаат, односно може да си дозволат да имаат здрави институции.

Постојат многу автори кои на овој начин му приоѓаат на ова прашање (Lipset, 1960; Przeworski 2004; Barro 1999; Glaeser et al., 2004 и др.). Придонесот на Глаесер и останатите автори (Glaeser et al., 2004) е особено значаен за новата институционална економија поради две причини. Прво, авторите покажуваат дека институционалните решенија кои се земаат како варијабла во економетрисите модели вклучени во дотогаш публикуваните трудови не се соодветен избор, бидејќи ги прикажуваат последиците од различните институционални аранжмани, а не самите ограничувања кои ги наметнуваат институциите. Заради тоа, тие сметаат дека заклучоците изведени од ваквите модели не се вистинити. Второ, авторите нудат обемна анализа на влијанието на економскиот растеж врз институциите во различни земји. Заклучокот до кој доаѓаат е дека земјите кои имаат акумулирано човечки и физички капитал, развиваат добри институции. Притоа, под институции имплицитно ги подразбираат политичките институции, односно демократичноста во земјата и ограничувањата на владите. Од аспект на сопственичките права, овој заклучок би бил применлив и во оваа ситуација, односно, заштитата на сопственичките права е придобивка од економскиот развој на земјите, а не директна причина за истиот.

Чанг (Cheng, 2011) посочува неколку причини поради кои економскиот развој дополнително позитивно влијае врз институциите. На прво место ја става побарувачката за определени институционални аранжмани. Ченг смета дека зголеменото богатство кое се должи на економскиот растеж, ја зголемува и побарувачката за институции со повисок квалитет. Понатаму, тој објаснува дека воспоставувањето и одржувањето на институциите е скап процес, а високо квалитетните институции дополнително чинат. Овие трошоци можат да ги поднесат само земјите кои се богати и просперитетни. И конечно, последното објаснување е дека економскиот растеж создава нови агенти кои имаат потреба од нови институции. Како главна поткрепа на оваа аргументација го користи случајот на земјите со англо-американско правно наследство, кои денес се меѓу најпросперитетните во светот, но на почетните фази од нивниот развој имале далеку поразлични институции од тие кои денес ни се познати.

Ова прашање е особено интересно кога станува збор за политики за креирање на институционални аранжмани. Имено, дилемата која се јавува е дали помалку развиените земји преку копирањето на институционалните аранжмани можат да влијаат на нивните економски перформанси. Ченг ја критикува и литературата која се однесува на „либералните институции“, мерени преку различни варијабли кои означуваат економска слобода.

Сметаме дека главната слабост на толкувањето на институциите како ендогена варијабла е занемарувањето на природата и обликот на различните институционални аранжмани. Имено, овој пристап не прави јасна дистинкција меѓу формални и неформални институции. Можеби формалните институции би се вклопиле во оваа шема, но неформалните институции, согласно нивните инхерентни карактеристики – трајност и инертност, не сметаме дека би биле предмет на промена на честите и циклични промени на економската активност во земјите.

4.5. ФОРМАЛНИТЕ ИНСТИТУЦИИ И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ

Иако потесен интерес на оваа докторска дисертација е поврзаноста меѓу сопственичките права и економскиот просперитет, сепак третирањето на правата како формална институција создава неминовна потреба да се објасни поширокото значење на институциите врз економскиот растеж. Во оваа смисла, во овој дел од дисертацијата цениме дека е пожелно да се прикаже и поширокиот институционален контекст при елаборацијата на детерминантите на развојот.

Врз основа на претходната анализа на литературата од областа, лесно може да се донесе заклучок дека голем дел од економетриските истражувања поаѓаат од некој од постоечките модели во теоријата за растежот и додаваат компонента која ги претставува сопственичките права. Истиот пристап е задржан во истражувањата и во случајот кога наместо правата на сопственост се додава друга варијабла од формално-институционална природа. Практично, ова значи дека моделите во областа имаат заедничка карактеристика, а тоа е адитивниот пристап при испитувањето на значењето на институционалниот капацитет врз економските перформанси.

Овој дел од докторската дисертација е наменет на објаснување на влијанието на поширокиот институционален контекст врз економскиот растеж. Трудите кои се анализирани, користат најразлични постапки и техники и селекција на институционалните варијабли. Но, заедничко за избраната литература е тоа што не се оддалечува од истражувачкиот предмет, а тоа се формалните институции и економскиот растеж, напротив создава додадена вредност заради тоа што отвора нови перспективи и при дефинирањето и толкувањето на правата од сопственост како формална институција. Дополнително, дел од методологијата, како и критиката на литературата може да биде искористена во насока да ја подобри и развие економската анализа на сопственичките права како детерминанта на развојот, преку примена на истите.

Во овој дел вредно е да се напомене дека постои богата литература која ги поврзува политичките институции со економските слободи или економскиот просперитет. Така, Баро (Barro, 1991) го испитува ефектот на политичката стабилност, изразена преку државните удари, револуциите и политичките убиства. Поврзаноста меѓу политичките слободи и граѓанските слободи исто така е предмет на интензивен научен интерес (Kormendi & McGuire, 1985; Grier & Tullock, 1989; Scully, 1988; Gastil, 1987).

Главната истражувачка хипотеза кај Хал и Џонс (Hall & Jones, 1999) е дека социјалната инфраструктура претставува основна детерминанта на долгорочните економски перформанси на земјите. Притоа, под поимот социјална инфраструктура тие се повикуваат на новата институционална економија и истата ја толкуваат како „институции и владини политики кои создаваат поттици за индивидуите и фирмите во економијата“ (р. 95). Иновацијата во нивниот пристап е тоа што, за разлика од останатите трудови во оваа област, тие не се фокусираат на стапката на растеж на БДП или националниот доход, туку ја мерат продуктивноста, изразена како производ по работник. Значењето на институционалното окружување го гледаат во тоа што истото создава поттици кои влијаат на желбата да се работи, односно да не се работи, како и на можноста да се задржуваат плодовите од работата, што индиректно значи признавање на сопственичките права како детерминанта на развојот. Појдовната основа во овој модел е повторно неокласичната основа, и притоа авторите докажуваат дека постои само делумно објаснување на варијациите во аутпутот по работник меѓу

земјите вклучени во анализата кои се должат на разликите во физичкиот капитал и човечкиот капитал, односно образовните разлики. Според нив, причината лежи во испуштањето на социјалната инфраструктура како дескриптивна варијабла во овој случај (во моделот се евидентирани високи резидуали). Доколку истата се додаде во моделот, се забележува потврда за поврзаноста меѓу институциите и акумулацијата на капиталот, образовните постигнувања и продуктивноста. Хал и Џонс сметаат дека успешните институции се резултат на влијанието на вредносниот и институционалниот модел на Западна Европа и истото го потврдуваат преку дополнителни тестови со оддалеченоста од екваторот и јазикот кој се зборува во различните земји.

4.6. СЛОБОДА И ПРОСПЕРИТЕТ

Еволуцијата на новата институционална економија доведе до тоа повеќе аспекти кои ги изразуваат институционалните решенија, како и исходите од различните комбинации на формални и неформални институции, да бидат земени предвид при објаснување на економскиот растеж во потесна смисла, односно од еден поширок аспект, благосостојбата и просперитетот на земјите во светот. Едно од прашањата кое посебно се наметна во оваа дебата, а е блиску поврзано со темата на оваа докторска дисертација, е прашањето за економската слобода како детерминанта на економскиот растеж. Обидот да се измери и квантифицира нивото на слобода од оваа призма е со амбициозниот проект на Фрејзер институтот со објавувањето на извештајот за Економска слобода во светот, како и на индексот за економска слобода објавен од Херитиџ фондацијата во соработка со журналот Вол Стрит. Повеќе за овие индекси и нивната интерпретација од институционална призма се понудени во четвртото поглавје од оваа докторска дисертација.

Концептот на економска слобода е релативно нов и се кристализира како поим кој се користи во научната литература кон крајот на XX век. Под овој поим се подразбира степенот до кој економијата ги исполнува принципите на слободната пазарна економија и ги почитува начелата на слободата. Економската слобода надополнета со политичката слобода, која опфаќа слободно учество на еднакви основи во политичките процеси, слободни и фер избори и вистински

натпревар во борбата за политичка моќ, и граѓанските слободи, кои ги означуваат слободите на индивидуите на здружување, вероисповед, говор и сл., се трите столбови на модерните слободни општества.

Причините поради кои сметаме дека оваа литература треба да биде разгледувана во докторската дисертација се повеќекратни. Прво, економската слобода е пред сè категорија која означува квантифицирање на институциите кои го определуваат поимот на слободни пазарни економии. Со оглед на тоа што формалните институции се во фокусот на овој труд, сметаме дека ваквите трудови треба да бидат земени предвид. Понатаму, користената методологија и модели во трудовите од оваа област се валидни и при испитувањето на сопственичките права како детерминанта на растежот.

Во овој дел, би издвоиле неколку статии од оваа област каде авторите како егзогена варијабла користат некој од публикуваните индекси за економска слобода или некоја од компонентите со цел да го објаснат економскиот растеж во релативна смисла или како промена на нивото на бруто домашниот производ.

Гвартни, Холкомб и Лосон (Gwartney et al., 2004) во неколку наврати ја испитуваат поврзаноста меѓу економската слобода и растежот. Како зависни варијабли во нивниот модел се јавуваат нивоата на национален доход и стапките на растеж во различни земји во светот. Како независна променлива го користат EFW индексот, во квадрирана форма, бидејќи подобро ги објаснува промените во однесувањата на промената на БДП. Нивниот заклучок е дека промените на институционалниот капацитет, изразени како промена на економската слобода во земјите, има значаен импакт на стапките на економски растеж и на нивоата на национален доход во различни земји. Дополнително, тие ја потврдуваат и поврзаноста меѓу економската слобода и стапката на инвестиции, што обезбедува долгорочна основа за развој на економиите. Интересно е да се напомене дека овие автори откриваат дека влијанието на институционалните промени е со одредено временско задоцнување од пет до десет години врз растежот.

Бергрин (Berggren, 2003) ги презентира дотогашните истражувања на зависноста меѓу економската слобода и растежот од аспект на користените средства и техники на анализа, употребените модели во литературата, како и заклучоците до кои се доаѓа во емпириските истражувања на темата. Во овој труд тој се осврнува на најзначајните достигнувања во оваа област и притоа доаѓа до заклучокот дека непристрасното и независно судство кое ги штити

сопственичките права и приватната сопственост и ги поддржува исполнувањето на договорите е од централна важност за силниот економски растеж, со посебен нагласок на земјите во развој (р. 205).

Во табелата што следи се сумирани информациите за варијаблите кои се користат во трудовите од оваа област, како и евидентираниите ефекти од промената на егзогените варијабли врз економскиот растеж.

Табела 3: Приказ на дел од литературата од областа на институционалната теорија на растежот

Студија	Зависна променлива	Независна променлива	Ефект
Dawson, 1998; Lawson and Holcombe, 1999; de Haan and Strum, 2000, 2001; Adkins, Moomaw & Savvides, 2002; Pitlik, 2002; Weede and Kämpf, 2002;	Стапка на растеж	Промена на индексот EFW	Значаен, позитивен
Gwartney, Lawson & Holcombe, 1999, 2004; de Haan & Strum, 2000, 2001; Heckelman & Stroup, 2000; Adkins, Moomaw & Savvides, 2002	Стапка на растеж	Ниво на EFW	Не е значаен
Ali, 1997; Easton and Walker, 1997; Goldsmith, 1997; Dawson, 1998; Wu & Davis, 1999; Hanson; 2000; Carlsson & Lündstrom, 2002; Pitlik, 2002; Scully, 2002; Weede and Kämpf, 2002;	Стапка на растеж	Ниво на EFW	Значаен, позитивен
Hanke & Walters, 1997; Leschke, 2000;	БДП per capita	Ниво на EFW	Значаен, позитивен

4.7. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И РАСПРЕДЕЛБАТА: НЕЕДНАКВОСТ ВО РАСПРЕДЕЛБАТА НА ДОХОДОТ И СИРОМАШТИЈА

Дел од консултираната литература која ги анализира ефектите од анализата на сопственичките права, е посветена на проблемот на сиромаштија. Така, во последните неколку години, значаен интерес побуди прашањето дали

формализирањето на сопственоста, односно воспоставувањето на сигурни права во секторот на неформалната економија може да биде третирано како алатка за редуцирање на сиромаштијата.

Еден од најистакнатите автори во оваа област е Хернандо де Сото, еминентен економист од Перу, чиј што интерес е насочен кон областа на неформалната економија и сопственичките права. Де Сото во неколку наврати аргументира дека слабата заштита на сопственичките права може да се третира како главна причина за сиромаштијата. Така, во неговиот бестселер „Другиот пат“ (de Soto, 1989) тој објаснува дека бирократските бариери за легално поседување на сопственост и отсуството на легални структури кои ја препознаваат и заштитуваат сопственоста на средствата, доведуваат до развој на неформална економија. Ваквите услови создаваат огромно незадоволство и сиромаштија на граѓаните, што во крајна инстанца може да претставува поттик за развој дури и на терористички организации и иницијативи. Во едно друго дело, „Мистеријата на капитализмот“ (de Soto, 2003), Де Сото објаснува дека секоја развиена земја денес поминала низ пат на транзиција, од неформална, преку полуформална до целосно формализирана структура на сопственички права и сопственички систем. Заштитата на правата обезбедува сигурност и е поттик да се вложува и создава богатство.

Во овој дел повторно ќе се навратиме на Кифер и Кнак (Keefner & Knack, 2000) кои овој пат ги разгледуваат сопственичките права како интермедијари во влијанието на поларизацијата како извор на нееднаква распределба преку сопственичките права врз економскиот растеж. Тезата од која поаѓаат е дека општествената поларизација влијае негативно на сигурноста на сопственичките и договорните права, што пак од друга страна го намалува растот. Во овој модел од две фази, тие најпрво објаснуваат како сопственичките права зависат од низа мерки кои ја изразуваат поларизацијата (Џини коефициент, етнички тензии, етничка хомогеност и логаритамска трансформација на БДП по глава на жител). Откако добиваат робусни резултати за импактот кој поларизацијата го има врз заштитата на сопственичките права, преминуваат кон наредната фаза на анализата, а тоа е да ја објаснат заштитата на правата како егзогена варијабла во модел во кој зависна променлива е економскиот растеж. На овој начин, тие го прикажуваат индиректниот канал на влијание на нееднаквоста врз економскиот растеж. Нивниот модел ги потврдува очекуваните резултати дека сигурните

сопственички права се детерминанта на развојот и тоа на високо ниво на сигнификантност (во три модели нивото е 99%, а во четвртиот модел на ниво 95%).

Савоја и останатите (Savoia et al.) расправаат дека институционалниот капацитет е резултат на еднаквоста во распределбата во доходот. Нивната теза е дека во економиите во кои постои нерамномерност во распределбата на доходот, се развиваат и неефикасни институции. Најчесто овие институции имаат експлоататорски карактер. Во овој контекст, авторите објаснуваат дека развојот на демократијата помага да се изградат институции кои нудат еднакви можност за сите. Но, концентрацијата на богатството го спречува развојот на институции со демократски капацитет бидејќи истите ја ограничуваат моќта на елитите. Во овој случај, авторите ја испитуваат поврзаноста меѓу распределбата на доходот и политичките институции со цел да ги објаснат разликите во просперитетот меѓу земјите во светот.

4.8. СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ ВО ОДДЕЛНИ ЗЕМЈИ

Последниот дел од ова поглавје се однесува на примената на институционалната теорија на растот во одделни национални економии во светот.

Хасан и останатите автори (Hasan et al., 2007) го истражуваат влијанието на институционалните фактори, претставени преку правните институции и политичкиот плурализам врз стапките на економски растеж во триесет и една провинција во Кина во периодот од 1986 до 2002 година. Авторите доаѓаат до заклучок дека развојот на институциите кои кореспондираат на пазарната економија, како што се развојот на финансиски пазари, правното окружување, заштитата на сопственичките права и политичкиот плурализам се поврзани со повисоки стапки на економски растеж.

Занг (Zhang, 2006) објаснува дека децентрализацијата и регионалната конкуренција за приватен капитал во Кина претставуваат супститути за слабите формални сопственички права и на тој начин го помагаат економскиот растеж. Овој автор елаборира на кој начин интензивниот натпревар меѓу различните региони во оваа земја со цел привлекување странски инвестиции, обезбедува пониски даноци за инвестирање, поголеми даночни олеснувања и полесен

пристап до земјиште, што оди во прилог на политиките за поттикнување на економскиот растеж. Како опасност од ваквото однесување се јавува неповолниот третман на локалните мали земјосопственици, чија што земја се експроприра од страна на локалните власти поради отсуството на формална заштита на сопственичките права.

Последиците од спроведената земјишна реформа во Зимбабве врз сопственичките права, владеењето на правото и економскиот растеж се девастирачки. Ричардсон (Richardson, 2005) објаснува дека политиките кои се водат во оваа земја под раководство на Мугабе, се темелат на игнорирање на принципот на владеење на правото и кршењето на правата на сопственост, што претставува главна причина за економскиот колапс на оваа земја. Така, во 2003 година, оваа економија е најбрзо опаѓачка со негативна стапка на економски растеж од 18 проценти, додека во истата година инфлацијата изнесува 500 проценти. Непочитувањето и отстранувањето на сопственичките права на земјата доведува до намалување на довербата на инвеститорите и уништување на претприемачкото знаење и поттици, што во крајна линија, согласно Ричардсон, е изворот на економскиот неуспех на оваа африканска држава.

При истражувањето успеавме да најдеме трудови кои опфаќаат определени регионални аспекти на заштитата на сопственичките права и економскиот развој. Така, студијата на Завојска и Сиудек (Zawojaska & Siudek, 2013) ја испитува поврзаноста меѓу макроекономските перформанси и сопственичките права во земјите-членки на Европската унија од Централна и Источна Европа. Авторите како мерка за заштита на сопственичките права ги користат договорно-интензивните пари (Clague et al., 1999). Нивната анализа не нуди силна поткрепа на тврдењето дека постои силна поврзаност меѓу заштитата на сопственичките права и економските перформанси на испитуваните земји. Но, истовремено авторите покажуваат дека постои позитивна поврзаност меѓу заштитата на правата (договорно-интензивните пари) и стапката на економски растеж (Унгарија), стапката на вработеност (Чешка Република), странските директни инвестиции (Естонија), личната потрошувачка на домаќинствата (Чешка и Словенија), густината на новите бизниси (Унгарија) и бруто инвестиции во фиксни средства во приватниот сектор (кај сите земји), додека истата е негативно поврзана со долгорочната стапка на невработеност (Словачка).

ПОГЛАВЈЕ V

МЕРЕЊЕ НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И НИВНАТА ЗАШТИТА

„Мери го мерливото, а немерливото направи го мерливо“.
Галилео Галилеј

Значењето на институциите за економскиот растеж, во потесна смисла, односно прашањето за економскиот просперитет од поширок аспект беа предмет на истражување на претходната тема на оваа дисертација. Од аспект на главното истражувачко прашање на оваа докторска дисертација, фокусот на анализата е поставен на објаснување на сопственичките права како потенцијална фундаментална институција од важност за развојот на економиите во различни историски епохи. Анализата на консултираната литература покажа дека институциите се важни и истите заслужуваат да бидат испитувани како објаснувачка варијабла на економскиот просперитет.

Четвртото поглавје од докторската дисертација е од методолошка, односно техничка природа. Имено, во обидот да се формализира значењето на правата за економиите, неопходно е на почетокот да се дефинираат и измерат истите. Притоа, треба да се нагласи дека станува збор за исклучително специфична материја, која, како што претходно беше покажано, е предмет на актуелна дебата која се однесува на дефинирањето, толкувањето и определување на значењето на правата од легалистичка, економска и филозофска перспектива. Затоа, мерењето и изразувањето на заштитата во конкретни индикатори и останати мерила кои подоцна се користат при изградбата на економските модели, е „ѓаволски“ тешка работа. Дополнителна компликација е и нестандардизираноста на правните системи и традиции во различните земји во светот, како и низ различните временски епохи.

Петтото поглавје од дисертацијата е насловено „Мерење на сопственичките права и нивната заштита“ и истото ја содржи дискусијата за избор на критериуми за селекција на мерките кои ја изразуваат заштитата на сопственичките права како формална институција во согласност со претходно презентираниите заклучоци на новата институционална економија. Пристапот кој беше одбран да се применува да се користи во ова поглавје е следниот: мерките за изразување на институционалниот капацитет, кој ги инкорпорира различните дефиниции на институциите и различните механизми за заштита на сопственичките права, ќе ги поделиме во две групи. Критериумот врз основа на кој е изработена оваа класификација е изворот на податоците, односно дали станува збор за извештаи и истражувачки проекти во рамките на определени организации кои публикуваат податоци врз основа на објавена методологија периодично, или станува збор за авторски истражувачки проекти и методологија која ја изработуваат определени економисти и научници од друг профил, а која ја публикуваат во нивната работа. Во првата група ќе бидат евидентирани мерилата за институционален капацитет и квалитет на заштитата на сопственичките права, публикувани во објавени од страна на релевантни истражувачки организации. Во оваа група влегуваат индексите за економска слобода од Фрејзер институтот и Херитиџ фондацијата, Полити IV проектот, светските индикатори за управувањето од Светска банка, како и најновиот обид на Алијансата за сопственички права за калкулација на меѓународно споредлив индекс специјализиран во областа на правата на сопственост. Втората група на индикатори се субјективни податоци и бази кои се развиени од страна на одделни автори во одделни истражувачки проекти. Кон крајот на овој дел од дисертацијата е поместена дискусијата за евалуација на алтернативните методолошки пристапи кои се користат за објаснување и оценување на сопственичките права од аспект на нивната поврзаност со економските феномени и конкретните заклучоци.

Целта на овој дел е да се понуди преглед на стандардните варијабли кои се користат во економската наука за прикажување на сопственичките права и нивната заштита, понатаму да се обезбеди увид во методологијата која се користи при изработката на овие варијабли, компаративно да се анализираат податоците од аспект на нивната погодност да се користат како варијабли во моделите на економски раст, како и да се сублимираат главните дилеми околу употребата на алтернативните варијабли.

5.1. ПУБЛИКУВАНИ МЕРКИ ЗА ПОЧИТУВАЊЕТО И ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА

Во овој дел од дисертацијата ќе бидат презентирани пет извори кои се користат како извори на податоци за квалитетот на заштитата на сопственичките права. Истите се објавуваат периодично од страна на меѓународни организации специјализирани во областа за мерење на институционалниот капацитет на земјите во светот. За секој од анализираните извори ќе бидат презентирани информации за издавачот, должината на временските серии и вклучените земји и територии во анализата, методологијата која се користи за пресметка на заштитата на сопственичките права, сумарни статистики за индексите од најскоро публикуваните извештаи, како и аналитички приказ на трудовите во кои се употребуваат соодветните варијабли.

5.1.1. Индексот на економска слобода во светот: Сопственички права

Индексот на економска слобода во светот (*англ.* Economic freedom of the world, код: EFW) е индекс кој го објавува Фрејзер институтот од Канада, во соработка со осумдесетина истражувачки институти од различни земји во светот. Овој индекс го мери степенот до кој политиките и институциите во земјите се економски слободни. Притоа, под економска слобода, согласно оваа методологија, се подразбира слободата на избор, доброволната размена, слободата да се влезе и да се натпреварува на пазарите и безбедноста на индивидуите и приватно поседуваната сопственост. Темелните принципи врз кои почива овој индекс се наоѓаат во класичниот либерализам, кој како што претходно во овој текст беше прикажано, ја нагласува улогата на слободата т.е. волунтаризмот при делувањето, доброволната размена, минималната држава, владеењето на правата и заштитата на сопственичките права во економиите.

EFW индексот прв пат е објавен во 1996 година, а податоците за дел од земјите вклучени во него потекнуваат дури од 1970 година. Интересно е да се забележи дека истражувачкиот проект на Гвартни и Лосон, а од 2010 година и Хал, како автори на овој труд, резултира со сè поголем број земји вклучени при изработката на извештајот. Така, во 1980-тите бројот на земји и територии кои се вклучени при изработката на овој индекс е околу стотина, притоа со тенденција истиот рапидно да се зголемува. Последниот објавен извештај во 2014 година, кој

се однесува за вредностите на EFW индексот во 2012 година, покрива 152 земји и територии од светот. Од 1970 до 2000 година индексот се објавува на секои пет години, додека од 2000 година наваму се објавува секоја година. За дел од земјите и териториите вклучени во овој индекс, Фрејзер институтот објавува податоци и за вредностите на индексот во верижна варијанта.

Една од најзначајните предности на EFW индексот е неговиот исклучителен дијапазон на индикатори кои ги објаснуваат различните аспекти на економската слобода. Индексот содржи вкупно четириесет и два индикатори, групирани во пет подрачја: 1) големината на владата; 2) правниот систем и сопственичките права; 3) стабилни пари; 4) слободната меѓународна размена и 5) регулацијата на кредитниот пазар, пазарот на труд и на бизнисите. Првата област ги испитува прашањата поврзани со државната потрошувачка и инвестиции, даноците, трансферите, јавните претпријатија и др. Областа правен систем и сопственички права ги опфаќа прашањата за независноста во работењето на судовите, заштитата на сопственоста, исполнувањето на договорите и др. Стабилни пари ја испитува монетарната понуда и инфлацијата. Во областа слободна меѓународна размена се опфатени царинските и нецаринските бариери, регулацијата во овој домен, како и трошоците и контролата на мобилноста на добра, услуги и капитал. Последната област, регулација, ја опфаќа регулацијата на кредитниот пазар, пазарот на труд и регулација на бизнисите. Секоја компонента се изразува на релативна скала во ранг од 1 (еден) до 10 (десет), при што со 10 се означени најслободните реализации, додека нулата е резервирана за неслободните случаи.

Во следната табела, Табела 4, се презентирани информации за вредноста на EFW индексот и рангирањето на селектирани земји од извештајот во 2012 година во споредба со 2000 година, како и информации за процентуалната промената на индексот и рангот во посочените години. Интересно е да се напомене дека веќе неколку последователни години, највисоко рангирани земји од аспект на економските слободи се азиските држави Хонг Конг и Сингапур, респективно, додека најмалку слободни земји, согласно ова мерило, се Венецуела и Р. Конго.

Табела 4: Приказ на EFW индексот и рангот на определени земји (Период: 2012)

Rank2012	Земји	EFW2012	EFW2000	Rank2000	Промена EFW (%)	Промена ранг
1	Хонг Конг	8,98	8,86	1	1,4	0
2	Сингапур	8,54	8,61	4	-0,8	2
3	Нов Зеланд	8,25	8,52	5	-3,2	2
25	Романија	7,57	5,27	112	43,6	87
40	Бугарија	7,39	5,37	107	37,6	67
42	Чешка	7,38	6,53	63	13,0	21
48	Полска	7,31	6,34	72	15,3	24
50	Унгарија	7,30	6,56	61	11,3	11
62	Албанија	7,18	6,23	77	15,2	15
70	Хрватска	7,04	6,35	78	10,9	8
84	Грција	6,87	6,91	45	-0,6	-39
105	Словенија	6,57	6,72	62	-2,2	-43
151	Р Конго	4,58	4,28	121	7,0	-30
152	Венецуела	3,89	5,83	93	-33,3	-59

Извор: Economic Freedom of the World (2014), калкулациите се на авторот.

Од аспект на оваа докторска дисертација, особено интересна е втората област во рамките на овој индекс, областа која го објаснува правниот систем и сопственичките права (код: EFWPR). При изработката на оваа компонента, анализирани се девет супкомпоненти кои го отсликуваат квалитетот на институциите поврзани со правниот систем и сопственичките права. Деветте вклучени поткомпоненти се следните: 1) независност на судството; 2) непристрасност на судовите; 3) заштита на сопственичките права; 4) вмешување на војската во владеењето на правото и политиката; 5) интегритет на правниот систем; 6) правно исполнување на договорите; 7) регулаторни ограничувања на продажбата на недвижниот имот; 8) доверливост на полицијата; и 9) бизнис трошоци на криминалот. Методологијата со која се пресметуваат секоја од одделните компоненти е поместена како прилог на овој текст (Прилог 1). EFWPR, идентично како EFW, се прикажува на скала со широчина 1-10, каде со 1 (еден) е означена најлошата можна заштита на правата и стабилност на правниот систем, додека 10 (десет) прикажува силна заштита на правата и стабилен систем.

Во наредната табела се презентирани сумарните статистики за EFWPR индексот, пресметани врз основа на достапните податоци за EFW индексот. Во табелата, редоследно се прикажани просечните вредности во различни години, стандардната девијација, минималниот и максималниот податок, како и бројот на земји кои се вклучени во изработката на EFWPR индексот.

Табела 5: Сумарни статистики за EFWPR индексот (2000 – 2012 година)

Год.	Просек	Стан. дев.	Мин.	Макс.	N
2000	5,97	2,03	1,16	9,62	123
2001	5,59	2,06	1,16	9,25	123
2002	5,37	1,97	1,39	9,06	123
2003	5,48	1,91	1,65	8,98	140
2004	5,35	1,82	1,82	8,85	141
2005	5,53	1,76	2,05	9,07	142
2006	5,63	1,62	2,12	9,11	143
2007	5,67	1,68	2,15	9,14	143
2008	5,63	1,63	2,14	8,82	142
2009	5,62	1,59	2,05	8,76	141
2010	5,56	1,58	2,12	8,85	153
2011	5,56	1,56	2,15	8,91	152
2012	5,52	1,53	2,20	8,90	152

Извор: Economic Freedom of the World (2014), калкулациите се на авторот.

EFW индексот, во целосна форма или изразен преку некоја од петте области или четириесет и двете компоненти, полека, но сигурно станува варијабла која често се користи во економските истражувања како израз за економската слобода, институционалниот капацитет, сопственичките права, јавната потрошувачка и сл. Во едно истражување Хал и Лосон (Hall & Lawson, 2014) дошле до заклучок дека EFW индексот (или некоја од областите/компонентите) е користен во 402 труда кои се објавени во високо селективната база на индексирани журнари, „Social Science Citation Index (SSCI)“, од кои 198 труда ја користат оваа варијабла како независна варијабла во моделите кои ги испитуваат. Малку постаро истражување за користењето на EFW како детерминанта на економскиот растеж и нерамномерноста на доходот е она на Бергрин (Berggren, 2003). Авторот прави пресек на дотогаш издадената литература и донесува заклучок дека EFW има капацитет да се развива како солидна основа за мерење на економската слобода од класична економска перспектива и неговото објаснување претставува можност за континуиран развој на економската теорија преку имплементирање на институционални варијабли во центарот на анализата. Хал и Лосон со нивната работа ги потврдуваат овие предвидувања.

Еден од најраните обиди да се употреби EFW индексот како независна варијабла во модел кој го објаснува економскиот растеж, е оној на Истон и Вокер (Easton & Walker, 1997). Тие ги користат податоците за економска слобода од 57

земји објавени во овој извештај како егзогена детерминанта во нивниот модел. Нивната препознатливост е во тоа што не ги користат податоците во форма како што се објавени, туку користат логаритамска трансформација на истите.

Досон ја испитува поврзаноста меѓу институциите, инвестициите и растежот (Dawson, 1998). Тој како независна варијабла за изразување на институциите го користи EFW индексот. Тој смета дека EFW во форма која што се објавува, претставува објективна мерка за институциите. Дополнително, посочува дека овој индекс може да се користи и во видоизменета форма, преку користење на пондери со кои би се нагласило влијанието на одредена компонента на EFW во финалниот исход. Проблемот кај овој пристап е тоа што истиот е подложен на субјективно толкување, од аспект на селекција на повеќе значајни и помалку значајни компоненти на EFW, како и при утврдување на пондерите кои би се користеле. Индиректната поврзаност меѓу институциите, изразени преку EFW, и економскиот растеж, преку каналот на инвестициите е предмет на анализа и во други истражувања во оваа област (Gwartney, Holcombe & Lawson, 2006).

Понатаму, една група на автори го истакнуваат значењето на EFW како соодветен избор за институционална варијабла, но понудуваат одредени предлози за негова модификација. Така, Роде и Кол (Rode & Call, 2012), применувајќи кластер анализа, понудуваат различна организација во рамки на EFW индексот. Тие ги прегрупираат четириесет и двете компоненти на индексот на економска слобода во пет нови подрачја. Во рамките на оваа нова организација, тие предложуваат кластер, кој го нарекуваат „Правна рамка и заштита на сопственичките права“. Според нив, во овој нов кластер би влегле дел од компонентите во втората област на EFW, комбинирани со дел од компонентите кои се однесуваат на бизнис регулацијата. Новиот кластер би содржел четиринаесет поткомпоненти. Емпириското истражување на овие автори потврдува дека вака реаранжираниот кластер претставува значаен предиктор на просечниот растеж на БДП по глава на жител во анализираниот период од 1992 до 2007 година.

Во економската литература не е запоставено и прашањето за користење на некоја од супкомпонентите на EFW, конкретно EFWPR како егзогена варијабла на растежот (Bennett et al., 2014).

Иако третманот на EFW како егзогена варијабла во економските модели е речиси стандарден, сепак постојат автори кои ги испитуваат EFW и EFWPR како

зависна варијабла во нивните модели (Miyawa, 2013). Миџијава ги испитува детерминантите за појавата и еволуцијата на институцијата сопственичките права испитувајќи неколку алтернативни пристапи: економската теорија на растежот, културните разлики; историското влијание; поврзаноста со политичките институции и др.

5.1.2. Полити IV: Ограничување на извршните власти

Базата Полити IV (*англ.* Polity IV) е резултат на обемен истражувачки проект на Центарот за систематски мир од Виена, Вирџинија, под раководство на Маршал, Гур и Јегерс (Marshall, Gurr, & Jaggers, 2013). Оваа податочна база, пред сè, ја испитува организацијата, односно институционалниот дизајн на власта во различни држави во светот. Проектот е започнат во 1960 година, а податоците кои се објавени во оваа база датираат назад до 1800 година за значаен број од земјите. Последниот објавен извештај за 2013 година вклучува варијабли за оценка на институционалниот дизајн на власта во 167 земји во светот. Станува збор за исклучително богата база, и од аспект на должината на временските серии, како и од аспект на опфатноста на категориите, која изобилува со вреден материјал и потенцијал да објасни голем дел од актуелните политички и економски феномени. Вредно е да се напомене дека оваа база на податоци е еден од најексплоатираните извори во литературата од областа на политичките науки.

Полити IV проектот вклучува четири групи на варијабли кои го опишуваат демократскиот капацитет на државите. Првата група е групата која го објаснува изборот на извршни власти, низ призма на регулацијата, конкуренцијата и отвореноста на овие процеси. Втората група се состои од само една варијабла, наречена ограничување на извршните власти. Третата група на варијабли ги вклучува политичкиот натпревар и прашањата поврзани со опозицијата, додека последната варијабла се состои од неколку концептуални варијабли.

Од аспект на новата институционална економија, во контекст на истражувачкиот предмет на оваа докторска дисертација, како посебно корисна варијабла би ја издвоиле втората, односно варијаблата која го изразува ограничувањето на извршните власти (*англ.* Executive constrains, код: XCONST). XCONST означува до која мера институционалните ограничувања при донесувањето одлуки ги ограничуваат моќите на извршните власти, без разлика

дали истите се индивидуални или колективни (Marshall, Gurr, & Jagers, 2013, p.24). Варијаблата се изразува на скала од 1 до 7, каде вредност 1(еден) добиваат земји кај кои нема или има многу слаби ограничувања на извршните власти, додека вредност 7 (седум) примаат земјите кои имаат силни институционални правила за ограничување на моќта на извршната власт. Од технички аспект, треба да се напомене дека некои од опсервациите за земјите се кодирани како -66, -77 или -88. Овие ознаки се кодови кои имаат симболично значење и со нив се означуваат периоди на политичка транзиција и трансформација.

Иако XCONST не е директна варијабла која ја опишува заштитата на сопственичките права, сепак постојат автори кои сметаат дека е добра апроксимација за истата цел (Acemoglu & Johnson, 2003; Glaeser et.al., 2004). Во овие емпириски истражувања, XCONST се користи како независна варијабла и се испитува нејзиното влијание врз економскиот растеж и просперитет во земјите. Објаснувањето кое стои позади ваквиот избор е толкувањето на XCONST како варијабла која ја изразува можноста да се ограничи политичката моќ на извршната власт, што се објаснува како можност за експропријација на приватната сопственост. Затоа, слабата контрола на извршителите означува истовремено и слаба заштита на приватната сопственост, додека високите реализации на XCONST претпоставуваат и поголема правна сигурност.

Во табелата што следи се дадени сумарните статистики за XCONST варијаблата за периодот од 2000 до 2013 година. Во колоните се презентирани просечните износи во конкретните години, стандардната девијација, како и бројот на земји. Од сериите се исклучени опсервациите кои добиваат вредност -66, -77 или -88, бидејќи истите не го означуваат квалитетот на механизмите на контрола на заштитата, туку истите претставуваат кодирани информации за политичката транзиција на земјите.

Табела 6: Сумарни статистики за XCONST индексот (2000 – 2013 година)

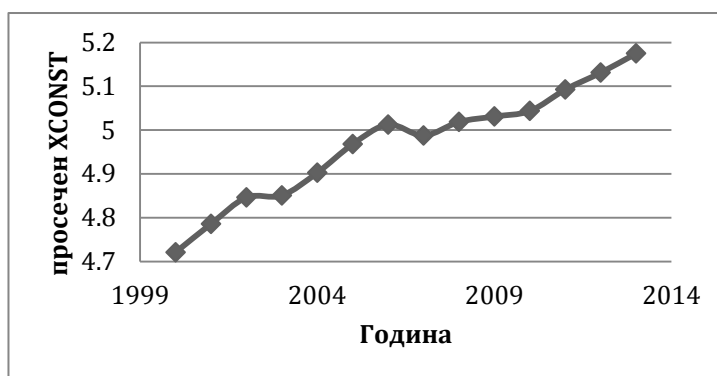
Година	Просек	Ст. Дев.	N
2000	4,720779	2,084793	154
2001	4,785714	2,092515	154
2002	4,846154	2,095014	156
2003	4,850649	2,091947	154
2004	4,902597	2,125997	154
2005	4,967949	2,080384	156
2006	5,012422	2,027892	161
2007	4,9875	2,034258	160

2008	5,018634	2,035534	161
2009	5,031056	2,013772	161
2010	5,04375	2,001091	160
2011	5,092593	1,964927	162
2012	5,13125	1,965494	160
2013	5,175	1,941114	160

Извор: Polity IV dataset (2014), калкулациите се на авторот.

На наредната слика се претставени просечните годишни вредности на XCONST во истиот период. Може да се забележи дека просечната вредност на XCONST во овие години се зголемува, што укажува на зголемување на контролата на извршните власти и, преку тоа, интензивирана заштита на сопственичките права.

Слика 10: Просечни годишни вредности на XCONST (период: 2000 – 2013г.)

Извор: Polity IV dataset (2014), калкулациите се на авторот.

5.1.3. Светски индикатори за управувањето: Владеење на правото

Проектот „Светски индикатори за управувањето“ (англ. World Governance Indicators, код: WGI) е извор на многу значајни и обилни податоци за оцена на институционалниот капацитет кој покрива 215 земји во светот. WGI се изработува од 1996 година до денес, со тоа што од 1996 до 2002 година се публикува еднаш на две години, додека од 2002 година наваму објавувањето е со годишна динамика.

WGI вклучува шест композитни индекси кои ги откриваат институциите и нивниот квалитет во различни земји во светот: глас и одговорност, политичка стабилност и отсуство на насилство/тероризам, ефективност на владата, регулаторниот квалитет, владеењето на правото и контролата на корупцијата. Секоја од компонентите се изработува согласно методологија која се состои од

три чекори. На почетокот се доделуваат податоци од различните извори на секој од шесте агрегатни индикатори. WGI користат податоци од 31 различни извори на податоци кои ги рефлектираат перцепциите на јавноста за управувањето во земјата. Така, во овој проект се користат податоци од анкети на домаќинствата и фирмите (Afrobarometer surveys, Gallup World Poll, and Global Competitiveness Report survey), комерцијални провајдери на информации (Economist Intelligence Unit, Global Insight, Political Risk Services) невладини организации (Global Integrity, Freedom House, Reporters Without Borders) и организации од јавниот сектор (World Bank and regional development banks, the EBRD Transition Report, French Ministry of Finance Institutional Profiles Database). Откако ќе се зададат вредностите, втората фаза од методологијата е прелиминарно конфигурирање на индивидуалните податоци на скала од 0 до 1. Последната фаза е конструирање на модел за креирање на пондериран просек на индивидуалните индикатори за секој извор. Вака добиените композитни мерки се со стандарден нормален распоред, средина 0 (нула) и на скала од -2,5 до 2,5. Повисоките вредности означуваат подобар институционален капацитет. WGI се издаваат и во форма на перцентилен ранг од 0 (нула), што ја означува најниско рангираната земја, до 100 (сто), кој го означува највисокиот ранг.

Во литературата која го анализира влијанието на сопственичките институции како детерминанта на економскиот развој како формална институција, може да се сретне поиндикаторот од оваа податочна база – владеење на правото, (*англ.* Rule of Law, код: WGIROL) како варијабла која го опишува институционалниот капацитет на државите од аспект на заштитата на правата (Auer, 2013; Easterly & Levine, 2003; Rodrik, Subramanian & Trebbi, 2004). Оваа компонента од WGI ги опфаќа „перцепциите за нивото до кое агентите имаат доверба и се придржуваат до правилата во општеството, посебно на квалитетот на исполнувањето на договорите, сопственичките права, полицијата и судовите, како и веројатноста за криминал и насилство“ (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2010, p. 4). Ваквото дефинирање на WGIROL компонентата дозволува истата да биде користена како мерка за заштитата на сопственичките права. Во табелата што следи се прикажани сумарните статистики за овој индекс во периодот од 1996 до 2013 година.

Табела 7: Сумарни статистики за WGIROL индексот (1996 – 2013 година)

Година	Просек	Ст. Дев.	Мин	Макс	N
1996	-0,03	1,00	-2,23	1,91	199
1998	-0,03	1,00	-2,31	1,97	199
2000	-0,03	1,00	-2,31	1,94	201
2002	-0,03	1,00	-1,91	1,92	201
2003	-0,04	1,00	-2,11	1,96	203
2004	0,00	1,00	-2,32	1,99	210
2005	0,00	1,00	-2,21	1,97	210
2006	0,00	1,00	-2,55	1,98	210
2007	0,00	1,00	-2,62	2,00	210
2008	0,00	1,00	-2,67	1,96	209
2009	0,00	1,00	-2,50	1,97	212
2010	0,00	1,00	-2,45	1,98	212
2011	0,00	1,00	-2,36	1,96	214
2012	0,00	1,00	-2,45	1,95	212
2013	0,00	1,00	-2,44	1,97	212

Извор: Worldwide Governance Indicators Dataset, калкулациите се на авторот.

5.1.4. Меѓународен водич за ризик на земјите: Ризик од експропријација

Меѓународниот водич за ризик на земјите (*англ.* International country risk guide, код: ICRG) водич кој го изработува ПРС групацијата, приватна компанија за оценка на ризици. Водичот се изработува од 1980 година и во него се објавуваат податоци за 140 развиени и земји во развој. ПРС групацијата користи околу триесетина мерки да ги објасни овие ризици.

Ризикот од експропријација (*англ.* Risk of expropriation, код: ROE) нуди субјективна оценка на ризикот во различни земји од целосна конфискација и присилна национализација на приватните странски инвестиции и имот (Bennett et al., 2014, p. 2). Варијаблата ROE се базира врз основа на експертски мислења и анализа на економски и политички податоци. Скалата на која се изразува е од 1 до 10, каде со 1 (еден) се означува висок ризик и слаба заштита на сопственоста и инвестициите, додека 10 (десет) означува силна заштита на правата.

Интересно е да се напомене дека ICRG се користи и како основа за изработка на регионални индекси кои означуваат институционален капацитет за мерење на правното окружување и заштитата на правата од сопственост. Како пример, би го издвоиле Канадскиот индекс за сопственички права, лансиран од

Фронтиер центарот за јавни политики. Со овој индекс се прави обид да се претстават локалните специфики на различните организациони единици на власта во Канада, со посебен фокус на тешкотиите за регистрирање или трансфер на сопственоста, ризикот од експропријација, одземањето на градежното земјиште, моќта на единиците на локалната самоуправа, конфискација, заштита на загрозени видови, културно наследство и наследување на сопственоста.

Повикувањето на ROE како израз на институционалната заштита на правата на сопственост не е новина во економската литература. Модерната економска литература дури го посочува овој индикатор како најдобра мерка за заштитата на сопственичките права (Knack & Keefer, 1995; Hall & Jones, 1999; Acemoglu, Johnson, & Robinson, 2001; Acemoglu & Johnson, 2003; Hall, Sobel, & Crowley, 2010). За илустрација, Хал, Собел и Краули (Hall, Sobel, and Crowley, 2010) ја испитуваат поврзаноста меѓу производот по работник како зависна варијабла и физичкиот и човечкиот капитал, притоа користејќи неколку контролни варијабли. Специфично за нив е тоа што не ја користат ROE како посебна независна променлива, туку додаваат две новосоздадени варијабли во нивниот модел, а кои ги пресметуваат како производ од варијаблата за физички капитал (пораст на физичкиот капитал по работник), односно човечки капитал (пораст на години образование по работник) и соодветниот износ на ROE. На овој начин тие создаваат комбинирани варијабли од физички и човечки капитал со институционална компонента.

Кнак и Кифер (Knack, 1996; Knack & Keefer, 1997, 2000), од друга страна, користат неколку компоненти од ICRG: квалитетот на бирократијата, корупцијата, владеењето на правото, ризик од експропријација на приватните инвестиции, непочитување на договорите од страна на владите. Тие ги трансформираат првите три варијабли на скала од 0 до 10, и во анализата користат индекс кој го пресметуваат како збир од овие трансформирани компоненти. Вака композираниот индекс го толкува како индекс кој ја опишува заштитата на сопственичките права и спроведувањето на договорите. Гвартни, Холкомб и Лосон (Gwartney, Holcombe & Lawson, 2004), пак, сопственичките права во нивниот модел ги изразуваат како просечна вредност од три компоненти: ризик од експропријација, ризик од непочитување на договорите и присуство на владеење на правото. Авторите ја прават истата трансформација од претходниот случај, користејќи 1–10 скала.

Од друга страна, пак, постојат автори кои ROE го користат како ендогена варијабла во нивните модели. Така, Вилијамсон и Керекес (Williamson & Kerrekcs, 2011) ја испитуваат поврзаноста меѓу сопственичките права од една страна и формалните и неформалните институции, од друга. Тие користат впросечени податоци за индексот во периодот 1982–1997 година.

Употребата на овој индикатор се јавува и сериозна критична маса која ја оспорува неговата примена за посочената намера. Така, Глејсер и останатите, (Glaeser et al., 2004, p. 276) ја преиспитуваат неговата валидност како мерка за институциите, објаснувајќи дека со него повеќе се изразуваат економските или политичките исходи, а не перманентните правила, процедури и норми кои обезбедуваат контрола на суверенот. Тие како поткрепа на ваквото тврдење ја користат Нортовата дефиниција за институциите како релативно стабилни и инертни правила кои го обликуваат човековото однесување преку создавање на рамка за прифатливи одлуки и активности.

Поради ограничениот пристап до ICRG базата, не бевме во можност да обезбедиме приказ на сумарните карактеристики на ROE, како што тоа беше направено кај останатите мерки за заштита на сопственичките права.

5.1.5. Индексот за економска слобода: Сопственички права

Индексот за економска слобода (*англ.* Index for Economic Freedom, код: IEF) е изработен од страна на Центарот за трговија и економија во рамките на фондацијата Херитиц, а во партнерство и соработка со журналот Вол Стрит. Истиот претставува обид да се институционализира економската слобода, изразувајќи ја низ следните четири призми: владеење на правото (сопственичките права и слободата од корупција), наметнувањето и големината на владата (фискалната слобода и владината потрошувачка), регулаторната ефикасност (слободата на бизнисот, слободата на работната сила и монетарната слобода) и отвореноста на пазарите (слободата за размена, инвестициската слобода и финансиската слобода). Вкупниот број варијабли претставени во овој извештај изнесува десет. Последното издание на извештајот за IEF (Miller & Kim, 2015) опфаќа анализа на економските политики и институции во 186 земји и територии во светот. Постапката преку која се пресметува вредноста на индексот за секоја земја одделно е следната: на почетокот се оценуваат земјите на скала од 0 до 100

за секоја од десетте компоненти вклучени во индексот, потоа овие вредности се впросечуваат (со еднаков пондер) и на тој начин се добива финалниот резултат за економската слобода.

Првата компонента во областа владеење на правото е компонентата сопственички права (код: IEFPR). Таа претставува „квалитативна проценка на степенот до кој правната рамка на земјата им овозможува на поединците слободно да акумулираат приватна сопственост, заштитена со јасни закони кои се спроведуваат ефикасно од страна на владата“ (Miller & Kim, 2015, p. 475). За пресметка на оваа оцена, Херитиџ фондацијата разгледува перцепции по однос на неколку основи: правна заштита на сопственоста, ефикасноста на судскиот систем во поглед на решавање на споровите, можноста за постоење корупција, можноста за експропријација на имотот, влијанието на извршната власт и останатите власти врз работењето на судството и можноста на индивидуите и бизнисите да ги исполнуваат договорите. Земјите добиваат вредности на оваа варијабла од 0 до 100, каде повисокиот резултат означува поефикасна правна и практична заштита на сопственоста. Методологијата за определување на IEFPR е дадена во прилог на текстот (Прилог 2).

Претходната табела ги содржи сумарните статистики за вредноста на IEFPR индексот во периодот од 1995 до 2013 година. Едноставната анализа на статистиките дека средната вредност на индексот перманентно се намалува, што може да се должи на поголемиот број земји за кои се изработува овој индекс. Имено, проширувањето на листата на земји значи вклучување на земји кај кои или отсутствуваат институции кои гарантираат заштита на сопственичките права или истите се во многу лоша состојба. Истиот заклучок може да биде донесен и доколку се погледне минималниот износ на IEFPR во различните години. Како што може да се забележи од Табелата 8, во периодот 1995 – 2008 година најниско оценетите земји од аспект на заштитата на сопственоста добивале вредност 10. Од 2008 година наваму, најниската реализација изнесува 5, што значи дека во базата се вклучени земји кои имаат екстремно сиромашна заштита на правата.

Табела 8: Сумарни статистики за IEFPR индексот (1996 – 2013 година)

Година	Просек	Ст. Дев.	Макс.	Мин.	N
1995	56,23762	20,33969	90	10	101
1996	55,88652	22,36295	90	10	141
1997	55,7047	22,66844	90	10	149

1998	53,67742	23,41105	90	10	155
1999	53,0625	23,65892	90	10	160
2000	52,1875	23,59703	90	10	160
2001	51,74194	24,55178	90	10	155
2002	48,78981	23,9484	90	10	157
2003	48,59873	23,76322	90	10	157
2004	47,87097	23,76801	90	10	155
2005	47,03226	23,99064	90	10	155
2006	46,56051	24,09153	90	10	157
2007	45,6051	24,18777	90	10	157
2008	45,6051	24,30674	90	10	157
2009	44,02235	24,40343	95	5	179
2010	43,82682	24,03224	95	0	179
2011	43,60335	23,79109	95	5	179
2012	43,37989	23,98855	95	5	179
2013	42,97222	24,32725	95	5	180
2014	42,62431	24,54344	95	5	181
2015	42,18232	24,96809	95	5	181

Извор: Heritage Foundation: Index of Economic Freedom, калкулациите се на авторот.

Во рамки на групата владеење на правото, авторите на овој индекс додале уште една компонента – слобода од корупција. Слободата од корупција е во конфликт со економската слобода бидејќи ја зголемува несигурноста и неизвесноста во економските односи и ја намалува економската виталност преку создавање дополнителни трошоци и пренасочување на ресурсите кон непродуктивни активности“ (Miller & Kim, 2015, p. 476). Оваа компонента е директно изведена од Индексот за перцепција на корупцијата кој го издава Транспаренси интернешнл.

5.1.6. Меѓународен индекс на сопственички права

Меѓународниот индекс на сопственички права (*англ.* International Property Rights Index, код: IPR) е релативно нова мерка која го изразува институционалниот капацитет за дефинирање и заштита на сопственичките права. Индексот се издава од 2007 година од страна на Алијансата за сопственички права, а е инициран од економистот Хернандо се Сото. За разлика од останатите презентирани варијабли во овој труд, каде сопственичките права беа компонента или поткомпонента на некоја од областите вклучени во индексите, IPR е индекс кој е специјално дизајниран да ја презентира институцијата сопственост.

Индексот се состои од три области: правно и политичко окружување, стварни сопственички права и права од интелектуална сопственост. Во областа правно и политичко окружување се прибираат податоци за контрола на корупцијата, независноста на судството, политичката стабилност и владеењето на правото. Стварните политички права ги опфаќаат пристапот до заеми, заштитата на стварните права и регистрирање на сопственоста. Правата од интелектуална сопственост, пак, се однесуваат на повреда на авторските права и заштитата на правата од интелектуална сопственост. Индексот се изразува на скала од 1 до 10, каде повисоките вредности означуваат поголема заштита на правата. Последното издание на индексот објавено во 2014 година вклучува 97 земји. Сумарните статистики за опис на овој индекс се дадени во табелата што следи.

Табела 9: Сумарни статистики за IPRI индексот (2008–2013 година)

Правно окружување					
	Просек	Ст. Дев.	Макс.	Мин.	N
2008	5,17	1,79	9,05	1,60	194
2009	5,17	1,78	8,95	1,80	195
2010	5,15	1,78	8,90	1,43	199
2011	5,07	2,00	9,80	1,60	199
2012	5,06	2,00	9,90	1,60	198
2013	5,14	1,79	8,90	1,63	197
Стварни сопственички права					
	Просек	Ст. Дев.	Макс.	Мин.	N
2008	6,53	1,08	8,90	4,05	126
2009	6,34	1,01	8,53	3,75	126
2010	6,19	0,95	8,33	4,00	132
2011	6,16	0,98	8,43	3,37	135
2012	6,18	0,96	8,30	3,33	140
2013	6,16	0,94	8,17	3,53	142
Права од интелектуална сопственост					
	Просек	Ст. Дев.	Макс.	Мин.	N
2008	6,22	1,59	9,10	3,15	98
2009	5,37	1,64	8,53	2,25	117
2010	5,31	1,64	8,50	2,30	122
2011	5,34	1,63	8,57	1,70	124
2012	5,40	1,59	8,60	1,95	127
2013	5,43	1,58	8,57	2,25	127

Извор: International Property Rights Index, калкулациите се на авторот.

Заклучокот за овој индекс е дека иако тој не датира многу одамна и бројот на земји кои се вклучени во истражувањето е помал од претходно анализирани индекс, сепак овој обид има потенцијал да прерасне во сериозна мерка за заштитата на правата на сопственост. Предноста на овој индекс пред останатите е тоа што вклучува компоненти кои се директно поврзани со дефинирањето и заштитата на правата. Уште поважно, индексот ја прикажува целокупноста на правата на сопственост, бидејќи интегрира информации, како за окружувањето, така и за институциите поврзани со сопственоста. Дополнително, индексот прави дистинкција меѓу стварните права и правата од интелектуална сопственост, што создава дополнителни можности за испитување на поврзаноста меѓу сопственичките облици и економските перформанси на земјите.

Со последните неколку години се објавија неколку студии кои го користат IPRI како варијабла при истражувањата (Berechet, 2014; Wong & Work, 2014).

5.2. СУБЈЕКТИВНИ ИНДИКАТОРИ ЗА ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА

Создавањето услови за почеток на континуирано и систематизирано мерење на заштитата на сопственичките права и останатите формални институции поврзани со економските перформанси не е случајно. Интересот на економската јавност за следење и испитување на овие појави датира уште пред да почнат да се изработуваат и објавуваат базите на податоци кои беа елаборирани во претходниот дел. Во овој дел ќе бидат посочени неколку субјективни индикатори кои се користат во економската наука како мерка за заштитата на правата. Притоа, под поимот субјективни индикатори подразбираме индивидуално дизајнирани варијабли од страна на конкретни автори кои имаат за цел ја изразат заштитата на сопственичките права на универзално прифатлив начин. Во основа, разликата меѓу овие индикатори и претходните се наоѓа во субјектот кој ги издава, односно дали станува збор за индивидуален автор т.е. заедничка работа на неколку автори или станува збор за континуирано прибирање на податоци од страна на различни организации (компаниии за ризик, владини и меѓународни организации, невладини организации и сл.). Сметаме дека овие обиди може уште да се нарекуваат и индивидуално креирани или авторски индикатори. На овој начин сметаме дека се

создаваат коректни и неутрални називи кои ја доловуваат нивната заедничка нишка, а тоа е постоењето на индивидуален напор за нивното создавање, мерење и публикување.

Субјективните индикатори се значајни поради две причини. Прво, во најголем дел од случаите, нивната појава историски ѝ претходи на појавата на организирано публикување на податоци за заштита на сопственичките права. Индивидуалните обиди на група автори за оценка на сопственичките права беа одлично прифатени од економската јавност, која ја потврди потребата од постоење на систематизиран и лесно споредлив систем за изразување на сопственичките права. Поради тоа, сметаме дека изработката на субјективните мерки го поттикна научниот интерес за овие прашања, што во крајна линија доведе до организирано собирање и мерење на заштитата преку изработка на индексите кои беа презентирани во претходниот дел.

Второ, иако денес постојат специјализирани агенции и организации кои редовно публикуваат низа на индикатори со кои се оценува институционалното окружување, сепак сведоци сме дека не замреа и индивидуалните напори за наоѓање нови мерки. Новите индивидуални авторски проекти може да бидат третираны како коректив на општоприфатените методологии за оценка на овие феномени. Имено, создавањето на нови критериуми и мерила претставува своевидна критика на досегашните организирани напори за публикување на податоци. Затоа, сметаме дека понатамошното објавување на нови идеи и нови мерила во крајна линија ќе го подобри разбирањето на институционалните аранжмани, како и ќе ги унапреди постојните користени решенија.

Еден од најраните обиди систематизирано да се претстават различните слободи кои се круцијални за развиените и цивилизирани општества е оној на Гастил (Gastil, 1982). Тој креира сет од информации за голем број земји од светот кои се однесуваат на политичките права и граѓанските слободи и истите ги објавува во публикација наречена „Слободата во светот“. Истите се објавуваат на годишно ниво, датирајќи од 1973 година. Гастил користи 1–7 скала за објаснување на слободите во различните земји. Во рамки на ова истражување тој соработува со Линдзи Рајт и заедно го прошируваат концептот на слобода со додавање на економските слободи како еден од главните столбови на слободните

економии (Wright, 1982). Рајт изработува рејтинизи за економска слобода за 165 земји во светот. Секоја земја е оценувана на номинална скала каде можните исходи се: „високо“, „средно високо“, „средно“, „средно ниско“ или „ниско“ ниво на економска слобода. Оваа варијабла е конструирана врз основа на четири компоненти кои се во согласност со дефиницијата за економска слобода: 1) слобода на сопственоста; 2) слобода за здружување; 3) слобода за движење и 4) слобода за информирање. Оваа класификација на економската слобода во економската литература е позната под името Гастил – Рајтова класификација.

Податоци за политичките и граѓанските слободи, видот на економскиот систем и други аспекти на слободата понатаму ги користат серија автори. Така, Скали (Scully, 1988) користи впросечени вредности на ранговите од Гастил за периодот 1973–1980 година. Но, уште поважно, тој заедно со Слоатје (Scully & Sloattje, 1991) развиваат алтернативни мерки користејќи ги мерките за економска слобода изработени од Гастил. Нивниот пристап за дефинирање на економската слобода вклучува петнаесет аспекти на слободата: слобода за странски валутен режим (L1), слобода од воени обврски (L2), слобода на сопственоста (L3), слобода на движењето (L4), слобода на информациите (L5), индексот за граѓански права на Гастил (L6), класификацијата на Гастил за видот на економските системи (L7), слобода на печатените медиуми (L8), слобода на радио и телевизиските медиуми (L9), слобода за меѓународни патувања (L10), слобода за надворешни или странски патувања (L11), слобода на мирно здружување (L12), слобода од работни дозволи (L13), слобода од претрес без налог (L14) и слобода од арбитражно одземање на сопственоста (L15). Во заградите после секој атрибут е даден симболот кои авторите го користат за соодветната информација. Овие атрибути на економската слобода Скали и Слоатје ги рангираат на неколку скали со различен распон, односно во рамки на следниот распон: 1-3 (L8, L9), 1-4 (L1, L10-L15), 1-5 (L2-L5), 1-7 (L6) и 1-9 (L7). Притоа, заедничко за сите оценки на атрибутите е дека резултат 1 (еден) означува најслободна варијанта на компонентата, додека највисоката вредност на скалата ќе биде репрезент на најниско ниво на слобода, без разлика за кој аспект на економската слобода станува збор. Потоа, врз база на овие атрибути, авторите развиваат осум индекси на економска слобода кои ги пресметуваат врз основа на различни просеци од посочените компоненти. Притоа, со цел да потенцираат различни аспекти на

слободата или различни проблеми во определени земји или региони, користат техника на пондерирање врз база на главни компоненти, каде преку задавање на различни вредности на пондерите нагласуваат различни атрибути и аспекти на економската слобода. На крај, авторите ги тестираат алтернативните индекси и доаѓаат до заклучокот дека ранговите сугерираат постоење на висока корелација меѓу економската слобода, од една страна, и стапката на економски растеж и реалниот БДП по глава на жител, од друга страна.

Ваквото дефинирање и изразување на економската слобода, во поширок контекст, односно слободата за заштита на сопственичките права лансирана од Скали и Слоатје, се користи во истражувачкиот апаратус и во други трудови од оваа проблематика. Како пример ќе го издвоиме Торстенсен (Torstenssen, 1994) ги користи варијаблите „STATPROP“ како обид да се прикаже степенот до кој сопственоста е поседувана од државата и „ARBSET“ која е израз за безбедноста на индивидуите од арбитарни отуѓувања на нивната сопственост (национализација на земјиште, корупција на официјални службени лица и сл.). Двете варијабли се изразени на скала од 1 до 4, при што на земјите кои имаат безбедна приватна сопственост им се доделуваат пониски вредности, додека ризичните земји добиваат повисоки вредности.

Понатаму, дел од поновите субјективни индикатори се развиваат како трансформација на некоја од стандардните мерки за заштитата на сопственичките права објавени од некоја институција. Така, Кифер и Кнак (Keefner & Knack, 1997) во анализата вклучуваат неколку мерки за мерење на институционалното влијание. Прво, како прокси за заштитата на сопственичките и договорните права ги користат Ризикот од експропријација (ROE) и Ризикот од неисполнување на договорите од владите (*англ.* Risk of repudiation of contracts by governments, код: ROFC) објавени од ICRG, и Ризикот за национализација (*англ.* Risk of Nationalization, код: RON) и Исполнувањето на договорите (*англ.* Enforceability of contracts, код: EOC) објавени од BERI. Како мерки за воопштениот институционалниот капацитет тие ги користат Владеењето на правото од ICRG, Ограничувањето на извршните власти (XCONST) од Полити II, додека за оценка на бирократијата ги користат Квалитет на бирократијата (*англ.* Bureaucratic quality, код: BQ) од ICRG и Доцнење на бирократијата (*англ.* Bureaucratic delays, код: BD) од BERI.

Во еден друг труд, Кифер (Keefer, 1996) како варијабли за сопственичките права ги користи ROE од ICRG и Владеењето на правото од истиот извор. Од овде може да се заклучи за широката интерпретација на сопственичките права како егзогена варијабла во економската литература. Владеењето на правото иако директно е детално поврзано со заштитата на сопственоста, бидејќи владеењето на правото, во основа претставува доста поширок концепт, сепак поврзаноста е евидентна: владеењето на правото е неопходен услов да постои заштита на сопственичките права. Кифер покажува дека постојат високи стапки на корелација помеѓу различните варијабли кои тој ги користи како алтернативни мерки за правната и сопственичката сигурност.

Слично на нив, Хал и Џонс (Hall & Jones, 1999) креираат своја варијабла која ја нарекуваат „Индекс на владина антидиверзиона политика“, со која ја објаснуваат социјалната инфраструктура во 127 земји вклучени во нивното истражување. Оваа варијабла претставува непондериран просек пресметан од пет варијабли кои ги позајмуваат од ICRG: 1) закон и ред; 2) квалитетот на бирократијата; 3) корупцијата; 4) ризикот за експропријација, и 5) ризикот од неисполнување на договорите од владите. Првите две компоненти ја прикажуваат улогата на владата во заштитата од приватна диверзија, додека останатите три ја мерат можноста да владата биде можен дивертер. Нивниот индекс се пресметува на скала од 0 до 1, каде повисоките вредности сугерираат дека во земјата има поквалитетна социјална инфраструктура.

Дел од субјективните индикатори се однесуваат на заштитата на правата низ времето. Ричардсон и Богард (Richardson & Bogart, 2008) ги анализираат сопственичките права во средновековна Англија. Нивниот предмет на истражување е доста специфичен. Имено, тие ја испитуваат поврзаноста меѓу бројот на акти кои се однесуваат на реорганизација на сопственичките права донесени од Парламентот и економските услови. Главната истражувачка хипотеза е дека условите кои влијаат да се зголемуваат приносите од реорганизација на правата (економски просперитет), ги охрабруваат луѓето да поднесуваат поголем број акти.

Едно од поновите прашања од интерес од аспект на мерењето на правата е корпоративната сопственост. Пионерски чекор во овој домен претставува

заедничката работа на Клаг, Кнак, Кифер и Олсон (Clague et al., 1999). Овие автори воведуваат нова, лесно достапна и објективна мерка за заштитата на сопственичките права и исполнувањето на договорите, наречена „Договорно-интензивни пари“ (англ. Contract-intensive money, код: CIM). Авторите ја пресметуваат оваа варијабла на следниот начин:

$$CIM = \frac{M_2 - C}{M_2} \quad \dots(5.1)$$

каде со CIM се означени договорно-интензивните пари, монетарниот агрегат M_2 ја претставува вкупната парична понуда, додека C е невалутни пари. Општествата остваруваат придобивки при постоење на самоспроведливите трансакции, кои пак се интензивираат тогаш кога постои спроведување на договорите. Затоа, правата на сопственост можат да бидат апроксимирани со релативната употреба на валутните пари во однос на договорно -интензивните пари (р. 188). Според овие автори, договорно-интензивните пари се израз на видот на управувањето во земјата кое ја подобрува, односно влијае врз економскиот просперитет, а не се последица од истиот. Затоа, вака креираната варијабла имплицитно ги претставува исполнувањето на договорите и заштитата на правата. Во трудот се вклучени и неколку студии на случај (Иран, Гамбија, Чиле, Бразил, Гренада, Турција, Индонезија) кои ја потврдуваат поврзаноста меѓу договорно-интензивните пари и начинот на управување во земјите. Подоцна, оваа субјективна мерка за исполнување на договорите и заштита на сопственоста се користи и во други истражувања (Zawojaska & Siudek, 2013).

Ла Порта и останатите автори (La Porta et al., 1999) креираат нова база на податоци за сопственичката структура на компаниите од 27 земји во светот. Најпрво, тие имплементираат релативно нов пристап при селекција на примерокот на компании кои ги вклучуваат во истражувањето. Имено, авторите избираат 27 најбогати земји на светот (со исклучок на Кувајт, Обединети Арапски Емирати и Саудиска Арабија) и од нив извлекуваат два примерока. Првиот примерок ги вклучува дваесетте најголеми фирми во секоја од избраните земји од аспект на пазарната капитализација на крајот од 1995 година. Вториот примерок се состои од десетте најмали компании согласно истиот критериум, но не помалку од 500 милиони долари во 1995 година. Потоа, изработуваат неколку варијабли кои ги изработуваат правата на сопственост во рамките на овие институции.

Првиот индекс е „Антидиректорски права“ кој претставува агрегатен индекс изразен на скала од 0 до 6. Вредноста на индексот за секоја поединечна земја се пресметува преку додавање на 1 (еден) кога: во земјата е дозволено акционерите да го достават нивниот глас преку пошта на фирмата; акционерите не се обврзани да го депонираат нивниот глас пред почетокот на генералното собрание на акционери; дозволено е кумулативно гласање или пропорционално претставување на малцинските акционери во бордот на директори; не постојат механизми за опресивност на малцинските акционери; минималниот удел кој му дава право на акционерот да свика вонредно собрание, е еднаков или помал од 10 проценти; акционерите имаат превентивни права кои можат да бидат искористени само при гласање. Вториот индекс кој го развиваат авторите, се нарекува дисперзија на сопственоста (*англ.* Widely held). На фирмите им се доделува вредност 1 (еден) доколку не постои доминантен (контролирачки) акционер. Притоа, контролата се подразбира во директна форма, преку поседување акции на лично име, и во индиректна форма, ако лицето не е директен сопственик, но ги контролира лицата или фирмите кои имаат удели во компанијата. Авторите изработуваат и неколку дополнителни варијабли, поврзани со распреканоста на сопственоста меѓу различни фамилии, државата, финансискиот сектор и корпоративниот, сè со цел да се прикаже корпоративната сопственичка структура. Овие варијабли се применливи во микроекономските и финансиските истражувања поврзани со корпоративното одлучување и сопственичките права (Ali, Fiess, & Macdonald, 2011).

5.3. ПРОБЛЕМИ ПРИ МЕРЕЊЕТО НА ПРАВАТА НА СОПСТВЕНОСТ

Критики на различните индикатори кои се користат во економската анализа беа упатени од најразлични извори. Едни од најгласните застапници на идејата дека е неопходна исклучително внимателна употреба на мерките за отсликување на институционалниот капацитет и квалитет, издадени од различни организации, се Глаесер, ла Порта, Лопез-де-Силанез и Шлаифер (Glaeser et al., 2004). Овие автори сметаат дека суштинскиот проблем со користењето на прифатените мерила е тоа што тие не ги отсликуваат правилата на игра кои го обликуваат, и истовремено ограничуваат човековото однесување во дадени рамки, согласно општоприфатената дефиницијата за институциите понудена од Норт

(North, 1990), туку едноставно го претставуваат резултатот на истите ограничувања. Суштинската карактеристика на институциите е нивната перманентност и стабилност. Овие автори сметаат дека тоа не е случај кај посочените индикатори, бидејќи истите се менуваат секоја година и се потврдува дека се корелирани со промената на доходот по глава на жител. Втората критика се однесува на тоа што овие мерки не ги отсликуваат ограничувањата, туку политиките. На пример, доколку во земјата постои диктаторско владеење и доколку диктаторот ги почитува сопственичките права, тогаш овие индекси покажуваат високи резултати, а литературата истите ги толкува како постоење на „добри институции“. *Де факто* состојбата е отсуство на слобода во политичкото уредување, што никако не може да биде толкувано како посакувана состојба. На крај, овие индикатори не ги претставуваат сите ограничувања кои се од есенцијална важност за обликување на човековото однесување. Така, доколку се земе предвид варијаблата ROE (ризик од експропријација) од ICRG како мерка за институционалниот квалитет, тогаш предвид не се земени многу други аспекти на потенцијалните ограничувања и опасности, како на пример одлуките на судот, легислативата или изборните правила. Затоа, овие автори ваквите варијабли ги нарекуваат како „податоци од книга“, алудирајќи на нивната вградена слабост да не можат да ги отсликаат реалните ограничувања. Истите забелешки се релевантни и за Полити IV индексот кој „нуди рапидни промени на оценките на исходите од изборите низ времето, и не е вистинска мерка за политичките ограничувања на владата“ (p. 277). Во крајна линија, вистинската опасност од користењето на овие варијабли е изведувањето погрешни заклучоци за влијанието на институциите како детерминанта на економскиот растеж.

Има автори кои вложуваат напор да ги евалуираат алтернативните институционални варијабли како мерка за заштитата на сопственичките права. Во оваа група на трудови влегуваат оние кои ја истражуваат литературата за сопственички права од аспект на тоа која варијабла е употребена во емпириските модели кои се понудени. Еден од поновите обиди да се систематизираат варијаблите кои го изразуваат институционалниот капацитет е оној на Кунчич (Kunčič, 2013). Неговиот потфат се состои во тоа што ја ревидира поновата литература од областа на новата институционална економија и прави обид да ги класифицира различните индекси и варијабли кои се креирани од самите автори во истражувањата во неколку групи на институции: правни институции,

економски институции и регулаторен квалитет. Во рамките на политичките институции, овој автор сместува девет мерки, кои се однесуваат на дефинирање и заштита на сопственичките права, независност на судовите, владеење на правото, религија и политика, граѓански слободи, слобода на печатот и сл. Во оваа група, Кунчич вметнува и три прокси за заштита на сопственичките права: IEFPR, EFWPR и ROL.

Понатаму, евалуацијата на различните мерки на институционална заштита на сопственоста како предиктор на економскиот растеж е анализирана кај Бенет, Фарија, Гвартни и Моралес (Bennet, Faria, Gwartney & Morales, 2014). Овде авторите се осврнуваат на четирите најзастапени мерки за институционална заштита на сопственоста (EFW, IEF, Polity IV и WGI), ги посочуваат нивните предности и слабости и ја оценуваат нивната способност да ги предвидат и објаснат разликите во нивоата на БДП по глава на жител меѓу земјите во светот. Нивната анализа покажува дека дел од компонентите на EFW, IEF и WGI се солидни предиктори на економскиот растеж, додека Полити IV во голема мера зависи од спецификациите на истражуваниот модел.

Во овој дел, вреди да се наведе и поделбата на индикаторите сугерирана од Кауфман и Креј (Kaufmann & Kraay, 2008), иако авторите експлицитно не развиваат сопствена мерка за институционалниот капацитет во доменот на сопственичките права. Овие автори разликуваат две групи на индикатори поврзани со институционалното окружување: индикатори базирани на правила и индикатори базирани на резултати кога станува збор за оценка на институциите за управување во земјите. Индикаторите базирани на правила се информации кои се објавени од меѓународни релевантни организации (на пример, овде е наведени Извештајот за водење бизнис на Светска банка, Полити IV проектот и Глобалниот индекс на интегритет) ги претставуваат *де јуре* институциите поврзани со правното, економското и политичкото окружување и најчесто како извори ги користат мислењата на експертската јавност во соодветната област. Како главен проблем на оваа група на индикатори ја наведуваат субјективноста во пристапот при определувањето, некореспонденцијата меѓу правилата и нивната примена, долгите временски задоцнувања при имплементацијата и сл. Затоа, авторите сметаат дека предност треба да им се даде на индикаторите базирани на резултати кои ги претставуваат *де факто* ограничувањата на субјектите. Во оваа група тие ги сместуваат дел од индикаторите кои ги изработуваат комерцијални агенции за

оцена на ризик (Global Insight DRI, Economist Intelligence Unit, Political Risk Services), невладини организации (Херитиџ фондација, Репортери без граници, Фридом Хаус), владини и мултилатерални организации (Country Policy and Institutional Assessment, Public Expenditure and Financial Accountability), академија, фирми (Investment Climate Assessment, World Competitiveness Yearbook) и индивидуи (Afrobarometer, Worldwide Governance Indicators).

5.4. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА ЗА МЕРЕЊЕТО НА ПРАВАТА НА СОПСТВЕНОСТ

Претходната анализа на алтернативните сопственички права е дополнителен доказ за популарноста на новата институционална економија, посебно во делот на анализата на формалните институции на растежот како детерминанта на економскиот просперитет. Различните варијабли и извори кои се користат во економските истражувања, го покажуваат критичкиот научен интерес по однос на ова прашање. Речиси сигурно е дека во перспектива дополнително ќе се испитуваат и дополнителни аспекти на сопственичките права, како и нивното влијание врз различни сфери на општествено-економскиот живот.

Но, мора да напоменеме, дека употребата на некој од претходно наведените индикатори треба да биде комбинирана со задолжителна претпазливост и критичка опсервација, со цел истата да биде релевантна за конкретниот предмет на истражување. Причината за ваквиот став се должи на неколку детектирања проблеми и дилеми околу содржината на различните извештаи и бази на податоци од кои се црпат варијаблите во моделите.

Прво, со исклучок на Полити IV датабазата, сите останати индикатори се изработени за релативно пократки временски периоди. Така, објавувањето на варијаблите со годишна динамика е карактеристично за EFW и IEF, но само во периодот од 2000 година наваму. Пред тоа, овие извештаи се изработуваат на секои пет, односно две години. Проблемот е посебно евидентен кај најновиот лансиран индикатор, меѓународниот индекс на сопственички права, каде се објавуваат податоци за сопственичките права и правното окружување почнувајќи од 2006 година. Краткиот временски интервал сметаме дека е проблематичен, во контекст на дефиницијата за институциите која е општо прифатена во економската литература, и која ги нагласува институциите како релативно

стабилни и тешко променливи правила на игра кои го детерминираат човековото однесување од економски аспект. Временска серија која се состои од релативно краток временски период, нешто подолг од една деценија, е прашање дали може да биде третирана како „*релативно трајна*“ форма на организација на човековото делување и интеракција. Единствен исклучок од овој коментар би бил Полити IV извештајот кој се публикува од 1800 година до денес, и кој нуди увид во развојот на политичките институции, во овој случај, ограничувањата на извршната власт во релативно долг период.

Второ, иако може да се забележи постоење на тренд на зголемување на бројот на вклучени земји и територии кои се вклучени во изработката на различните мерила, сепак временските серии за нив се релативно кратки. Дополнително, во голем број од новододадените земји недостасуваат податоци за значаен дел од економските и политичките институции. Но, во секој случај, напорот за проширување на листата на земји, како и постојаната иновација на мерилата кои го изразуваат институционалниот капацитет, е за пофалба, бидејќи на долг рок ќе обезбеди формирање на бази на податоци за подобро разбирање на влијанието на институциите.

Последната критика е насочена кон нивото на деталност на одделните варијабли. Проблемот, во оваа смисла, е тоа што дел од користените варијабли во економската и литература како мерка за заштита на сопственичките права, се доста воопштени и многу често се однесуваат на квалитетот на правниот систем, владеењето на правото, ограничувањата на владите и сл. Ваквиот избор на варијабли може да биде доста дискутабилен посебно ако истите се користат како израз на капацитетот на земјите да ги гарантираат и штитат правата на сопственост како базична институција. Имено, може да дојде ситуација кога земјата напреднала во заштитата на сопственоста, а да нема промена на агрегатниот индекс за економска слобода или бизнис окружување. Затоа уште еднаш се нагласува потребата за реорганизација на различните индикатори, во насока на издвојување на посебни варијабли кои ќе ја изразуваат заштитата на сопственичките права како базична институција одговорна за непреченото функционирање на правниот систем и предуслов за економски просперитет. Чекор напред во надминувањето на овој проблем сметаме дека е објавувањето на IPRI, кој е специјализиран и нуди информации конкретно за заштитата на различните видови сопственост, како и оцена на квалитетот на правниот систем.

Но, и покрај неколкуте забелешки на овие варијабли, сепак можеме да заклучиме дека нивната употреба како егзогени или ендогени варијабли во економските модели е речиси задолжителна. Во прилог на ова тврдење е растечката литература која беше посочена во овој и претходниот дел од докторската дисертација, а која ги обработува овие прашања. Табелата која следува пружа увид во дел од литературата која ползува некое од објаснетите мерила при спроведувањето на истражувачките задачи.

Табела 10: Преглед на користени мерки за заштита на сопственички права во поновата економска литература

Труд	Мерка за сопственички права	Третман
Easton & Walker, 1997; de Haan, Lundström, & Sturm, 2006; Gwartney, Holcombe & Lawson, 2006; Rode & Coll, 2012; Bennett et al., 2014;	EFW	Ендогена варијабла
Kunčič, 2013;	EFWPR	Ендогена варијабла
Miijiyawa, 2013;	EFWPR	Ендогена варијабла
Hall, Sobel, and Crowley, 2010; Bennett et al., 2014	ROE	Ендогена варијабла
Kunčič, 2013; Bennett et al., 2014	ROL	Ендогена варијабла
Kunčič, 2013;	IEFPR	Ендогена варијабла
Williamson & Kerrekes, 2011	ROE	Ендогена варијабла

Интензивната употреба на варијаблите кои беа претходно анализирани потврдува дека истите претставуваат релевантни и признаени мерки за изразување на заштитата на сопственичките права. Големиот избор на различни варијабли обезбедува можност да се опфатат повеќе аспекти кои ги изразуваат формалните институции, посебно оние од правна и политичка природа. Од друга страна, трудовите кои претставуваат одредена критика на постојните мерила и кои сугерираат корекции во користената методологија, го подобруваат разбирањето на овие феномени и овозможуваат континуирано подобрување на методолошката рамка за мерење на заштитата на сопственичките права.

ПОГЛАВЈЕ VI

СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ: ЕМПИРИСКА ПОТВРДА ОД ЕВРОПСКИТЕ ЕКОНОМИИ

Во последното поглавје е сублимиран досегашниот развој на истражувањата на институциите врз економскиот растеж. Врз основа на согледувањата за оваа материја, создаваме уникатен модел кој го истражува значењето на заштитата на сопственичките права како детерминанта на економскиот растеж во европските земји.

Централната хипотеза во ова истражување е: „Заштитените сопственички права и владеењето на правото се важна детерминанта на економскиот растеж“. Проектот е насочен кон тестирањето на оваа главна хипотезата на примерок од европските држави во XXI век. Пристапот кој се користи во овој дел поаѓа од аугментираниот неокласичен модел на економски растеж (Mankiw et al., 1992). Понатаму, преку дополнително вклучување на институционална варијабла во моделот се испитува придонесот на заштитата на сопственичките права во економскиот национален резултат. Третманот на заштитата на сопственоста во вака специфицираниот модел е чиста егзогена варијабла.

Деталниот интерес за заштитата на сопственоста во европските држави како потенцијално објаснување за разликите во националниот доход, нè инспирираше да го отвориме прашањето за институционален пристап кон конкретни региони од европскиот континент. Така, посебно внимание ќе биде посветено на земјите од Југоисточна Европа кои истовремено претставуваат и транзициони економии. Во рамки на овој дел ќе биде истражено и прашањето за

евентуалните разлики во заштитата на сопственичките права меѓу земјите-членки на Европската унија, наспроти земјите се надвор од Унијата.

Во овој дел сакаме да истакнеме дека истражувачката задача во трудот претставуваше вистински предизвик. Анализата на поврзаноста меѓу правата и економскиот просперитет отвори повеќе дилеми, како од методолошка, така и од економска природа. Еден од најголемите предизвици беше селекцијата на земји кои го сочинуваат примерокот. Имено, како што беше претходно покажано, најголемиот дел од истражувањата кои се направени во ова поле како примерок од кој поаѓаат, ги земаат земјите од светот, без разлика на нивната локација. Многу од предвидувањата во теоријата на растот можат да бидат сместени во контекст на анализа на вкрстени податоци преку испитувањето на нивоата на доход меѓу земјите (Hall & Jones, 1999). Во економската литература речиси и да не постојат регионални студии кои даваат прецизна слика за поврзаноста меѓу правата на сопственост, односно институциите во поширока смисла и економскиот растеж, од друга страна, а кои се однесуваат на локализирани региони или подрачја. Поради тоа, оценивме дека постои простор, а истовремено и објективна потреба на ова прашање да му пријдеме на иновативен начин на кој ќе ги зема предвид регионалните специфики.

Втората голема дилема со која се соочивме беше изборот на временскиот период на кој ќе се однесува истражувањето. Ова прашање не може да се одговори изолирано, напротив мора да се разгледува во контекст на целата структура и цели на истражувањето. Ограничувањето на земјите во моделот, односно вкрстената компонента, неминовно го услови и изборот на временскиот период. Имено, во примерокот влегуваат голем број европски земји кои кон крајот на XX век претрпеа трансформација на економскиот систем. Во оваа група влегуваат најголемиот дел од земјите од Источна и Југоисточна Европа. Проблемот кој се јавува кај оваа група е релативната ограниченост на варијаблите кои се однесуваат, пред сè, на заштитата на сопственичките права, како и проблемот со релативно кратките временски серии за достапните варијабли во споредба со останатите европски држави. Меѓутоа, со цел да не ги отфрлиме овие држави од анализата, заради тоа што сметаме дека токму тука е најголемиот придонес на оваа дисертација, беше одлучено да го адаптираме временскиот период согласно достапноста на податоците. Анализата на влијанието на

заштитата на сопственичките права врз економскиот просперитет во ова истражување се однесува на периодот од 2000 до 2012 година.

Ова поглавје е организирано на следниот начин. Во првиот дел ќе бидат презентирани неколку дијаграмски прикази кои ја отсликуваат поврзаноста меѓу алтернативните мерки на заштитата на сопственоста и економскиот растеж. Идејата на овој дел е да ја испитаеме оправданоста, односно потребата за поставување на овој проблем како релевантен пред да се премине кон негова детална анализа и решавање. Во вториот дел се презентирани варијаблите кои се употребени во истражувањето, изворите, како и користената методологијата при нивната пресметка. Понатаму, во наредниот дел се претставени неколку прости линеарни регресиони модели, кои како ендогена варијабла го користат БДП во одредена форма, додека како регресор се употребува некоја од мерките за заштита на сопственоста. Овој дел го испитува изолираното влијание на сопственичките права врз промената на нивоата на БДП по глава на жител. Откако ќе биде утврдена оправданоста за понатамошна подетална анализа на истражувачкото прашање, во наредните неколку дела, се прикажани чекорите поврзани со спецификација на моделот, селекцијата на варијабли во конкретните регресији, и анализа на добиените резултати. Посебен дел ќе биде посветен на транзиционите економии од Југоисточна Европа, во кои припаѓа и Македонија.

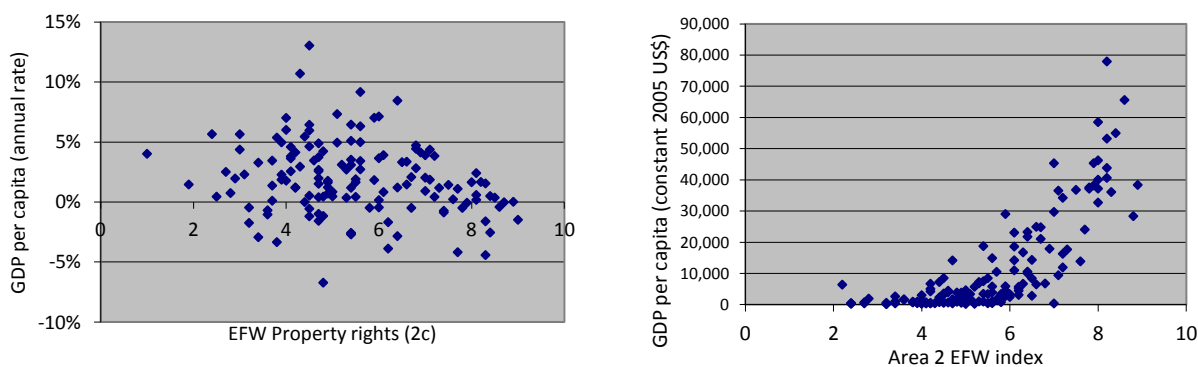
6.1. ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ: ГРАФИЧКА ПРЕЗЕНТАЦИЈА

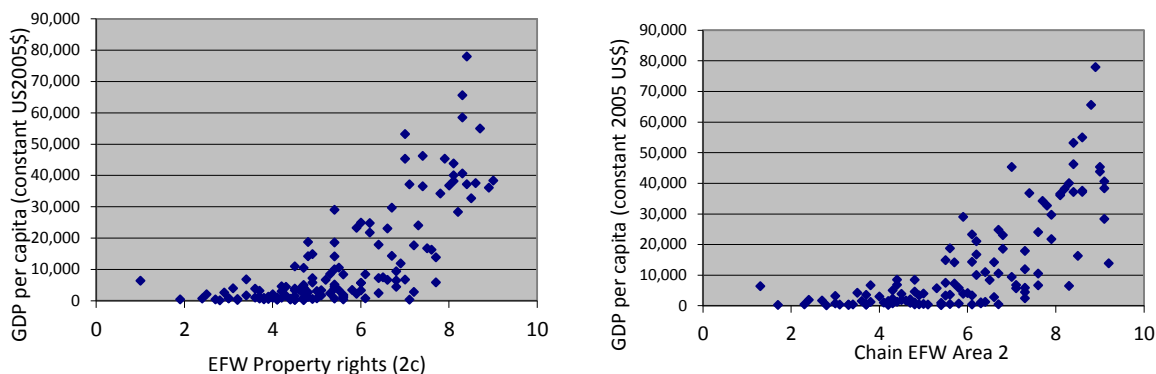
На почетокот од овој дел ја отвораме дискусијата околу изборот на варијабли кои ќе ги користиме во моделот кој ќе ја објаснува поврзаноста меѓу економските перформанси и варијаблите кои се користат за изразување на заштитата на сопственичките права, а кои беа презентирани во претходниот дел од дисертацијата. За таа цел, беа изработени неколку дијаграми на растурање на кои се презентирани алтернативните мерки за заштита на сопственичките права, а кои се користат во економската литература, наспроти стапката на економски растеж, односно БДП по глава на жител, како мерило за успешноста на економиите. Сите дијаграми се изработени врз основа на соодветните податоци за 2012 година.

Во првиот панел (Слика 11) се претставени четири дијаграми кои користат некоја од компонентите на Индексот на економска слобода во светот, изработен од Фрејзер институтот. За потсетување, оваа мерка го изразува степенот до кој земјите ги почитуваат начелата на економската слобода дефинирана во класично либерален дух, и истата се содржи од пет релевантни области, организирани во 42 поткомпоненти. На првиот графикон е претставена поврзаноста меѓу годишната стапка на пораст на БДП по глава на жител наспроти поткомпонентата – заштита на сопственичките права од втората област: правен систем и сопственички права од EFW индексот (EFWPR). Од сликата може да се забележи дека дисперзијата на стапките на растеж е поголема кај земјите кои имаат пониска заштита на сопственичките права, додека земјите кои имаат повисок резултат во делот на заштитата на правата, се карактеризираат со стапки на растеж кои конвергираат кон нулата. Ваквиот исход е во согласност со хипотезата за конвергенција на стапките на растеж како се зголемува БДП по глава на жител.

На наредните три графикони е претставена врската меѓу реалниот БДП по глава на жител, изразен во константни долари од 2005 година и различни мерки на економската слобода. Така, на вториот дијаграм се користи втората област – правен систем и сопственички права од EFW (EFWPR), третиот графикон ја претставува поткомпонентата – заштита на сопственички права (EFWPR2C), а на последниот приказ е дадена верижната варијанта на EFWPR индексот. Интересно е дека без разлика која мерка поврзана со заштитата на сопственоста, односно економската слобода е избрана, евидентна е силната позитивна корелираност меѓу заштитата на правата и економската развиеност. Поинаку кажано, земјите кои се економски послободни и истовремено имаат понагласена заштита на сопственичките права истовремено имаат и повисоки вредности на реалниот БДП по глава на жител.

Слика 11: Дијаграми на растурање: БДП наспроти EFWPR (2012 година)

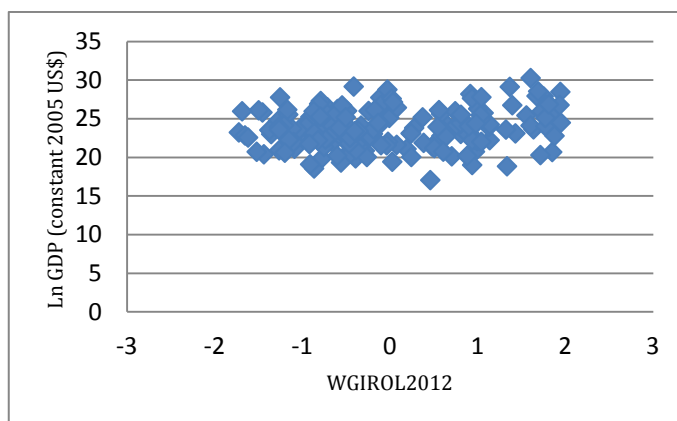
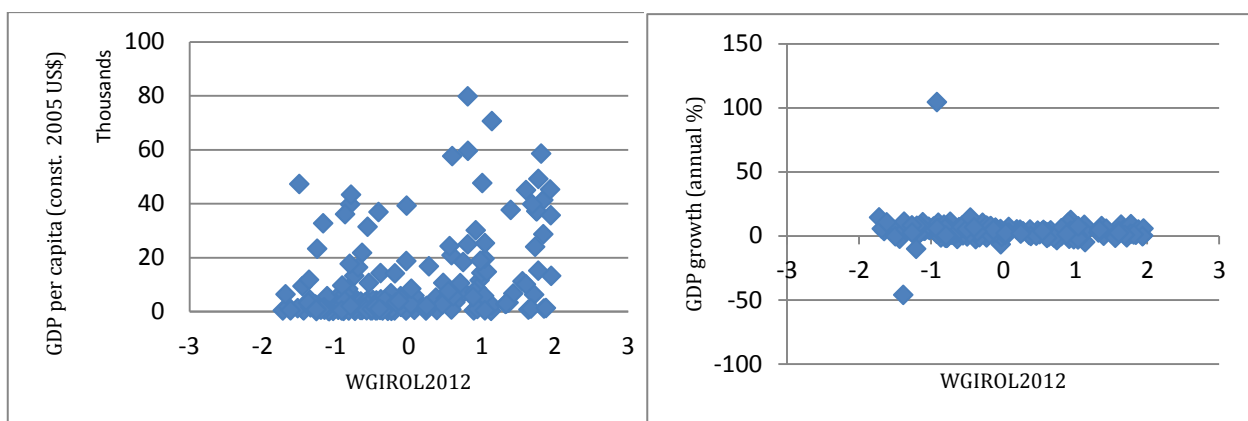

Извор: Податоците за БДП по глава на жител и стапките на економски растеж се од World Development Indicators од Светска банка, податоците кои се однесуваат на EFW и поткомпонентите се преземени од Economic Freedom of the World Database.

Втората мерка која често се користи во економската литература за приказ на заштитата на сопственичките права е „Владеење на правото“ од Светските индикатори за управувањето (WGIROL). Овој индекс се изработува на скала од -2,5 до 2,5, каде пониската вредност означува послаба заштита на правата, исполнување на договорите и владеење на правото, воопшто. WGIROL е претставен во однос на три мерки за нивото на економска развиеност (БДП по глава на жител, изразен во 2005 долари), односно промената на нивото на развиеност (годишна стапка на економски растеж и природниот логаритам од реалниот БДП по глава на жител). Од наредната слика може да извлечат слични заклучоци како во претходниот случај. Доколку како израз за економскиот просперитет користиме варијабла која изразува релативна промена на БДП, во тој случај може да се забележи дека стапките конвергираат како се зголемува владеењето на правото во различните земји. Исто така, доколку се евидентирани повисоки нивоа на БДП, истите се позитивно поврзани со индексот на владеење на правото.

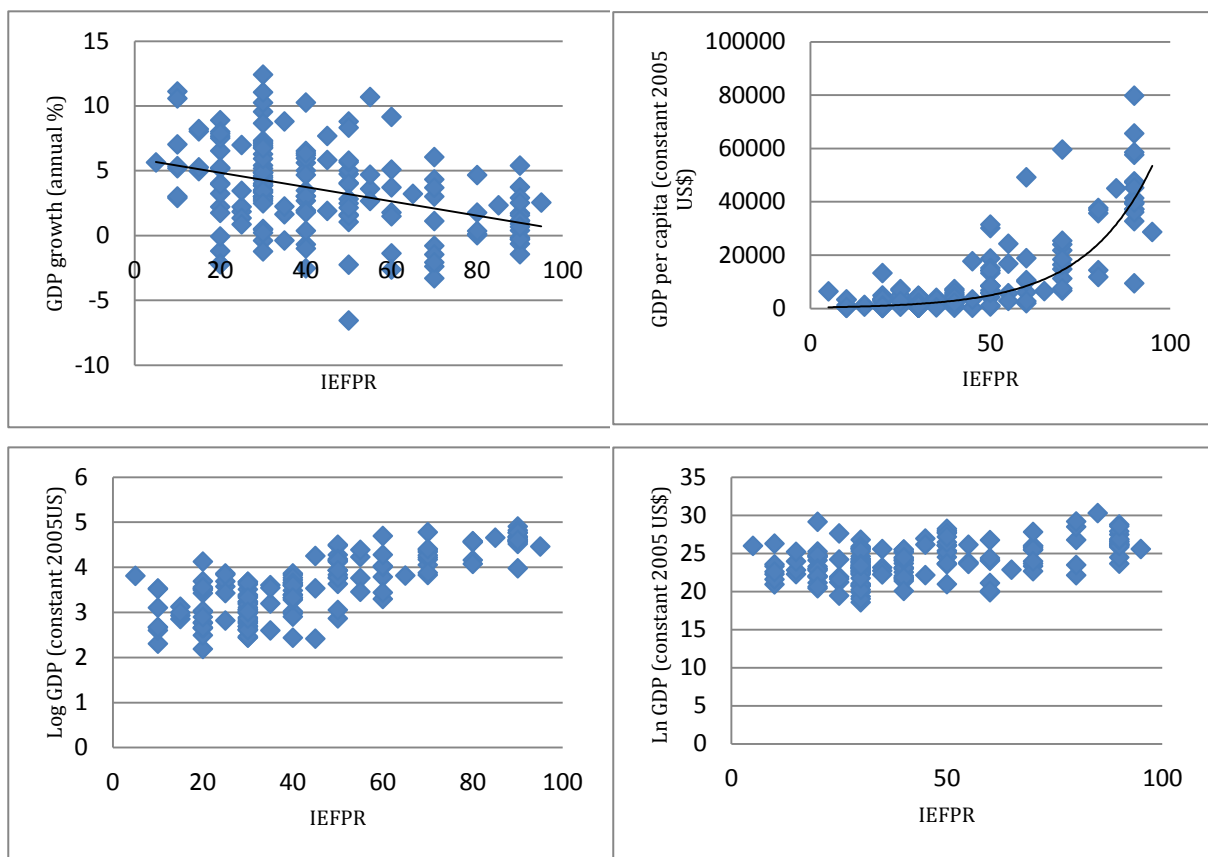
Слика 12: Дијаграми на растурање: БДП наспроти WGIROL (2012 година)

Извор: Податоците за БДП по глава на жител и стапките на економски растеж се од World Development Indicators од Светска банка, податоците кои се однесуваат на WGIROL се преземени од World Governance Indicators database.

Третиот индекс кој беше искористен да се прикаже врската сопственички права – економски перформанси на визуелен начин е компонентата сопственички права во рамки на индексот на економска слобода, изработен од Херитиџ фондацијата (IEFPR). Оваа мерка се изработува на скала од 0 до 100, каде 0 означува комплетна девастација на сопственичките права, додека 100 означува перфектна заштита. Од анализата на дијаграмите од наредната слика може да се изведат истите заклучоци како во претходните случаи. Имено, доколку на ординатата ја претставиме годишната стапка на економски растеж, тогаш може да забележиме дека земјите кои имаат понагласена заштита на сопственичките права, истовремено имаат и пониски стапки на економски растеж. Истовремено, тоа се земји кои имаат повисоки доходни нивоа и кај кои во согласност со хипотезата за конвергенција на стапките на растеж постојат повисоки нивоа на доход.

Слика 13: Дијаграми на растурање: БДП наспроти ИЕФПР (2012 година)

Извор: Податоците за БДП по глава на жител и стапките на економски растеж се од World Development Indicators од Светска банка, податоците кои се однесуваат на ИЕФПР се преземени од Index of Economic Freedom Database.

Визуелните решенија претставени преку дијаграмите на растурање покажуваат дека постои оправдан сомнеж за постоење поврзаност меѓу заштитата сопственичките права и економскиот успех на земјите. Ова прашање е разгледувано во продолжение на овој дел од дисертацијата.

6.2. ИЗБОР НА ВАРИЈАБЛИ И ПОДАТОЦИ

Варијаблите кои се искористени во ова истражување се групирани во следните области: економски перформанси, физички капитал, човечки капитал, население, институции и географски фактори.

Групата на варијабли наречена институции содржи најголем број променливи кои го објаснуваат системот, односно заштитата на сопственичките права. Во оваа група е направен обид да се вклучат сите достапни мерки кои

економската наука ги толкува како соодветни мерила за институционалниот капацитет во оваа област. Изборот се сведе на осум потенцијални променливи. Три од нив се поврзани со индексот на економска слобода во светот од Фрејзер институтот (EFW, EFWPR, EFWPR2c), две се преземени од индексот на економска слобода на Херитиџ фондацијата (IEF, IEFPR), XCONST е ограничување на извршната власт од Полити IV извештајот, WGIROL се оригиналните податоци за компонентата владеење на правото од Светските индикатори за управувањето, додека WGIROL100 е трансформација на истата мерка на скала од 1 до 100, со цел полесно да се интерпретира. Методологијата за пресметување на овие индекси, како и оправданоста за нивна употреба во економската литература беше елаборирана во четвртата тема од докторската дисертација.

Во групата на варијабли кои се однесуваат на економските перформанси влегуваат три променливи. Ознаката RGDP се однесува на променливата БДП по глава на жител, изразен во постојани американски долари (\$US) од 2005 година. Оваа варијабла е добиена од податоците на Светска банка за националните сметки. Со цел да ги избегнеме проблемите кои можат да произлезат од несоодветниот избор на варијабли, одлучивме да искористите две дополнителни контролни варијабли кои би се користеле во моделите. Изборот се ограничи на RGDP0 и RGDPЕ од проектот за меѓународни споредби на производството, доходот и цените, „Penn World Table (8.0)“. RGDP0 го претставува реалниот БДП пресметан по производствен метод, а изразен во верижни паритети на куповна моќ (PPP) (во мил. 2005 US\$). RGDPЕ е реалниот БДП пресметан по расходиен метод, а изразен во верижни паритети на куповна моќ (PPP), изразен во милиони 2005 US\$.

Во групата човечки капитал беше одлучено да се вклучат три варијабли. Првата е индексот на човечки капитал, достапен во Penn World Table (8.0), а кој е изработен врз основа на информациите за години на школување од Баро и Ли (Barro & Lee, 2010) и приносите од образованието (Psacharopoulos, 1994). ENROLRT9709 и ENROLRT0012, од друга страна, ја претставуваат стапката на упис во средни училишта во периодот 1997–2009 и 2000–2012 година, соодветно. Оваа варијабла е пресметана како количник од вкупниот број запишани ученици во средните приватни и државни образовни институции, податок добиен од Институтот за статистика во УНЕСКО, и вкупното население во соодветната

земја и временски период. Причината поради која стапката на упис ја вклучуваме во две варијанти е тоа што сметаме дека постои можност за задоцнето влијание на оваа варијабла врз економските перформанси. Имено, во периодот додека трае школувањето, субјектите се надвор од пазарот на трудот. Затоа, оваа варијабла може да ја третираме како варијабла со определено временско задоцнување. За почеток, нè интересира дали оваа варијабла има временско задоцнување од четири години, колку во просек трае средното образование. Последната варијабла од оваа категорија е TERC9709 со која го изразуваме вкупниот број студенти во терцијарното образование по 100.000 жители во дадена академска година. Бројот е пресметан како количник од вкупниот број студенти кои се запишани во терцијарното образование и населението на земјата, помножено со 100.000. Ознаката „9709“ означува дека серијата се однесува на периодот од 1997 до 2009 година, поради временското задоцнување кое постои кај образованието како детерминанта на развојот. Варијаблата е преземена од Институтот за статистика на УНЕСКО. Оваа варијабла ќе биде употребена во ограничениот модел за растежот на транзиционите економии.

Понатаму, наредна категорија на варијабли се оние кои се однесуваат на населението. Овде одлучивме да вклучиме две варијабли кои се поврзани со порастот на работната сила. Првата варијабла е стапката на растеж на популацијата, дадена на годишно ниво. Податоците се преземени од Светската банка, подетално за изворите врз основа на кои се добиени податоците за бројноста на населението има во Табелата 11. Втората варијабла е наречена „Ангажирани лица“ (код: EMP%) и истата е добиена како процентуална промена на бројот ангажирани лица во една земја во дадена година во однос на претходната. Податоците за бројот ангажирани лица се преземени од Penn World Tables 8.0, варијабла: emp.

Во групата која ги означува варијаблите кои се однесуваат на физичкиот капитал, ги вклучивме INVEST, INVPRC и CAPFORM. Променливата INVEST е преземена од World Economic Outlook податочната база. Оваа варијабла е претставена како однос меѓу вкупните инвестиции во тековна локална валута и БДП прикажан во тековна локална валута. Инвестициите се претставени како вкупна вредност на бруто инвестициите во фиксни средства и промените во залихите. INVPRC ја нарековме релативна цена на инвестициите и истата е добиена како количник од нивото на цени на нето инвестициите и нивото на цени

на постојаниот БДП по расходен метод ($INVPRC = pl_i / pl_gdpe$ од Penn World Tables 8.0). Третата варијабла. CAPFORM ги претставува бруто инвестициите во процентуален износ, како дел од БДП, изразени во тековни паритети на куповна моќ. Податоците за оваа варијабла исто така се преземени од осмото издание на Penn World Tables.

На крај, следејќи ги препораките на Сакс (Sachs, 2003), одлучивме да додадеме неколку контролни варијабли во моделот кои ќе го означуваат географските фактори со потенцијално влијание. Двете варијабли се преземени од истражувањето на Галуп, Мелингер и Сакс (Gallup, Mellinger and Sachs, 1999). Едната променлива е DISTC и истата го претставува просечното растојание до најблиското крајбрежје, измерено во километри. Другата варијабла е LCR100km и истата го претставува процентот од копнена област на одделните земји, кој се наоѓа не подалеку од 100 km од незамрзнат брег или пловна река.

Табела 11: Листа на варијабли

Код на варијаблата	Име на варијаблата	Извор
<i>Институционални варијабли</i>		
EFWPR2c	Економска слобода во светот, компонента 2c: Заштита на сопственичките права	Economic freedom of the World, Fraser Institute.
EFWPR	Економска слобода во светот, област 2: Правен систем и сопственички права	Economic freedom of the World, Fraser Institute.
EFW	Економска слобода во светот: Сумарен индекс	Economic freedom of the World, Fraser Institut.
IEF	Индекс на економска слобода: Сумарен индекс	Heritage foundation
IEFPR	Индекс на економска слобода: Сопственички права	Heritage foundation
XCONST	Ограничување на извршните власти	Polity IV
WGIROL	Светски индикатори за управувањето: Владеење на правото	Светски индикатори за управувањето, Светска банка
WGIROL100	Светски индикатори за управувањето: Владеење на правото (1-100 скала)	Светски индикатори за управувањето, Светска банка. Трансформацијата е направена од авторот.
<i>Економски перформаси</i>		
RGDP	БДП по глава на жител (постојани 2005 US\$)	World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
RGDPO	Реален БДП на производна страна изразен во	Penn world table: International comparisons of production, income and prices (8.0)

	верижни паритети на куповна моќ (PPP) (во мил. 2005 US\$).	
RGDPE	Реален БДП на расходна страна изразен во верижни паритети на куповна моќ (PPP) (во мил. 2005 US\$).	Penn world table: International comparisons of production, income and prices (8.0)
<i>Човечки капитал</i>		
HCI	Индекс на човечки капитал по лице.	Години на школување од Баро и Ли (Barro & Lee, 2010) и приноси од образованието (Psacharopoulos, 1994).
ENROLRT9709	Стапка на упис во средни училишта. (Период 1997-2009)	UNESCO Institute for Statistics
ENROLRT0012	Стапка на упис во средни училишта. (Период 2000-2012)	UNESCO Institute for Statistics
TERC9709	Вкупниот број студенти во терцијарното образование по 100.000 жители.	UNESCO Institute for Statistics
<i>Физички капитал</i>		
INVEST	Инвестиции	World Economic Outlook database
cINVPRC	Релативна цена на инвестициите	Penn world table: International comparisons of production, income and prices (8.0)
CAPFORM	Бруто инвестиции во тековни PPP (%)	Penn world table: International comparisons of production, income and prices (8.0)
<i>Население</i>		
POPGWT	Пораст на населението (годишна стапка, %)	Derived from total population. Population source: (1) United Nations Population Division. World Population Prospects, (2) United Nations Statistical Division. Population and Vital Statistics Report (various years), (3) Census reports and other statistical publications from national statistical offices, (4) Eurostat: Demographic Statistics, (5) Secretariat of the Pacific Community: Statistics and Demography Programme, and (6) U.S. Census Bureau: International Database.
EMP%	Ангажирани лица	Penn world table: International comparisons of production, income and prices (8.0)
<i>Географски фактори</i>		
DISTC	Средно растојание до најблиското крајбрежје (km)	Gallup, Mellinger and Sachs, 1999.
LCR100km	Процент од копнена област во границите од 100km незадрзнат брег.	Gallup, Mellinger and Sachs, 1999.

Во продолжение на овој дел се дадени сумарните статистики кои се однесуваат на претходно презентираниите варијабли. За секоја од варијаблите се презентирани шест карактеристики: аритметичката средина, медијаната, максималната вредност, минималната вредност, стандардната девијација и бројот на опсервации. Притоа, важно е да се напомене дека статистиките се пресметани за варијабли кои се дадени во сирова форма, односно онака како што се

публикувани од страна на организациите и авторите кои ги изработуваат. Ваквата форма не е задржана кај сите варијабли кои се користат во понатамошниот тек на истражувањето. Дел од варијаблите се трансформираат во логаритамска форма, дел вклучуваат одредено временско задоцнување, а дел се коригирани со други варијабли, најчесто со цел да означат некаков удел или промена во однос на претходната состојба. Направените трансформации ќе бидат дополнително елаборирани во рамки на експликацијата на моделот за кој се употребени.

Табела 12: Сумарни статистики за варијаблите од интерес

ПАНЕЛ А. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ВАРИЈАБЛИ

	EFWPR	EFWPR2C	IEFPR	WGIROL100	XCONST
Mean	6.771359	6.226965	63.40566	64.62780	6.710059
Median	6.663805	6.218022	70.00000	67.05976	7.000000
Maximum	9.624630	9.607843	95.00000	89.99280	7.000000
Minimum	3.337481	1.810036	10.00000	23.13430	4.000000
Std. Dev.	1.407213	2.000059	24.09919	18.58458	0.677677
Observations	524	506	530	503	507

ПАНЕЛ Б. ФИЗИЧКИ КАПИТАЛ

	CAPFORM	INVPRC	INVEST
Mean	0.214273	1.104827	22.99348
Median	0.213228	1.032095	22.25900
Maximum	0.519694	2.274927	43.80900
Minimum	0.062380	0.691252	8.154000
Observations	504	504	532

ПАНЕЛ В. ЧОВЕЧКИ КАПИТАЛ

	ENROLRT9709	ENROLRT0012	HCI
Mean	0.092677	0.090227	2.968478
Median	0.091253	0.088585	2.944769
Maximum	0.139586	0.139586	3.535638
Minimum	0.042046	0.054740	2.104350
Std. Dev.	0.016474	0.016782	0.238726
Observations	469	503	456

ПАНЕЛ Г. ПОРАСТ НА РАБОТНА СИЛА

	EMP%	POPGRWT
Mean	0.030143	0.212297
Median	0.223956	0.196304
Maximum	13.85767	2.878185
Minimum	-14.09681	-2.850973
Std. Dev.	3.049668	0.796050
Observations	451	543

Извор: Авторски калкулации.

6.3. ПРОСТИ КЛАСИЧНИ ЛИНЕАРНИ РЕГРЕСИОНИ МОДЕЛИ

Пред да преминеме кон прецизирање на конечниот модел за испитување на поврзаноста меѓу заштитата на сопственичките права и економските перформанси, одлучивме да изработиме неколку едноставни класични линеарни регресији со цел да ја да го презентираме евентуалното изолирано влијание на заштитата на правата врз економиите. За таа цел, беа изработени неколку едноставни класични линеарни регресиони модели користејќи го методот на најмали квадрати. Како ендогена варијабла во моделите беше употребен БДП по глава на жител изразен во константни долари од 2005 година, односно природниот логаритам од оваа варијабла. Како регресори се користат поединечни прифатени мерки за изразување на заштитата на сопственичките права.

Во првата табела се претставени десет регресиони модели, поделени во два панели. Во првиот панел, панел А, како зависна варијабла се користи БДП по глава на жител изразен во американски долари од 2005 година. Во панелот Б зависната варијабла е природниот логаритам од претходната варијабла. Независните варијабли се претставени во редовите од табелата и ги вклучуваат: EFWPR2c е супкомпонентата заштита на сопственичките права од Индексот на економска слобода во светот (EFW) од Фрејзер институтот, EFWPR е областа правен систем и сопственички права од EFW, WGIROL е индексот за владеење на правото од Светските индикатори за управувањето од Светска банка, IEFPR е индексот за сопственички права од Индексот за економска слобода од Херитиџ фондацијата. XCONST е ограничувањето на извршните власти од Полити IV. EFWPR2c е претставена во колоните (1) и (6), EFWPR во колоните (2) и (7), WGIROL во (3) и (8), IEFPR во (4) и (9) и конечно, XCONST е независна варијабла во моделите претставени во колона (5) и (10). Временскиот период на кој се однесуваат варијаблите е ограничен на 2000 – 2012 година, поради ограничениот пристап до податоци кои се искористени во анализата. Притоа, користени се податоци во варијанта како што се публикуваат од страна на агенциите кои ги издаваат, без притоа да бидат трансформирани.

Табела 13: Прости класични регресиони модели за БДП по глава на жител и неговата природна логаритамска трансформација (период 2000 – 2012 г.).

Панел А

Зависна варијабла: БДП по глава на жител (тековни 2005\$), период 2000–2012 година

Варијабла	Широк примерок: Свет					Ограничен примерок: Европа					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	
EFWPR	6781,79 (46,36)***					11721,97 (31,1)***					
EFWPR2c		6249,46 (40,20)***					8160,822 (29,20)***				
WGIROL			13105,94 (58,04)***					18565,24 (33,57)***			
IEFPR				514,53 (47,72)***					664,20 (28,46)***		
XCONST					2757,84 (14,37)***					9007,27 (5,65)***	
Adj. R ²	0,55	0,52	0,66	0,56	0,11	Adj. R ²	0,66	0,64	0,70	0,62	0,06
N	147	139	148	140	133	N	40	40	40	40	36

Панел Б

Зависна варијабла: природен логаритам БДП по глава на жител (тековни 2005\$),
период 2000–2012 година

Варијабла	Широк примерок: Свет					Ограничен примерок: Европа					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	
EFWPR	0,73 (52,65)***					0,66*** (30,52)					
EFWPR2c		0,59 (39,79)***					0,47*** (34,76)				
WGIROL			1,4 (64,2)***					1,137*** (51,26)			
IEFPR				0,053 (49,31)***					0,04*** (33,75)		
XCONST					0,38 (19,84)***					0,67*** (7,67)	
Adj. R ²	0,61	0,52	0,7	0,58	0,19	Adj. R ²	0,65	0,71	0,85	0,7	0,11
N	147	139	148	140	133	N	40	40	40	40	36

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени коефициентите на наклон на соодветните варијабли. Во заградите е дадена соодветната t – статистика. EFWPR е областа правен систем и сопственички права од Индексот на економска слобода во светот (EFW) од Фрејзер институтот. EFWPR2c е поткомпонентата заштита на сопственичките права од EFW. WGIROL е индексот за владеење на правото од Светските индикатори за управувањето од Светска банка. IEFPR е индексот за сопственички права од Индексот за економска слобода од Херитиџ фондацијата. XCONST е ограничувањето на извршните власти од Полити IV. Широкиот примерок ги вклучува сите земји во светот за кои беа достапни информации. Ограничениот примерок се однесува на европските држави. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Од табелата може да се забележи дека во сите десет регресиони модели се потврдува дека сите коефициенти пред варијаблите кои се искористени за заштита на сопственичките права се значајни на ниво на сигнификантност од 1%. Дополнително, со исклучок на петтата и осмата регресија каде како независна варијабла се користи XCONST, во сите останати ситуации вредноста на прилагодениот коефициент на детерминација се движи од 0,52 до 0,70 во моделот каде како зависна променлива се користи БДП по глава на жител, односно меѓу

0,52 и 0,85 доколку се користи логаритамска трансформација од БДП по глава на жител. Ваквата вредност на оваа статистичка мерка сугерира дека линеарните модели со варијабла сопственички права објаснуваат добар дел од варијабилноста. Низок прилагоден R^2 е евидентиран кај реален БДП –XCONST.

Дополнително, сметавме дека беше важно да се испита и најновата варијабла која се користи во економската литература за приказ на заштитата на правата – меѓународниот индекс на сопственички права (IPRI), претставен преку двете негови компоненти: правно окружување (IPRILP) и стварни сопственички права (IPRIPPR). Причината поради која овие модели не беа вклопени во претходните панели е тоа што IPRI е релативно нов индекс, а податоците кои се објавени датираат од 2008 до 2013 година. Затоа, во основа ја користиме истата техника, изработка на прост линеарен модел со една егзогена варијабла која ја означува заштитата на сопственичките права за претходно посочениот период. Во панелот А е прикажана ситуација кога како зависна варијабла се користи БДП по глава на жител, додека во панелот Б е даден природниот логаритам од истата варијабла. Од табелата што следува може да се забележи дека, исто како во претходниот случај, коефициентите на наклонот во сите модели се статистички значајни на ниво од 1%, додека прилагодениот коефициент на детерминација варира меѓу 0,48 – 0,81.

Табела 14: Прости класични регесиони модели за БДП по глава на жител и неговата природна логаритамска трансформација (период 2008 – 2013).

Панел А			
Зависна варијабла: БДП по глава на жител (тековни 2005\$), период 2008–2013г.			
Широк примерок: Свет		Ограничен примерок: Европа	
Варијабла	(1)	(1)	(2)
IPRILP	6280,16*** (34,96)	10542,25*** (23,59)	
IPRIPPR			15994,89*** (18,6)
Adj. R ²	0,53	0,68	0,59
N	182	44	40

Панел Б			
Зависна варијабла: БДП по глава на жител (тековни 2005\$), период 2008–2013г.			
Широк примерок: Свет		Ограничен примерок: Европа	
Варијабла	(1)	(1)	(2)
IPRILP	0,69*** (39,61)	0,58*** (32,86)	
IPRIPPR			0,83*** (19,19)
Adj. R ²	0,59	0,81	0,61
N	182	44	40

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени коефициентите на наклон на соодветните варијабли. Во заградите е дадена соодветната t – статистика. IPRIIP е мерка за правното окружување кај меѓународниот индекс на сопственички права (IPRI), додека IPRIIPR се стварните сопственички права. Широкиот примерок ги вклучува сите земји во светот за кои беа достапни информации. Ограничениот примерок се однесува на европските држави. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Сметаме дека изработката на прости линеарни регресиони МНК модели е корисно поради тоа што истите даваат најдиректен увид во изолираната поврзаност меѓу економскиот растеж, односно БДП по глава на жител и различните мерки за заштита на сопственоста. Анализата покажа дека, без исклучок, коефициентите се статистички значајни на ниво од 1%, додека добиените вредности на прилагодениот R^2 во различните модели сугерира дека значаен дел од варијабилитетот на БДП по глава на жител (или неговата логаритамска трансформација) се објаснети со регресионите модели. Оттука, сметаме дека изработката на повеќекратен регресионен модел кој ќе вклучува дополнителни варијабли значајни за објаснување на економскиот растеж, согласно општоприфатената економска теорија е логичен чекор во истражувачкиот инпут на оваа докторска дисертација.

6.4. СПЕЦИФИКАЦИЈА НА МОДЕЛОТ

Врз основа на консултираната обемна литература во оваа област, беше одлучено да се изработи еден еклектичен модел кој ќе го оценува придонесот на институционалните варијабли за економскиот растеж, односно разликите во нивоата на доход. Моделот е изграден врз основа аугментираната варијанта на неокласичната економска теорија (Mankiw et al. 1992). Вака специфицираниот модел ќе претставува јадро од кое поаѓа истражувањето. Откако ќе бидат тествани варијаблите од јадрото, се преминува кон проширување на моделот со додавање на институционална варијабла, со цел да се провери дали така формулираната спецификација нуди дополнително објаснување на варијабилитетот во различните нивоа на доход во различни земји. На крај, институционално-класичниот модел ќе биде дополнително проширен со додавање географска варијабла, со цел да се тестираат заклучоците на теоријата на конкретниот случај. Во истражувачкиот потфат ќе бидат користени и евалуирани различните варијабли кои беа објаснети во претходниот дел.

Во овој дел од истражувањето е работено со селектиран примерок, ограничен на европските земји. Во истражувањето се вклучени вкупно 42 (четириесет и две) земји кои често во економската литература ја изразуваат географската целина на европскиот континент. Во истражувањето беа прибрани податоци за следните држави: Албанија, Ерменија, Австрија, Белгија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Хрватска, Кипар, Чешка Република, Данска, Естонија, Финска, Франција, Грузија, Германија, Грција, Унгарија, Исланд, Ирска, Италија, Латвија, Литванија, Луксембург, Македонија, Молдавија, Црна Гора, Малта, Холандија, Норвешка, Полска, Португалија, Романија, Русија, Србија, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска, Швајцарија, Турција, Украина и Обединетото Кралство. Од истражувањето беа исклучени следните држави: Белорусија, Косово, Сан Марино, Лихтенштајн, Андора, Монако, како и неколку островски држави. Причината поради која одлучивме да ја ограничимо листата исклучиво на горенаведените земји и да исклучиме неколку од европските држави, беше неможноста да се приберат податоци за најголем број од варијаблите кои беа искористени во економските модели, односно постоењето на нецелосни информации и податоци за различните аспекти на економскиот просперитет, како и потенцијалните детерминанти кои го условуваат.

Истражувањето беше и временски ограничено на периодот од 2000 до 2012 година, односно за секоја од земјите беа изработувани временски серии со должина од 13 периоди и годишна фреквенција. Причината поради која беше одлучено да се работи со овој временски период исто така се наоѓа во достапноста на податоците за варијаблите од интерес. Имено, временските серии кои го опишуваат институционалниот капацитет, економските перформанси, акумулацијата на човечкиот и физичкиот капитал, како и својствата и структурата на населението, а се однесуваат на западно европските држави, се достапни во релативно подолги временски серии и истите се доста погодни за детална продлабочена анализа. Проблемот со пристапот до информации е евидентен, пред сè, кај источно и југоисточно европските држави. Иако временските серии за економските перформанси и акумулацијата на човечки и физички капитал за оваа група во просек датираат од периодот кога најголемиот дел од овие земји го трансформираа системот на општествено-политичко, односно економско уредување, што значи од средината на деведесеттите години на XX век, сепак недостасуваат временски серии со ваква должина за институционалните

варијабли, пред сè, описот на заштитата на сопственичките права. Затоа, најраниот период за кој можеше да бидат извлечени овие податоци е 2000 година.

Појдовна основа на истражувањето во оваа докторска дисертација, како што беше пред малку наведено е една од поновите варијанти на неокласичниот модел, кој оригинерно е претставен од Солоу (Solow, 1956). Имено, станува збор за аугментираниот неокласичен модел со компонента човечки капитал (Mankiw et al. 1992). Согласно овој модел, земјите остваруваат различни нивоа на доход по глава на жител во случајот на балансирана состојба, поради различната акумулацијата на физички и човечки капитал и порастот на работната сила. Ова значи дека и стапката на растеж на доходот по глава на жител е исто така зависна од овие детерминанти (но, не и во финалната балансирана состојба).

Спецификацијата на производната функција на аугментираниот модел на Менкју е следната:

$$Y(t) = K(t)^\alpha H(t)^\beta (A(t)L(t))^{1-\alpha-\beta} \quad \dots(6.1)$$

каде со Y е означен аутпутот, K е физичкиот капитал, L е трудот, H е човечкиот капитал, додека со A е означена технологијата. Овој модел претпоставува дека трудот се зголемува со стапка n , додека технологијата со стапка g , и затоа ефективниот број на единици труд $A(t)L(t)$ се зголемува со стапка $n+g$. Дополнителна претпоставка на овој модел е тоа дека производната функција се однесува на физичкиот капитал, човечкиот капитал и потрошувачката, што значи дека единица потрошувачка може да биде да биде трансформирана и во единица физички капитал и во единица човечки капитал. Стапката на депрецијација на физичкиот и човечкиот капитал е идентична и константна, δ . Дополнително се претпоставува дека $\alpha + \beta < 1$.

Со преуредување на производната функција, може да се претстави следната равенка за нивото на доход *per capita* во балансирана состојба:

$$\begin{aligned} n \left[\frac{Y(t)}{L(t)} \right] &= A(0) + gt - \frac{\alpha + \beta}{1 - \alpha - \beta} \ln(n + g + \delta) + \\ &+ \frac{\alpha}{1 - \alpha - \beta} \ln(s_k) + \frac{\beta}{1 - \alpha - \beta} \ln(s_h) \quad \dots(6.2). \end{aligned}$$

Равенката (6.2) покажува дека нивото на доход по глава на жител зависи од стапката на пораст на работната сила и акумулацијата на физички и човечки капитал. Коефициентите пред факторите на производство зависат од факторското учество (α и β). Со $A(0)$ е означена технологијата, природните богатства,

географските услови, климата, институциите и останати фактори кои можат да се разликуваат меѓу различните земји. Притоа, се претпоставува дека

$$\ln A(0) = a + \varepsilon \quad \dots(6.3)$$

каде a е константа (коэффициент на отсечок), а ε е шок специфичен за секоја земја. Во моделот на овие автори оваа група на фактори се занемарува и не се испитува. Доколку сепак постојат вакви ефекти, истите се вклучени во константата или во случајната грешка.

Оваа спецификација ќе биде појдовна при определување на истражувачкиот модел во дисертацијата. Откако ќе биде формализиран неокласичниот аугментиран модел, односно јадрото, ќе го прошириме истиот со институционална варијабла која ќе ја означува заштитата на сопственичките права. Ваквиот пристап обезбедува аргументи дали испуштањето на институционална варијабла е оправдано или нејзиното вклучување во моделот обезбедува подобро разбирање на изворите на разликите во економската развиеност меѓу европските држави. Периодот за кој се однесува анализата е ограничен на 2000–2012 година, согласно достапноста на податоците кои се искористени во истражувањето.

Најопштата спецификација на појдовниот модел за нивото на развиеност кој ќе се користи во анализата е следниот:

$$\begin{aligned} \text{Ек. перформанси} = & \beta_0 + \beta_1(\text{физички капитал}) + \\ & + \beta_2(\text{човечки капитал}) + \beta_3(\text{население}) + u. \end{aligned} \quad \dots(6.4)$$

Економската теорија познава два пристапи за евалуација на економските перформанси: пристап на состојба, кој ги испитува *нивоата* на економска развиеност, најчесто претставен преку некаков споредлив облик на реалниот бруто домашен производ и пристап на промени, кој оперира со стапката на економски растеж. Моделот во докторската дисертација поаѓа од статичкиот пристап, кој како независна големина го зема нивото на реалниот БДП. Притоа, со цел да добиеме цврсти докази за валидноста на аугментираниот неокласичен модел, одлучивме паралелно да искористиме две варијабли кои ни служат како зависна променлива во моделот. Првата варијабла е RGDP, која е дадена изразена *per capita* и која е пресметана со користење на константни цени (2005 US\$). Втората варијабла, RGDPE е земена од „Penn World Tables 8.0“ и е пресметана

преку расходниот метод, а е изразена во верижни паритети на куповна моќ (2005US\$). Во двата случаи, користиме логаритамска трансформација (природен логаритам) кај ендегената варијабла.

Независните променливи кои се употребени во моделот се однесуваат на капиталот, во физички и во човечки облик, како и на порастот на населението. Така, како варијабли кои се користат за приказ на акумулацијата на физичкиот капитал, капиталот се односот меѓу инвестициите и БДП (INVEST), релативната цена на инвестициите (INVPRC), како и бруто инвестициите (CAPFORM). Како мерки за акумулацијата на човечки капитал се користат индексот на човечки капитал, изработен од Баро и Ли, а објавен во Penn World Tables 8.0, на годишно ниво (HCI), и стапката на упис во средни училишта (ENROLRT9709), добиена како сооднос меѓу вкупниот број запишани ученици во приватните и јавните средни училишта и вкупното население. Притоа, претпоставуваме дека постои одредено временско задоцнување кај влијанието на оваа варијабла врз економските перформанси, заради тоа што додека трае образовниот процес, претпоставуваме дека учениците се надвор од пазарот на трудот. Затоа, временската серија која се користи кај стапката на упис е дадена со временско задоцнување од четири години и истата датира од 1997 до 2009. На крај, промените во популацијата ги изразуваме преку стапка на пораст на населението (POPGRWT).

Во наредната табела (Табела 15) се претставени четири различни регресиони модели во согласност со неокласичната теорија. Овде како независна променлива е употребен природниот логаритам од RGDP. Регресионите модели се изработени врз основа на техниката на најмали квадрати, при претпоставка на постоење на рандом вкрстени (*англ.* cross – section) ефекти. Причината поради која е избран моделот со случајни, наспроти фиксни ефекти се должи на тоа што во најголемиот дел од изработените регресиони анализи со фиксни ефекти се добиваше неверојатно висок прилагоден коефициент на детерминација, што укажува на несоодветна спецификација при таа претпоставка ($Adj. R^2 \approx 0,99$).

Кај секој од регресионите модели се презентирани добиените коефициенти на наклон пред соодветните варијабли, t-статистиките, вредноста на прилагодениот коефициент на детерминација, збирот на стандардните грешки на регресијата, F-статистиката, како и бројот на земји кои се склучени во моделот и вкупниот број опсервации. Овде, сакаме да напоменеме дека станува збор за

небалансиран панел, што значи дека недостасуваат дел од податоците за некои земји при изработката на различните варијабли. До секоја од t-статистиките е презентирана информацијата дали коефициентот е сигнификантен на определено ниво на значење. Така, ознаката *** посочува дека станува збор на значаен коефициент на ниво на значајност од 1%, ** е ниво на значајност од 5%, додека * означува дека коефициентот е значаен на ниво на значајност од 10%. Согласно економската теорија, очекуваме да добиеме позитивни знаци на оценетите параметри за INVEST, CAPFORM, HCI, POPGRWT, додека очекуваниот коефициент пред INVPRC треба да носи негативен предзнак.

Табела 15: Повеќекратни регресиони модели без институционална варијабла (LOG(RGDP))

Зависна варијабла	LOG(RGDP)							
	(1)		(2)		(3)		(4)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0146	10,848***					0,0101	6,319***
INVPRC			-0,4739	-8,523***				
CAPFORM					0,0305	1,925***		
HCI	1,3148	15,423***	0,923	9,511***	0,9943	9,341***		
ENROLRT9709							-5,1725	-7,102***
POPGRWT	0,0269	1,945**	0,1	6,781***			0,031	1,925*
POPGRWT (-3)					0,026	1,997***		
Adj. R ²	0,42		0,3		0,32		0,14	
S.E. of reg.	0,104		0,13		0,07		0,12	
F-stat.	107,97***		63,02***		53,07***		27,86***	
Countries	37		37		37		40	
Obs.	442		442		332		455	

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблите INVEST, INVPRC, CAPFORM, HCI, ENROLRT9709, POPGRWT и RGDP се дефинирани во Табела 11. POPGRWT(-3) го претставува POPGRWT со временско задоцнување од три периоди. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Од претходната табела, може да се извлечат неколку важни заклучоци за детерминантите на економската развиеност на европските држави. Прво, може да се забележи дека селектираниот примерок ја потврдува неокласичната хипотеза поставена од Менкју дека акумулацијата на човечки и физички капитал, како и порастот на населението влијаат позитивно на економските перформанси. Првиот модел ја дава поврзаноста меѓу INVEST, HCI и POPGRWT, моделот (2) како варијабла за акумулацијата на физички капитал ја користи релативната цена на

инвестициите (INVPRC) наместо INVEST, додека третиот модел ја зема CAPFORM како егзогена варијабла. Во сите три модели може да се забележи дека оценетите параметри се статистички сигнификантни и тоа на ниво на значајност од 1%. Исклучок е оценката на параметарот пред POPGRWT во вториот регресионен модел, која е значајна на ниво од 5%. Понатака, сите добиени коефициенти освен статистички значајни се и економски сигнификантни, бидејќи знаците пред секој од параметрите се во согласност со економската теорија. Имено, овие модели потврдуваат дека акумулацијата на физичкиот капитал, мерена преку пораст на учеството на инвестициите во БДП или преку зголемување на нето-инвестициите, влијаат позитивно на економскиот просперитет. Коефициентите изнесуваат 0,0146 и 0,0305, соодветно, што значи дека во просек единичниот пораст на INVEST, односно INVPRC доведува до пораст од 1,46 проценти, односно 3,05 процентен пораст на реалниот БДП по глава на жител. Оценетиот коефициент пред INVPRC исто така е во согласност со економската теорија, и истиот може да биде интерпретиран на начин кој објаснува дека релативното поскапување на инвестициите, односно релативното зголемување на нивната цена се манифестира негативно врз економската развиеност. Оценетиот коефициент е со негативен предзнак и истиот е статистички значаен на ниво од 1%.

Слични резултати се добиени и кај оценетите параметри за акумулацијата на човечкиот капитал и населението. Имено, во сите три модели параметарот пред HSI е позитивен и статистички значаен на ниво од 1%. Од изработените модели, може да се заклучи дека и порастот на популацијата е статистички значајна детерминанта која влијае позитивно на економскиот просперитет. Прилагодениот коефициент на детерминација е повисок од 0,30 во сите три случаи, додека F-статистиката е значајна на ниво од 1%.

Последниот специфициран модел се разликува од претходните регресии, од неколку аспекти. Иако оценетите параметри се статистички значајни, сепак вредноста на прилагодениот коефициент на детерминација е многу ниска и изнесува 0,14. Ова значи дека вака формулираниот модел не е најсреќен избор за оценка на неокласичната хипотеза на овој примерок на европски држави. Затоа, оваа спецификација ќе биде испуштена од понатамошните анализи.

Со цел да добиеме целосна слика за оправданоста од користењето на аугментиран неокласичен модел, беше одлучено да се изработи уште еден сет од

линеарни повеќекратни регресиони модели. Како ендогена варијабла во овие модели беше искористена логаритамската трансформација (природен логаритам) од RGDPE. Изборот на независни варијабли беше задржан од претходниот случај. Спецификацијата на моделите, исто така, не е променета. Оценетите параметри, t-статистиките и останатите важни информации поврзани со овие модели се дадени во табелата што следува. Причината поради која ја воведуваме ваквата анализа, е да провериме дали ќе се потврдат заклучоците од претходниот дел за апликацијата на моделот на Менкју и останатите автори. Дискусијата за очекувањата за знаците на оценетите параметри согласно економската теорија е идентична како во случајот на лог – лин моделите во кои зависната варијабла е RGDP.

Табела 16: Повеќекратни регресиони модели без институционална варијабла (LOG(RGDPE))

Зависна варијабла	LOG(RGDPE)							
	(1)		(2)		(3)		(4)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0105	7,226**					0,0086	4,603***
INVPRC			-0,2792	-4,805***				
CAPFORM					1,0887	8,911***		
HCI	1,6623	18,041***	1,4382	13,897***	1,8436	14,768***		
ENROLRT9709							-6,6657	-7,373***
POPGRWT	0,0496	3,3***	0,0847	5,583***			0,0438	2,283***
POPGRWT (-3)					0,0416	2,272***		
Adj. R ²	0,45		0,42		0,44		0,15	
S.E. of reg.	0,11		0,11		0,08		0,14	
F-stat.	124,54***		110,19***		92,79***		25,51***	
Countries	38		38		38		40	
Obs.	453		453		340		417	

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDPE. Варијаблите INVEST, INVPRC, CAPFORM, HCI, ENROLRT9709, POPGRWT и RGDPE се дефинирани во Табела 11. POPGRWT(-3) го претставува POPGRWT со временско задоцнување од три периоди. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Ако се разгледаат подетално добиените резултати, може да се сумираат следните заклучоци. Прво, добиените резултати се во согласност со економската теорија во оваа сфера. Од оценетите параметри може да се забележи дека во сите регресиони модели добиваме статистички значајни параметри, кои освен во четвртата регресија, во сите останати случаи се статистички значајни на ниво од

1% (исклучок е оценетиот параметар за INVEST во првиот регресионен модел, кој е статистички значаен на ниво од 5%). Понатаму, вредноста на прилагодениот коефициент на детерминација сугерира дека вака поставените модели објаснуваат значаен дел од варијабилитетот на зависната променлива со изборот на овие детерминанти на развојот. Имено, во првите три модели вредноста на прилагодениот R^2 е поголема од 0,40. Исклучок е последниот, четврт модел, каде е евидентирана пониска вредност на овој коефициент.

Доколку се споредат првиот и вториот сет на регресиони модели кои беа презентирани, а кои се разликуваа во изборот на ендегената варијабла, може да се забележи дека има преклопување на заклучоците. Имено, и во RGDP и во RGDPE моделите, добиваме оценки на параметрите кои се истовремено и економско и статистички значајни. Дополнително, добиените вредностите на прилагодениот коефициент на детерминација ја потврдуваат оправданоста од ваквата спецификација на моделите. И во двата случаи, највисок коефициент на детерминација се евидентира кај првиот регресионен модел, а најнизок кај последниот, односно четвртата регресија во Табела 15 и Табела 16.

Оттука, може да се заклучи дека е оправдано да се користи повеќекратен регресионен модел изработен врз основа на небалансирани панел податоци, со рандом ефекти, како појдовна основа за оценка на економскиот просперитет на европските држави во селектираниот период од 2000 до 2012 година.

6.5. ЗАШТИТАТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ ПРОСПЕРИТЕТ: ПРОШИРУВАЊЕ НА НЕОКЛАСИЧНИОТ МОДЕЛ

Втората фаза од истражувањето се состои од проширување на неокласичниот модел кој беше изработен и тестиран во претходниот дел преку додавање на институционална варијабла. Логиката позади ваквиот избор се наоѓа во тоа што ќе треба да се утврди дали вака специфицираниот модел т.е. модели ја подобруваат објаснувачката моќ на селектираниот модел. Практично, ова значи дека додавањето на институционална варијабла ја подобрува економската теорија преку дополнително демистифицирање на изворите на економскиот просперитет. Проширениот модел би изгледал:

$$\begin{aligned} \text{Ек. перформанси} = & \beta_0 + \beta_1(\text{физички капитал}) + \beta_2(\text{човечки капитал}) + \beta_3(\text{население}) \\ & \underbrace{\hspace{15em}}_{\text{Варијабли од јадрото}} \\ & + \beta_4(\text{институции}) + u \\ & \underbrace{\hspace{5em}}_{\text{институционална варијабла}} \end{aligned} \quad \dots(6.5)$$

Со оглед на тоа што главната истражувачка хипотеза на оваа дисертација е да се докаже дека заштитата на приватната сопственост има позитивно влијание врз економските перформанси на земјите, институционалните варијабли кои беа искористени за докажување на оваа поврзаност, ја рефлектираат заштитата на сопственичките права. Обемната литература која се однесува на интерпретација на значењето на заштитата на сопственичките права како развојна детерминанта, како и нејзиниот третман како формална институција беа презентирани во третото поглавје од дисертацијата. Алтернативните концепти кои се користат во економската литература беа презентирани во четвртото поглавје.

Во овој дел ќе бидат искористени неколку од презентираниите варијабли за мерење на заштитата на сопственичките права. Сите варијабли кои се користат во анализата се објавени од страна на некоја од релевантните институции кои ги прибираат податоците за институционалните капацитети на земјите во светот, а потоа системски објавуваат податоци за голем број земји и територии во светот. Така, во анализата се вклучени EFWPR, EFWPR2c, IEFPR, WGIROL100 и XCONST. Како ендогена варијабла е употребена RGDP, трансформирана во форма на природен логаритам.

Пристапот кој се користи при изработката на проширените регресиони модели со варијаблата за сопственички права поаѓа од моделите кои беа специфицирани во претходниот дел. Тука, ќе бидат изработени три дополнителни сета на регресиони модели. Првата табела се повикува на спецификацијата во моделот (1) од претходниот дел, каде како независни варијабли се користеа INVEST, HCI и POPGRWT. Втората табела поаѓа од регресиониот модел (2), каде INVPRC, HCI и POPGRWT се независни варијабли, додека последната табела во јадрото ги содржи CAPFORM, HCI и POPGRWT, со временско задоцнување од три периоди.

Резултатите од инкорпорирањето на институционална варијабла во неокласичното јадро одредено со регресиониот модел (1) од претходниот дел, се дадени во Табела 17.

Табела 17: Повеќекратни регресиони модели со институционална варијабла (LOG(RGDP))

Зависна варијабла	LOG(RGDP)									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0099	7,176***	0,003	2,194***	0,0147	10,183***	0,0107	8,606***	0,0144	10,489***
HCI	1,278	16,154***	0,8281	10,695**	1,3028	15,263***	0,9789	11,829***	1,2728	14,888***
POPGRWT	0,0457	3,522***	0,052	4,211***	0,0332	2,398**	0,0383	3,04***	0,0465	3,251***
EFWPR	0,0448	4,278**								
EFWPR2C			0,0689	11,204***						
IEFPR					-0,0005	-0,505				
WGIROL100							0,0211	14,163***		
XCONST									0,1264	5,518***
Adj. R ²	0,38		0,45		0,38		0,50		0,45	
S.E. of reg.	0,105		0,098		0,11		0,101		0,103	
F-stat.	64,67***		85,22***		69,21***		101,1***		88,92***	
Countries	37		37		37		37		36	
Obs.	433		420		435		406		430	

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблите INVEST, HCI, POPGRWT, EFWPR, EFWPR2C, IEFPR, WGIROL100, XCONST и RGDP се дефинирани во Табела 11. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Табелата 17 нуди неколку важни сознанија за адекватноста на институционалниот пристап. Имено, со исклучок на IEFPR, сите останати оценки на параметрите се статистички значајни на високо ниво. Знаците на добиените оценки се во согласност со економската теорија. Прилагодениот коефициент на детерминација варира во распон од 0,38 до 0,50. Истиот е понизок од вредноста на прилагодениот R^2 која ја добивме во оригиналниот модел (табела 15, модел 1) во случајот кога како независна варијабла се додава EFWPR и IEFPR. Највисок прилагоден коефициент на детерминација има четвртиот модел кој ја вклучува WGIROL100 како институционална варијабла. Вредноста на оценетиот параметар во оваа регресија изнесува 0,0211, што означува дека единичен пораст на институционалната варијабла предизвикува 2,11 процентен пораст на реалниот БДП по глава на жител.

Вториот сет на регресии се повикуваат на моделот специфициран во втората колона на Табелата 15, односно моделот во чие јадро влегуваат релативната цена на инвестициите, индексот на човечки капитал и порастот на популацијата. Ендогена варијабла повторно е LOG (RGDP). За потсетување, оценетите параметри во овој модел беа и статистички и економски

сигнификантни, додека прилагодениот R^2 изнесуваше 0,30. По воведување на институционална варијабла во вака специфицираниот модел ги добивме резултатите презентирани во Табела 18.

Табела 18: Повеќекратни регресиони модели со институционална варијабла (LOG(RGDP))

Зависна варијабла	LOG(RGDP)									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVPRC	-0,507	-10,381***	-0,316	-6,796***	-0,489	-8,91***	-0,254	-4,707***	-0,379	-6,464***
HCI	0,8906	10,618***	0,6065	8,043***	0,9169	9,686***	0,6866	7,552***	0,9306	9,320***
POPGRWT	0,1057	8,322***	0,0828	6,820***	0,1102	7,662***	0,0869	6,395***	0,1075	6,843***
EFWPR	0,0701	6,674***								
EFWPR2C			0,0700	11,811***						
IEFPR					0,0020	2,021**				
WGIROL100							0,0256	15,945***		
XCONST									0,1440	5,523***
Adj. R ²	0,37		0,44		0,29		0,49		0,33	
S.E. of reg.	0,12		0,11		0,14		0,12		0,13	
F-stat.	63,24***		82,75***		46,18***		100,14***		53,61***	
Countries	37		37		37		37		36	
Obs.	433		420		435		406		430	

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблите INVPRC, HCI, POPGRWT, EFWPR, EFWPR2C, IEFPR, WGIROL100, XCONST и RGDP се дефинирани во Табела 11. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

И во овој случај добиваме наод кој не се разликува драстично од заклучоците во моделите специфицирани во Табела 17. Може да се забележи дека сите оценети параметри се статистички значајни на ниво од 1%, освен IEFPR во третата колона чија што оценка е значајна на ниво од 5 %. Истовремено, сите коефициенти се и економски значајни, бидејќи добиените резултати се во согласност со очекуваните. Вредноста на прилагодениот R^2 е повисока од 0,30, колку што изнесуваше во моделот со варијабли само од јадрото, во случаите кога како институционална варијабла се употребува EFWPR, EFWPR2C, WGIROL100 и XCONST, а помала или еднаква во моделот кој ја користи IEFPR како независна детерминанта. Највисоката вредност на прилагодениот коефициент на детерминација изнесува 0,49 и истата е забележана во четвртиот модел во рамките на оваа спецификација.

Конечно, последниот сет на регресии е изработен врз основа на моделот (3) од Табелата 19. Резултатите се дадени во прилог.

Табела 19: Повеќекратни регресиони модели со институционална варијабла (LOG(RGDP))

Зависна варијабла	LOG(RGDP)									
	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
CAPFORM	1,0632	9,913***	0,5619	5,005***	1,1423	10,620***	0,8714	8,968***	1,2945	10,609***
HCI	0,9812	9,353***	0,7313	7,644***	0,9686	9,284***	0,8287	8,739***	0,9319	8,792***
POPGRWT (-3)	0,0320	2,448**	0,0240	2,069**	0,0384	2,9323***	0,0378	3,191***	0,0134	1,014
EFWPR	0,0037	0,294								
EFWPR2C			0,0437	7,236***						
IEFPR					0,0021	2,076**				
WGIROL100							0,0246	13,209***		
XCONST									0,0653	2,824***
Adj. R ²	0,28		0,33		0,3		0,48		0,36	
S.E. of reg.	0,08		0,08		0,08		0,07		0,07	
F-stat.	34,16***		41,62***		36,66***		77,72***		47,03***	
Countries	37		37		37		37		36	
Obs.	332		326		327		332		323	

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблите CAPFORM, HCI, POPGRWT, EFWPR, EFWPR2C, IEFPR, WGIROL100, XCONST и RGDP се дефинирани во Табела 11. POPGRWT е прикажана со временско задоцнување од три периоди. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

За разлика од претходните модели презентирани во Табела 17 и 18, добиените резултати за моделите специфицирани во Табела 19 не сугерираат толку јасна и цврста врска како претходно. Првата причина поради која доаѓаме до овој заклучок е тоа што имаме институционална варијабла чија што оценка на параметарот е статистички незначајна (EFWPR), додека кај IEFPR оцената е значајна на ниво од 5%. Од останатите варијабли кои припаѓаат на јадрото, добивме статистички несигнификантен параметар пред POPGRWT (-3). Истовремено, постојат и слаби докази кои можат да се најдат во економската литература со цел да се оправда временското задоцнување од три периоди кај варијаблата која се однесува на популацијата. Повторно, прилагодениот коефициент на детерминација се зголемува доколку во неокласичниот модел се воведат некоја од следните институционални варијабли: EFWPR2C, WGIROL100 или XCONST, се намалува кога се додава EFWPR, а останува непроменет во случајот која во моделот ја вклучуваме IEFPR.

Што може да се заклучи од оваа анализа?

- Генерално, додавањето на институционална варијабла која ја означува заштитата на сопственичките права како потенцијално објаснување за изворот на нееднаквостите во различните економски перформанси е оправдано.

- Оценките на параметрите на институционалните варијабли во најголем дел од случаите се статистички сигнификантни, и тоа на ниво од 1%.
- Оценките на параметрите на институционалните варијабли во сите испитани ситуации се економски сигнификантни.
- Воведувањето на WGIROL100, EFWPR2C или XCONST во сите модели го подобрува прилагодениот коефициент на детерминација.
- Највисока вредност на прилагодениот коефициент на детерминација е забележана во ситуациите кога се додава WGIROL100 како независна варијабла.

6.6. АНАЛИЗА НА СЕНЗИТИВНОСТ

Иако заклучоците од претходниот дел за значењето на заштитата на сопственоста како егзогена варијабла на економскиот просперитет беа цврсти и поддржани од различните регресиони модели, сепак одлучивме дополнително да ја провериме робустноста на моделите преку изработка на сензитивна анализа. Имено, беа селектирани две институционални варијабли, EFWPR2C и WGIROL100 и истите беа додадени како егзогена варијабла во моделот кој се состои од следните компоненти: INVEST, HCI и POPGRWT. Како ендегена варијабла е употребена LOG(RGDP).

Потоа, врз основа на овие спецификации се изработени дополнителни модели кои ги вклучуваат претходно определените варијабли, а кај институционалната варијабла дополнително се вклучува определено временско задоцнување. Резултатите од моделите со институционална егзогена варијабла со временско задоцнување се презентирани во Табела 20, каде како варијабла се користи EFWPR2C, односно Табела 21 за WGIROL100.

Табела 20: Анализа на сензитивност (EFWPR2c)

Зависна варијабла	LOG(RGDP)							
	(1)		(2)		(3)		(4)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0030	2,194**	0,0020	1,6059	0,0062	5,6470***	0,0095	8,4243***
HCI	0,8281	10,695***	0,7220	8,875***	0,6897	7,623***	0,6438	6,225***
POPGRWT	0,0520	4,211***	0,0717	5,920***	0,0577	4,850***	0,0418	3,512***
EFWPR2C	0,0689	11,204***						

EFWPR2C(-1)		0,0649	12,043***				
EFWPR2C(-2)				0,0500	10,201***		
EFWPR2C(-3)						0,0388	7,819***
Adj. R ²	0,45		0,46		0,4		0,31
S.E. of reg.	0,097		0,09		0,08		0,07
F-stat.	82,22***		82,92***		58,06***		35,03***
Countries	37		37		37		37
Obs.	420		383		346		309

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблите INVEST, HCI, POPGRWT, EFWPR2C и RGDP се дефинирани во Табела 11. Со EFWPR2C(-1), EFWPR2C(-2), EFWPR2C(-3) е претставена EFWPR2c со временско задоцнување од еден, два, односно три периоди, соодветно. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Табела 21: Анализа на сензитивност (WGIROL100)

Зависна варијабла	LOG(RGDP)							
	(1)		(2)		(3)		(4)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0107	8,607***	0,0103	8,489***	0,0088	7,465***	0,0085	7,469***
HCI	0,9789	11,829***	0,9573	10,612***	0,8907	9,019***	0,8338	7,717***
POPGRWT	0,0383	3,04***	0,0527	3,763***	0,0551	4,086***	0,0449	3,015***
WGIROL100	0,0211	14,163***						
WGIROL100(-1)			0,0185	12,912***				
WGIROL100(-2)					0,0169	12,072***		
WGIROL100(-3)							0,0149	11,161***
Adj. R ²		0,5		0,47		0,42		0,37
S.E. of reg.		0,1		0,09		0,09		0,08
F-stat.		103,1***		82,88***		61,73***		44,84***
Countries		37		37		37		37
Obs.		406		369		332		295

Забелешка и извор:

Во табелите се дадени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблите INVEST, HCI, POPGRWT, WGIROL100 и RGDP се дефинирани во Табела 11. Со WGIROL100 (-1), WGIROL100 (-2), WGIROL100 (-3) е претставена WGIROL100 со временско задоцнување од еден, два, односно три периоди, соодветно. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Сензитивната анализа обезбедува неколку вредни заклучоци.

- Прво, параметрите на институционалните варијабли во сите осум регресиони модели се статистички значајни на ниво на значајност од 99%.
- Вредноста на прилагодениот коефициент на детерминација се наоѓа во интервалот [0,31;0,46] кај моделите со варијабла EFWPR2C, односно во интервалот [0,37;0,5] во WGIROL100 моделите.
- Подолгите временски задоцнувања ја намалуваат вредноста на прилагодениот R^2 , што значи се намалува објаснетиот варијабилитет со

пролонгираното вклучување на институционалната компонента. Може да заклучиме дека во вака специфицираниот модел не е оправдано да се вклучи дополнително временско задоцнување кај независните варијабли кои го опишуваат квалитетот на заштита на сопственичките права.

- Финалниот заклучок е дека постои цврст доказ за влијанието на избраните институционални варијабли со цел подобрување на моделите за објаснување на економскиот просперитет.

6.7. ГЕОГРАФИЈА, ИНСТИТУЦИИ И ЕКОНОМСКИ ПРОСПЕРИТЕТ

Заокружувањето на моделот, а со тоа и на истражувањето ќе го направиме со додавање на контролна варијабла во моделот. Поновата економска литература (Mankiw et al., 1992) нуди нова перспектива на разбирање на прашањето за детерминантите на економскиот растеж. Така, една група на автори како клучна детерминанта на економскиот просперитет ја третира географијата, односно географските карактеристики на подрачјето кое се испитува. Литературата нуди неколку различни пристапи на дефинирање на варијаблите кои ги изразуваат географските или климатските специфики на земјите, како на пример: климатските фактори, пристапот до пристаништа или други транспортни центри, близината до главните светски трговски центри и др.

Целта на овој дел од докторската дисертација е да ги тестираме хипотезите дека географските фактори имаат влијание врз економските перформанси. Притоа, со оглед на тоа што селектираниот примерок на земји кои се вклучени во истражувањето е од ограничен географски период, се јави ограничување од аспект на тоа кои географски варијабли ќе бидат употребени во економскиот модел. Причината за ваквото размислување лежи во тоа што кај голем дел од варијаблите кои се познати во економската наука како израз на географските специфики, не се јавува голем варијабилитет во примерокот на европските држави. Така, сите земји вклучени во моделот немаат тропска клима, бројот на регистрирани случаи на тропски болести речиси и да е еднаков на нула, не се наоѓаат на екваторот и сл. Затоа, изборот на географски варијабли во моделот се сведе на избор на две променливи кои сметавме дека може да пружат придонес во објаснување на варијабилитетот во економската успешност на европските држави,

а тоа се DISTC со која се изразува просечното растојание до најблиското крајбрежје, изразено во километри, и LCR100km која претставува процент од копнена област на секоја од одделните земји која се наоѓа во радиус од 100 km незамрзнат брег, односно пловна река. Двете варијабли се преземени од Галуп, Мелингер и Сакс (Gallup, Mellinger and Sachs, 1999). Притоа, треба да нагласиме дека станува збор за варијабли кои не варираат во времето, туку се константни.

Проширениот регресионен модел, по додавање на географската варијабла ќе изгледа вака:

$$\begin{aligned}
 \text{Ек.перформанси} = & \beta_0 + \beta_1(\text{физички капитал}) + \beta_2(\text{човечки капитал}) + \beta_3(\text{население}) + \\
 & \underbrace{\hspace{10em}}_{\text{Варијабли од јадрото}} \\
 & + \beta_4(\text{институции}) + \beta_5(\text{географски фактор}) + u \\
 & \underbrace{\hspace{4em}}_{\text{Институционална}} \quad \underbrace{\hspace{4em}}_{\text{Географска}} \\
 & \text{варијабла} \quad \text{варијабла}
 \end{aligned}
 \tag{6.6}$$

Врз основа на вака специфицираниот модел, беа изработени неколку регресии кои беа проширени со географска компонента. Така во првиот панел на Табелата 22 се претставени резултатите доколку како контролна варијабла ја додадеме LCR100km, додека резултатите од вклучувањето на DISTC се претставени во Панел Б од истата табела.

Табела 22: Повеќекратни регресиони модели со институционална и географска варијабла

ПАНЕЛ А														
Зависна варијабла		LOG(RGDP)												
Независни варијабли	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		(6)		(7)	
	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0031	2,113***	0,0108	8,701***	0,0144	10,52***								
INVPRC							-0,3024	-6,49***	-0,2488	-4,59***	-0,4973	-8,42***	0,0088	6,67***
HCI	0,8317	10,736***	0,9862	11,9***	1,2725	14,89***	0,6152	8,14***	0,6972	7,65***				
POPGRWT	0,0509	4,123***	0,0372	2,943***	0,0460	3,213***	0,0806	6,63***	0,0855	6,29***	0,0966	5,67***	0,0217	1,66***
ENROLRT9709											-3,8301	-5,39***	-3,4830	-5,58***
EFWPR2C	0,0680	11,056***					0,0694	1,17***						
WGIROL100			0,0205	13,728***					0,0250	15,43***			0,0327	19,17***
XCONST					0,1239	5,397***					0,1413	5,32***		
LCR100km	0,8276	3,2834***	0,6472	2,621***	0,7444	1,754**	0,7383	4,16***	0,4947	2,69***	0,9344	3,05***	0,5870	2,43**
Adj. R ²	0,46		0,51		0,45		0,45		0,5		0,26		0,51	
S.E. of reg.	0,096		0,1		0,1		0,11		0,12		0,12		0,1	
F-stat.	71***		84,45***		72,12***		69,85***		81,3***		29,86***		92,97***	
Countries	37		37		36		37		37		39		40	
Obs.	420		406		430		420		406		416		447	

ПАНЕЛ Б														
Зависна варијабла		LOG(RGDP)												
Независни варијабли	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		(6)		(7)	
	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0030	2,22**	0,0106	8,497***	0,0144	10,5***								
INVPRC							-0,3500	-7,55***	-0,2967	-5,54***	-0,5216	-8,86***	-0,3274	-6,2***
HCI	0,8366	10,85***	0,9717	11,7***	1,2765	14,91***	0,5817	7,75***	0,5847	6,6***				
POPGRWT	0,052	4,26***	0,0399	3,17***	0,0464	3,24***	0,0902	7,47***	0,0963	7,15***	0,1025	6,03***	0,0716	5,22***
ENROLRT9709											-4,0379	-5,7***	-2,3067	-3,40***
EFWPR2C	0,0685	11,12***					0,0727	12,29***						
WGIROL100			0,0216	14,54***					0,0290	18,95***			0,0376	22,81***
XCONST					0,1252	5,45***					0,157	5,93***		
DISTC	-0,0002	-1,12	-0,0001	-0,53	-0,0003	-0,83	-0,0001	-0,83	0,0001	0,86	0,0003	1,47	0,0004	3,48***
Adj. R ²	0,46		0,5		0,45		0,43		0,53		0,25		0,61	
S.E. of reg.	0,09		0,1		0,1		0,12		0,13		0,13		0,12	
F-stat.	68,26***		82,19***		71,15***		64,39***		93,34***		28,96***		130,79***	
Countries	37		37		36		37		37		39		41	
Obs.	420		406		430		420		406		416		419	

Забелешка и извор:

Во табелите од Панел А и Панел Б се претставени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблите INVEST, INVPRC, HCI, POPGRWT, ENROL9709, EFWPR2C, WGIROL100, XCONST, DISTC, LCR100KM и RGDP се дефинирани во Табела 11. LCR100km и DISTC се варијабли кои означуваат географски карактеристики. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Од табелите може да разбереме дека изборот на варијаблата која ја означува географската компонента прави голема разлика во регресионите модели кои се однесуваат на примерокот од европски држави во периодот 2000–2012 година. Најголемиот дел од регресиите во кои се вклучува DIST како контролна варијабла покажуваат дека истата има статистички незначаен коефициент. Исклучок е последната регресија, моделот (7), во кој оценетиот параметар на DIST е значаен на ниво од 1%. За разлика од овој случај, воведувањето на LCR100km доведува до сосема различни заклучоци. Имено, во сите седум изработени регресиони модели се потврдува дека оваа варијабла е високо

статистички значајна. Доколку ги погледнеме вредностите на прилагодените коефициенти на детерминација во првиот панел, се забележува дека истите се движат во интервалот од 0,26 до 0,51. Нешто повисоки коефициенти има во вториот панел, но како што беше претходно кажано, таму оценките на параметрите за географската варијабла беа статистички незначајни. Но, во секој случај, доколку се споредат овие коефициенти со коефициентите во моделите во кои нема вклучено географска варијабла, лесно може да се изведе заклучокот дека додавањето на ваква контролна варијабла го зголемува прилагодениот R^2 . Затоа, проширувањето на моделот може да го третираме како оправдан потег со цел објаснување на причините на економски растеж.

6.8. ЗАШТИТА НА СОПСТВЕНИЧКИТЕ ПРАВА И ЕКОНОМСКИОТ РАСТЕЖ ВО ЈУГОИСТОЧНО ЕВРОПСКИТЕ ЕКОНОМИИ

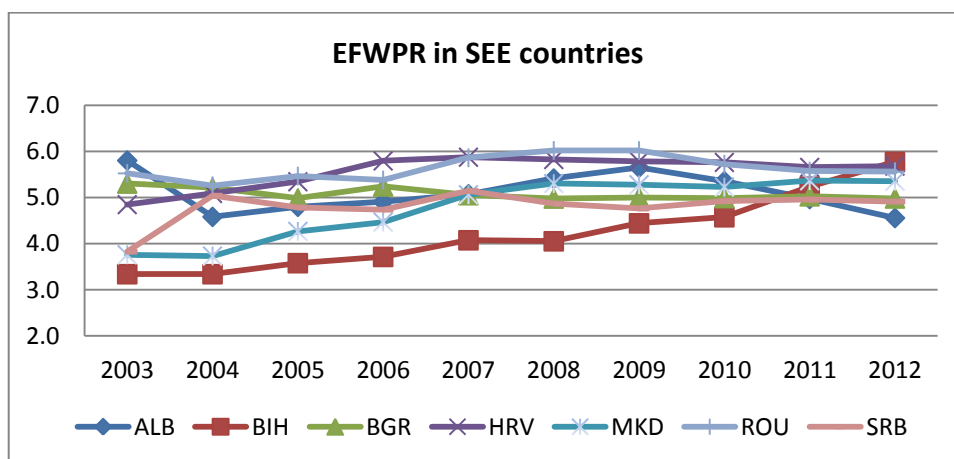
Формализацијата на економскиот модел за испитување на институционалната теорија за детерминантите на економскиот просперитет може да помогне за дополнителна и подетална анализа на детерминантите на растежот во земјите од Југоисточна Европа. Овој регион е посебно интересен за економска анализа, со оглед на дефицитот на студии, кои имаат институционален третман на детерминантите на економскиот растеж. Затоа, постои и простор, меѓутоа и ургентна потреба да се разгледа ова прашање со цел да се објаснат економските перформанси во овој специфичен регион, како и да се сумираат конкретни предлози за подобрување на политиките за економски развој во посочените земји. Дополнителна причина за особениот интерес во оваа сфера е можноста подетално да се пристапи кон разгледување на случајот на македонската економија во однос на останатите земји во регионот, како и да се отвори прашањето за институционалните капацитети на земјата.

Во групата на југоисточно европски транзициони економии ги вбројуваме: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Хрватска, Македонија, Црна Гора, Романија и Србија. Овие земји имаат неколку заеднички карактеристики кои се важни од аспект на истражувачкиот проект. Прво, сите од горенаведените земји се транзициски, од аспект на тоа што кон крајот на XX век искусуваат промена од еден систем на економско-општествено уредување во пазарни економии. Социјалистичкото минато на овие земји има реперкусија врз толкувањето и

третирањето на правата на сопственост, со посебен акцент на приватната сопственост. Понатаму, транзицијата во функционална пазарна економија во избраните земји започнува во временски близок период. И конечно, пристапот до податоци кои се однесуваат на правата на сопственост и мерењето на нивната заштита датираат од ист период. Еден од посериозните методолошки проблеми кај овие земји е релативната оскудност на релевантни информации и податоци, кои се однесуваат на прашањата од интерес.

Бидејќи фокусот на истражувањето и во овој дел е ставен на заштитата на сопственичките права, цениме дека е корисно да прикажеме како се менувале најзначајните индекси кои се користат за прикажување на правата кај овие земји низ времето. На Сликата 14 е претставен EFWPR индексот кај транзиционите економии во периодот од 2003 до 2012 година. На дијаграмот е прикажано историското движење на EFWPR во Албанија (ALB), Босна и Херцеговина (BIH), Бугарија (BGR), Хрватска (HRV), Македонија (MKD), Романија (ROU) и Србија (SRB). Од анализата е испуштена Црна Гора поради недостиг на податоци за посочениот период.

Слика 14: EFWPR во транзиционите економии (период 2003 – 2012 г.)

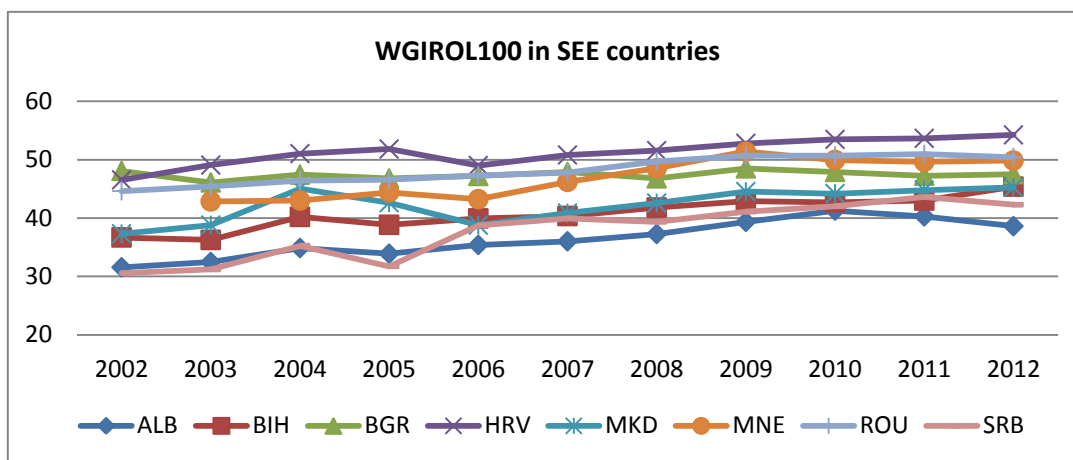
Извор: Economic freedom of the World database, калкулациите се авторски.

Од сликата може да се забележи дека EFWPR во транзиционите економии има тенденција да се зголемува. Интересно е тоа што порастот е побрз кај земјите кои на почетокот од селектираниот период имаат најниска заштита на сопственичките права (BIH и MKD). Исто така, од дијаграмот може да се увиди дека дисперзијата во заштитата на правата и квалитетот на правниот систем е

поголема на почетокот на деценијата, додека во 2012 година, EFWPR конвергира, додека просечната вредност се зголемува.

До слични заклучоци може да дојдеме доколку го анализираме и индексот за владеење на правото од Светските индикатори за управувањето (WGIROL100). На Сликата 15 е прикажана неговата траекторија во периодот од 2002 до 2012 година. Од неа е да се забележи дека сите осум⁹ земји, без исклучок, покажуваат подобрување во владеењето на правото во дадениот период.

Слика 15: WGIROL100 во транзиционите економии (период 2003 – 2012 г.)

Извор: Worldwide Governance Indicators database, калкулациите се авторски.

Очигледниот пораст на заштитата на правата на сопственост очекуваме дека, во согласност со заклучоците од претходниот дел, ќе има позитивно влијание на економскиот просперитет во овие земји. Така, одлучивме да ги формулираме следните истражувачки хипотези кои ќе бидат дополнително тестирани во овој дел од дисертацијата. Со H_0 е означена нултата хипотеза, а H_1 е алтернативната хипотеза.

H_0 : Заштитата на сопственичките права не влијае на економскиот просперитет во земјите од Југоисточна Европа.

H_1 : Заштитата на сопственичките права позитивно влијае на економскиот просперитет во земјите од Југоисточна Европа.

Моделот од кој се поаѓа е истиот оној кој беше специфициран со формулата (6.3), односно моделот кој поаѓа од аугментираниот неокласичен модел на Менкју, дополнет со институционална варијабла и контролна географска

⁹ Во оваа анализа е додадена и Црна Гора (MNE).

варијабла. Иновацијата во овој дел е тоа што нема да користиме идентични варијабли како во претходното истражување, со оглед на достапноста на голем дел од податоците за земјите кои се вклучени во истражувањето.

Нова варијабла која ја воведуваме е TERC9709, кој го означува бројот на студенти во терцијарното образование на 100.000 жители. Податоците се пресметани како количник од вкупниот број студенти кои се запишани во терцијарно образование (високо образование) во дадена академска година и вкупното население на земјата, помножено со 100.000. Овој податок е добиен од Институтот за статистика на УНЕСКО. Оваа променлива ќе ја користиме за апроксимација на акумулацијата на човечки капитал. Очекуваме дека предзнакот на оценетиот параметар ќе биде позитивен.

Дополнителна варијабла која се воведува е EMP%, со кој означуваме промена на бројот на вработени лица во земјата во однос на претходниот период. Податоците за бројот на вработени лица во одделните земји се земени од Penn World Tables 8.0, варијабла „emp“, и потоа се пресметани процентуалните промени. Како варијабла која ќе ги изразува географските одлики се користи LCR100km, бидејќи истата се покажа како статистички и економски значајна во претходното истражување. Ендогена варијабла во моделот е природно логаритамската трансформација од RGDP. Во Табелата 23 се дадени основните дескриптивни статистики за примерокот.

Табела 23: Дескриптивни статистики за селектираните транзициони економии

	LOG(RGDP)	INVEST	TERC9709	EMP%	EFWPR2C	LCR100KM
Арит. средина	8.294459	24.42697	2670.242	-0.144668	4.189536	0.665616
Медијана	8.177361	25.40200	2812.132	-0.112203	4.100820	0.689129
Максимум	9.351495	40.67100	5011.511	13.85767	6.252480	1.000000
Минимум	7.642781	8.154000	1079.611	-13.85767	1.810036	0.134570
Бр. опсервации	104	90	87	77	81	104

Извор: Авторски калкулации.

Во продолжение (Табела 24) се претставени резултатите од изработените регресиони модели користејќи ги независните варијабли кои беа презентирани претходно. Како зависна варијабла во сите модели се користи логаритамската трансформација (природен логаритам) на RGDP. Од табелата може да се забележи дека добиените резултати се во согласност со добиените резултати кај регресионите модели од европските држави, во делот кој се однесува на статистичката значајност на оценетите параметри и прифатливоста на вредностите

на прилагодениот коефициент на детерминација. Меѓутоа, кај овие регресиони модели се јавува еден мошне сериозен проблем, а тоа е малиот број вклучени опсервации во анализата. Имено, како што веќе претходно беше објаснето, овие држави се релативно млади пазарни економии и временските серии кои ја објаснуваат заштитата на сопственичките права се релативно кратки. Поради оваа причина, се скратува вкупниот број опсервации кои се земаат предвид при изработката на панел регресиите. Опасноста кај ваквото статистичко заклучување е добивање на оценки на параметрите кои не се непристрасни.

Табела 24: Статистики од регресионите модели за транзиционите економии

Зависна варијабла	LOG(RGDP)					
	(1)		(2)		(3)	
Независни варијабли	coef.	t-stat	coef.	t-stat	coef.	t-stat
INVEST	0,0147	3,38***	0,0379	7,84***	0,0118	4,16***
TERC9709	0,0001	6,21***	0,0002	5,16***	0,0002	9,99***
EMP%	-0,0407	-8,66***	-0,0484	-7,84***	-0,0170	-4,89***
LCR100KM	1,2805	11,27***	1,3304	9,19	1,1192	13,69***
EFWPR	0,4067	12,76888				
IEFPR			0,0166	6,19***		
WGIROL100					0,0525	24,52***
Adj. R ²	0,56		0,4		0,79	
S.E. of reg.	0,3		0,37		0,2	
F-stat.	13,07***		6,9***		35,94***	
Countries	6		6		6	
Obs.	48		46		46	

Забелешка и извор:

Во табелата се претставени оценетите коефициенти на наклон на соодветните варијабли и соодветната t – статистика. Зависна варијабла е природниот логаритам од RGDP. Варијаблие INVEST, LCR100KM, EFWPR, WGIROL100, IEFPR и RGDP се дефинирани во Табела 11. TERC9709 го претставува бројот на студенти запишани во терцијарно образование на 100.000 жители, EMP% е процентуалното учество на вработеното население во вкупната популација. Ознака за сигнификантност: * ако $p < 0,10$; ** ако $p < 0,05$; *** ако $p < 0,01$.

Имајќи ги предвид посочените слабости на МНК повеќекратните линеарни модели како соодветен избор за оцена на ефектите на заштитата на сопственичките права врз економскиот растеж во транзиционите економии од ЈИЕ, одлучивме да изработиме поинаква анализа со цел да ги прикажеме актуелните состојби и тенденции кај овие земји во однос на останатите европски држави. Еден од главните проблеми кај анализата на овие земји претставува ограничениот број достапни податоци кои можат да се вклучат во анализата. Со цел да го надминеме или барем релативизираме овој проблем, избравме пристап кој не е фокусиран кон калкулација на придонесот на институционалниот

капацитет, мерен преку силината на заштитата на сопственичките права. Техниката која е употребена во анализата која следи е t- тест за споредба на средините на два примерока. Едниот примерок е сочинет од земјите кои ги сместивме во категоријата на транзициони економии од Југоисточна Европа: Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарија, Македонија, Романија, Србија, Хрватска и Црна Гора. За овој примерок ја користиме ознаката SEE. Втората група на земји се земјите од Европската унија, со исклучок на оние членки на Унијата кои влегуваат во ЈИЕ групата. Така, во оваа група т.е. групата EU25 земји влегуваат: Австрија, Белгија, Кипар, Чешка Република, Данска, Естонија, Финска, Франција, Германија, Грција, Унгарија, Ирска, Италија, Латвија, Литванија, Луксембург, Малта, Холандија, Полска, Португалија, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска и Обединетото Кралство. Станува збор за два мали примероци, од кои едниот се состои од осум опсервации, а другиот од дваесет и пет. Податоците кои се употребени, датираат од 2012 година.

На почетокот, беа селектирани три варијабли, кај кои беше направен t-тестот за разлики во средните вредности. Имено, одлучивме да провериме дали постои разлика меѓу средните вредности на заштитата на сопственичките права меѓу EU25 и SEE земјите од аспект на EFWPR2C, WGIROL100 и IPRIPPR. За потсетување, IPRIPPR ја претставува заштитата на стварните сопственички права во рамки на Меѓународниот индекс на сопственички права, изработен од Алијансата за сопственички права. Останатите варијабли кои претходно беа користени како прокси за заштитата на правата не го поминаа тестот за нормалност според Андерсон – Дарлинг методологијата.

Релевантните хипотези кои се однесуваат на овој дел од истражувањето се следните:

H_0 : Средната вредност на заштитата на сопственичките права во EU25 земјите е еднаква или помала од средната вредност на заштитата на сопственичките права во SEE земјите.

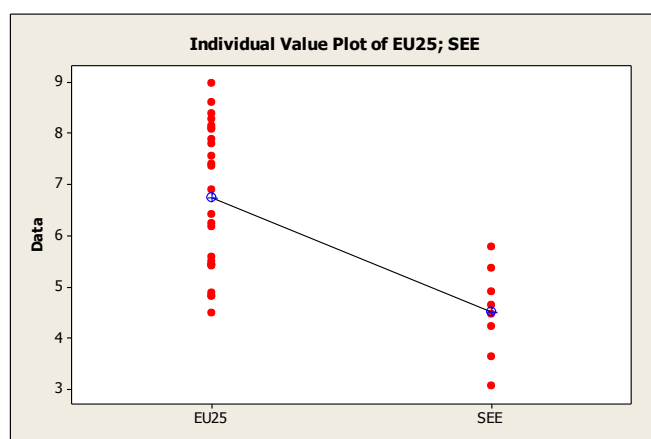
H_1 : Средната вредност на заштитата на сопственичките права во EU25 земјите е поголема од средната вредност на заштитата на сопственичките права во SEE земјите.

Нултата хипотеза е означена како H_0 , а H_1 алтернативната хипотеза. Како што може да се забележи од формулацијата на хипотезите, станува збор за

едностран тест. Нивото на значајност е поставено на 95%. Овој дел од истражувањето е направено со користење на статистичкиот пакет Minitab 16.

Во продолжение се презентирани неколку индивидуални дијаграми на кои се претставени вредностите на одделните мерки за заштита на сопственичките права, во двете групи на земји. Сликата 16 го претставува дијаграмот на индивидуални вредности на EFWPR2C варијаблата, изработена од институтот Фрејзер во рамки на Индексот на економска слобода во светот.

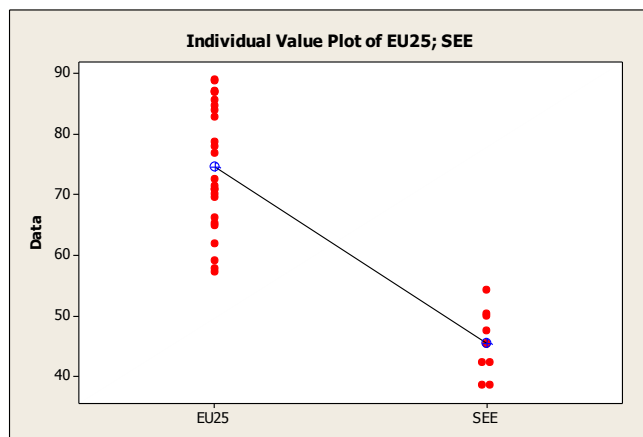
Слика 16: Дијаграм на индивидуални вредности на EFWPR2C: EU25 наспроти SEE земји

Извор: Авторски калкулации.

Наредната слика (Слика 17), исто така претставува дијаграм на индивидуални вредности за WGIROL100 кај респективните земји во двата примерока: EU25 наспроти SEE земјите.

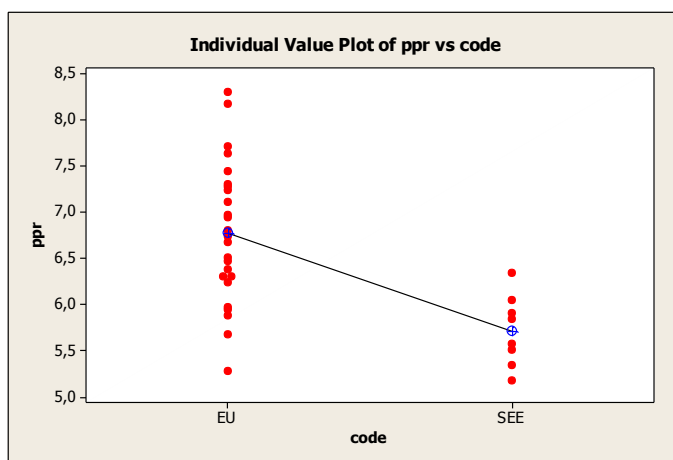
Слика 17: Дијаграм на индивидуални вредности на WGIROL100: EU25 наспроти SEE земји

Извор: Авторски калкулации.

Последниот дијаграм во овој дел е оној на кој се прикажани индивидуалните вредности на IPRIPPR (Слика 18).

Слика 18: Дијаграм на индивидуални вредности на IPRIPPR: EU25 наспроти SEE земји

Извор: Авторски калкулации.

Сите три дијаграмски прикази ги претставуваат индивидуалните вредности на EFWPR2C, WGIROL100, IPRIPPR, соодветно. Притоа, од левата страна на дијаграмите се дадени опсервациите кај земјите кои припаѓаат на EU25 групата, додека десниот приказ се индивидуалните вредности кај SEE земјите. Сините точки ги прикажуваат пресметаните аритметички просеци кај двата примерока. На прв поглед, може да се забележи дека постои разлика меѓу средната вредност на институционалната варијабла на EU25 наспроти онаа на SEE земјите. Притоа, визуелното резонирање оди во прилог на тезата дека постои позитивна разлика на

средната вредност на заштитата на правата на сопственост во државите од Европската унија во однос на транзиционите економии од Југоисточна Европа. Но, цврста поткрепа на ваквото тврдење може да се добие само доколку се тестира статистичката сигнификантност на разликата меѓу средините на примероците.

Статистичката анализа за оваа намена вклучува изработка на едностран t-тест на два независни примероци. Овој тест се користи со цел да се утврди дали средините на двете популации се различни. Во Табелата 25 се претставени добиените дескриптивни статистики за двата примерока, како и горната граница на реализираната вредност на разликата во средините при 95% интервал на доверба и p-вредноста. Во последната колона е заклучокот од анализата. Притоа големината на примерокот кој ги претставува ЕУ земјите изнесува 25 ($n_{eu} = 25$), додека кај транзиционите економии од Југоисточна Европа изнесува 8 ($n_{see} = 8$).

Табела 25: Резултати од t-тестот на средната вредност на два примерока

Стат. Вариј.	Mean _{EU}	Mean _{see}	St.dev _{eu}	St.dev _{see}	Горна граница (95% инт.)	p-вред.	Заклучок
EFWPR2C	6,74	4,514	1,41	0,879	2,229	0,000	Се отфрла H ₀
WGIROL100	74,6	45,45	10,4	5,16	29,18	0,000	Се отфрла H ₀
IPRIPPR	6,764	5,708	0,763	0,387	1,056	0,000	Се отфрла H ₀

Извор: Авторски калкулации.

Врз основа на податоците презентирани во табелата за средната вредност на EU и SEE земјите, стандардната девијација и големината на примероците беа пресметани соодветните t – статистики, исто така презентирани во табелата. Одовде може да се увиди дека во сите три ситуации, без разлика дали станува збор за EFWPR2C, WGIROL100 или IPRIPPR како мерка која се користи за прикажување на заштитата на сопственичките права, статистички е оправдано да заклучиме дека треба да се отфрли нултата хипотеза. За потсетување, оваа хипотеза гласеше дека средната вредност на заштитата на сопственичките права е еднаква (или помала) меѓу селектираните земји од ЕУ, наспроти транзиционите економии од Југоисточна Европа. До истиот заклучок дека треба да се отфрли оваа хипотеза доаѓаме и доколку ја споредиме вредноста на t – статистиката со критичната вредност за 95% интервал на доверба, ако се повикаме и на p – вредноста. Доколку ги користиме интервалите на доверба, тогаш врз основа на

добиените резултати можеме да бидеме сигурни дека во 95% од случаите горната граница на разликата меѓу средините на мерките на заштитата на сопственичките права меѓу двата примерока ќе изнесува 2,229 во случајот на EFWPR2C, 29,18 кај WGIROL100, односно 1,056 доколку како мерка за заштитата ја користиме IPRIPPR. P- вредноста кај сите три варијабли изнесува 0,000 и истата е помала од 0,05, што значи дека постојат статистички фундирани докази кои одат во прилог на тезата дека треба да се отфрли нултата хипотеза.

Со комплетирањето на t-тест анализата на средините на два независни примерока ја затвараме дискусијата за значењето на заштитата на сопственичките права за транзиционите економии, како од аспект на нивниот еволутивен инхерентен развој, така и во релативен аспект, набљудувајќи го во однос на заштитата која ја пружаат земјите од Европската унија. Од анализата во овој дел добивме неколку интересни заклучоци, кои се во согласност со нашите очекувања. Така, евидентен е проблемот со пристап до податоци за земјите од посочениот регион, што укажува на постоење потреба за посериозен третман на оваа проблематика, како и поголема инволвираност на надлежните институции, со цел да се обезбеди објективна оценка на заштитата на сопственоста. Понатаму, иако мора да бидеме доста претпазливи при изработката на модели кои се ограничени на овие транзициони економии со оглед на малиот број опсервации, сепак резултатите од анализата во овој дел се во согласност со заклучоците кои беа изведени врз основа на поширокиот примерок во кој беа вклучени земјите кои припаѓаат целосно или во некој дел на европскиот континент. Затоа, иако поради можноста за пристрасност на оцените на параметрите, не би ги коментирале егзактните оценки и нивната статистичка сигнификантност, сепак може да заклучиме анализата потврди дека и на овој ограничен примерок постојат докази за институционалниот придонес во објаснување на изворите на економскиот просперитет меѓу земјите, како и објаснување за производните разлики. Третата и последна поента со која го заокружуваме овој дел се однесува на тестирањето на разликите меѓу средната вредност на заштитата на економските права во транзиционите економии, наспроти Европската унија. Оваа анализа, исто така, ги потврди очекувањата дека транзиционите економии заостануваат зад земјите од Унијата кога станува збор за заштита на сопственоста. T-тестот покажа дека постојат статистички докази дека сопственоста е подобро заштитена во земјите од ЕУ наспроти транзиционите економии.

ПОГЛАВЈЕ VII

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Во последното поглавје од дисертацијата се претставени заклучните согледувања од истражувањето. Заклучоците се организирани во два дела, согласно структурата на текстот. На крајот се дадени препораките за идните истражувања во оваа област.

7.1. Формалните институции и сопственичките права

Формалните институции, вклучувајќи ги и правата на сопственост се предмет од суштинска важност за истражување во новата институционална економија и економијата на сопственички права, како нејзина составна компонента. Историската анализа на генезата на новата институционална економија покажа дека станува збор за сериозна економска дисциплина која постојано се менува и развива. Дисциплината е целисходна бидејќи има изградено сопствен методолошки приод и има кохерентен предмет на истражување. Во фокусот на оваа дисциплина се наоѓаат институциите. Институционализмот во најширока смисла се занимава со прашањето како институциите влијаат врз однесувањето на економските субјекти, пред сè, при производството и размената.

Институционалната теорија историски се развива во три фази: изворен институционализам, неоинституционализам и нова институционална економија. Анализата на текстовите од различни автори кои припаѓаат на одредена развојна

фаза на институционализмот покажа дека постои релативно конзистентен приод кон дефинирање на предметот на истражување. Имено, во секоја од трите развојни фази забележавме дека фокусот е поставен на институциите како развојна варијабла. Дополнително, заедничко за трите периоди е тоа што авторите се обидуваат да одговорат и на прашањето од што се детерминирани институциите и како истите може системски да се набљудуваат. Сепак, од направената анализа беа констатирани и одредени разлики меѓу различните периоди. Првата разлика се однесува на улогата на државата во моделите во различните фази. Ова прашање е блиску поврзано и со афилијацијата на институционализмот како доктрина кон главните струи на економската наука: слободно пазарната наспроти интервенционистичката струја. Врз основа на анализираните развојни периоди дојдовме до заклучок дека изворниот институционализам и новата институционална економија се поблиски до класичната економска традиција, додека неоинституционализмот е под изразено влијание на Кејзијанската школа. Оттука, различен е и односот кој овие дисциплини го имаат кон улогата на државата и принципите за креирање на јавните политики. Новата институционална економија се доближува до пазарните решенија и државата ја гледа како ентитет кој треба да обезбеди важење заштитата на сопственоста и исполнување на договорите. Наспроти ова, неоинституционализмот ја потенцира потребата од активна инволвираност на државата во економскиот живот, пред сè, со цел да го ограничи монополското дејствување на одредени компании, како и да интервенира преку политиките за обезбедување прераспределба на доходот. Друго, забележавме дека постои разлика меѓу методите кои се користат во економската анализа. Изворниот институционализам се карактеризира со квалитативна анализа на институционалните аранжмани и нормативен приод. Користењето на формализирани методи почнува да се јавува во втората фаза на институционализмот, посебно кај Мирдал. Сепак, целосната математичка и статистичка формализација на дисциплината се јавува во третата фаза, новата институционална економија. Посебно „доследен“ во оваа задача е Оливер Вилијамсон, познат по неговото инсистирање на целосна квантификација на дисциплината.

Новата институционална економија привлече голем број економисти и останати научници кои испитуваат најразлични прашања поврзани со

институционалното окружување. Како посебни насоки во оваа економска струја полека се кристализираа економијата на сопственички права, економијата на трансакционите трошоци, проблемот на агенцијата, принципал – агент теоријата и сл. Во дисертацијата беше покажано дека бројот на трудови кои се публикуваат, а кои ги содржат клучните термини карактеристични за новата институционална економија (сопственички права, договори и трансакционни трошоци) перманентно се зголемува и денес истиот е неколку пати поголем од бројот на публикувани трудови на почетокот на развојот на новата институционална економија. Ова говори за растечкиот интерес на научната јавност да ги истражува институциите.

Сопственичките права како посебна формална институција беа детално претставени во третото поглавје. Од дискусијата во тој дел можат да бидат извлечени неколку прецизни заклучоци кои се однесуваат на дисциплината економија на сопственички права, но и за содржината на самата проблематика сопственички права. Прво, дојдовме до заклучокот дека економијата на сопственички права е интегрален дел на новата институционална економија поради тоа што ги третира сопственичките права како формална институција и настојува да ги објасни економските исходи во даден институционален контекст определен од сопственичкиот модел. Второ, иако дисциплината економија на сопственички права е релативно млада, интересирањето за сопственичките права датира многу одамна. Толкувањето на сопственоста и одговорноста која истата ја создава е точка на судир во филозофско-правните дебати од антиката до денес. Пример за вечната актуелност на ова прашање е тоа што и денес постои жива дебата околу содржината на сопственичките права и нивното ограничување (пример, прашањето за *numerus clausus*). Како најактуелен пример за отворена дебата во оваа сфера би го навеле примерот на интелектуалната сопственост.

Од дискусијата за алтернативните облици на сопственички права заклучуваме дека економската наука го потврдува заклучокот на класичните економисти, а тоа е дека приватната сопственост е најдобар и најефикасен систем за организирање на сопственичките права. Дискусијата за ова прашање понудена во последниот дел од третото поглавје понуди цврсти докази дека предноста на приватната сопственост пред сите останати сопственички модели е тоа што обезбедува најефикасна алокација на ресурсите и минимизирање на можноста за расфрлање со ресурсот (недомаќинско располагање и користење), истовремено

обезбедувајќи максимална можна корист за сопственикот. Согласно оваа анализа најнеповолна состојба е онаа во која не постојат сопственички права т.н. слободен пристап, бидејќи на тој начин се обезбедува експлоатација и нерационално користење на ресурсот. Заедничката сопственост, односно државната сопственост се помалку прифатливи решенија од приватната сопственост, но подобри решенија од отсуството на сопственички права, односно слободен пристап (*res nullius*).

Иновација во овој дел е и воведувањето на нова класификација на дефинициите за сопственички права. Имено, врз основа на консултираните авторитети за дефинирање на правата, заклучивме дека е оправдано дефинициите за сопственичките права да ги групираме во две категории: економски дефиниции и правни дефиниции. Економските дефиниции ги претставуваат правата на сопственост во економска конотација, односно на некој начин ги ставаат во контекст на основните економски цели или во однос на фундаменталните економски проблеми. Најчесто во овие дефиниции се содржат некои од фундаменталните економски концепти како на пример „реткоста“, „размената“ или „производството“. Од друга страна, легалистичките дефиниции се повикуваат на некоја вредност во согласност со правната традиција или во контекст на правниот систем при определувањето на сопственичките права.

На крај може да заклучиме дека дисциплината економија на сопственички права иако е млада дисциплина, во себе содржи огромен потенцијал за развој и за особен научен придонес за објаснување на човековото однесување во определен економски контекст.

7.2. Економска анализа на сопственичките права

Вториот дел од дисертацијата е од емпириска природа. Овде беа претставени методолошките решенија за пресметка на учеството на институционалните решенија при објаснувањето на разликите во економската развиеност. Четвртото поглавје ја сумираше литературата во областа, во петтото поглавје беше дискутирано за конкретните мерки за мерење на заштитата, додека во шестото поглавје беше изведено оригинално истражување на примерокот од европските држави за сопственичките права како детерминанта на развојот.

Консултираната литература во оваа сфера го потврди очекувањето дека во економската наука постои перманентен пораст на интересот за испитување на сопственичките права. Во рамките на четвртото поглавје беше изведено едно кратко истражување за бројот на публикувани трудови на базата „Мрежа на наука“ (англ. Web of Science) во областа економија кои ја содржат фразата „сопственички права“ во насловот на трудот. Истражувањето покажа дека прв пат вакви трудови се објавени во 1959 година и вкупниот број изнесува 2 текста, додека најновиот податок за објавени трудови во оваа реномирана база во 2014 година изнесува 48. Ова значи дека денес се објавуваат значително повеќе текстови од оваа содржина во угледните економски научни списанија (24 пати повеќе). Вкупно се објавени 1265 труда кои ја содржат оваа фраза. Рекордот е поставен во 2013 година, кога се објавени 61 труд поврзани со правата на сопственост. Одовде можеме да извлечеме заклучок дека во економската наука постои тренд на интензивирање на интересот за анализа на сопственичките права во економски контекст. Овој заклучок е потврда дека избраниот предмет на истражување во докторската дисертација е особено актуелен и провокативен.

Понатаму, доколку се навлезе во анализата на трудовите кои ги третираат сопственичките права како формална институција поврзана со размената и просперитетот, може да забележиме уште една заедничка карактеристика на оваа литература. Имено, анализата на правата на сопственост и останатите формални институции како валидна детерминанта на економскиот растеж може да се формализира во уникатна институционална теорија на економскиот растеж. Оваа теорија фокусот го става на институционалното окружување, односно различните институционални аранжмани како фактор на економскиот растеж. Литературата која беше консултирана од областа на институционалната теорија покажа дека најголемиот број од објавените трудови поаѓаат од неокласичното јадро, поконкретно аугментираниот неокласичен модел (Mankiw et al., 1992) и истиот го прошируваат со дополнителна институционална варијабла. Ваквиот пристап сметаме дека ја доближува новата институционална теорија на растежот до аугментираната неокласична теорија. Анализата на консултираната литература покажува дека додавањето на дополнителна институционална варијабла во неокласичниот модел е и економски и статистички оправдано. Ова би можело да значи дека институционалната теорија претставува оригинално подобрување на неокласичниот модел со цел поуспешно објаснување на варијабилитетот во

економската развиеност меѓу земјите во светот. Заклучокот е дека неокласичната и институционалната теорија не би смеело да бидат третирали како конкурентни теории за економскиот растеж, туку напротив, истите претставуваат комплементарни пристапи кои со внимателна комбинирана употреба се исклучително корисни за економската наука.

Дискусијата за одделните мерила за заштитата на сопственичките права како формална институција која се користи во економетриските модели е лоцирана во петтото поглавје од дисертацијата. Врз основа на добиените информации за методологијата за пресметка на заштитата на сопственоста, динамиката на објавување на податоците, бројноста земјите за кои се публикуваат податоци, како и изворот на податоците, беа формулирани неколку заклучоци. Прво, со исклучок на Полити IV базата, сите останати анализирани мерила се објавуваат за релативно пократки временски периоди. Континуираните временски серии кои вклучуваат податоци на годишно ниво, датираат од 2000 година наваму.

Второ, забележавме дека кај сите индикатори постои тренд на зголемување на бројот на земји и територии кои се опфатени во пресметката.

Третиот заклучок поврзан со мерењето на заштитата на правата се однесува на потребата за континуирана евалуација на методологиите кои се користат за пресметката. Имено, дел од публикуваната литература е доста критична во однос на популарните мерила кои се користат за изразување на институционалните сопственички аранжмани и можноста за владина интервенција. Сметаме дека ова во крајна линија доведува до објективно детектирање на пропустите на актуелните методолошки решенија и нивно усовршување со цел подобро разбирање и вклучување на институционалните фактори во економетриските истражувања.

Конечно, во шестото поглавје се интегрирани сите претходни заклучоци за институционалната теорија на растежот преку изработка на уникатен модел кој го испитува значењето на заштитата на сопственичките права за развојот на европските економии. Моделот кој е изработен е еклектички модел кој поаѓа од аугментираниот неокласичен модел кој е проширен за институционална варијабла и контролна варијабла која означува одредено географско влијание. Истражувањето и добиените резултати се оригинални поради неколку причини. Прво, моделот е изработен врз основа на примерок кој ги вклучува европските

држави во периодот од 2000 до 2012 година. Ваквиот регионално ограничен пристап нуди можност за подетална анализа на влијанието на институционалните фактори на европскиот континент, земјите кои се вклучени имаат сличен правен систем и постои можност за анализа на земји кои се соочиле со суштинска трансформација на системот на уредување на сопственичките односи. Доколку се избере друг временски период за истражување, источно и југоисточно европските држави би требало да бидат исклучени од анализата бидејќи податоците за посочената група на земји датираат од подоцна период во однос на останатите традиционално пазарни економии од Западна Европа. Вообичаено, досегашната објавена литература анализира некој подалечен временски период, и на тој начин се занемарени ефектите од транзициските процеси врз заштитата на сопственичките права и економскиот растеж, преку исклучување на поранешните социјалистички републики. Истовремено, истражувањето е уникатно, бидејќи досега не е изработена студија која го објаснува европскиот модел.

Понатаму, дополнителен придонес на овој текст е тоа што истиот го испитува влијанието на повеќе алтернативни мерки кои служат за изразување на заштитата на сопственоста. Имено, студијата на официјално публикуваните индикатори заедно со приказот на субјективните, индивидуално креирани решенија за мерење на сопственичките права претставува севкупен приказ на објавената литература во областа на институционалната економија до денес. Во овој труд се анализирани сите мерила кои економската наука ги познава и признава како институционални променливи поврзани со правата на сопственост. Ваквиот пристап обезбедува објективна валоризација на посебните методолошки решенија и создава можност за дополнително испитување на робушноста на резултатите од различните економски т.е. економетриски модели. Во прилог се формулирани најважните заклучоци од спроведеното истражување.

- Изработката на прости класични линеарни регресиони модели во кои ендогена варијабла е БДП по глава на жител, а егзогена е некоја од мерките за заштита на сопственоста (EFWPR, EFWPR2C, WGIROL и IEFPR) покажа дека постои поврзаност меѓу варијаблите. Во широкиот примерок кој ги опфаќа земјите од светот за периодот од 2000 до 2012 година беше утврдено дека прилагодениот коефициент на детерминација варира во интервалот $[0,52; 0,66]$, односно $[0,52; 0,7]$ во моделот каде ендогена варијабла е природниот логаритам од БДП по

глава на жител. Слични резултати се добиваат и во ограничениот примерок на држави од Европа, каде прилагодениот R^2 е нешто повисок и се движи во границите [0,62; 0,7], односно [0,65; 0,85] соодветно. Сите оценети параметри пред посочените институционални варијабли се покажа дека се статистички сигнификантни на ниво од 99%.

- Табелите 6.5 и 6.6 покажуваат дека е оправдана употребата на неокласичниот аугментиран модел како појдовна основа за испитување на детерминантите на економскиот растеж, користејќи пристап на балансирана состојба, каде ендогената варијабла е изразена преку природната логаритамска трансформација на БДП по глава на жител. Прилагодениот коефициент на детерминација во најголемиот дел од овие регресиони модели е поголем од 0,3. Добиените параметри пред независните варијабли се економски и статистички значајни.
- Вклучувањето на дополнителна варијабла од институционална природа го подобрува неокласичниот модел и затоа е оправдано. Воведувањето на $WGIROL100$, $EFWPR2C$ и $XCONST$ во сите анализирани случаи го подобрува прилагодениот коефициент на детерминација во однос на моделот без институционална варијабла.
- Оценките на параметрите во институционалните модели се економски значајни во сите случаи и статистички значајни на ниво од 1% во најголемиот број на случаите.
- Анализата на сензитивност имаше за цел да испита дали постои задоцнето влијание на институционалната варијабла врз економскиот просперитет. Оваа анализа покажа дека институционалните варијабли имаат најголемо влијание доколку се однесуваат на истиот период како и ендогената варијабла. Затоа беше отфрлена хипотезата дека постои задоцнето влијание на институционалниот фактор.
- Внесувањето на дополнителна географска контролна компонента покажа конфликтни резултати. Имено, вклучувањето на варијаблата $DISTC$ со која се означува средното растојание до најблиското крајбрежје, се покажа како неоправдано бидејќи оценетите параметри не беа статистички значајни. За разлика од ова, доколку како

географска варијабла ја употребиме LCR100km, добиваме високо статистички значајни оценки на ниво од 1%. Прилагодениот коефициент на детерминација се движи во границите [0,45; 0,51]. Добиените резултати говорат дека е моделот го поминал тестот за проверка на робустност.

- Анализата на различните мерила за заштита на правата на сопственост потврди дека во најголемиот дел од регресионите модели WGIROL100 EFWPR2C покажаа дека се најдобра мерка за изразување на заштитата на сопственичките права (беше добиен највисок прилагоден коефициент на детерминација).
- Во оваа насока, треба да напоменеме дека и користењето на EFWPR2C во дисертацијата како мерка за заштитата на сопственоста е новина во истражувањата од овој вид. Вообичаено во економската литература се користат EFW или EFWPR. Истражувањето покажа дека поправилно е да употребува EFWPR2C пред останатите две мерки заради тоа што (1) е директно поврзана со заштитата на сопственичките права, а не индиректно со економската слобода или квалитетот на целиот правен систем и (2) кај регресионите модели кај кои се користеше EFWPR2C беше објаснет поголем дел од варијабилитетот на ендегената варијабла преку добивање на повисок прилагоден коефициент на детерминација.

Последниот дел од истражувањето се однесуваше на испитување на хипотезата дека сопственичките права влијаат врз развојот на транзиционите економии од Југоисточна Европа. Кај оваа група на земји беше направена панел регресија врз основа на претходно специфицираниот модел за објаснување на економскиот просперитет кај европските држави. Но, ваквиот пристап се покажа проблематичен поради малиот број опсервации кои се вклучени во анализата, бидејќи за оваа група на земји недостасуваат голем број податоци кои се користат за изразување не само на институционалните варијабли, туку и акумулацијата на човечки и физички капитал и бројноста на популацијата. Овде за прв пат беше применета варијабла која досега не била искористена во истражувањата од областа на институционалната теорија, а тоа е TERC, со која беше означен бројот на студенти во терцијарното образование по 100.000 жители. Причината поради која беше воведена оваа варијабла се должи на растечкиот интерес за високо

образовни услуги од страна на населението во европските држави. Во перспектива, сметаме дека е оправдано да се употребува варијабла која го означува терцијарниот сектор со оглед на тоа што човечкиот капитал во модерни услови претпоставува специјализирани знаења и умеења кои во голема мера се стекнуваат во повисоките нивоа на образовниот систем. Примарното и секундарното образование сметаме дека сè повеќе се насочени кон „описменување“ на населението со генерализирани знаења, додека специјализацијата се одвива во рамки на високото образование.

На примерокот на транзиционите економии беше изработена уште една кратка анализа која имаше за цел да покаже дали средната вредност на заштитата на сопственичките права се разликува во овие држави во однос на европските. Едностраниот t – тест покажа дека земјите од Југоисточна Европа имаат пониска заштита на сопственичките права во однос на земјите од Европската унија (со исклучок на Романија, Бугарија и Хрватска). Овој заклучок ги објаснува послабите економски резултати во овие земји во однос на ЕУ.

7.3. Препораки за идни истражувања

На самиот крај од овој дел, сакаме да ги посочиме следните предлози, односно препораки за идните истражувања во оваа област.

- За пофалба е тоа што информациите за институционалното окружување и заштитата на сопственичките права се достапни за сè поголем број земји и територии во светот. Сепак, сметаме дека постои простор за дополнително подобрување на податочните бази со вклучување на земјите за кои нема информации, како и изработка на индексите за дополнително вклучените земји за претходните периоди за кои недостасуваат информации. На овој начин би се создала побогата збирка на институционални индикатори, што во крајна линија ќе го подобри квалитетот на истражувањата од оваа област.
- Истиот коментар се однесува и на должината на временските серии за мерките за заштита на сопственоста. Проширувањето на временските серии би обезбедило детален увид во националниот институционален

капацитет и можност за изработка на повеќе регионални студии поради надминување на проблемот со оскудност на информации.

- Во оваа насока, цениме дека е полезно да се упати апел до соодветните национални организации (владини и невладини) кои се одговорни за мерењето на определени аспекти на заштитата на правата или економската слобода да ја интензивираат соработката со агенциите кои ги изработуваат индексите.
- Постои простор за иновирање на истражувањата преку вклучување на нови варијабли кои изразуваат неистражени аспекти на детерминантите на економскиот растеж (на пример, користењето на стапката за упис во терцијарниот образовен сектор како израз за акумулацијата на човечки капитал).
- Европскиот и ограничениот модел на југоисточно европски транзициони економии докажаа дека постои простор за изработка на дополнителни студии кои изразуваат одреден регионален аспект на заштитата на правата во контекст на економскиот просперитет.
- Постои простор за истражување на значењето на институциите и заштитата на сопственичките права и врз останатите макроекономски феномени (пр. невработеноста, фискалните импликации, меѓународната размена и сл.).
- Сметаме дека е неправедно тоа што анализата на неформалните институции е запоставена во однос на формалните институционални аранжмани, па затоа ги охрабруваме истражувањата кои би го испитувале значењето на културата, обичаите, јазикот, религијата и останатите неформални кодекси за економската успешност на земјите.
- На крај, како посебно интересно прашање кое заслужува дополнителен интерес е прашањето за третманот на институциите како ендогени варијабли во модел поврзан со економскиот растеж.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Acemoglu, D. (2005), Constitutions, politics, and economics: A review essay on Persson and Tabellini's *The Economic Effects of Constitutions*. *Journal of Economic Literature*, 43(4): 1025-1048.
- Acemoglu, D. (2009). *Introduction to modern economic growth*. Princeton: Princeton University Press.
- Acemoglu, D., & Johnson, S. National Bureau of Economic Research, (2003). *Unbundling institutions* (Working Paper 9934). Retrieved from website: <http://www.nber.org/papers/w9934.pdf>
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2006). *Economic origins of dictatorship and democracy: economic and political origins*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown Business.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Commission on Growth and Development. (2008). *The role of institutions in growth and development* (Working paper No.10)
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson J.A. (2001). The colonial origins of comparative development: an empirical investigation. *American Economic Review*, 91(5): 1369-401.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson J.A. (2002). Reversal of fortune: geography and development in the making of the modern world income distribution. *Quarterly Journal of Economics*, 117(4): 1231-294.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson J.A. (2005). Institutions as the fundamental cause of long-run growth. Chapter 6 in *Handbook of Economic Growth: Vol. 1a*. Ed. Philippe Aghion and Steven N. Durlauf. Amsterdam: Elsevier.
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J.A., & Yared, P. (2008). Income and democracy. *American Economic Review*, 98(3): 808-842.
- Acocella, N. (2005). *Economic policy in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adkins, L. C., Moomaw, R.L., & Savvides A. (2002). Institutions, freedom, and technical efficiency. *Southern Economic Journal*, 69(1):92-108.
- Agnello, R.J., Donnelley, L.P. (1975). Property rights and efficiency in the oyster industry. *Journal of Law and Economics*, 18(2), 521-534.

- Aixalá, J. & Fabro, G. (2009). Economic freedom, civil liberties, political rights and growth: a causality analysis. *Spanish Economic Review*, 11, 165-178.
- Akerlof, G. A. (1970). The market for 'lemons': Quality uncertainty and the market mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84(3): 488–500.
- Akerlof, G.A., & Shiller, R.J. (2009). *Animal spirits: How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Alchian, A. (1987). Property rights. In J. Eatwell, M. Milgate & P. Newman (Eds.), *New Palgrave Dictionary of Economics*. London: Macmillan Press Limited.
- Alchian, A. (1993). Property rights. In D. R. Henderson (ed.), *The Fortune of Encyclopedia of Economic* (pp. 69-73). New York: Warner Books.
- Alchian, A. A. (2008). Property rights. In D. R. Henderson (ed), *The Concise Encyclopedia of Economics* [Online]. Indianapolis: Liberty Fund, Inc.
- Alchian, A. A., & Demsetz, H. (1972). Production, information costs, and economic organization. *The American Economic Review*, 62(5), 777-795.
- Alchian, A. A. (1965). Some economics of property rights. *Politico*, 30(4),816-829.
- Alchian, A. A. (2011). Pricing and society. In D. K. Benjamin (ed.), *The collected works of Armen A. Alchian* (pp. 68-83). Indianapolis: Liberty Fund. Reprinted from: Alchian A.A. (1967). *Occasional paper 17*. London: Institute of economic affairs.
- Alchian, A.A., & Demsetz, H. (1973). The property rights paradigm. *Journal of Economic History*, 33(1): 16-27.
- Ali, F., & Fiess, N., & Macdonald, R. (2011). Climbing to the top? Foreign direct investment and property rights. *Economic Inquiry*, 49(1): 289–302.
- Allen, D.W. (2006). Theoretical difficulties with transaction cost measurement. *Division of Labour & Transaction Costs*, 2(1), 1–14.
- Anderson, T.L., Lueck, D. (1992). Land tenure and agricultural productivity on Indian reservations. *Journal of Law and Economics*, 35(2), 427–454.
- Andersson K., & Pacheco, D. (2006). Turning to forestry for a way out: is formalizing property rights enough? In B. Guha-Khasnobis, R. Kanbur & E. Ostrom (Eds.), *Linking the formal and informal economy: concepts and policies*. New York, USA: Oxford University Press Inc.
- Armbrüster, T. (2006). *The economics and sociology of management consulting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ashby, N., Bueno, A., & McMahon, F., with Martinez, D. (2011). *Economic Freedom of North America*. Vancouver: The Fraser Institute. Available from: <http://www.econlib.org/cgi-bin/printcee.pl>
- Ashford, N. (2007). *Principles for a free society*. Menlo Park, CA: Institute for Humane Studies. (First published in 2001 by Jarl Hjalmarson Foundation)
- Auer, R.A. (2013). Geography, institutions, and the making of comparative development. *Journal of Economic Growth*, 18(2): 179-215.

- Backhaus, J. (2005). *The Elgar companion to law and economics* (2nd ed.). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Backhaus, J.G. (2005). Evolution of legal rules: Hayek's contribution reconsidered. In J.G. Backhaus (ed.), *Entrepreneurship, money, and coordination: Hayek's theory of cultural evolution*, (pp.73-106). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.
- Bailey, M.J. (1992). Approximate optimality of aboriginal property rights. *Journal of Law and Economics*, 35: 183–198.
- Baldassarri, M., Paganetto, L., & Phelps, E.S. (Eds.) (1998). *Institutions and Economic Organization in the Advanced Economies: The Governance Perspective (Central Issues in Contemporary Economic Theory and Policy)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Baldwin, C.Y. (2007). Where do transactions come from? Modularity, transactions, and the boundaries of firms. *Industrial and Corporate Change*, 17(1), 155–195.
- Barber, W. J. (2008). *Gunnar Myrdal: An Intellectual Biography*. Basingstoke, UK, and New York: Palgrave Macmillan.
- Barro, R. J. & Lee, J. W. National Bureau for Economic Research. (2010). *A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010*. NBER Working Paper no 15902.
- Barro, R. J. (2000). Inequality and growth in a panel of countries. *Journal of Economic Growth*, 5(1): 5-32.
- Barro, R. J. (2002). *Nothing is sacred: economic ideas for the new millennium*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Barro, R.J. (1991). Economic growth in a cross-section of nations. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2):407-443.
- Barro, R.J. (1996a). Democracy and growth. *Journal of Economic Growth*, 1(1):1–27
- Barro, R.J. (1996b). *Getting it right: Markets and choices in a free society*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Barro, R.J. (1997). *Determinants of economic growth: A cross-country empirical study*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Barro, R.J. (1999). Determinants of democracy. *Journal of Political Economy*, 107(6-2): 158-183.
- Barro, R.J., & Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic growth* (2nd ed.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Barzel, Y. (1989). *Economic analysis of property rights*. New York: Cambridge University Press.
- Barzel, Y. (2002). *A theory of the state: economic rights, legal rights, and the scope of the state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bastiat, F. (1848). *Property and law*. Retrieved from http://bastiat.org/en/property_law.html
- Bastiat, F. (2007). *The law*. Auburn: Ludwig von Mises Institute.
- Bastiat, F. (2011). *The man and the statesman*. Indianapolis: Liberty fund.
- Bauer, P.T. (1972). *Dissent on development: studies and debates in development economics*. Cambridge: Harvard University Press.

- Baumol, W. (1990). Entrepreneurship: productive, unproductive and destructive. *Journal of Political Economy*, 98(5): 893-921.
- Beaulier, S. A. (2010). Without private property, there can be no rational economic calculation. In P. Boettke (Ed.), *Handbook on Contemporary Austrian Economics* (pp. 77-86). Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Beaulier, S.A. (2004). *Essays on property rights economics: Towards an evolutionary theory of property rights and its application* (A dissertation submitted in partial fulfillment for the degree of Doctor of Philosophy). Fairfax, VA: George Mason University.
- Becker, G., Philipson, T.J., & Soares, R.R. (2005). The quantity and quality of life and the evolution of world inequality. *American Economic Review*, 95(1): 277-291.
- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America. *European Journal of Political Economy*, 19(3): 529-545.
- Bennett, D. L., & Faria, H. J., Gwartney, J. D., & Morales, D.R. (2014). Evaluating alternative measures of institutional protection of private property and their relative ability to predict economic development. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2451143> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2451143>
- Benson, B. L. (1990). *The enterprise of law: justice without the state*. San Francisco, CA: Pacific Research Institute for Public Policy.
- Benson, B. L. (1998). *To serve and protect: Privatization and community in criminal justice*. New York: New York University Press.
- Bentham, J. (1776). *A Fragment on Government*. London.
- Bentham, J. (2005). *Theory of Legislation: Translated from the French of Etienne Dumont*. Boston: Adamant Media Corporation.
- Bentley, J.M., & Oberhofer, T. (1981). Property rights and economic development. *Review of Social Economy*, 39(1): 51-65.
- Berechet, C. (2014). *Case Study on Spain - Legal and Political Environment in Spain*. Available at: <http://internationalpropertyrightsindex.org/spain>
- Berggren, N. (1999). Economic freedom and equality: Friends or foes? *Public Choice*, 100(3-4): 203-223.
- Berggren, N. (2003). The benefits of economic freedom: A survey. *Independent Review*, 8(2): 193-211.
- Bergh, A., & Henrekson, M. (2010). *Government size and implications for economic growth*. Washington, D.C.: AEI Press.
- Berlin, I. (1958). Two concepts of liberty. In H. Hardy (Ed.), *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*. Oxford University Press 2002.
- Besley, T., & Burgess, R. (2003). Halving Global Poverty. *Journal of Economic Perspectives*, 17(3): 3-22.
- Besley, T., & Ghatak, M. (2009). Property rights and economic development. In D. Rodrik & M. Rosenzweig (Eds.), *Handbook of Development Economics* (Vol. 5, pp. 4525 - 4595). Amsterdam: North-Holland.

- Bethell, T. (1999). *The noblest triumph: Property and prosperity through the ages*. New York: St. Martin's Press.
- Bjornskov, C., & Foss, N.J. (2008). Economic freedom and entrepreneurial activity: Some cross-country evidence. *Public Choice*, 134(3-4): 307-328.
- Block, W. (2003). Private property rights, economic freedom, and professor Coase: A critique of Friedman, McCloskey, Medema, and Zorn. *Harvard Journal of Law and Public Policy*. 26(3), 923-951.
- Bloom, D.E., & Sachs, J. (1998). Geography, demography and economic growth in Africa. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998(2): 207-273.
- Boettke, P. J, Coyne, C.J., & Leeson, P.T. (2008). Institutional stickiness and the new development economics. *American Journal of Economics and Sociology*, 67(2), 331-358.
- Boettke, P. J. (1993). *Why perestroika failed: The politics and economics of socialist transformation*. London: Routledge.
- Boettke, P. J. (2001). *Calculation and coordination essays on socialism and transitional political economy*. London: Routledge.
- Bohn, H., Deacon, R.T. (2000). Ownership risk, investment, and the use of natural resources. *American Economic Review*, 90(3), 526-549.
- Bollier, D. (2007). The growth of the commons paradigm. In C. Hess & E. Ostrom (Eds.), *Understanding Knowledge as a Commons: From theory to practice* (pp. 27-40). Cambridge, MA: MIT Press.
- Bottomley, A. (1963). The effect of common ownership of land upon resource allocation in Tripolitania. *Land Economics* 39 (1), 91-95.
- Bouckaert, B. (Ed.) (2010). Property law and economics. In G. De Geest (Ed.), *Encyclopedia of Law and Economics* (2nd ed.). Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, Inc.
- Brandt, S. (2001). *Coase and claims* (A dissertation submitted in partial fulfillment for the degree of Doctor of Philosophy). Oakland: University of California -Berkley.
- Brownlow, G. A. (2010). Structure and change: Douglass North's economics. *Journal of Economic Methodology*, 17(3), 301-316.
- Buchanan, J. M. (1975). *Limits of liberty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Butler, E. & Institute of Economic Affairs (Great Britain). (2007). *Adam Smith: A primer*. London: Institute of Economic Affairs.
- Cabrillo, F. (2011). *Economic Freedom in the Spanish Comunidades Autónomas*. Madrid, Barcelona, Buenos Aires: Marcial Pons.
- Calabresi, G. (1961). Some thoughts on risk distribution and the law of torts. *Yale Law Journal*, 70(4): 499-553.
- Carruthers, B. G., & Ariovich, L. (2004). The sociology of property rights. *Annual Review of Sociology*, 30(2004), 23-46.

- Carter, R., & Hodgson, G. M. (2006). The impact of empirical tests on transaction cost economics on the debate on the nature of the firm. *Strategic Management Journal*, 27, 461–476.
- Caselli, G.P., & Curatolo, S. (1998). A note about the relationship among transaction costs, institutions and productivity growth. *Service Industries Journal*, 18(1), 143-153.
- Castle, E. N. (1978). Property rights and the political economy of resource scarcity. *American Journal of Agricultural Economics*, 60(1): 1-9.
- Chang, H. -J. (2010). Institutions and economic development: Theory, policy and history. *Journal of Institutional Economics*, 7(4): 473-498.
- Chavance, B. (2009). *Institutional economics*. London: Routledge.
- Chen, S., & Ravallion, M. (2004). How have the world's poorest fared since the early 1980s? *The World Bank Research Observer*, 19(2): 141-169.
- Cheung, S.N.S. (1970). The structure of a contract and the theory of a nonexclusive resource. *Journal of Law and Economics*, 13(1), 49-70.
- Clague, C. (1997). The new institutional economics and economic development. In C. Clague (Ed.), *Institutions and Economic Development – Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialistic Countries* (pp. 13-36). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Clague, C., Keefer, P., Knack, S., & Olson, M. (1997). Institutions and economic performance: Property rights and contract enforcement. In C. Clague (Ed.), *Institutions and Economic Development – Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialistic Countries* (pp. 67-90). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Coase R.H. (1988). *The firm, the market and the law*. Chicago: University of Chicago Press.
- Coase, R. H. (1937). The Nature of the Firm. *Economica*, new series 4, pp.486-505, reprinted as Chapter Two in *The Firm, the Market and the Law*, (1988). pp. 35-55, Chicago: The University of Chicago Press.
- Coase, R. H. (1998). The new institutional economics. *American Economic Review*, 88(2), 72-74.
- Coase, R.H. (1960). The problem of social cost. *The Journal of Law and Economics*, 3, 1-44.
- Cole, J. H. (2003). The Contribution of Economic Freedom to World Economic Growth, 1980-99. *Cato Journal*, 23(2): 189-198.
- Commons, J. (1934). *Institutional Economics*. New York: Macmillan.
- Connors, J. (2011). *Global poverty: The role of economic freedom, democracy, and foreign aid*. Unpublished doctoral dissertation, Florida State University, Tallahassee, Florida.
- Connors, J., & Gwartney, J.D. (2010). Economic Freedom and Global Poverty, In M. D. White (Ed.), *Accepting the Invisible Hand*. New York: Palgrave Macmillan.
- Cooter, R., & Ulen, T. (2012). *Law & economics* (6th ed.). Boston: Pearson/Addison-Wesley.
- Dahlman, C.J. (1980). The open field system and beyond: A property rights analysis of an economic institution. Cambridge: Cambridge University Press.

- Davis, L. E., & North, D. C. (2008). *Institutional change and American economic growth*. Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1971)
- Davis, L.E. (1986). Comment on measuring the transaction sector in the American economy - 1870-1970. In S.L. Engerman & R.E. Gallman, *Long-Term Factors in American Economic Growth* (pp. 149-161). Chicago: The University of Chicago Press.
- Davis, L.E., & North, D. (1971). *Institutional Change and American Economic Growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dawson, J. W. (1998). Institutions, investment, and growth: New cross-country and panel data evidence. *Economic Inquiry*, 36(4): 603-619.
- Dawson, J. W. (2003). Causality in the freedom-growth relationship. *European Journal of Political Economy*, 19(3): 479-495.
- Dawson, J. W. (2006). Regulation, investment, and growth across countries. *Cato Journal*, 26(3): 489-509.
- de Haan, J., & Siermann, C. L. J. (1998). Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth. *Public Choice*, 95(3-4): 363-80.
- de Haan, J., Lundström, S., & Sturm, J. (2006). Market-oriented institutions and policies and economic growth: A critical survey. *Journal of Economic Surveys*, 20(2): 157-191.
- de Haan, J., & Sturm, J.E. (2003). Does more democracy lead to greater economic freedom? New evidence for developing countries. *European Journal of Political Economy*, 17(1), 1-16.
- De Long, J.B., & Shleifer, A. (1993). Princes and merchants: European city growth before the industrial revolution. *Journal of Law and Economics*, 36(2): 671-702.
- de Soto, H. (1989). *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World*. New York: Harper & Row.
- de Soto, H. (2003). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York, NY: Basic Books.
- Debroy, B., Bahandri, L., & Aiyar, S. (2011). *Economic Freedom of the States of India*. New Delhi: Academic Foundation.
- Demsetz, H. (1967). Toward a Theory of Property Rights. *American Economic Review*, 57(2): 347-59.
- Demsetz, H. (1982). The 1982 Nobel Prize in economics. *Science*, 218(4573) 655-657.
- Demsetz, H. (1996). The core disagreement between Pigou, the profession, and Coase in the analysis of the externality question. *European Journal of Political Economy*, 12, 565-579.
- Demsetz, H. (2011a). R. H. Coase and the neoclassical model of the economic system. *Journal of Law and Economics*, 54(4), s7-s13.
- Demsetz, H. (2011b). The problem of social cost: what problem? A critique of the reasoning of A.C. Pigou and R.H. Coase. *Review of Law and Economics*, 7(1), 1-14.
- Devlin, A. (2014). *Fundamental principles of law and economics*. Oxon: Routledge.
- Diamond, J. (1997). *Guns, Germs, and Steel*. New York: W.W. Norton & Company.

- Dietrich, M. (1994). *Transaction cost economics and beyond: Towards a new economics of the firm*. London: Routledge.
- Djankov, S., Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2002). The regulation of entry. *Quarterly Journal of Economics*, 117(1), 1-37.
- Dolfsma, W. (2004). *Institutional economics and the formation of preferences: the advent of pop music*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2003). Institutions, Trade, and Growth. *Journal of Monetary Economics*, 50(1): 133-162.
- Dorđević J. (1972). *Ideje i institucije*, Beograd: Radnička Štampa.
- Dosi, G., Teece, D.J., & Chytry, J. (2005). *Understanding industrial and corporate changes*. Oxford: Oxford University Press.
- Doucouliaqos, C. (2005). Publication bias in the economic freedom and economic growth literature. *Journal of Economic Surveys*, 19(3): 367-387.
- Duina, F. G. (2011). *Institutions and the economy*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Easterley, W. (2006). *The white man's burden: The wacky ambition of the west to transform the rest*. New York: Penguin Press.
- Easterly, W. (2002). *The elusive quest for growth: Economists' adventures and misadventures in the tropics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Easterly, W., & Levine, R. (2003). Tropics, germs, and crops: How endowments influence economic development. *Journal of Monetary Economics*, 50(1): 3-39.
- Easton, S.T., & Walker, M.A. (1997). Income, growth and economic freedom. *American Economic Review*, 87(2), 328- 332.
- Eger, T., Faure, M. & Zhang, N. (2007). *Economic analysis of law in China*. Cheltenham, UK Northampton, MA: Edward Elgar.
- Eggertsson, T. (1990). *Economic behavior and institutions*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eggertsson, T. (1992). Analyzing institutional successes and failures: A millennium of common mountain pastures in Iceland. *International Review of Law and Economics*, 12: 423–437.
- Eggertsson, T. (2005). *Imperfect institutions: possibilities and limits of reform*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Engermann, S.L., & Sokoloff, K.L. (1997). Factor endowments, institutions, and differential paths of growth among New World economies. In S. Haber (Ed.), *How Latin America Fell Behind* (pp. 260-304). California: Stanford University Press.
- Engermann, S.L., & Sokoloff, K.L. (2002). Factor endowments, inequality, and paths of development among New World economies. *Economica*, Fall(3): 41-102.
- Englander, E. (1988). Technology and Oliver Williamson's transaction cost economics. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 10, 339-354.
- Epstein, R. (1987). Self interest and the Constitution. *Journal of Legal Education*, 37(2),153-161.

- Farr, W., Lord, K.R.A., & Wolfenbarger, J.L. (1998). Economic freedom, political freedom, and economic well-being: a causality analysis. *Cato Journal*, 18(2):247–262.
- Felder, J. (2001). Coase Theorems 1-2-3. *The American Economist*, 45(1), 54-61.
- Feldmann, H. (2007). Economic Freedom and Unemployment around the World. *Southern Economic Journal*, 74(1): 158-176.
- Feenstra, R. C., Inklaar, R., & Timmer M.P. (2015), "The Next Generation of the Penn World Table" forthcoming *American Economic Review*, available for download at www.ggdc.net/pwt
- Foss, K., & Foss, N.J. (2005). Resources and transaction costs: How property rights economics furthers the resource-based view, *Strategic Management Journal*, 26, 541–553.
- Fox, G. (2007). The Real Coase Theorems. *Cato Journal*, 27(3), 373-396.
- Frankel, J.A., & Romer, D. (1999). Does trade cause growth? *The American Economic Review*, 89(3): 379-399.
- Friedman, D. D. (2000). *Law's order: What economics has to do with law and why it matters*. Princeton: Princeton University Press.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1977). *Friedman on Galbraith : and on curing the British disease*. Vancouver, B.C. : Fraser Institute.
- Frye, T. (2004). Credible commitment and property rights: Evidence from Russia. *The American Political Science Review*, 98(3), 453-466.
- Fuest, C., Berthenrath, R., & Welter, P. (2010). *Economic Freedom in the German Länder*. Köln, Frankfurt, Oxford: Friedrich Naumann Foundation.
- Furubotn, E. G., & Richter, R. (2005). *Institutions and economic theory: the contribution of the new institutional economics* (2nd Ed.). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Furubotn, E.G., & Pejovich, S. (1972). Property rights and economic theory: A survey of recent literature. *Journal of Economic Literature*, 10(4), 1137- 1162.
- Furubotn, E.G., & Pejovich, S. (1973). Property rights, economic decentralization, and the evolution of the Yugoslav firm 1965-1972. *Journal of Law and Economics*, 16(2), 275-302.
- Furubotn, E.G., & Pejovich, S. (1974). *The economics of property rights*. Cambridge: Ballinger Publishing Co.
- Galbraith, J. K. (1998). *The affluent society* (40th anniversary ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- Galbraith, J.K. (1973). Power and the useful economist. *American Economic Review*, 63(1), 1-11.
- Galbraith, J.K. (2004). *The Economics of innocent fraud*. Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
- Gallup, J.L., Mellinger, A.D., & Sachs, J.D. (1998). *Geography and economic development*. Working Paper No: 6849, National Bureau of Economic Research.
- Garrison, R. W. (1978). *Austrian macroeconomics: a diagrammatical exposition*. Menlo Park, CA: Institute for Humane Studies.

- Gastil, R.D. (1982). *Freedom in the World*. Westport, Conn.: Greenwood.
- Georgakopoulos, N. L. (2005). *Principles and methods of law and economics: Basic tools for normative reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giavazzi, F., & Tabellini, G. (2005). Economic and political liberalizations. *Journal of Monetary Economics*, 52(7), 1297–1330.
- Ginzberg, E. (1997). Wesley Clair Mitchell. *History of Political Economy*, 29(3), 371- 390.
- Glaeser, E. L., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2004). Do institutions cause growth? *Journal of Economic Growth*, 9(3): 271-303.
- Gordon, H.S. (1954). The economic theory of a common property resource: the fishery. *Journal of Political Economy*, 62(2), 124–142.
- Greif, A. (2006). *Institutions and the path to the modern economy: lessons from medieval trade*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grier, K., & Tulloc, G. (1989). An empirical analysis of cross-national economic growth, 1951-80. *Journal of Monetary Economics*, 24 (1989) 259-276.
- Grossman, G. M., & Helpman, E. (1991). *Innovations and growth in the global economy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gwartney, J. D. (2009). Institutions, economic freedom, and cross-country differences in performance. *Southern Economic Journal*, 75(4): 937-956.
- Gwartney, J. D., & Lawson, R.A. (2003). The concept and measurement of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 19(3): 405-430.
- Gwartney, J. D., Holcombe, R. G., & Lawson, R.A. (2006). Institutions and the impact of investment on growth. *Kyklos*, 59(2): 255-73.
- Gwartney, J. D., Holcombe, R.G., & Lawson, R.A. (1998). The Scope of Government and the Wealth of Nations. *Cato Journal*, 18(2): 163-190.
- Gwartney, J. D., Holcombe, R.G., & Lawson, R.A. (2004). Economic Freedom, Institutional Quality, and Cross-Country Differences in Income and Growth. *Cato Journal*, 24(3): 205-233.
- Gwartney, J. D., Lawson, R.A. & Holcombe, R.G. (1999). Economic Freedom and the Environment for Economic Growth. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 155(4): 643-663.
- Gwartney, J. D., Lawson, R.A., & Hall, J. *Economic Freedom of the World Annual Report*. Vancouver: Fraser Institute, (annual).
- Haber, S., Razo, A., & Maurer, N. (2003). *The politics of property rights: Political instability, credible commitments, and economic growth in Mexico, 1876–1929*. New York, USA: Cambridge University Press.
- Hall, J. C., Sobel, R.S., & Crowley, G. R. (2010). Institutions, Capital and Growth. *Southern Economic Journal*, 77(2): 385-405.
- Hall, J.C., & Lawson, R.A. (2014). Economic freedom of the world: An accounting of the literature. *Contemporary Economic Policy*, 32(1): 1-19.

- Hall, R. E., & Jones, C. I. (1999). Why do some countries produce so much more output per worker than others? *Quarterly Journal of Economics*, 114(1): 83-116.
- Haltzman, J. (2005). Externalities and the Coase theorem: A diagrammatic presentation. *Journal of Economic Education*, Fall, 385-391.
- Hamilton, D. (1998). Veblen, Commons, and the industrial commission. In W.J. Samuels (Ed.) *The Founding of Institutional Economics: The Leisure Class and Sovereignty* (pp.3-13). London: Routledge.
- Hamilton, W. (1932). Institution. In E. Seligman & A. Johnson (Eds.), *Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 8, New York, Macmillan (reprinted in *Journal of Institutional Economics*, 1(2), December 2005: 233–44).
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162: 1243-1248.
- Hardt, L. (2009). The history of transaction cost economics and its recent developments. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 2(1), 29-51.
- Harris, J., Hunter, J., & Lewis, C.M. (1995). *The New Institutional Economics and Third World Development*. London: Routledge.
- Hart, O. (1995). An economist's perspective on the theory of the firm. In O.E. Williamson (ed.), *Organization Theory: From Chester Barnard to the Present and Beyond* (pp. 154-171). Oxford: Oxford University Press.
- Hasan, I., Wachtel, P., & Zhou, M. (2009). Institutional development, financial deepening and economic growth: Evidence from China. *Journal of Banking & Finance*, 33, 157-170. doi: 10.1016/j.jbankfin.2007.11.016
- Hayek, F. A. (1944). *The road to serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (1960). *The constitution of liberty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, F.A. (1945). The use of knowledge in society. *American Economic Review*, 35 (4): 519-30.
- Hayek, F.A. (1973). *Law, Legislation, and Liberty*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hazlett, T.W. (1990). The rationality of US regulation of the broadcast spectrum. *Journal of Law and Economics*, 33: 133–175.
- Hazlett, T.W. (1998). Assigning property rights to radio spectrum users: why did FCC license auctions take 67 years?. *Journal of Law and Economics*, 41: 529–575.
- Heitger, B. (2004). Property rights and the wealth of nations: a cross-country study. *Cato Journal*, 23(3): 381-402.
- Helpman, E. (2004). *The mystery of economic growth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hess, C., & Ostrom, E. (2007). Introduction: An overview of the knowledge commons. In C. Hess & E. Ostrom (Eds.), *Understanding Knowledge as a Commons: From theory to practice* (pp. 3-26). Cambridge, MA: MIT Press.
- Higgs, R. (2011). *The transformation of the American economy, 1865-1914; an essay in interpretation*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute. (Original work published 1971)

- Hira, A., & Hira, R. (2000). The new institutionalism: Contradictory notions of change. *American Journal of Economics and Sociology*, 59(2), 267-282.
- Hirschman, A. (1994). The on-and-off connection between political and economic progress. *American Economic Review*, 84(2), 343-348.
- Hodgson, G. M. (2004). *The evolution of institutional economics: agency, structure, and Darwinism in American institutionalism*. London: Routledge.
- Holcombe, R. G. (1998). Entrepreneurship and economic growth. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 1(2): 45-62.
- Hume, D. (1777). *An enquiry concerning the principles of morals*. Retrieved from: <http://www.davidhume.org/texts/epm.html>
- Hume, D. (1985). *Essays, moral, political and literary* (In E.F. Miller, ed., Revised ed.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Husted, B.W., & Folger, W. (2004). Fairness and transaction costs: The contribution of organizational justice theory to an integrative model of economic organization. *Organization Science*, 15(6), 719-729.
- Hyde, W. (1981). Timber harvesting in the Rockies. *Land Economics*, 57: 630-637.
- Iacobuță, A. (2009). A new approach in economics: Transaction costs theory. *The Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, Tom XVIII, 370-375.
- "In memoriam" Clarence Edwin Ayres. (1977). *Journal of Economic Issues (Pre-1986)*, 11(000003), 475. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/206868974?accountid=4840>
- Ippoliti, C. (2011). *Economics and diversity*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Jacobides, M.G., & Winter, S.G. (2005). The co-evolution of capabilities and transaction costs: Explaining the institutional structure of production. *Strategic Management Journal*, 26(5), 395-413.
- John Kenneth Galbraith, 1908-2006. (n.d.). In D. R. Henderson (Ed.), *Concise Encyclopedia of Economics* (2nd ed.). Retrieved from: <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Galbraith.html>
- Johnson, S., McMillan, J., & Woodruff, C. (2002). Property rights and finance. *American Economic Review*, 92(5): 1335-1356.
- Jones, G.R. (1983). Transaction costs, property rights and organizational culture: An exchange perspective. *Administrative Science Quarterly*, 28: 454-467.
- Justesen, M. K. (2008). The effect of economic freedom on growth revisited: New evidence on causality from a panel of countries 1970-1999. *European Journal of Political Economy*, 24(3): 642-660.
- Kasper, W., & Streit, M. E. (1998). *Institutional economics: social order and public policy*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Kaufmann, D., & Kray, A. (2008). Governance indicators: Where are we, where should we be going? *The World bank Observer*, 23(1): 1-30.

- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. The World Bank, Development Research Group. (2010). *The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues* (Policy Research Working Paper 5430)
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Zoido-Lobaton, P. The World Bank, Development Research Group (2002). *Governance Matters II: Updated Governance Indicators for 2000-01* (World Bank Policy Research Working Paper 2772)
- Keefer, P., & Knack, S. (1997). Why don't poor countries catch up? A cross-national test of an institutional explanation. *Economic Inquiry*, 35(3): 590-602.
- Keefer, P., & Knack, S. (2002). Polarization, politics and property rights: Links between inequality and growth. *Public Choice*, 111(1/2), 127-154.
- Keen, S. (2001). *Debunking economics: The naked emperor of the social sciences*, Melbourne: Pluto Press Australia.
- Kim, K. (2014). Adam Smith's and Douglass North's multidisciplinary approach to economic development. *American Journal of Economics and Sociology*, 73(1), 3-31.
- Klein, P. G. (2000). New institutional economics. In B. Boudewijn & G. de Geest (Eds.), *Encyclopedia of Law and Economics*, Vol. I. The History and Methodology of Law and Economics, 456-489. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar. Retrieved from website: <http://encyclo.findlaw.com/0530book.pdf>
- Klein, P.G. (2010). *The capitalist and the entrepreneur - Essays on organizations and markets*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Knack, S. (1996). Institutions and the convergence hypothesis: the cross-national evidence. *Public Choice*, 87(3-4): 207-28.
- Knack, S., & Keefer, P. (1995). Institutions and economic performance: Cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7(3), 207-27.
- Knight, F. (1924). Some fallacies in the interpretation of social cost. *Quarterly Journal of Economics*, 38(4), 582-606.
- Kormendi, R.C., & Meguire P.G. (1985). Macroeconomic determinants of growth: cross-country evidence. *Journal of Monetary Economics*, 16(4): 141-163.
- Kovačević Kuštrimović R., & Lazić, M. (2004). *Stvarno pravo*. Niš: Punta.
- Krueger, A. O. (1974). The political economy of the rent-seeking society. *American Economic Review*, 64(3): 291-303.
- Kunčič, A. (2013), Institutional quality dataset. *Journal of Institutional Economics*, 10(1): 135-161.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (1999). Corporate ownership around the world. *Journal of Finance*, 54(2): 471-517.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2008). The economic consequences of legal origin. *Journal of Economic Literature*, 46(2): 285-332.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R.W. (1998). Law and finance. *Journal of Political Economy*, 106(6): 1113-1155.

- Lall, S., Spatafora, N., Sommer, M., Johnson, J., Subramanian, A., Levchenko, A., & Robinson, J. (2005). Chapter III: Building institutions. *World Economic Outlook*. International Monetary Fund. Retrieved July 17, 2014 from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2005/02/pdf/chapter3.pdf>
- Lambsdorff, J. (2007). *The institutional economics of corruption and reform: theory, evidence, and policy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Landa, J. T. (1994). *Trust, ethnicity, and identity: beyond the new institutional economics of ethnic trading networks, contact law, and gift-exchange*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Landes, D. S. (1998). *The wealth and poverty of nations: why some are so rich and some so poor*. New York: W.W. Norton.
- Landes, W. M., & Posner, R. A. (2003). *The economic structure of intellectual property law*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Lassau, R. (2014). To what extent is the opposition between civil law and common law relevant for law and economics?. In K. Mathis (Ed.), *Law and Economics in Europe* (Vol. 1, pp. 23-46). Dordrecht: Springer.
- Lawson, R.A., & Clark, J. R. (2010). Examining the Hayek–Friedman hypothesis on economic and political freedom. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 74, 230–239.
- Lawson, T. (2003). *Reorienting Economics*. London and New York: Routledge.
- Lawson-Remer, T. (2010). *Essays on economic development, property rights, and natural resource governance* (A dissertation submitted in partial fulfillment for the degree of Doctor of Philosophy). New York: Institute of Law & Society, New York University.
- Lazonick, W. (1991). *Business organization and the myth of the market economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lea, D. (2008). *Property rights, indigenous people and the developing world: Issues from aboriginal entitlement to intellectual ownership rights*. Leiden, The Netherlands: Hotei Publishing.
- Leeann, E.M. (2000). *A transaction cost economics and property rights theory approach to farmland lease preferences* (doctoral dissertation). Urbana: University of Illinois.
- LeFevre, R. (1966). *The philosophy of ownership*. Larkspur, Colorado: Rampart College.
- Leung, E. (2008). *Property rights: the philosophy of what's mine!!!* (A dissertation submitted in partial fulfillment for the degree of Master of Arts). Houston: Rice University.
- Levine, R. (1998). The legal environment, banks, and long-run economic growth. *Journal of Money, Credit and Banking*. 30(2): 596-620.
- Levine, R. (2005). Law, endowments and property rights. *Journal of Economic Perspectives*, 19(3): 61-88.
- Libecap, G. D. (1986). Property rights in economic history: Implications for research. *Explorations in Economic History*, 23, 227-252.
- Libecap, G.D. (1989). *Contracting for property rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipset, S.M. (1960). *The political man*. New York: Anchor Books.

- Llewellyn, K.N. (1931). What price contract? : An essay in perspective. *Labordoc (ILO Library)*, 704-751.
- Locke, J. (1689). *Second treatise on government*. Retrieved from: <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/locke1689a.pdf>
- Lopez, E. J. (2010). *The pursuit of justice: law and economics of legal institutions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lorenzo, F. (2014). The International Property Rights Index 2014 [iPRI2014_Raw_Data_Items_vol.1]. Washington D.C.: Americans for Tax Reform Foundation/Property Rights Alliance.
- Lueck, D. (1994). Common property as an egalitarian share contract. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 25: 93–108.
- Lueck, D., & Miceli, T. J. (2007). Chapter 3: Property law. In A. Polinsky & S. Shavell (Eds.), *Handbook of law and economics* (Vol. 1, pp. 183-257). Amsterdam: North Holland.
- Lundström, S. (2005). The effect of democracy on different categories of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 21(4), 967–980.
- Machan, T. R. (2002). *Liberty and democracy*. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Machina, M. (1987). Choice under uncertainty: Problems solved and unsolved. *Journal of Economic Perspectives*, 1, 121-154.
- Madhok, A. (1996). The organization of economic activity: Transaction costs, firm capabilities, and the nature of governance. *Organization Science*, 7(5), 577-590.
- Madhok, A. (2002). Reassessing the fundamentals and beyond: Ronald Coase, the transaction cost and resource-based theories of the firm and the institutional structure of production. *Strategic Management Journal*, 23, 535–550.
- Madžar, Lj. (2009). Institutional roots of economic performance - A Review of the Law, Informal Rules and Economic Performance by Svetozar Pejovich. *Časopis Ekonomske teme*, 47(2): 1-25.
- Malloy, R.P. (2004). *Law in a market context: An introduction to market concepts in legal reasoning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mankiw, G., Romer, D., & Weil, D.N. (1992). A contribution to the empirics of the economic growth. *The Quarterly journal of Economics*, 107(2): 407-437.
- Marshall, M.G., Gurr, T.R., & Jagers, K. (2014). *Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions: 1800-2013* (p4v2014.xls). Vienna, VA: Center for Systemic Peace.
- Masten, E.S., Meehan, Jr. J.W., & Snyder, E.A. (1991). The costs of organization. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 7(1), 1-25.
- Mathis, K., & Shannon, D. (2009). *Efficiency instead of justice? Searching for the philosophical foundations of the economic analysis of law*. New York: Springer.
- Maucourant, J. (2012). New institutional economics and history. *Journal of Economic Issues*, 46(1), 193-207.

- McBride, M., & Skaperdas, S. (2006). Explaining conflict in low-income countries: Incomplete contracting in the shadow of the future. In M. Gradstein & K. Konrad (Eds.), *Institutions and norms in economic development* (pp. 141-162). Cambridge, MA: MIT Press.
- McChesney, F.S. (2006). Coase, Demsetz, and the unending externality debate, *Cato Journal*, 26(1), 179-200.
- McKay, B.J., & Acheson, J.M. (1987). *The Question of the Commons*. Tucson: University of Arizona Press.
- Means, T., Stringham, E., & López, E. J. (2010). Below-market housing mandates as takings: Measuring their impact In B. L. Benson (Ed.), *Property rights : Eminent domain and regulatory takings re-examined* (pp. 239-256). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Medema, S.G., Mercurio, N., & Samuels, W.J. (1999). Institutional law and economics. In B. Bouckaert & G. de Geest (Eds), *Encyclopedia of Law and Economics*,(pp.418-450). Cheltenham: Edward Elgar.
- Ménard, C. & Shirley, M.M. (2005). "Introduction", *Handbook of New Institutional Economics*, pp.1-18, Eds. Ménard C. and Shirley M.M., Springer
- Ménard, C. & Shirley, M.M. (2012). New institutional economics: From early intuitions to a new paradigm? *Ronald Coase Institute Working Paper Series*, 8, 1-59.
- Ménard, C. (2009). "From technical integrity to institutional coherence: regulatory challenges in the water sector", *Regulation, Deregulation, Reregulation - Institutional Perspectives*, pp. 83-110, Edt. Mènard C. and Ghertman M., Edward Elgar Publishing Limited
- Menard, Claude and Mary M. Shirley, eds. 2005. *Handbook of New institutional Economics*, Dordrecht: Springer.
- Meyer, W. (1988). Schmoller's research programme, his psychology, and the autonomy of social sciences. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 144(3), p. 570-580.
- Mialon, H., & Rubin, P. (Eds.). (2008). *Economics, law and individual rights*. Oxon: Routledge.
- Miceli, T. (1997). *Economics of the law – torts, contracts, property, litigation*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Miceli, T., Munneke, H.J., Sirmans, C.F., Turnbull, G.K. (2002). Title systems and land values. *Journal of Law and Economics*, 45(2), 565–582.
- Mijiyawa, A.G. (2013). Determinants of property rights institutions: Survey of literature and new evidence. *Economics of Governance*, 14(2), 127-183.
- Miller, T., & Kim, A.B. (2015). *2015 Index of economic freedom*. Washington D.C.: The Heritage Foundation. Available at: http://www.heritage.org/index/pdf/2015/book/index_2015.pdf
- Murphy, R. P. (2010). *Lessons for the young economist*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Myrdal, G. (1972). *Asian drama: an inquiry into the poverty of nations*. (Abridged in one volume by Seth S. King). Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Myrdal, G. (1978). Institutional economics. *Journal of Economic Issues*, 12(4), 771-783.

- Nardinelli, C., & Meiners, R.E. (1988). Schmoller, the Methodenstreit, and the development of economic history. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 144(3), p. 543-551.
- Nelson, R.H. (1995). *Public land and private rights*. Washington: Island Press.
- North, D. C. (1981). *Structure and change in economic history*. New York: W. W. Norton & Co.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, D. C. (1991). Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1): 97-112.
- North, D. C. (1993). The new institutional economics and development. Retrieved from: <http://www2.econ.iastate.edu/tesfatsi/NewInstE.North.pdf>
- North, D. C. (1994). *Economic performance through time (Nobel Prize Lecture)*. *American Economic Review* 84(3), 359-368.
- North, D. C. (2005). Institutions and the performance of economies over time. In C. Menard and M.M. Shirley (eds.), *Handbook of New Institutional Economics* (pp. 21-30). Berlin: Springer.
- North, D. C. (2008). Institutions and the Performance of Economies over Time. In *Handbook of New Institutional Economics*, ed. Claude Menard and Mary M. Shirley, 21-30. Berlin: Springer.
- North, D. C., & Thomas, R.P. (1973). *The Rise of the Western World: A New Economic History*. New York: Cambridge University Press.
- North, D.C. & Wallis, J.J. (1982). American government expenditures: A historical perspective. *The American Economic Review*, 72(2): 336-340.
- North, D.C. & Wallis, J.J. (1988). Should transaction costs be subtracted from gross national product?. *The Journal of Economic History*, 48(3), 651-654.
- North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, D.C. (1991). Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*, 5(1): 97-112.
- North, D.C. (1995). Five propositions about institutional change. In J. Knight & I. Sened (Eds.), *Explaining Social Institutions* (pp. 15-26). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, state and utopia*. Oxford: Blackwell.
- Nystrom, K. (2008). The institutions of economic freedom and entrepreneurship: Evidence from panel data. *Public Choice*, 136(3-4): 269-282.
- O'Driscoll Jr., G. P., & Hoskins, L. (2003). Property rights: The key to economic development. *Policy Analysis*, 482, 1-17.
- O'Driscoll, J.P.Jr., & Hoskins, L. (2003). Property rights: The key to economic development. *Policy Analysis*, 482. Retrieved from: <http://object.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/pa482.pdf>
- Olson, M. (1982). *The Rise and Decline of Nations*. New Haven: Yale University Press.

- Olson, M. (1996). Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor. *Journal of Economic Perspectives*, 10(2): 3-24.
- Olson, M. (1997). The new institutional economics: the collective choice approach to economic development. In C. Clague (ed.), *Institutions and Economic Development – Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialistic Countries* (pp. 37-64). Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Onyemelukwe, C.C. (2005). *The science of economic development and growth*. London: M.E. Sharpe.
- Ostrom, B. J., Ostrom Jr., C. W., Hanson, R. A., & Kleiman, M. (2007). *Trial courts as organizations*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Ostrom, B.J., Ostrom, C.W., Hanson R.A., & Klaiman, M. (2007). *Trial courts as organizations*, Philadelphia, USA: Temple University Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. New York: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2005). *Understanding institutional diversity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ostrom, E., & Hess, C. (2007). A framework for analyzing the knowledge commons. In C. Hess & E. Ostrom (Eds.), *Understanding Knowledge as a Commons: From theory to practice* (pp. 41-82). Cambridge, MA: MIT Press.
- Ostrom, E., Gardner, R., & Walker, J. (1994). *Rules, games, and common-pool resources*. Ann Arbor, USA: University of Michigan Press.
- Paldam, M., & Gundlach, E. (2008). Two Views on Institutions and Development: The Grand Transition vs. the Primacy of Institutions. *Kyklos*, 61(1): 65-100.
- Patibandla, M. (2006). *Evolution of Markets and Institutions - A study of an emerging economy*, New York, London: Routledge and Taylor & Francis.
- Pearson, H. (2005). *Origins of law and economics: the economists' new science of law, 1830-1930* (Digitally printed 1st pbk. version. ed.). New York: Cambridge University Press.
- Pearson, P. (1997). *Origins of law and economics*. New York: Cambridge University Press.
- Pejovich, S. (1990). *The Economics of Property Rights: Towards a Theory of Comparative Systems*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Pejovich, S., & Colombatto, E. (2008). *Law, informal rules and economic performance*. Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
- Perloff, J.M. (2004). *Microeconomics* (4th ed.). New York: Pearson education Inc.
- Persson, T., & Tabellini, G. (2008). Democracy and Development: The devil in the details. *American Economic Review*, 96 (2). 319-324.
- Pinkovskiy, M., & Sala-i-Martin, X. (2009). Parametric Estimations of the World Distribution of Income. NBER Working Paper 15433.
- Pipes, R. (1999). *Property and Freedom*. New York, Random House.
- Pitlik, H., & Wirth, S. (2003). Do crises promote the extent of economic liberalization? An empirical test. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 565–581.

- Plumpe, W. (1999). Gustav von Schmoller und der Institutionalismus: Zur Bedeutung der Historischen Schule der Nationalökonomie für die moderne Wirtschaftsgeschichtsschreibung. *Geschichte und Gesellschaft*, 25(2), p. 252-275.
- Pohoată, I., & Iacobuță, A. (2008). An institutionalist outlook on the origins of property from the perspective of transaction costs. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 2, 364-368.
- Posner, R. A. (1990). *The problems of jurisprudence*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Posner, R. A. (1995). *Overcoming law*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Posner, R. A. (2009). *Law and literature* (3rd ed.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Posner, R.A. (1980). A theory of primitive society, with special reference to law. *Journal of Law and Economics*, 23, 1-54.
- Posner, R.A. (1986). *Economic analysis of law* (3rd ed.). Boston and Toronto: Little Brown and Company.
- Potts, J. D. (2000). *The new evolutionary microeconomics: complexity, competence and adaptive behaviour*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Proctor, E. (1997). *A Neo-Lockean response to Neo-Hobbesian environmental political theory: An examination of the role of government in preserving property rights* (A dissertation submitted in partial fulfillment for the degree of Doctor of Philosophy). Atlanta: Georgia State University.
- Provencher, C., & Burt, O. (1994). A private property rights regime for the commons: The case for groundwater. *American Journal of Agricultural Economics*, 76(4), 875-888.
- Przeworski, A. (2004). Institutions Matter?. *Government and Opposition* 39(2): 527-540.
- Przeworski, A., & Limongi, F. (1993). Political regimes and economic growth. *Journal of Economic Perspectives*, 7(3), 51-69.
- Psacharopoulos, G. (1994). Returns to investment in education: A global update. *World Development*, 22 (9): 1325-1343.
- Raghuram, G. R., & Zingales, L. (2003). The Great Reversals: The Politics of Financial Development in the Twentieth Century. *Journal of Financial Economics*, 69(1): 5-50.
- Raico, R. (2012). *Classical liberalism and the Austrian School*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Rao, P. K. (2003). *The economics of transaction costs: theory, methods, and applications*. London: Palgrave Macmillan.
- Rašović, Z. (2005). *Stvarno pravo* (2ro izd.). Podgorica: Sluzbeni list SCG, Pravni fakultet.
- Rawls, J. (1991). *Theory of justice* (11th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as fairness: A restatement* (2nd ed.). Cambridge: Harvard University Press.
- Richardson, C. J. (2005). The loss of property rights and the collapse of Zimbabwe. *Cato Journal*, 25(3): 541-565.

- Richardson, G., & Bogart, D. National Bureau of Economic Research. (2008). *Institutional adaptability and economic development: The property rights revolution in Britain, 1700 to 1830* (Working paper 13757). Retrieved from website: www.nber.org/papers/w13757
- Richter, R. (1996). Bridging old and new institutional economics: Gustav Schmoller, the leader of the younger German historical school, seen with Neoinstitutionalists' eyes. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152(4), pp. 567-592.
- Rigobon, R., and Rodrik, D. (2004). National Bureau of Economic Research. *Rule of law, democracy, openness, and income: Estimating the interrelationships* (NBER Working Paper 10750)
- Robb, P. (2007). *Peasants, political economy, and law*. Oxford: Oxford University Press.
- Robins, J.A. (1987). Organizational economics: Notes on the use of transaction costs theory in the study of organizations. *Administrative Science Quarterly*, 32: 68-86.
- Rode, M., & Coll, S. (2012). Economic freedom and growth: Which policies matter the most? *Constitutional Political Economy*, 23(2): 95-133.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for high quality growth: What they are and how to acquire them. *Studies in Comparative International Development*, 35(3): 3-31.
- Rodrik, D. (2007). *One economics many recipes – globalization, institutions and economic growth*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: why global markets, states and democracy can't coexist*. Oxford: Oxford University Press.
- Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, 9(2): 131-165.
- Roland, G. (2000). *Transition and economics: politics, markets, and firms*. Cambridge: MIT Press.
- Romer, P. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 94(5): 1002-1037.
- Rosenberg, N., & Birdzell, L.E. (1986). *How the West Grew Rich*. New York: Basic Books.
- Rothbard, M. N. (1982). *The ethics of liberty*. Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press.
- Rousseau, J.J. (n.d.). *The social contract*. Retrieved from: <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/rousseau1762.pdf>
- Rubin, P. H. (2008). Legal Systems as Frameworks for Market Exchanges. In *Handbook of New Institutional Economics*, ed. Claude Menard and Mary M. Shirley, 205-228. Berlin: Springer.
- Rubin, P.H. (2008). Law and Economics. The Concise Encyclopedia of Economics. David R. Henderson, ed. Liberty Fund, Inc.
- Rubin, P.H. (2008). Legal Systems as Frameworks for Market Exchanges" In *Handbook of New Institutional Economics*, ed. Claude Menard and Mary M. Shirley, 205-228. Berlin: Springer.

- S.Miller, E. (1998). Veblen and Commons and the concept of community. In W.J. Samuels (Ed.) *The Founding of Institutional Economics: The Leisure Class and Sovereignty* (pp.14-30). London: Routledge.
- Sachs, J. D. & Warner, A. M. (1997). Fundamental Sources of Long-Run Growth. *American Economic Review*, 87(2): 184-88.
- Sachs, J.D. (1993). Institutions don't rule: Direct effects of geography on per capita income. *NBER Working Paper Series*, Working Paper 9490. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w9490>
- Sala-i-Martin, X. (2006). The World Distribution of Income: Falling poverty and...Convergence, Period. *The Quarterly Journal of Economics*, 121(2): 351-397.
- Sala-i-Martin, X. (2007). Global inequality fades as the global economy grows. Chapter 1 in *2007 Index of Economic Freedom* Tim Kane, Kim R. Holmes and Mary Anastasia O'Grady, eds. Washington DC: Heritage Foundation.
- Samuels, W.J. (1998). *Institutional economics*, Vol 3. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Sanogo, R. (2003). *The effects of insecure property rights on investment and economic growth in sub-Saharan - African countries* (Doctoral dissertation). Cincinnati: University of Cincinnati.
- Savoia A., Easaw J., & McKay A. (2010). Inequality, democracy, and institutions: A critical review of recent research. *World Development*, 38(2): 142-154.
- Schmid, A. A. (1994). Institutional law and economics. *European Journal of Law and Economics*, 1, 33-51.
- Schmid, A. A. (2004). *Conflict and cooperation: institutional and behavioral economics*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Schmoller, G. (1900). *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, Book 1*. Leipzig: Duncker & Humboldt (second edition 1908, reprinted 2010, Milton Keynes, UK: Nabu Press).
- Scott, A. (2008). *The evolution of resource property rights*. New York, USA: Oxford University Press Inc.
- Scully, G. W. (2002). Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth. *Public Choice*, 113(1-2): 77-96.
- Scully, G.W. (1988). The institutional framework and economic development. *Journal of Political Economy*, 96(3): 652-62.
- Scully, G.W., & Slottje, D.J. (1991). Ranking economic liberty accros countries. *Public Choice*, 69: 121-152.
- Shah, M. (2007). *Analysis of transaction costs*. Jaipur, India: Sunrise Publishers and Distribution.
- Shapiro, M. M. (1985). *Foundations of the market-price system* (New ed.). Lanham, MD: University Press of America.
- Sharma, S. D. (2007). Democracy, good governance, and economic development. *Taiwan Journal of Democracy*, 3(1), 29-62.

- Shionoya, Y. (2005). *The soul of the German historical school methodological essays on Schmoller, Weber, and Schumpeter*. New York: Springer.
- Shirley, M. (2008). *Institutions and development*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Shleifer, A. (2009). The age of Milton Friedman. *Journal of Economic Literature*, 47(1): 123–35.
- Simon, H. (1986). Rationality in psychology and economics. *Journal of Business*, 59(4), s309–s224.
- Skousen, M.(2001). *The making of modern economics: the lives and ideas of the great thinkers*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Smith. A. (1981). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of the nations*. Indianapolis: Liberty fund. (Original book first published in 1776, this is an exact reproduction of Oxford University Press edition from 1981)
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1): 65-94.
- Soto, H. d. (2000). *The mystery of capital: why capitalism triumphs in the West and fails everywhere else*. New York: Basic Books.
- Sovern, J. (2009). The Coase theorem and the power to increase transaction costs. *McGeorge Law Review*, 40, 935-946.
- Sowell, T. (1987). *A Conflict of Visions*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Spulber, D.F. (1999). *Market microstructure: Intermediaries and the theory of the firm*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Stark, O. (1995). *Altruism and beyond: An economic analysis of transfers and exchanges within families and groups*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steiger, O. (2006). Property economics versus new institutional economics: alternative foundations of how to trigger economic development. *Journal of Economic Issues*, 40(1), 183-208.
- Stevenson, G.G. (1991). *Common property economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stiglitz, J., Ocampo, J.A., Spiegel, S., Ffrench–Davis, R., & Nayyar, D. (2006). *Stability with growth (macroeconomics, liberalization, and development)*. Oxford: Oxford University Press.
- Stiglitz, J.E. (2004). *Ekonomija javnog sektora*. Beograd: Ekonomski Fakultet.
- Stinchcombe, A.L. (1990). *Information and organizations*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.
- Stocker, M.L.(2005). Equity Returns and Economic Freedom. *Cato Journal*, 25(3): 583-9.
- Stroup, R., & Baden, J. (1973). Externality, property rights, and the management of our national forests. *Journal of Law and Economics*, 14: 303–312.
- Summers, R., & Heston, A. (1984). Improved international comparisons of real product and its composition: 1950-1980. *Review of Income and Wealth*, 30(June): 207-62.

- T. Eger, M. Faure & Z. Naigen (Eds.) (2007). *Economic analysis of law in China*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Tabellini, G. (2010). Culture and institutions: Economic development in the regions of Europe. *Journal of the European Economic Association*, 8(4), 677–716.
- The laws of the twelve tables*. (n.d.). Retrieved from website:
http://www.constitution.org/sps/sps01_1.htm
- Thirwall, A.P. (2002). *The nature of economic growth: an alternative framework for understanding the performance of nations*. Northampton, USA: Edward Elgar Publishing.
- Thirwall, A.P. (2003). *Growth and development with special reference to developing economies* (7th ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Torstensson, J. (1994). Property rights and economic growth: an empirical study. *Kyklos*, 47(2): 231-47.
- Towse, R. (2001). *Creativity, incentive, and reward: an economic analysis of copyright and culture in the information age*. Cheltenham, U.K.: Edward Elgar.
- Trubek, D. M., & Santos, A. (2006). *The new law and economic development a critical appraisal*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tsuru, S. (1993). *Institutional economics - revisited*. (The Raffaele Mattioli Lectures, 20-22, May, 1985). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tullock, G. (1967). The welfare cost of tariffs, monopolies, and theft. *Western Economic Journal*, 5(3): 224-232.
- United Nations Office on Drugs and Crime, Statistics and Surveys Section. (2013). *Business, corruption and crime in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: The impact of bribery and other crime on private enterprise*. Retrieved from website:
http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/corruption/Macedonia_Business_corruption_report_ENG.pdf
- Uzawa, H. (2005). *Economic analysis of social common capital*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veblen, T. (1966). *Teorija dokoličarske klase* (Translated by N. Mišić). Beograd: Kultura. (Original work published in 1899).
- Veeder, R.K., & Gallaway, L. E. (2009). Government size and economic growth. In D. Rodrik & M. Rosenzweig (Eds.), *Handbook of Development Economics*. Amsterdam: North-Holland.
- Velev, I. (2002). *Property rights and market institutions: The case of Russian property reform* (A dissertation submitted in partial fulfillment for the degree of Doctor of Philosophy). New York: Syracuse University.
- Veljanovski, C. (2007). *Economic principles of law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vicente, P. C. (2006). A theory of corruption, political exclusion, and windfalls. In M. Gradstein & K. Konrad (Eds.), *Institutions and norms in economic development* (pp. 111-140). Cambridge, MA: MIT Press.

- von Benda-Beckmann, F., & von Benda-Beckmann, K. (1999). A functional analysis of property rights, with special reference to Indonesia. In T. van Meijl and F. von Benda-Beckmann (Eds.), *Land and Natural Resources in Southeast Asia and Oceania* (pp. 15-56). London, New York: Kegan Paul International.
- von Mises, L. (2007). *Human action: A treatise on economics* (Vol. 2). Indianapolis: Liberty Fund. (First published in 1949).
- Vromen, J.J. (1995). *Economic evolution: an enquiry into the foundations of the new institutional economics*. London: Routledge.
- Wahl, J. B. (2002). *The bondsman's burden: an economic and historical analysis of the common law of slavery in the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wai Chung Lai, L., Wai Ngar N.G. F., & Yung, P. (2008). The Coase theorem and a Coasian construction economics and management research agenda. *Construction Management and Economics*, 26, 29–46.
- Wallis, J.J., & North, D.C. (1986). Measuring the transaction sector in the American economy - 1870-1970. In S.L. Engerman and R.E. Gallman (eds.), *Long-Term Factors in American Economic Growth*, (pp. 95-148). Chicago: The University of Chicago Press.
- Wärneryd, K. (2006). Information and incomplete investor protection. In M. Gradstein & K. Konrad (Eds.), *Institutions and norms in economic development* (pp. 163-177). Cambridge, MA: MIT Press.
- Weber, K. (2000). *Hierarchy amidst anarchy: Transaction costs and institutional choice*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Weigel, W. (2008). *Economics of the law: a primer*. London: Routledge.
- Weingast, B. R. (1997). The political foundations of democracy and the rule of law. *American Political Science Review*, 91(2): 245-63.
- Weingast, B. R. (2008). The performance and stability of federalism: an institutional perspective. In C. Menard and M. M. Shirley (Eds.), *Handbook of New Institutional Economics*, 149-173. Berlin: Springer.
- Wells, L. T., & Ahmed, R. (2007). *Making foreign investment safe: property rights and national sovereignty*. New York, USA: Oxford University Press, Inc.
- White, M. D. (2009). *Theoretical foundations of law and economics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williamson, C. (2009). Informal institutions rule: institutional arrangements and economic performance. *Public Choice*, 139(3), 371-387.
- Williamson, C., & Kerekes, C.B. (2011). Securing private property: Formal versus informal institutions. *Journal of Law and Economics*, 54(3), 537-572.
- Williamson, O. (1975). *Markets and hierarchies: Analysis and antitrust implications*. New York: The Free Press.
- Williamson, O. E. (2000). The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595-613.
- Williamson, O.E. (1985). *The economic institutions of capitalism – firms, markets, relational contracting*. New York: Free Press, a Division of Macmillan, Inc.

- Williamson, O.E. (1996). *The mechanisms of governance*. New York: Oxford University Press.
- Williamson, O.E. (1998). Transaction costs economics: How it works, where is it headed. *De Economist*, 146(1), 23-58.
- Williamson, O.E. (1999). Public and private bureaucracies: a transaction cost economics perspective. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 15(1), 306-342.
- Williamson, O.E. (2008). *Transaction costs economics: The precursors*. London: Institute for Economic Affairs.
- Williamson, O.E. (2009). Pragmatic methodology: a sketch, with applications to transaction cost economics. *Journal of Economic Methodology*, 16(2), 145–157.
- Williamson, O.E. (2009). *Transaction cost economics: the natural progression*, Prize Lecture 2009, Retrieved from: http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2009/williamson_lecture.pdf
- Wittman, D. A. (2003). *Economic analysis of the law selected readings*. Malden, MA: Blackwell Publications.
- Wong, M., & Work, A. (2014). *Case Study on Hong Kong: Intellectual Property Rights System in Hong Kong*. Available at: <http://internationalpropertyrightsindex.org/hongkong>
- World Bank. (2002). *World Development Report 2002 : Building Institutions for Markets*. New York: Oxford University Press. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5984> License: CC BY 3.0 IGO
- World Bank. (2014). *Worldwide Governance Indicators* (annual). Retrieved from: <http://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>
- Wright, L.M. (1982). A comparative survey of economic freedoms. In R. Gastil (ed.), *Freedom in the World: Political Rights and Civil Liberties*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Wu, W., & Davis, O. A. (1999). The two freedoms, economic growth and development: an empirical study. *Public Choice*, 100(1), 39-64.
- Yeager, T. (1997). The new institutional economics and its relevance to social economics. *Forum for Social Economics*, 27(1), 1-17.
- Zawojcka, A., & Siudek, T. (2013). Property rights and macroeconomic performance in Central and Eastern European EU member states. In *Economic Science For Rural Development, Proceedings of the International Scientific Conference*, 31: 20-27.
- Zerbe, R. O. (2001). *Economic efficiency in law and economics*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Zhang, X. (2006, 01). *Asymmetric property rights in china's economic growth*. Annual American Economics Association meetings, Boston, USA. Retrieved from http://aea-net.org/assa/2006/0108_1300_0204.pdf
- Веблен, Т. (2015). *Статусна потрошувачка*. Скопје: Гурѓа.
- Голдсмит, С., и Егерс, В. Д. (2008). *Управување преку мрежа: Новиот облик на јавниот сектор*. Скопје: Магор.

- Даут, Ш. (2007). *Новата институционална економија и економскиот развој* (магистерски труд – необјавен). Скопје: Економски факултет.
- Живковска, Р. (2005). *Стварно право*. Кочани: Европа 92.
- Кандиќјан, В., и Гроздановски, Т. (2010). *Економика – Прв дел – Микроэкономика*. Скопје: Академски печат.
- Маркс, К. (1975). *Капиталот*. (Превод на делото *Das Kapital/ Karl Marx*, Превел и редактирал Диме Бојановски). Скопје: Мисла.
- Петрески, Г. (2002). *Економски раст и развој*. Скопје: Економски факултет.
- Поленак Аќимовска, М. (1985). *Историски развој на правните сфаќања за правото на сопственост* (докторска дисертација). Скопје: Правен факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Ристовска, М. (2008). *Управувачкиот капацитет на институциите и економскиот раст во Република Македонија* (магистерски труд – необјавен). Скопје: Економски факултет.
- Станковиќ, О., и Орлиќ, М. (1996). *Стварно право* (9то Изд.). Београд: Номос.
- Стојков, М. (2008). *Развој на економската мисла* (3то Изд.). Скопје: Економски факултет.
- Треновски, Б. (2009). *Теоретската фундираност на клучните макроекономски политики* (магистерски труд – необјавен). Скопје: Економски факултет.
- Узунов, В. (2006а). *Анализирање и мерење на општествените трошоци поврзани со судството во Република Македонија, Трансакциони трошоци во македонската економија*, стр. 71-87, Скопје: Фондација Институт отворено општество.
- Узунов, В. (2006б). *Дефинирање и методологии за анализирање и мерење на трансакционите трошоци. Трансакциони трошоци во македонската економија*, стр. 63-70, Скопје: Фондација Институт отворено општество.
- Узунов, В., и Шапкова, К. (2012). *Генеза и развој на институционалната економија. Зборник на Правниот факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, во чест на Бранко Зеленков*, стр.153-168.
- Узунов, Н., Георгиев, А. и Недановски П. (2003). *Применета економија*. Скопје: Економски факултет.
- Фити, Т. (2001). *Современите макроекономски концепции и економските политики*. Скопје: Економски факултет.
- Фити, Т. (2004). *Институциите и економскиот раст, Прилози, XXXV1-2*. Скопје: МАНУ.
- Фити, Т. (2008). *Новата микроэкономика и државна регулација*. Скопје: МАНУ.
- Шапкова, К. (2011). *Економија на трансакционите трошоци - Нов институционален пристап* (магистерски труд – необјавен). Скопје: Економски факултет.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1: Методологија за пресметување на EFWPR индексот

Во овој прилог е дадена методологијата која Фрејзер институтот ја користи за пресметка на индексот на економски слободи, во делот за правен систем и сопственички права (EFWPR индексот). Истата е објавена во Годишниот извештај од 2014 година (Gwartney, Lawson & Hall, 2014, p. 232-235). EFWPR индексот се состои од девет компоненти:

1) Независност на судството

За пресметка на оваа компонента, авторите се повикуваат на следното прашањето од Извештајот за глобална конкурентност од Светскиот економски форум: „Дали судството во Вашата земја е независно од политички влијанија од членовите на владата, граѓаните и фирмите? Не – сериозно влијание (=1), Да – целосно независно (=7)“. Оригиналната скала за рангирање на одговорите во Извештајот за глобална конкурентност е во распонот 1 – 7. ЕСС ги конвертира варијаблите на скала од 0 до 10, со користење на следната формула: $EFW_i = ((GCR_i - 1) \div 6) \times 10$, каде EFW_i е податокот за економската слобода во светот, а GCR_i е соодветниот податок од Извештајот за глобална конкурентност.

2) Непристрасност на судовите

За пресметка на оваа компонента, повторно се користи прашање од Извештајот за глобална конкурентност од Светскиот економски форум: „Правната рамка во вашата земја за решавање на спорови кај приватните бизниси и преиспитување на легалитетот на владините акции и/или регулатива е неефикасна и предмет на манипулација (=1), или е ефикасна и следи јасен, неутрален процес (=7)“. Оригиналната скала за рангирање на одговорите во Извештајот за глобална конкурентност е во распонот 1–7. EFW ги конвертира варијаблите на скала од 0 до 10, со користење на следната формула: $EFW_i = ((GCR_i - 1) \div 6) \times 10$, каде EFW_i е податокот за економската слобода во светот, а GCR_i е соодветниот податок од Извештајот за глобална конкурентност.

3) *Заштита на сопственичките права*

Прашање од Извештајот за глобална конкурентност од Светскиот економски форум: „Сопственичките права, вклучувајќи ги и тие над финансиските средства, се слабо дефинирани и не се заштитени со закон (=1) или се јасно дефинирани и добро заштитени со закон (=7).“

4) *Вмешување на војската во владеењето на правото и политиката*

Оваа компонента се темели на компонентата Г од областа политички ризик од Меѓународниот водич за ризик на земјите наречена „Мерка за инволвираност на војската во политиката. Бидејќи војската не е избрана (на избори – К:Ш), нејзиното вклучување, дури и на периферно ниво, ја намалува демократската одговорност. Вклучувањето на војската може да биде предизвикано од надворешна или внатрешна закана, да биде симптоматична за основните проблеми или да биде целосно преземање од војската. На долг рок, системот на милитарна влада речиси сигурно ќе го намали ефективното владино функционирање, ќе стане корумпиран, и ќе создаде непријатно окружување за странските бизниси“.

5) *Интегритет на правниот систем*

Оваа компонента се темели на првата компонента наречена Закон и ред од Меѓународниот водич за ризик на земјите: „Две мерки сочинуваат една ризична компонента. Секоја поткомпонента е еднаква на половина од вкупната. Поткомпонентата „право“ ја оценува силата и непристрасноста на правниот систем, а поткомпонентата „ред“ ја оценува популарната опсервација на правото“.

6) *Правно исполнување на договорите*

Оваа компонента се базира врз оценките од Извештајот за водење бизнис на Светска банка, за времето и парите кои се потребни за да се наплати долг. Долгот е претпоставен на 200% од доходот на земјата по глава на жител каде тужителот ги исполнил своите обврски согласно договорот и судот го усвоил тужбеното барање. Потоа, се формираат рејтинзи на скала од 0 (нула) до 10

(десет) за трошоците на време (број на календарски денови од моментот на поднесување на тужбата до плаќањето) и монетарни трошоци на предметот (процент од долгот). Овие рејтинзи се впросечени со цел да се пресмета поткомпонентата кај EFWPR индексот. Формулата која се користи за калкулација на рејтингот во скалата 0 – 10 е следната: $[(V_{\max} - V_i) / (V_{\max} - V_{\min})] * 10$, каде V_{\max} е максималниот износ на трошокот во парична или временска форма, V_{\min} е минималниот трошок, додека V_i е конкретниот трошок во време или пари потребен да се наплати долгот. EFWPR индексот зема дека V_{\max} изнесува 725 дена, односно 82.3% (1,5 стандардни девијации над просекот во 2005). V_{\min} е поставен на 62 дена, односно 0%. Земјите со вредности надвор од интервалот (V_{\min} , V_{\max}) добиваат вредност 0 или 10, соодветно.

7) *Регулациски ограничувања на продажбата на недвижниот имот*

И оваа компонента е изработена врз основа на Извештајот на Светска банка за водење бизнис за времето потребно за трансфер на сопственоста (земјиште и складови) и монетарните трошоци кои се поврзани со трансферот. Потоа, се формираат рејтинзи на скала од 0 (нула) до 10 (десет) за трошоците на време (број на календарски денови потребни за преносот на сопственоста) и монетарни трошоци за трансферот (процент од вредноста на имотот). Финалниот рејтинг е впросечен рејтинг од претходните две мерки. Формулата која се користи за пресметка на рејтинзите на скала од 0-10 е: $[(V_{\max} - V_i) / (V_{\max} - V_{\min})] * 10$, каде V_{\max} е максималниот износ на трошокот во парична или временска форма, V_{\min} е минималниот трошок, додека V_i е конкретниот трошок во време или пари потребен да се изврши трансферот на сопственоста. EFWPR индексот зема дека V_{\max} изнесува 265 дена, односно 15% (1,5 стандардни девијации над просекот во 2005). V_{\min} е поставен на 0 дена, односно 0%. Земјите со вредности надвор од интервалот (V_{\min} , V_{\max}) добиваат вредност 0 или 10, соодветно.

8) *Доверливост на полицијата*

За пресметка на оваа супкомпонента се користи Извештајот за глобална конкурентност, односно следното прашање: „До кој степен може да се потпрете на полициските служби за спроведување на законот и редот во Вашата земја?

(1=Воопшто не може да се потпре на нив; 7= Целосно може да се потпре на нив)⁶.

9) *Бизнис трошоци на криминалот.*

И за оваа компонента се користи Извештајот за глобална конкурентност во делот на прашањето: „До кој степен појавата на криминал и насилство наметнува трошоци за бизнисите во Вашата земја? (1 = во огромна мера; 7 = воопшто не)“.

ПРИЛОГ 2: Критериуми за добиените вредности на компонентата сопственички права во рамки на Индексот за економска слобода на Херитиџ фондацијата (IEFPR)

Критериум (IEFPR)	Коментар
100	Приватната сопственост е гарантирана од владата. Судскиот систем овозможува ефикасно исполнување на договорите. Системот на правда ги казнува тие кои нелегално ја конфискуваат приватната сопственост. Нема корупција или експропријација.
90	Приватната сопственост е гарантирана од владата. Судскиот систем овозможува ефикасно исполнување на договорите. Системот на правда ги казнува тие кои нелегално ја конфискуваат приватната сопственост. Корупција речиси не постои, а експропријацијата не е високо веројатна.
80	Приватната сопственост е гарантирана од владата. Судскиот систем овозможува ефикасно исполнување на договорите, но со одредено доцнење. Корупцијата е минимална, а експропријацијата не е високо веројатна.
70	Приватната сопственост е гарантирана од владата. Судскиот систем е предмет на доцнења и допустлив при исполнувањето на договорите. Корупцијата е возможна, но ретка, а експропријацијата не е веројатна.
60	Исполнувањето на сопственичките права доцни и не е ефикасно. Корупцијата е возможна, но ретка, а судскиот систем може да биде под влијание на другите гранки на власта. Експропријацијата не е веројатна.
50	Судскиот систем е неефикасен и е предмет на доцнења. Корупцијата може да е присутна, а судскиот систем може да биде под влијание на другите гранки на власта. Експропријацијата е возможна, но ретка.
40	Судскиот систем е високо неефикасен и доцнењата се толку големи, што ги одбиваат субјектите од судскиот систем. Корупцијата е присутна, а судскиот систем е под влијание на другите гранки на власта. Експропријацијата е возможна.
30	Правото на сопственост е слабо заштитено. Судскиот систем е високо неефикасен. Корупцијата е екстензивна, судството е под силно влијание на другите гранки на власта. Експропријацијата е возможна.
20	Приватната сопственост е слабо заштитена. Судскиот систем е толку неефикасен и корумпиран, што се ги прави вонсудското решавање на спорови и арбитражата норми. Сопственичките права тешко се исполнуваат. Корупцијата во судството е екстензивна. Експропријацијата е вообичаена.
10	Ретка заштита на приватната сопственост, речиси целата сопственост ѝ припаѓа на државата. Земјата е во таков хаос (пример, поради војна) што заштитата на сопственоста е речиси невозможно да се спроведе. Судството е толку корумпирано што сопственоста не е ефективно заштитена. Експропријацијата е вообичаена.
0	Приватната сопственост е забранета и сета сопственост припаѓа на државата. Луѓето немаат права да тужат и немаат пристап до судовите. Корупцијата е ендемична.

Забелешка: Резултат помеѓу две алтернативи (пример 45 или 55) значи дека земјата се наоѓа помеѓу двете соседни категории.

Извор: Miller, T., & Kim, A.B. (2015). *2015 Index of economic freedom*. Washington D.C.: The Heritage Foundation. Available at: http://www.heritage.org/index/pdf/2015/book/index_2015.pdf